

Павло Несененко

**СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ В
КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ**

МОНОГРАФІЯ

За ред. д. е. н., проф. В. В. Коваля

Київ, 2022

УДК 338.439
Н 55

Рекомендовано до друку
Вченою радою Ізмаїльського державного гуманітарного університету
Протокол № 4 від 22.12.2022 року

Рецензенти:

Запша Г. М. – доктор економічних наук, професор, Одеський державний аграрний університет, Україна.

Павелко О. В. – доктор економічних наук, професор, Національний університет водного господарства та природокористування, Україна.

Несененко П. П.

Н 55 Стратегія розвитку аграрного сектору в контексті економічної політики держави. Монографія / за ред. проф. В.В. Ковалю. – К. : ФОП Гуляєва В.М., 2022. – 320 с.

ISBN 978-617-7901-78-4

В монографії розглянуті теоретичні та практичні питання процесу регулювання розвитку аграрного сектору, а також сучасного стану інвестування та інфраструктурного забезпечення розвитку аграрного сектору у контексті економічної політики України. Здійснено аналіз національних особливостей економічного розвитку та зарубіжного досвіду політики державної підтримки аграрного сектору. Проведено узагальнення теоретичних положень та методичних аспектів економічної політики стратегічного розвитку аграрного сектору. Обґрунтовано стратегічні пріоритети розвитку аграрного сектору в контексті економічної політики України.

Наукове видання рекомендоване для керівників і фахівців підприємств, науковців, аспірантів, студентів економічних спеціальностей.

Несененко П. П.
© 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ.....	10
1.1. Теоретичні засади та інструменти реалізації економічної політики в аграрному секторі.....	10
1.2. Інфраструктурне забезпечення розвитку аграрного сектору у контексті економічної політики держави.....	34
1.3. Національні особливості економічного розвитку та зарубіжний досвід політики державної підтримки аграрного сектору.....	55
Висновки до розділу 1.....	79
Список використаних джерел до розділу 1.....	82
РОЗДІЛ 2. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ.....	96
2.1. Формування системи державного регулювання економічної політики в сільськогосподарському виробництві.....	96
2.2. Інституційне забезпечення державного регулювання аграрної сфери...	115
2.3. Методичні підходи до оцінки ефективності державного регулювання аграрного сектору.....	131
Висновки до розділу 2.....	142
Список використаних джерел до розділу 2.....	144
РОЗДІЛ 3. ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ..	158
3.1. Сучасний стан економічного розвитку аграрного сектору економіки...	158
3.2. Оцінювання фінансового забезпечення розвитку аграрного сектору та стратегічна діагностика економічної політики.....	183
3.3. Інвестиційно-інноваційне забезпечення розвитку аграрного сектору в контексті економічної політики держави.....	206
Висновки до розділу 3.....	229
Список використаних джерел до розділу 3.....	232
РОЗДІЛ 4. СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ...	243
4.1. Оподаткування аграрного сектору в системі реалізації державної економічної політики та його цифровізація як основний рушій розвитку....	243
4.2. Стратегічні альтернативи та сценарії розвитку аграрного сектору.....	268
Висновки до розділу 4.....	292
Список використаних джерел до розділу 4.....	295
ВИСНОВКИ.....	305
ДОДАТКИ.....	309

ВСТУП

Постіндустріальна стадія суспільного розвитку пов'язана з посиленням впливу знань, інформації, інновацій, відновлюваних джерел тощо на ефективність використання продуктивних сил. Проте, важливою складовою національної економіки України, яка визначає продовольчу безпеку держави, задовольняє базові потреби населення та формує рівень життя на переважній частині території, є сільське господарство. Аграрний сектор є досить масштабним та системоутворюючим в економіці країни, адже продукує третину зведеного бюджету України, формує понад 40% експорту, забезпечує робочими місцями значну частину населення. Він пов'язаний з усіма видами економічної діяльності, виступаючи сировинною базою або споживачем послуг чи продукції інших галузей. Аграрний сектор безпосередньо формує і сприяє розвитку сільських територій, їх соціальної інфраструктури.

Економічна політика України тісно пов'язана з реформуванням аграрного сектору. За роки незалежності було проведено суттєві соціально-економічні зміни, спрямовані на створення системи нових відносин між сільськогосподарськими виробниками, землевласниками та державою. Основні зрушення здійснювались задля створення на засадах багатокладності сучасної ринкової економіки. Разом з цим, через ряд економічних і політичних криз, рівень розвитку аграрної сфери залишається незадовільним. У багатьох галузях спостерігається спад виробництва, погіршується фінансовий стан сільгоспвиробників, не достатніми темпами розвивається фермерство та кооперація, низьким є рівень впровадження інновацій. Для забезпечення конкурентоспроможності аграрної сфери України необхідно враховувати світові тенденції, здійснити її адаптацію до умов співробітництва з зарубіжними партнерами. Адже, з підписанням Угоди про асоціацію з Європейським Союзом аграрний сектор, як і вся економіка України, отримали нові потенційні можливості розвитку шляхом розширення участі в світових процесах.

Тому сучасна економічна політика держави щодо розвитку вітчизняного аграрного сектору потребує якісних змін у частині формування стратегічних пріоритетів. Зазначене обумовлює високу актуальність дослідження, спрямованого на розробку концепції вирішення задач продовольчої та національної безпеки шляхом розробки економічної політики розвитку аграрного сектору. Актуальними завданнями при цьому є обґрунтування необхідності удосконалення державної підтримки сільськогосподарського виробника, екологічна регламентація функціонування агропромислового комплексу. Стратегічними пріоритетами розвитку аграрного сектору в контексті економічної політики держави мають бути забезпечення конкурентоспроможності галузі та надання умов для її рентабельного функціонування.

Проведене дослідження спирається на доробок багатьох українських вчених щодо проблем формування і розвитку аграрного сектору. Серед них доцільно виокремити роботи: В. Андрійчука, І. Баланюка, О. Бородіну, П. Гайдуцького, М. Дем'яненка, Г. Запшу, О. Павелко, І. Кириленка, Ю. Лупенка, М. Сахацького, О. Шпикуляка, М. Шульського, В. Юрчишина. Ці та інші представники наукової спільноти України надають увагу як теоретичним аспектам, так і науковому супроводу практичного розв'язання проблеми розробки аграрної економічної політики. Водночас, наявні військові дії та відсутність нині уніфікованої на рівні країни стратегії обумовлюють певну невизначеність щодо майбутнього розвитку аграрного сектору.

В першому розділі монографії розкрито теоретичні засади розвитку аграрного сектору в контексті економічної політики України. Зокрема, визначено інструменти державного регулювання аграрного сектора, які рекомендується обирати виходячи з умов економічної ситуації на внутрішньому та зовнішньому ринках. Метою реалізації економічної політики і критерієм її успішності повинно бути досягнення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на міжнародному ринку.

Встановлено, що ефективний розвиток аграрного сектору забезпечується гармонійним, системно-організованим поєднанням його інфраструктурних складових, які знаходяться у постійному взаємозв'язку і визначають результативність функціонування один одного. Розкрито необхідність включити соціальну інфраструктуру до складу інфраструктури аграрного сектору, як одного з головних визначних факторів сталості розвитку останньої, осередку впливу на діяльність неформальних інституцій, як рушійної сили економічних відносин, та підґрунтя ефективного ведення сільського господарства, в якості базової складової аграрної економіки.

На основі вивчення національних особливостей та зарубіжного досвіду державної підтримки аграрного сектору визначено головні напрямки корекції стратегічних пріоритетів його економічного розвитку на основі адаптації зарубіжних нововведень згідно з вітчизняними вимогами та враховуючи особливості функціонування формальних й неформальних інституцій.

Другий розділ присвячено системі державного регулювання стратегічного розвитку аграрного сектору. Показано етапи її формування, визначення цілєв та змістовне наповнення. Систему державного регулювання економічної політики в сільськогосподарському виробництві пропонується інтерпретувати як сукупність економічних і правових засобів, за допомогою яких держава в особі її органів відповідної компетенції реалізує свій вплив на сферу сільськогосподарського виробництва з метою забезпечення її стабільності та ефективності, а саме: врегульовує суспільні відносини у сфері сільськогосподарського виробництва шляхом встановлення загальнообов'язкових правил (норм) діяльності суб'єктів-учасників цих відносин, здійснення контролю і нагляду за господарською діяльністю та визначенням відповідальності за порушення цих правил.

Враховано, що першочерговою умовою функціонування організаційно-економічного механізму управління аграрним сектором у державі є наявність відповідного інституційного забезпечення.

У результаті здійсненого аналізу інституційного забезпечення державного регулювання аграрної сфери виокремлено систему органів державної влади, які покликані забезпечувати належні умови функціонування організаційно-економічного управління аграрним сектором національної економіки.

Розглянуто методичні підходи до оцінки ефективності державного регулювання аграрного сектору. Якісну оцінку можна здійснити за допомогою системи показників: нормативно-правових, фінансово-економічних і організаційних. Вказані показники дозволяють оцінити ефективність системи державного регулювання за наступними критеріями: відповідність нормативно-правового забезпечення аграрного сектору сучасним соціально-економічним викликам; рівень фінансово-кредитного забезпечення аграрної сфери; вплив державного регулювання на забезпечення соціально-економічних, організаційних і правових умов розвитку в аграрному середовищі. Визначено, що державне регулювання аграрного сектору характеризується несистемністю, що спричиняє нерівномірність розвитку галузей агропромислового комплексу.

У третьому розділі проведена оцінка сучасного стану та економічної політики стратегічного розвитку аграрного сектору. Проаналізовано тенденції економічного розвитку аграрного сектору економіки. Показано, що сільське господарство України є одним із найбільш стратегічно-пріоритетних видів економічної діяльності, що обумовлено сприятливими кліматичними умовами та потужним аграрним потенціалом. Результати функціонування аграрного сектору впливають на добробут населення, життєдіяльність країни в цілому, обумовлюють внутрішньо-економічний розвиток та експортний потенціал.

Важливу функцію у досягненні ефективності діяльності виконує фінансове забезпечення. Аналіз ідентифікації його економічної сутності дав змогу констатувати, що під ним з позиції мікрорівня слід розуміти результат взаємовідносин суб'єктів ринку з іншими контрагентами, що відображається в надходженні фінансових ресурсів з метою ефективного їх використання і прибуткового функціонування в майбутньому.

З позиції макрорівня фінансове забезпечення розвитку аграрного сектору – це складна система організації економічних відносин, які виникають щодо пошуку, залучення, формування і ефективного використання фінансових ресурсів задля подальшого розвитку національної економіки.

В монографії розглянуто інвестиційно-інноваційне забезпечення розвитку аграрного сектору в контексті економічної політики держави. Сформована матриця SWOT-аналізу дозволила визначити, що існує значна кількість «слабких сторін», які обов'язково слід урахувати при подальшому системному підході до розробки стратегічної інвестиційно-інноваційної підтримки аграріїв.

У розділі «Стратегічні пріоритети розвитку аграрного сектору в контексті економічної політики держави» розглянуто стратегічні альтернативи та сценарії розвитку аграрного сектору. Основна увага зосереджена на оподаткуванні аграрного сектору в системі реалізації державної економічної політики та його цифровізації. Розглянуто переваги та недоліки загальної і спрощеної (зі сплатою єдиного податку у третій і четвертій групах) систем оподаткування, які можуть бути обрані до використання суб'єктами аграрного сектору. Визначено, що при їх виборі слід, передусім, зважати на умови, за яких функціонує конкретне підприємство, склад його майна, наявність землі, обсяги отриманих доходів та рівень рентабельності.

Визначено, що основними напрямками розвитку стратегій аграрного сектору є такі: економічна політика держави в аграрному секторі (хімічна промисловість, машинобудування, сільське господарство); технічна модернізація інфраструктури (транспорт, потужності для зберігання сільськогосподарської продукції тощо); система постачання; процес екологізації аграрного виробництва (тваринництво, рослинництво, аквакультура); процес переробки; збут готової сільськогосподарської продукції. В Україні необхідно ухвалити стратегію розвитку аграрного сектору, напрямками якої можуть слугувати саме окреслені позиції.

Монографія закликає до широкого диспуту та обміну думками з читачами. Обґрунтовані пропозиції та слушні побажання стосовно викладених аналітичних матеріалів із вдячністю будуть враховані у подальших наукових дослідженнях.

Автор висловлює глибоку пошану і щирю вдячність своїм вельмишановним вчителям і колегам, у першу чергу, в Одеському державному аграрному університеті: П. Несененку, А. Луцуку, Д. Харківському, А. Тимчуренку, П. Радченку, В. Курносенку, М. Сахацькому, а, також, в Одеському національному економічному університеті: В. Бородатому, А. Покритану, С. Мартиновському, І. Болдиреву, М. Звєрякову, Л. Ждановій та багатьом іншим науковцям за наукові поради, вагому методичну та творчу допомогу; Г. Запші та О. Павелко – за ретельне рецензування та критичне оцінювання результатів дослідження; редактору цього видання В. Ковалю – за наукове редагування та підготовку монографії до оприлюднення.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ

1.1. Теоретичні засади та інструменти реалізації економічної політики в аграрному секторі

У період розвитку постіндустріальної економіки аграрний сектор залишається предметом особливої уваги національних економічних політик, незважаючи на втрату своєї значимості економічного розвитку в усіх розвинених країнах. Це пояснюється його винятковою роллю як інструмента задоволення базисних потреб людини, джерела забезпечення продовольчої безпеки країни та ключового детермінанта соціального становища сільської місцевості через створення переважної кількості робочих місць. В економіці України важливість аграрного сектору за останнє десятиріччя додатково посилюється його значущістю для покращення сальдо торговельного балансу як другої за обсягом статтею експорту (після продукції металургійної сфери), стабільного джерела не менш ніж 10% ВВП, наданням робочих місць близько 20% зайнятого населення країни та наявністю кліматичних та біологічних ресурсів, що створюють потенціал для його подальшого розвитку [1; 2].

Одним з основних постулатів ринкової економіки є здатність ринку до саморегулювання, тобто у якості основного регулюючого чинника проголошуються ціни на продукцію, які слугують сигналом необхідності перерозподілу матеріальних ресурсів на користь даного сектору або спрямування ресурсів до іншої галузі, що повинно призвести до виробництва, збалансованого із потребами споживачів, та повної зайнятості. Але у реальності ринок не завжди є спроможним забезпечити досягнення найбільш ефективного варіанту розподілу ресурсів, як показано ще Джоном Стюартом Міллем [3], що викликає необхідність державного втручання. Така неспроможність ринку є дуже характерною для аграрного сектору через низку його особливостей.

Здебільшого виділяють у складі аграрного сектору три ланки [4; 5]:

- досільськогосподарську, до якої відносяться виробництво сільськогосподарського устаткування, машин, мінеральних добрив, засобів захисту рослин та інших матеріальних ресурсів;

- сільськогосподарську, яка включає галузі рослинництва та тваринництва;

- післясільськогосподарську, до якої відносяться переробна промисловість та збут аграрної продукції.

Виникаючі порушення функціонування ринку та потреба в державному регулюванні обумовлюються особливостями сільськогосподарського виробництва [6]:

1. Високий ступінь залежності від природних умов, які не підлягають контролю з боку людини, та виходячи з цього ймовірнісний характер планування обсягів виробництва та якості продукції на рівні окремого підприємства та загальної пропозиції на рівні ринку в цілому.

2. Відсутність мобільності основних ресурсів – землі та водних ресурсів диктує розташування основних виробничих потужностей, які розосереджені на відносно великій території і можуть бути причиною значних транспортних витрат на перевезення ресурсів та готової продукції.

3. У рослинництві предмети праці є стаціонарними, а устаткування пересувається, що призводить до великої долі енергетичних витрат у собівартості продукції.

4. Сільське господарство має сезонний характер, що спричиняє нерівномірний рівень зайнятості на протязі року та висуває вимоги щодо розробки ефективних технологій управління трудовими ресурсами та використання техніки.

5. Аграрна продукція характеризується низьким рівнем еластичності попиту, що означає необхідність зниження ціни на 30-40% задля збільшення обсягу реалізації на 10%, у той час, як невелике коливання пропозиції призводить до значної зміни ціни.

6. Попит на аграрну продукцію має низьку еластичність за доходами населення, тобто неможливо нівелювати негативний ефект перевиробництва через позитивний вплив на підвищення заробітку працюючих.

7. Здійснення значної частки виробничих витрат відбувається із часовим лагом по відношенню до реалізації готової продукції, що означає вразливість виробників щодо непередбачених цінових коливань.

8. Досільськогосподарський та післясільськогосподарський сектори характеризуються високим ступенем монополізації, тоді як власне сільське господарство наближене до умов досконалої конкуренції, що є однією з причин перевищення темпів зростання цін на матеріальні ресурси, необхідні для сільськогосподарського виробництва, та цін на продукцію переробної промисловості над цінами на сільськогосподарську продукцію і виникнення так званого «диспаритету цін» та перерозподілу доходів на користь харчової промисловості та виробництва матеріально-технічних ресурсів.

9. Сільськогосподарський ринок у розвинутих країнах характеризується та має тенденцію до поглиблення низької кон'юнктури, через зниження приросту населення з одного боку та підвищення продуктивності праці у ході технологічного прогресу з іншого боку, що призводить до низької рентабельності сільськогосподарських підприємств.

Вищезазначені особливості та фундаментальне значення аграрного сектору для суспільства призводять до посиленої уваги з боку держави та формування економічної політики, спрямованої на підтримку аграрного сектору в усіх економіках, як розвинутих, так і тих, що розвиваються.

Економічний словник визначає економічну політику як «комплекс економічних цілей і заходів, які забезпечують вирішення довгострокових (стратегічних) та короткострокових (тактичних) завдань розвитку економічної системи» [7]. Ця ідея, з варіативним наголосом на окремі аспекти, повторюється у визначеннях більшості дослідників [2-5].

Класики економічної думки розглядали економічну політику з точки зору осмислення взаємодії між суспільством та державою.

Джон Мейнард Кейнс розглядав економічну політику як вияв волі суспільства, що проявляється через державне регулювання [8]. Вальтер Ойкен розумів під економічною політикою сукупність державних заходів впливу на економічні процеси [9]. Джеймс Макгілл Б'юкенен розглядав концепцію економічної політики з точки зору теорії суспільного обміну, де кожен громадянин відмовляється від частки витрат на свій розсуд заради державних послуг, одержуваних спільно [10]. Мілтон Фрідмен визначав економічну політику як мистецтво прийняття рішень, що призводить до подолання розбіжностей між представниками різних груп інтересів та економічних шкіл на основі виявлення спільної мети [11].

Сучасні дослідники визначають економічну політику як «особливу форму впливу держави на суспільство, що має за мету визначення шляхів розвитку держави для отримання максимальних доходів, перш за все, панівними верствами населення» [12], «концентровану, науково обґрунтовану діяльність держави щодо цілеспрямованого керування функціональним розвитком економіки на макро- і мікрорівні з метою забезпечення загального добробуту в країні» [13], «систему спеціально розроблених і реалізованих заходів впливу на господарські процеси, які відбуваються в національному господарстві, з метою надання їм визначеної спрямованості розвитку» [14], «поведінку держави стосовно до економіки, де домінантною метою виступає необхідний рівень добробуту, який вимірюється через кількісні макропоказники у певних конкретних умовах» [15].

Аналізуючи різні визначення, можна виділити наступні компоненти економічної політики (рис. 1.1): наявність цілей як цільових параметрів бажаного стану економічної системи; наявність наукової теорії, що описує характер взаємозв'язку між елементами економічної системи та надає базу для прогнозування наслідків методів державного впливу; здійснення керуючого впливу щодо переведення або утримання економічної системи у бажаному стані через застосування інструментів державного впливу.

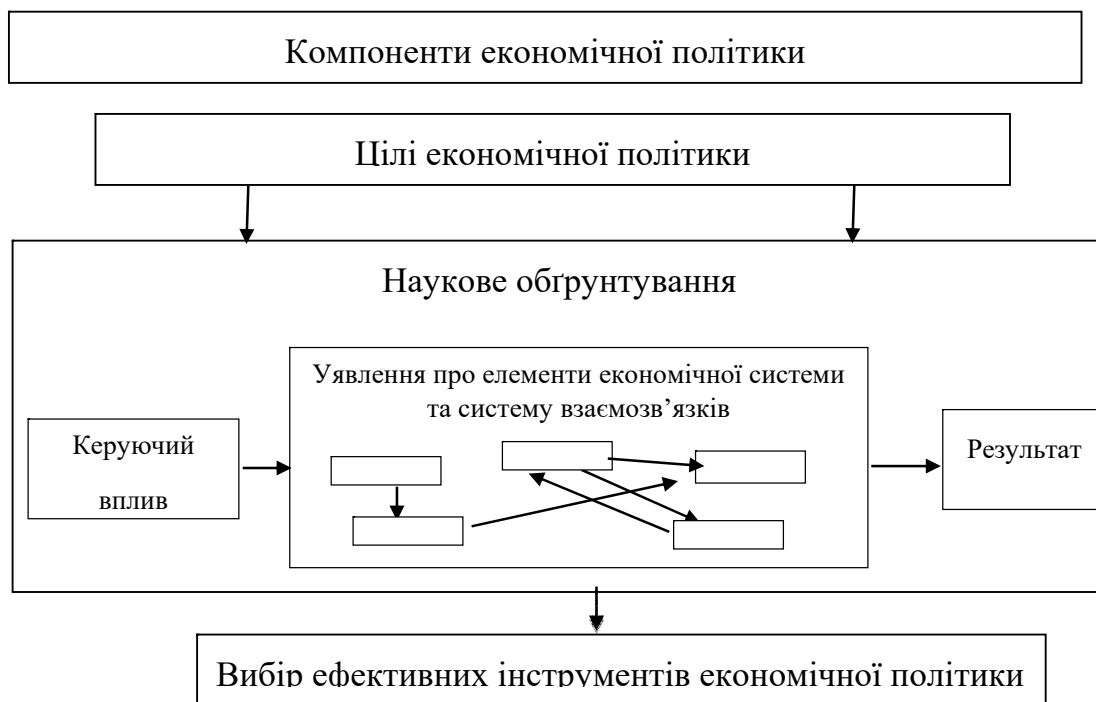


Рис.1.1. Компоненти економічної політики.

Джерело: розроблено автором на основі [8; 12; 14].

Погляд на цілі економічної політики у аграрному секторі зазнав історичної трансформації. В 1950-70-х рр основним завданням аграрної політики вважалося нарощування обсягів виробництва агропродовольчої продукції задля вирішення проблеми продовольчої безпеки світу, що розглядалася як забезпечення населення достатньою кількістю харчових продуктів. У 1980-х акцент змістився на забезпечення економічної доступності продуктів харчування для всіх верств населення. З кінця 1980-х на перший план вийшла проблема сталого розвитку аграрного сектору, тобто раціонального використання ресурсів, спрямованого на підтримання балансу «споживання – відтворення» з метою забезпечення наявності необхідної кількості ресурсів у довгостроковому періоді для наступних поколінь. У 1990-х роках створено концепцію багатофункціонального сільського господарства, що використовується багатьма міжнародними організаціями, зокрема ФАО, і країнами (Японією, Південною Кореєю, Швейцарією, Норвегією та ЄС) [16].

Згідно цієї концепції основними пріоритетами економічної політики в аграрному секторі є:

- вирішення проблеми продовольчої безпеки шляхом забезпечення виробництва продуктів харчування у необхідній кількості та достатньої якості;
- підтримання та підвищення рівня добробуту мешканців сільських територій;
- підтримка та стимулювання екологічно безпечних засобів виробництва, що мінімізують негативний вплив на навколишнє середовище.

Додержання визначених пріоритетів відбувається шляхом постановки цілей нижчого порядку:

- підвищення конкурентоспроможності продукції аграрного сектору;
- підвищення ефективності виробництва;
- зростання продуктивності праці;
- покращення технологічної бази: впровадження інноваційних технологій та модернізація основних фондів;
- захист вітчизняних товаровиробників;
- сприяння експорту надлишків аграрної продукції;
- створення сприятливого клімату для залучення інвестицій до аграрного сектору;
- забезпечення справедливого доходу для сільгосптоваровиробників;
- підтримка кооперації дрібних сільгосптоваровиробників;
- розробка сертифікації та маркування якості аграрної продукції;
- стимулювання виробництва менш рентабельних, але необхідних для здорового харчування продуктів;
- розвинення інфраструктури сільських територій;
- підвищення рівня кваліфікації мешканців сільських територій;
- підтримка підприємництва на селі та навчання агропідприємців;
- впровадження сільськогосподарських практик, що сприяють збереженню природних ландшафтів та біологічного розмаїття.

Вибір інструментів державного впливу для розв'язання окреслених вище завдань здійснюється у рамках певної економічної парадигми, яка дозволяє прогнозувати реакцію економічної системи на заходи, що реалізуються. Уявлення про економічну систему та роль і завдання держави щодо її функціонування розвивалися та трансформувалися у ході розвитку суспільства.

Питання організації певних економічних процесів на рівні держави розглядалися ще у працях філософів Стародавніх Сходу, Греції та Риму, але невіддільно від загальних політичних, правових та релігійно-моральних міркувань. Наприклад, у Конфуція знаходимо рекомендації зі зменшення податків, сприяння рівномірному розподілу доходів між підданими [17]. Мен-цзи запропонував проект створення сільськогосподарських громад із восьми родин, кожній з яких держава надавала б у використання земельну ділянку, а одна ділянка оброблялася би спільно усіма громадами і йшла на користь держави [18]. Лі Куй висунув ідею регулювання сільськогосподарських цін шляхом продажу товарів з державного фонду за фіксованими цінами [19]. В колективному трактаті «Гуань-цзи» є рекомендації з поставлення земельного податку у залежність від родючості землі, забезпечення дешевого кредиту для селян та залучення зубожілих до громадських робіт [17]. У працях Ксенофонта, Платона та Аристотеля знаходимо питання управління рабами, справедливого розподілу землі, встановлення податків [19].

Тобто, у епоху натуральної форми господарювання основними проблемами були питання раціонального управління цими господарствами, сприяння справедливому розподілу ресурсів зі сторони держави та поповнення державної скарбниці. Схожу картину знаходимо й у часи Середньовіччя. Перші концепції власне економічної політики пов'язані із зростанням ролі ринку в епоху первісного нагромадження капіталу, коли наукове осмислення торгових відносин дійшло висновку, що основою багатства країн є гроші, тому задачею держави є залучення грошових ресурсів від інших країн та створення перешкод для їх відтоку за кордон, тобто було розроблено концепцію протекціоністської політики.

Одним з перших інструментів її реалізації був закон про необхідність витрачання грошових коштів, зароблених на території країни, у її межах [12], що на практиці призводило до стимулювання попиту, а через це до стимулювання виробництва. Подальший розвиток економічної думки призвів до визнання недоцільним повної відмови від імпорту, та в основу економічної політики був положений принцип про необхідність перевищення вартості експорту над вартістю імпорту, що повинно досягатися, у тому числі, й за рахунок експорту готової продукції на противагу експорту сировини.

Розширення сфери аналізу та включення до неї виробництва призвело до розуміння, що оптимальна кількість грошей у обігу залежить від кількості вироблених товарів, надання свободи прийняття рішень стимулює підприємницьку діяльність, та сформовано принцип про самостійне вирівнювання торговельних балансів через саморегуляцію ринку та доцільність невтручання держави у природній перебіг економічних процесів, тобто з'явилася протилежна відносно до протекціоністської точка зору на торговельну політику – фритредерство. У рамках цієї концепції стверджується, що зняття обмежень на зовнішню торгівлю призводить до найбільш ефективного використання світових ресурсів та отримання вигоди усіма учасниками торговельних відносин [20].

Ці два альтернативних погляди на оптимальну торговельну політику держави продовжують існувати й у сучасній економічній думці. Прихильники протекціонізму стверджують, що держава повинна контролювати рівень цін на імпортні товари через встановлення імпортних мит та квотування задля підвищення конкурентоспроможності товарів національних товаровиробників, що призведе до розвитку виробництва та збільшення рівня зайнятості. Прихильники фритредерства вказують на створення протекціоністськими заходами додаткових витрат для споживачів через штучне підвищення цін та збільшення рівня монополізації ринку.

Нейтральний погляд полягає у спробі підрахування вигід та втрат від введення зовнішньоторговельних обмежень та вибору оптимального варіанту для умов конкретної країни у певний період часу.

У першій половині XVIII століття сформувалася школа економічної думки, що запропонувала цілісний погляд на функціонування економічних відносин у суспільстві – фізіократизм, яка пов'язана з іменами таких вчених як Франсуа Кене, Віктор де Рікеті де Мірабо, Анн Робер Жак Тюрго, П'єр Самюель Дюпон де Немур, Мерсьє де Ла Рів'єр, Гійом Франсуа Летрон та ін. Ставлячи питання про джерело формування цінності у економіці, фізіократи дійшли висновку, що основна роль у створенні цінності належить природі, тому лише сільське господарство є власне продуктивним сектором.

Найбільш ефективна форма його організації – великі фермерські господарства з найманими працівниками. Франсуа Кене додержувався точки зору, що держава не повинна втручатися в економіку якщо суспільство «здорове», але він визнавав можливість існування викривлень, які ринок неспроможний виправити самостійно. Одним з таких викривлень він називав витрачання коштів на предмети розкоші замість продуктивних витрат на розвиток сільського господарства. Таке викривлення повинно виправлятися державою за допомогою оподаткування великих землевласників – класу, який є єдиним споживачем чистого продукту (перевищення продукту над витратами), що виробляється сільським господарством, та є основним споживачем предметів розкоші – і перерозподілу доходів на користь продуктивного класу, сільськогосподарських виробників [12].

Ідея вільного ринку та відмови від інструментів економічної політики, які впливають на прийняття рішень суб'єктами господарювання, набула найвищого рівня обґрунтування у праці Адама Сміта «Дослідження про природу і причини багатства націй» (1776) [21], яка стала основою класичної школи економічної думки. Адам Сміт стверджує, що будь-яке втручання держави у хід економічних процесів призводить до небажаних викривлень: певні галузі виробництва залучають меншу кількість підприємців, ніж у порівнянні з

природним ходом речей, у інших галузях починає працювати більше суб'єктів господарювання, ніж насправді потрібно суспільству, що призводить до загального зниження ефективності економіки.

Роль держави зводиться до створення умов для повної свободи підприємницької діяльності – захист приватної власності, недопущення обмежень у будь-яких сферах економічної діяльності, усунення перешкод до вільного пересування капіталу та робочої сили, забезпечення вільної торгівлі землею, встановлення мінімальних податків з метою поповнення бюджету, але не у якості важелю впливу на прийняття економічних рішень, тобто забезпечення однакових умов оподаткування для різних видів діяльності.

Відхід від ідей вільного ринку започатковано у праці Шарля Леонара Сімонда де Сімонді «Нові початки політичної економії, або Про багатство в його відношенні до народонаселення» (1819). Його основним науковим надбанням є розроблення теорії економічних криз. Їх головні причини Сімонді бачив у тому, що частина вироблених товарів залишається нереалізованою через високі витрати виробництва та низькі доходи робітників, які підтримуються на такому рівні через зростання народжуваності, неповну зайнятість, яка дозволяє товаровиробникам диктувати більш низьку заробітну плату, та заміщення робітників машинами. Вирішення цієї проблеми Сімонді покладав на економічну політику держави, яка повинна полягати в перерозподілі доходів підприємців на користь робітників, встановленні мінімального рівня заробітної плати та обмеженні тривалості робочого часу, стимулюванні більш конкурентного середовища та сприянні появі дрібних власників, заохоченні реалізації товарів через зовнішню торгівлю [12].

У сучасній економічній теорії є декілька поглядів на роль держави у забезпеченні економічного добробуту.

Прихильники кейнсіанської школи економічної думки стверджують, що ринкова рівновага не завжди досягається за Парето-оптимального стану розподілу ресурсів, тому необхідне втручання держави задля коректування «провалів ринку».

Класичні кейнсіанці умовою зростання економіки бачили наявність ефективного попиту, який досягає свого максимуму лише в ситуації повної зайнятості. Держава може здійснювати вплив на рівень попиту, виступаючи покупцем товарів і послуг, що призведе до створення попиту і у галузі-виробника сировини для цих товарів і послуг, до підвищення зайнятості, а значить, до підвищення доходів населення та формування попиту вже на предмети споживання, тобто до розкручування спіралі збільшення інвестування та розширення виробництва. Необхідною умовою є вкладення коштів за рахунок бюджетного дефіциту, а також полегшення для підприємців доступу до фінансових ресурсів через зниження відсоткової ставки.

Подальший розвиток кейнсіанської ідеї призвів до розбіжностей щодо найбільш оптимальної сфери державних вливань. За думкою учениці Дж. М. Кейнса Джоан Робінсон, найбільший ефект здатні принести інвестиції у соціальні програми допомоги малозабезпеченим верствам населення, тому що цей клас має велику кількість незадоволених потреб, і перетворення їхнього попиту на платоспроможний призведе до більшого ефекту зростання споживання у порівнянні з іншими групами населення, тобто гранична ефективність витрачених коштів буде максимальною [22]. У застосуванні до аграрної економіки ця концепція лежить в основі програм адресної допомоги. З іншого боку, представники так званого правого кейнсіанства найбільшу ефективність вбачають в здійсненні виробничих інвестицій.

Неоліберальна доктрина, що спирається на неокласичну школу економічної думки, стверджує що більшість економічних проблем може бути вирішеною за допомогою ринкового механізму саморегулювання, і основна задача економічної політики держави повинна полягати у захисті свободи підприємницької діяльності. Основним інструментом впливу держави на ринок є регулювання грошової маси, яка повинна відповідати товарній масі. Інфляція виникає за умови перевищення наявної грошової маси над товарною, тому для її приборкання необхідно скорочення державних видатків задля ліквідації бюджетного дефіциту та зниження податків задля стимулювання

підприємницької ініціативи. Основна роль держави у сприянні економічному зростанню полягає у захисті конкурентного ринку шляхом проведення антимонопольної політики та забезпечення доступу учасників ринку до достовірної інформації. З точки зору неолібералізму першочерговими інструментами стимулювання розвитку аграрного сектору є забезпечення вільного функціонування ринку землі, відмова від програм субсидування цін на аграрну продукцію, контроль за діяльністю агрохолдингів, проведення програм підвищення кваліфікації сільськогосподарських підприємств.

Третя економічна течія, яка спричиняє помітний вплив на формування економічної політики урядами, інституціоналізм, робить наголос на зв'язку між ринковими процесами та позаринковими факторами, перш за все системами правил, які склалися у суспільстві та визначають взаємодію його членів. Ці системи правил, що називаються у рамках теорії інститутами, можуть бути як формальними, так і неформальними. Неформальні інститути – це традиції, звичаї, неформальні соціальні норми, формальні інститути – це правова система, існуючі процедури для здійснення певних господарських дій, господарські об'єднання учасників ринку. Якщо попередні розглянуті теорії базуються на припущенні, що учасники ринку поведуться раціонально та мають за мету максимізацію прибутку, допускаючи викривлення через нерівний доступ до інформації, то теорія інституціоналізму включає до аналізу схильність людей дотримуватися сформованих звичок, прийнятих у суспільстві правил поведінки. Через це випливає висновок, що для позитивної зміни економічних явищ необхідно здійснювати вплив та формувати соціальні інститути, які дозволять суспільству змінити економічну поведінку у бажаному напрямку. Тобто інституціоналізм підкреслює роль держави у створенні правового поля, полегшенні ведення підприємницької діяльності через усунення адміністративних бар'єрів, розвитку ринкової інфраструктури, розвитку людського капіталу через вкладення у освіту.

Важливим фактором економічного зростання справедливо вважається технологічний прогрес, з цього боку необхідно стимулювання наукових досліджень з боку держави, посилення зв'язку між наукою та виробництвом.

З середини 1970-х років у світі спостерігалася тенденція до заміщення кейнсіанських ідей як ядра формування економічної політики держави ідеями неолібералізму. Наслідком стала поява нової економічної парадигми агропромислового комплексу. Таким чином, можна стверджувати, що економічні політики держав у сфері аграрного господарства на даний час базуються на одному з двох основних поглядів на інтерпретацію економічних взаємозв'язків у аграрній сфері.

Відповідно до традиційної парадигми, побудованої на кейнсіанських ідеях, сільське господарство розглядається як яскравий приклад «фіаско ринку», що через розглянуті вище притаманні природні властивості не підлягає ефективному регулюванню ринковими механізмами і потребує втручання держави задля вирівнювання дохідності аграрного сектору у порівнянні з іншими секторами, підтримання справедливого рівня ринкових цін, недопущення недовиробництва аграрної продукції.

Нова парадигма, в основу якої покладені неоліберальні ідеї, є базою для формування сучасної політики країн Євросоюзу та рекомендацій щодо підтримки сільського господарства СОР. У рамках цієї парадигми стверджується, що сільське господарство може бути конкурентоспроможною галуззю, та ринковий конкурентний механізм здатний підвищити його ефективність. Компенсація витрат та підтримка цін підтримують неефективних товаровиробників, тому фокус держави має бути зміщено на стимулювання зростання продуктивності праці, розвиток інфраструктури та зменшення соціальної напруги шляхом програм допомоги малозабезпеченим верствам населення на сільських територіях.

Протидію притаманній сільському господарству підвищеній ризикованості через залежність від природних умов пропонується здійснювати шляхом розвитку агрострахування.

Популяризація даної концепції стала можливою завдяки тому фактору, що в розвинутих країнах спостерігається перевиробництво продукції аграрного сектору, тому помірне скорочення числа виробників не створить загрози для продовольчої безпеки.

У той же час ряд вітчизняних дослідників [23; 24] звертає увагу на відмінності у продуктивності праці, ступені технологічного забезпечення та розвитку інфраструктури агропромислового сектору України і розвинутих країн та стверджує, що без формування високотехнологічного і високопродуктивного сільського господарства застосування суто ринкових механізмів є недоречним.

З метою досягнення поставлених цілей аграрної політики за рекомендаціями обраної наукової концепції державний уряд застосовує певні інструменти державного впливу, щодо класифікації яких у сучасних економічних дослідників існує декілька підходів.

Класичним є поділ за засобом впливу на прямі та непрямі методи управління [25-27]. До прямих методів відносять обов'язкові до виконання директиви органів державної влади у вигляді нормативно-правових актів, якими у сфері аграрної політики можуть встановлюватися фіксовані ціни, квоти на обсяг виробництва або зовнішньої торгівлі, ліцензії, стандарти якості; контрактів на державні закупівлі.

Непрямі методи здійснюють вплив на економічні інтереси суб'єктів господарювання, створюючи стимул для бажаної поведінки. До інструментів непрямого впливу належать податки, кредитні програми, ставки амортизації, розвиток інфраструктури.

К. Положенцева пропонує поділити інструменти державного впливу на бюджетні (субсидії, державні інвестиції, лізинг), цінові, податкові, соціальні (розвиток соціальної інфраструктури села), наукові (освіта, фінансування наукових досліджень, інформаційна підтримка), регулювання доходів, кредитні, зовнішньоекономічні [28].

Визнаючи слушність такої класифікації в цілому слід відмітити, що у групу бюджетних інструментів входять важелі, досить різні за механізмом своєї дії, крім того ця група пересікається за змістом із інструментами з регулювання доходів. В дослідженні Л. Васильєвої [29] поділяє методи державного регулювання на дві групи:

1) спрямовані на забезпечення соціальної захищеності населення та розвитку соціально-виробничої інфраструктури сільських територій;

2) спрямовані на підвищення ефективності аграрного виробництва. До останніх вона відносить:

- інструменти для підтримання цін на агропродукцію:

а) шляхом впливу на попит (закупівельні інтервенції, прямі цінові субсидії та експортні субсидії);

б) шляхом впливу на пропозицію (виробничі квоти, імпорتنі тарифи, товарні інтервенції);

- інструменти для зниження рівня виробничих витрат (субсидії на придбання ресурсів, здійснення агротехнічних робіт, на виплати зі страхування, пільгові кредити).

З нашої точки зору, дана класифікація вдало розкриває принцип дії груп інструментів державного впливу, але не враховує такі важелі як фінансування наукових розробок, впровадження інновацій, інформаційну підтримку суб'єктів господарювання та освіти. Ці важелі за своїм економічним змістом також націлені на зниження виробничих витрат, але не шляхом компенсації витрат конкретного виробничого циклу, як інструменти з вищенаведеної класифікації, що матиме короткостроковий ефект, а шляхом підвищення продуктивності праці у секторі, що призведе до стійкого зниження витрат у довгостроковому періоді. Тому наведену вище класифікацію пропонується доповнити як показано на рис. 1.2. Провідним інструментом державного впливу на агропромисловий сектор у світовій практиці є субсидії та дотації, що пов'язані із державною підтримкою підприємств та їх бюджетних фінансуванням [30; 31].

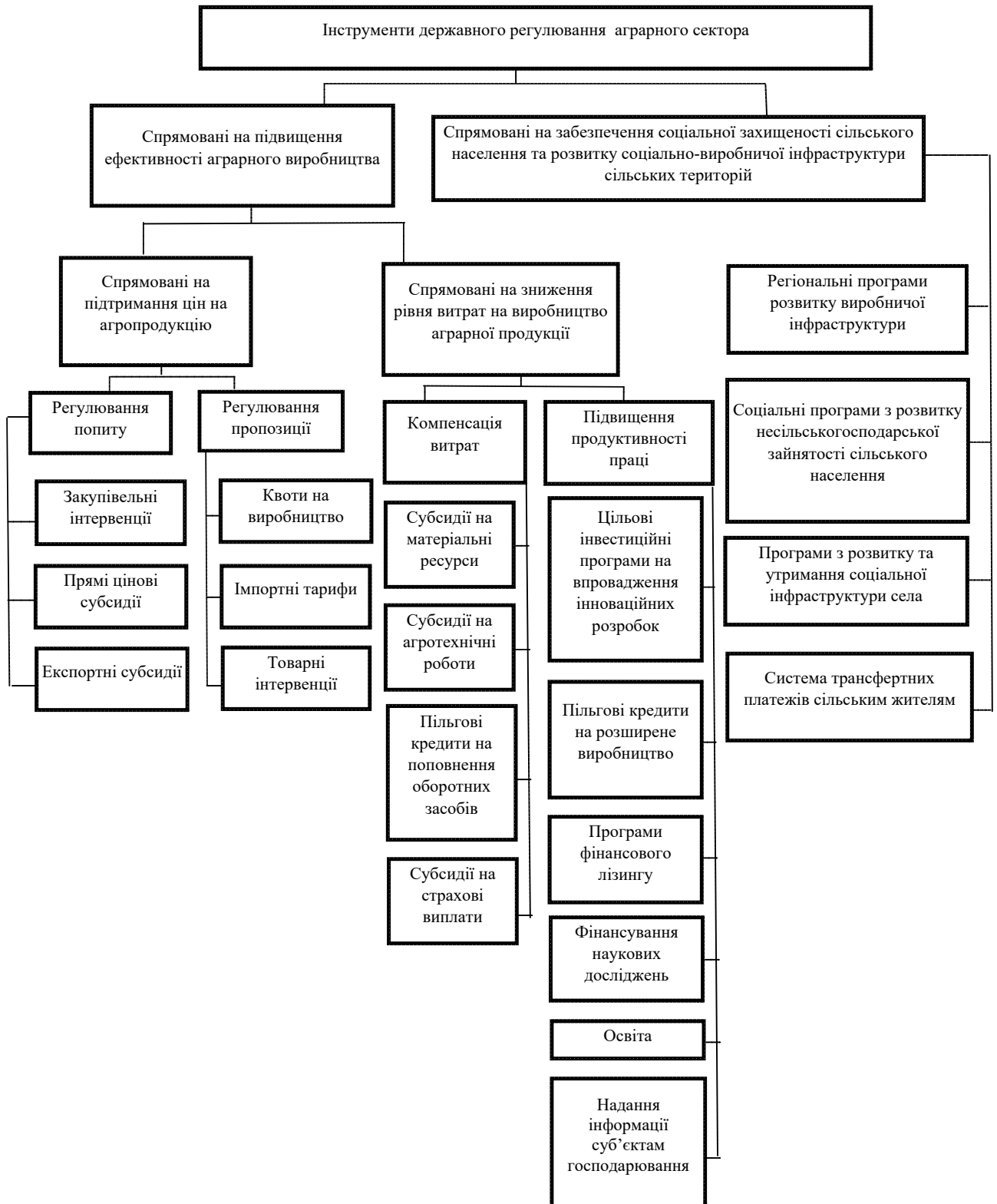


Рис.1.2. Класифікація інструментів державного регулювання аграрного сектора.

Джерело: розроблено автором на основі [29].

Бюджетні виплати сільськогосподарським суб'єктам господарювання можна поділити на:

- виплати, що підтримують рівень рентабельності виробництва на прийнятному рівні:

- виплати на одиницю продукції або виробничих потужностей (наприклад на одиницю оброблювальних угідь або на голову худоби);

- виплати на компенсацію витрат на придбання паливних матеріалів, насіння, добрив, кормів;

- компенсаційні платежі у випадку стихійних лих, надзвичайних подій;

- компенсації у випадку падіння цін на продукцію нижче встановленого рівню («цільових цін»);

- компенсація відсотків за кредитами, направленими на технічне переоснащення, придбання продуктивних сортів насіння або порід худоби;

- часткова компенсація вартості машин та устаткування;

- фінансування витрат на наукові дослідження та розробки;

- виплати, спрямовані на розвиток сільських територій:

- прямі виплати фермерам за умов дотримання стандартів землекористування та збереження сільських територій;

- виплати за скорочення оброблюваних угідь, забій худоби.

У відповідності до домінуючої неоліберальної парадигми, країни-учасники СОТ заохочуються до скорочення бюджетних трансфертів виробникам, спрямованих на компенсацію поточних витрат виробництва, з метою стимулювання відбору найбільш ефективних господарств.

Натомість рекомендовано спрямовувати державну підтримку у інвестиційні проекти щодо розвитку інфраструктури, підвищення рівня життя сільських мешканців, реструктуризацію та підвищення технологічності і продуктивності виробництва, підготовку кваліфікованих кадрів, програми підвищення зайнятості поза аграрною сферою та виплати, пов'язані з додержанням певних стандартів виробництва, перш за все спрямованих на охорону навколишнього середовища.

Слід визнати, що інвестиції у створення розвиненої інфраструктури, яка включає доступ до послуг кредитування, страхування, лізингу, транспортування, кооперативного придбання ресурсів, наявність та легкість доступу до інформації про передовий досвід господарювання, мають довгостроковий ефект та дозволяють підвищити ефективність і конкурентоспроможність аграрного сектору у перспективі, що є пріоритетним завданням для країн, які розвиваються. Однак, для таких країн часто зберігає актуальність проблема виробництва достатнього для забезпечення продовольчої безпеки обсягу аграрної продукції, тоді як розвинуті країни мають справу з проблемою перевиробництва. У таких умовах можуть бути доцільними державні програми підтримки цін та компенсації поточних витрат за одночасного пошуку можливостей інвестування у підвищення продуктивності виробництва до моменту виведення обсягів виробництва на безпечний рівень та забезпечення досягнення рентабельності виробництва [32].

Підтримка аграрного сектору за допомогою субсидування створює значне навантаження на державний бюджет, тому за досягнення певного рівня рентабельності та самостійності аграрного сектора закономірним буде зростання серед інструментів державної підтримки частки пільгового кредитування сільськогосподарських товаровиробників. Підходи до використання цього інструменту можна узагальнити наступним чином.

По-перше, в залежності від цілей кредитування, програми кредитної підтримки можна поділити на:

- кредити на поточні потреби (закупівлю паливно-мастильних матеріалів, закупівлю насіння);
- кредити на довгостроковий розвиток (на придбання основних засобів, селекцію сортів насіння та порід худоби тощо).

Систему державної підтримки аграрного сектору доцільно планувати таким чином, щоб поступово зменшувалася потреба у кредитах першої групи за рахунок підвищення рентабельності аграрних підприємств та розбудови інфраструктури, у першу чергу, підтримки кредитної кооперації.

По-друге, системи пільгового кредитування можуть розрізнятися в залежності від того, що є об'єктом застави: майбутня продукція; земля; інше рухоме та нерухоме майно.

Для товаровиробників найвигіднішим є кредит під заставу майбутньої продукції, який одночасно виступає у якості гарантованого варіанту збуту. Однак, такий варіант є ризикованим для кредитора, оскільки кількість та якість майбутньої продукції, а також майбутня кон'юнктура цін є невизначеними величинами. Тому такий варіант кредитування як правило супроводжується створенням спеціального державного закупівельного фонду, що виконує державні інтервенції та закупівлі на ринку з метою регулювання цін.

Кредити земельної іпотеки є більш ризиковими для аграрних виробників, але безпечнішими і простішими для кредитних організацій у порівнянні з кредитуванням під заставу інших видів майна, тому застосування такого механізму дозволяє збільшити доступність кредитних ресурсів для аграрних підприємств через залучення більшої кількості комерційних кредитних організацій до участі у програмах кредитування, що є необхідним елементом інфраструктури для створення незалежного конкурентоспроможного аграрного сектору. Більшість дослідників [33; 34] поділяють існуючі системи земельно-іпотечного кредитування на два типи:

- однорівневі системи, в яких програми кредитування реалізуються земельно-іпотечними банками;
- дворівневі системи, які, крім комерційних банків, включають земельно-іпотечні агентства, які придбають кредити у комерційних банків, рекомбінують їх та випускають на їх основі цінні папери, забезпечені поверненням комбінації кредитів з різним ступенем ризикованості. Даний механізм дозволяє розподілити ризики між ширшим колом учасників і підвищує рівень зацікавленості комерційних банків щодо участі у кредитних програмах, з одного боку, але збільшує вразливість всієї фінансової системи до глобальних кризових явищ, з іншого боку. Застосування таких систем потребує існування розвиненого фондового ринку.

По-третє, відповідно до механізму реалізації пільгових кредитних програм, можна виділити наступні підходи:

- видача кредитів державними установами;
- компенсація відсотку або його частини комерційним кредитним установам з державного бюджету;
- надання державних гарантій щодо повернення основного боргу або його частини з боку держави.

Перший варіант використовується в умовах низької привабливості інвестування в аграрну сферу, труднощів з реалізацією застави, необхідністю більшого контролю над переглядом умов кредитування з боку держави. Другий є наступним кроком розвитку аграрної інфраструктури, який дозволяє знизити витрати сільгоспвиробників за меншого навантаження на державний бюджет і залучити незалежних учасників до співпраці з аграрними виробниками, створюючи підґрунтя для самостійного функціонуючої системи у майбутньому. Третій інструмент спрямований на розвиток кредитної інфраструктури, підвищуючи привабливість інвестування в аграрну сферу для кредитних організацій.

Викликає питання механізм відбору підприємств задля участі у програмах з державної підтримки. Л. Васільєва [35] наводить три основні підходи: підтримка ефективних підприємств; підтримка збиткових підприємств шляхом інвестування в основні засоби, розвиток кадрів тощо; підтримка усіх підприємств, які подали заявки. На нашу думку, вибір слід робити у залежності від рівня забезпеченості країни продовольчою продукцією. Якщо обсяг виробництва недостатній або під загрозою, слід віддати перевагу підтримці збиткових підприємств задля утримання та потенційного збільшення рівня сукупної пропозиції. Якщо обсяги виробництва достатні, і скорочення припустиме, потрібно переключатися на підтримку ефективних підприємств. Ще одним засобом підвищення прибутковості сільськогосподарських підприємств та економічним важелем, який може спонукати виробників до прийняття бажаних економічних рішень є оподаткування.

Вплив на економічну діяльність за допомогою цього інструменту може відбуватися у таких напрямках [25]:

- податкові пільги;
- податкові стягнення - для мотивації припинення небажаних дій;
- спеціальні податкові режими.

Податкові пільги можна поділити на:

- податкові вирахування;
- податкові знижки (застосування зниженої або нульової ставки);
- відстрочення сплати податку;
- податкові канікули (звільнення суб'єктів господарювання певної індустрії від сплати податків або окремих платежів на тимчасовий період).

Перелічені інструменти можуть застосовуватися з метою подолання тимчасових кризових явищ, задля підтримки фермерів-початківців, а також задля заохочення суб'єктів господарювання до певних дій, наприклад, використання високопродуктивної технології або збереження навколишнього середовища.

Слід відмітити, що доцільність надання податкових пільг є дискусійним питанням у сучасній літературі, і ряд представників ліберальної школи економічної думки піддає сумніву їхню ефективність. Так, Ш. Крамона-Таубадель, С. Дем'яненко, А. Кун [36] вказують, що на ефективних ринках вплив на прийняття рішень суб'єктами господарювання призводить до економічних викривлень і втрати ефективності. Але, слід відмітити, що це дійсно справедливо для ефективних ринків. У ситуації, коли продуктивність сільського господарства є нерівномірною серед країн світу, темп розвитку, який задається внутрішньою конкуренцією, може бути недостатнім задля досягнення конкурентоспроможності на зовнішньому ринку, а відкриття ринків у такому випадку може призвести до скорочення власного аграрного сектору до рівня, нижчого ніж доцільний з точки зору продовольчої безпеки. У такій ситуації вплив держави на прийняття економічних рішень задля стимулювання прискореного розвитку може бути доцільним.

Х. Султан та Я. Ширмер [37] зазначають, що податкові пільги порушують принцип справедливості, який полягає у тому, що люди з однаковими можливостями повинні сплачувати однакові податки, що призводить до ухилення від податків. Але на цю проблему можна подивитися й під іншим кутом: не всі товари мають однакову суспільну корисність, тому є достатньо справедливим і раціональним, якщо суб'єкти господарювання, що виробляють товари першої необхідності, сплачують менше податків до тих пір, поки необхідний обсяг їх виробництва є під загрозою. Тому вважаємо, що питання про доцільність застосування цього методу повинно розглядатися окремо в кожному випадку на основі аналізу вигід та витрат. Підтримка доходів товаровиробників або захист інтересів споживачів здійснюються також шляхом підтримки планового рівня цін на сільськогосподарську продукцію, що може досягатися за допомогою інструментів:

- адміністративне встановлення цін на конкретні види продукції;
- адміністративне встановлення максимальної та/або мінімальної ціни;
- обмеження рентабельності переробних підприємств;
- квотування виробництва або імпорту продукції;
- здійснення державних закупівель або товарних інтервенцій з державних фондів з метою впливу на рівень попиту або обсяг пропозиції.

Використання перших двох методів без додаткового втручання здатне призвести до дефіциту пропозиції, якщо адміністративні ціни занижені, або збитків підприємств через нереалізовані надлишки продукції за недостатнього попиту, якщо вони завищені, тому вони можуть застосовуватися лише у короткостроковому періоді. Квотування виробництва призводить до більш високих цін на ринку, збільшуючи доходи товаровиробників за рахунок споживачів. Державні закупівлі, які здійснюються при падінні цін до певного рівня («інтервенційні ціни»), підвищують попит на продукцію, що дозволяє утримати ціни на певному рівні, забезпечуючи отримання цільового рівня дохідності виробниками без негативного впливу на споживачів, але потребують бюджетних ресурсів.

Вибір інструментів державної підтримки доцільно робити за допомогою аналізу вигід та витрат в конкретних економічних умовах. Але можна зазначити динаміку зміни пріоритетних інструментів у залежності від прогресування цілей аграрної політики (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Залежність інструментів економічної політики в аграрній сфері від її цілей

Цілі аграрної політики	Інструменти економічної політики	
	<i>Основний напрямок</i>	<i>Підтримуючий напрямок</i>
Забезпечення необхідних обсягів продовольчої продукції	Прямі виплати виробникам, субсидії та дотації на оборотні кошти, підтримка цін, пільгові короткострокові кредити	Субсидії на основні засоби, впровадження передових технологій
Підвищення рентабельності виробництва за достатнього обсягу	Пільгові довгострокові кредити, розвиток кредитної, лізингової, інформаційної інфраструктури	Прямі виплати виробникам, субсидії та дотації на оборотні кошти, підтримка цін, пільгові короткострокові кредити
Підвищення конкурентоспроможності виробництва за надлишків продукції та стійких позицій на міжнародному ринку	Розвиток інфраструктури, інвестування в наукові дослідження, соціальне забезпечення селян з низьким рівнем доходів	Пільгові кредити на основні фонди, впровадження передових технологій

З урахуванням дефіциту необхідного для забезпечення продовольчої безпеки обсягу виробництва, державна підтримка спрямовується на забезпечення існування сільськогосподарських підприємств з одночасними інвестиціями в підвищення продуктивності.

При досягненні достатнього обсягу продовольчої продукції пріоритет доцільно надавати підтримці ефективних підприємств, інвестуванню в довгостроковий розвиток, поступово зміщуючись у бік зменшення підтримки окремих підприємств та здійснення інвестування в аграрну інфраструктуру, зменшення соціальної напруги від виходу з бізнесу неефективних виробників.

Таким чином, аграрна сфера, з одного боку, визначається низкою природних особливостей, з іншого боку, має ключову значимість для задоволення базових людських потреб. Це призводить до високого рівня застосування інструментів економічної політики для підтримки агропромислового сектору в економіках більшості країн світу. Панування у сучасному світі неоліберальної доктрини призвело до формування концепції підтримки товаровиробників, яка не порушує свободи підприємницької діяльності.

В рамках цієї концепції пріоритетними інструментами економічної політики в аграрній сфері є прямі дотації сільгоспвиробникам, які не пов'язані з рівнем витрат та не впливають на прийняття економічних рішень, інвестиції в розвиток соціальної інфраструктури та застосування екологічних методів ведення сільського господарства. Однак, слід відмітити, що в країнах з низьким рівнем ефективності аграрної сфери та загрозою недовиробництва застосування виключно ринкового механізму для підвищення конкурентоспроможності може виявитися надто повільним та призвести до критичного зниження рівня продовольчої безпеки.

В зв'язку з чим рекомендується обирати інструменти реалізації економічної політики, виходячи з умов конкретної економічної ситуації на основі аналізу вигід та витрат. Метою реалізації економічної політики і критерієм її успішності повинно бути зменшення потреби в державній підтримці з боку сільськогосподарських підприємств та досягнення або підтримання конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на міжнародному ринку.

1.2. Інфраструктурне забезпечення розвитку аграрного сектору у контексті економічної політики держави

Суспільний розвиток є запорукою розквіту країни в цілому, для досягнення якого держава ставить собі за мету задовольнити інтереси суспільства, що виражається у безпомилковому визначенні його життєвих пріоритетів, конкретизації та реалізації останніх. Втілення в життя соціуму потреб економічного характеру, головним чином, відбувається за допомогою важелів економічної політики держави, яка є частиною цілісного політичного процесу, спрямування комплексу дій державою щодо ефективного функціонування економічних явищ та взаємозв'язків між ними.

Питаннями оптимізації кількісних та якісних параметрів агропромислового виробництва, яке є незамінним критерієм життєдіяльності суспільства, сприяння розвитку селянства, як уособлення «землевласництва» та продовжувача державних традицій та культурних цінностей [38] держава здійснює шляхом реалізації аграрної політики.

Теоретичні аспекти свого розвитку аграрна політика започаткувала ще в п'ятдесятих роках ХХ століття завдяки Я. Тінбергену [39] і в умовах сьогодення набула значної актуальності, що відображається в стабільній активності відповідних досліджень науковців світу щодо комплексного підходу її вивчення, удосконалення зрозумілого та практично функціонуючого.

Аграрна політика України функціонує як частина структурно-галузевої політики, що передбачає регулювання розвитку народного господарства [40, с. 144]. Це, насамперед обумовлено тим, що сільськогосподарські відносини довгий час не виокремлювались як самостійна складова економіки. Відповідно, і аграрний сектор та відносини в ньому не були центром уваги вчених, що скоротило тривалість досліджень та, відповідно, й розвитку даної сфери в порівнянні з іншими складовими економічної політики. Тому, теоретичні аспекти сільськогосподарських відносин вивчались науковцями невідривно від наукових понять про економіку, історичних етапів її розвитку, еволюційних поглядів, теоретичних та методологічних основ науки.

Розвиток аграрної політики, як складової економічної політики нерозривно пов'язаний зі становленням та історичними перетвореннями економічної науки. Вважається, що зародження економічної думки відбулось ще в 430-320 роках до н. е. в Стародавній Греції та Римі, в умовах домінування натурального господарства, в часи, коли торгово-перекупницькі відносини вважались гріховними. Згодом, давньогрецьким філософом Ксенофонтом було визначено економічну науку (термін «економіка» взяв свій початок від грецького слова «oikonomia», де «oikos» – господарство; «nomos» – закон, учення) як навчання про господарство та управління ним; десятиріччям пізніше давньогрецький філософ Аристотель виокремив економіку як процес виробництва, який організований з ціллю задоволення життєвих вимог людей. Фундаментальним періодом в розвитку економічної думки можна визначити XV – XVII ст. з розвитком меркантилізму, які визначали торгові відносини осередком економічної діяльності, та школи фізіократів, виокремивши основним постачальником багатства нації – продукцію, вироблену в процесі сільськогосподарських відносин. Через сторіччя представниками класичної школи політичної економії, В. Петті, П. Буагільбером, А. Смітом, Д. Рікардо та іншими, виробництво вже розглядалось як основа збагачення суспільства; розпочався період розвитку капіталістичних відносин, досліджень функціонування конкуренції, започаткувалось розуміння теорії вартості, розподілу праці. На межі XIX – XX століть, в результаті класової боротьби в політичній економії сформувалось два напрями розвитку політичної економії:

- пролетарський (або марксизм), за яким: визначено, що ефективний розвиток економіки можливий за умови взаємозв'язку продуктивних сил та економічних відносин; головними рушійними силами економічного піднесення є матеріальне виробництво та робітники;

- неокласичний (або маржиналізм), за яким розпочато моделювання та прогнозування розвитку економіки, дослідження поведінки суб'єктів господарювання з точки зору їх індивідуальності.

30-ті роки ХХ століття характеризуються розвитком кейнсіанства та неокейнсіанства, за якими розроблено теорію державного регулювання економіки, обґрунтовано необхідність впливу держави на економічні процеси, і створено базу для здійснення економічної політики в багатьох країнах. Основні напрями розвитку економічної науки ХХ-ХХІ століття та їх внесок в розвиток державної економічної політики представлено в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Основні напрями розвитку економічної науки ХХ-ХХІ століття та їх внесок в розвиток державної економічної політики

Напрямок економічної науки	Роки діяльності напрямку та її представники	Внесок в розвиток державної економічної політики
Кейнсіанство та неокейнсіанство	30-ті роки ХХ ст. Дж. М. Кейнс, Р. Харрод, Е. Домар, Е. Хансен та інші	Запропоновані методи регулювання економіки, під впливом держави; створення та сприяння ефективного попиту; розвиток інвестиційної діяльності.
Неолібералізм	50-70 рр. ХХ ст. М. Фрідмен, Ф. фон Хайек, В. Ойкен, М. Алле	Державне регулювання економіки з точки зору розвитку вільної конкуренції підприємництва, свободи елементів економічного лібералізму. Монетарні методи регулювання економіки: підтримання відповідності між попитом на гроші та їх пропозицією (Чиказька школа, «монетаризм»).
Інституціоналізм	20-60 рр. ХХ ст. Т. Веблен, Д. Коммонз, У. Мітчелл	Зосередження уваги на значенні загальнолюдських цінностей, обґрунтовується значення та необхідність функціонування соціально-економічних інститутів: профспілок, держави, корпорацій, морально-етичних норм, фінансових, наукових, культурних тощо.
Неоінституціоналізм	Друга пол. ХХст. Дж. М. Б'юнкенен	Розвиток міркувань щодо взаємозалежності політичних та економічних сфер; практикується вивчення політичних явищ за допомогою економічних методів.
Еволюційна економічна теорія	Друга пол. ХХ ст. Й. Шумпетер, Г. Беккер, Т. Шульц, Е. Денісон, Р. Солоу	Акцентування уваги на діяльності підприємця, як основного рушія розвитку соціально-економічної системи; розвиток теорії людського капіталу; дослідження значення інновацій для розвитку економіки.

Джерело: розроблено автором на основі [41; 42].

Основи аграрної політики України вперше остаточно окреслені Законом України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18 жовтня 2005 року, за яким передбачається сталий розвиток аграрного сектору економіки за умов системного та комплексного підходів в процесі реалізації державної аграрної політики органами державної влади та місцевого самоврядування [38].

Питання аграрного сектору України, його складових та ефективно-результативного їх функціонування та актуалізація досліджень обумовлено вигідним географічним розташуванням українських земель, сприятливим кліматом, високою якістю та родючістю ґрунтів, розгалуженістю транспортної розв'язки, готовністю національних господарств до розширення зовнішньоекономічних зв'язків, що дало змогу забезпечити першість розвитку галузі сільського господарства серед інших в Україні та є постачальником продуктів харчування не тільки для вітчизняних споживачів, а й іноземних, щорічно підвищуючи показники експорту [43].

За Глобальним звітом «Міжнародна оцінка сільськогосподарських знань, науки і технологій для цілей розвитку» Організації економічного співробітництва і розвитку, прийнятого в Йоганнесбурзі 58-ма країнами світу, процес сільськогосподарського виробництва охоплює в результаті своєї діяльності отримання не тільки продукції рослинництва і тваринництва, а й блага суспільства, уособлені в ландшафтному дизайні, матеріалах культурної спадщини тощо [44]. Аграрний сектор, як об'єкт теоретичних і практичних досліджень, вивчається і зарубіжними, і вітчизняними науковцями: В. Андрійчуком [45; 46; 47], В. Амбросовим [48], І. Баланюком [49], О. Бородіною [50; 51], П. Гайдуцьким [52], М. Дем'яненком [53], С.Дусановським та Є. Біланом [54], Ф. Кене [55], І. Кириленком [56], Ю. Лопатинським [57; 58], В. Месель-Веселяком [59; 60], М. Маліком [61], О. Могильним [62], О. Прутською [63], Д. Рікардо [64], А. Смітом [65], П. Саблуком [66], І. Свиноусом [67], В. Ткачуком [68], О. Шпикуляком [69], М. Шульським [70], В. Юрчишиним [71].

Наразі, відсутнє єдине значення щодо його визначення і як підсумок – його розуміння, що провокує потребу подальшої уваги у його вивченні, аналізу шляхів удосконалення розвитку та критеріїв стабільності існування.

Загалом, аграрний сектор розглядають як елемент національної економіки, який включає в собі сукупність структур господарської діяльності, які займаються виробництвом сільськогосподарської продукції та її первинною обробкою, а також виконуючі обслуговуючу їх функцію організації та підприємства [72, с. 90; 73, с. 14, 74].

У більш розширеному трактуванні, аграрний сектор розуміють як єдність взаємопов'язаних галузей аграрного господарства та підприємств з надання обслуговуючих послуг, які забезпечують сировинні та продуктові потреби підприємств з переробки. Він включає аграрні освітні, наукові, дослідні установи, а його діяльність контролюється і коригується шляхом здійснення державної аграрної політики та органів локального управління [75, с.21-22].

Аграрний сектор включає в собі напрямки виробництв, безпосередньо пов'язаних з виготовленням продукції споживання. Це різноманіття галузей, які характеризуються структурованістю та функціонують у постійному взаємозв'язку [45].

Суб'єктами аграрного сектору є держава, яка уособлює в собі інтереси громадян країни, сільськогосподарські індивідуальні та колективні виробничі господарства, спілки, орендні формування, які нерозривно функціонують з іншими галузями економіки [76]. Умовно, за формами власності їх можна розділити на суб'єктів, утворених на приватній власності (до яких відносять - дрібні фермерські господарства, приватні підприємства), організованих на основах відносинах кооперації (сільськогосподарські кооперативи, концерни, асоціації, тощо), організації з державною формою власності та ті, які сформовані на змішаних основах, поєднанні кількома формами власності [57].

Об'єктами в аграрному секторі виступають земля, земельні відносини, сільськогосподарська продукція та засоби виробництва.

Процес діяльності аграрного сектору можливий за умови ефективності здійснення виробничих, економічних та суспільних відносин, які реалізуються між економічними одиницями безпосередньо в аграрній сфері, їх з іншими галузевими представниками, які не входять до останньої та відносини суб'єктів аграрної сфери з державою [77, с. 7-12].

Аграрний сектор, окрім забезпечення продовольством, займає чільне місце в економіці України, обумовлюючи соціально-економічний розвиток її суспільства та є рушійною силою економічного розквіту країни. Вищевказане реалізується виконанням аграрним сектором ряду функцій, таких як: утворення національного доходу; забезпечення та підвищення рівня добробуту сільського населення шляхом надання їм робочих місць; створення та підтримка культурного ландшафту; охорона та розвиток довкілля; постачання сировини для галузі промисловості.

Порівнюючи з іншими секторами національної економіки, аграрний - характеризується специфічними рисами свого існування, які безпосередньо впливають на розвиток його діяльності. До них відносять:

- функціонування суб'єктів аграрного сектору в умовах ризику та відсутності конкретизації очікувань;
- агрогрунтове районування та безпосередній вплив кліматичних факторів на функціонування сільськогосподарських підприємств;
- сезонність виробництва;
- залежність від додаткового фінансування;
- порівняно низький рівень інвестиційної привабливості (внаслідок довгого процесу виробництва) [78].

Аграрний сектор економіки країни є багатофункціональним. На ряду із виробництвом сільськогосподарської продукції він виконує наступні функції: захисту навколишнього середовища; спонукання зайнятості сільських трудових ресурсів; продовольчої безпеки суспільства; сприяння розвитку інновацій шляхом використання основних засобів виробництва; підвищення рівня розвитку управлінських взаємовідносин [79].

З точки зору цілісності аграрний сектор є уособленням комплексу структур, сформованих в певних географічних межах, обумовлених економічними, природними та соціальними особливостями, що спонукає до їх балансу та рівноваги відтворення в межах певних регіонів та природно-кліматичних зон. Вищевказані умови функціонування аграрного сектору забезпечують оптимальність використання природньо-ресурсних можливостей територій.

Аграрна сектор є частиною аграрної сфери, поняття якої є більш розширеним і яке охоплює усі об'єкти, процеси, взаємозв'язки, обслуговуючих сільське населення, забезпечує його культурний і науковий розвиток, є основою формування основ його життєдіяльності. Аграрна сфера охоплює процеси виробництва сільськогосподарської продукції, її переробки та зберігання, державне регулювання, обслуговування сільського господарства, інфраструктуру аграрного ринку, логістику, соціальну інфраструктуру при умові їх взаємної залежності.

Економічні процеси вміщують в собі комплекс частин загального процесу, який забезпечує сталість його розвитку. Інфраструктурне забезпечення економічної сфери слугує безперервному розвитку соціально-економічних процесів, обмежених територіально, та визначає їх тактичні та стратегічні орієнтири розвитку.

Інфраструктурне забезпечення визначають як комплекс економічних процесів, які є підґрунтям утворення та результативного функціонування вертикально-організаційних взаємодіючих між собою складових інфраструктури [80]. Воно складається з комерційних та не комерційних структур, їх сировинного забезпечення, що, поєднуючись, призводить до ефективної економічної діяльності [81].

Сутність розуміння інфраструктурного забезпечення аграрного сектору полягає в гармонійній діяльності, їх взаємодії з тенденцією усестороннього розвитку складових аграрного сектору, реалізуюючи основні функції та цілі останнього [82].

Інфраструктурне забезпечення включає системно-організоване об'єднання головних організаційних компонентів аграрного сектору, які забезпечують в соціальних та економічних умовах безперервного функціонування процесів виробництва, розподілу, обміну, споживання продуктів сільського господарства вітчизняними та зарубіжними споживачами, утворюючи умови оптимального співвідношення попиту та пропозиції, сприянню ефективності збуту продукції та утворення умов для конкуренції аграрних структур [83].

Розвиток складових інфраструктури аграрного сектору прямо впливає на ефективність діяльності аграрного сектору в цілому, дисбаланс відносин деяких складових відразу відбивається на кінцевому очікуваному результаті від її діяльності.

На сьогодні, науковці виокремлюють чотири елементи інфраструктури аграрного сектору: соціальну, виробничу, інституційну та інформаційну [84]. В свою чергу, виробнича та соціальна інфраструктури є складовими інфраструктури села [85]. Усі складові інфраструктури аграрного сектору функціонують в нерозривній взаємодії і сприяють та визначають розвитку одна одної, що в цілому формують рівень ефективного функціонування аграрного сектору (рис. 1.3).

Рівень розвитку аграрного виробництва безпосередньо залежить від характеру організаційного процесу та раціоналізації використання ресурсів виробництва [86, с. 296]. Враховуючи комплексність аграрного сектору, стає зрозумілим безпосередній вплив і залежність впливу на розвиток один одного його взаємофункціонуючих структур. Прикладом є незаповнені потужності промислової галузі або недостатній техніко - обслуговуючий рівень сільськогосподарського виробництва, який призводить до використання відповідних послуг аграріями за більш високою вартістю, що збільшує собівартість виробленої продукції.



Рис. 1.3. Функціонування інфраструктури аграрного сектору

Джерело: складено автором.

Виробництво сільськогосподарської продукції з подальшим спрямуванням її на переробні підприємства та інфраструктурні ринкові формування здійснюється шляхом діяльності виробничої інфраструктури аграрного сектору. Вона включає в собі підрозділи, які забезпечують виробничий процес:

- розвиток племінної справи, спрямованої на покращення якостей тварин;
- ветеринарні та санітарні послуги сільськогосподарського виробництва;
- технічне забезпечення та транспортний сервіс виробничого-переробного процесу;

- послуги зберігання сільськогосподарської продукції;
- заготівля сільськогосподарської продукції;
- послуги з меліорації;
- системи захисту рослин.

Виробнича інфраструктура аграрного сектору функціонує в умовах певних особливостей, таких як природний фактор, що зумовлює можливість використання на ряду із технологіями науково-технічного прогресу живі засоби виробництва.

Сільськогосподарське виробництво є постачальником аграрної сировини для переробної галузі. Близько 70-80% сільськогосподарської продукції використовується галузями легкої та харчової промисловості. Натомість, галузь промисловості на 90% забезпечує аграрний сектор матеріально-технічною базою, в якості ресурсозабезпечуючих та обслуговуючих послуг. Таким чином, спостерігаємо взаємозалежність галузей народного господарства, які потребують стійких взаємних відносин [87].

Порівнюючи вітчизняне сільськогосподарське виробництво із зарубіжним можна виокремити схожість стратегій подальшого розвитку, а саме – в їх спеціалізації, технічному та технологічному забезпеченні виробничих об'єднань, спонукання до зменшення задіяння у процесі виробництва трудових ресурсів шляхом заміщення їх засобами науково технічного прогресу тощо. На жаль, аграрне виробництво України характеризується відсутністю цілісності та комплексності взаємодії виробничих структур, що спонукає до відсутності безперервності їх розвитку за умови постійного залучення трудових, фінансових, природних, технічних ресурсів та виконання властивих йому функцій та завдань [88].

Виконуючи функцію головного джерела забезпечення суспільства продуктами споживання, актуально поєднати розвиток аграрного сектору з розвитком людства, а саме – перехід від найпростіших об'єднань до утворення систем аграрних формувань, взаємне функціонування їх з допоміжними галузями на основах взаємодопомоги та взаємопостачання [89, с. 50-51].

Виникла агропромислова інтеграція, яка згуртувала виробничу, обслуговуючу, зберігання, переробну, збутову сфери сільськогосподарського розвитку. Це дає змогу відродити збиткові сільськогосподарські виробництва та повноцінно заповнювати виробничі потужності переробних підприємств, що сприятиме підвищенню ефективності господарювання аграрної сфери, надаючи додаткові можливості для розвитку її структурних одиниць, підвищуючи інвестиційну привабливість аграрних підприємств [90]. Розрізняють горизонтальну інтеграцію – кооперація виробництв в межах певної галузі та вертикальну – міжгалузеве об'єднання [46].

Складовою аграрного сектору є агропромисловий комплекс (АПК), який включає в собі галузі народного господарства, об'єднані між собою економічними зв'язками в процесі взаємного обміну, виробництва, розподілення та переробки сільськогосподарської продукції [91]. Він акумулює в собі наступні нерозривні між собою сфери: сільське господарство, яке є основою вироблення продукції; галузі із забезпечення АПК засобами виробництва та послуг; галузі, які займаються питаннями зберігання, перероблення аграрної продукції, її перевезенням та збутом [92].

АПК є продуктом агропромислової інтеграції, яка завдяки міжгалузевим зв'язкам поєднала сільськогосподарське виробництво з іншими галузями, утворюючи цільний виробничий механізм. Агропромисловий комплекс України відіграє важливе значення для її економічного розвитку, слугуючи в перспективі можливою складовою міжнародних продовольчих структур [93].

Інформаційна інфраструктура аграрного сектору забезпечує організацію взаємних інформаційних потоків, які сприяють інноваційному оновленню аграрного сектору в цілому. Розвиток інновацій в аграрному секторі направлений на розроблення та впровадження новітніх, більш раціональних ідей щодо ефективності управлінської діяльності, виробництва сільськогосподарської продукції, соціальних відносин, питань екології, матеріального, технічного, економічного, природнього та ресурсного його забезпечення.

Можна виокремити головні компоненти інноваційної діяльності аграрної сфери:

- раціоналізація управлінської, виробничої та організаційної діяльності сільськогосподарських підприємств;
- оновлення та удосконалення техніки та технологій, які є запорукою успішного ведення товарного виробництва;
- комплекс заходів щодо підвищення економічного ефекту діяльності агропідприємств;
- контроль попиту ринку та аналіз існуючої пропозиції;
- розробка та впровадження новітніх видів продуктової бази;
- підвищення рівня ефективності результативності функціонування економічних та соціальних аспектів;
- раціоналізація ведення екологічної складової;
- розвиток дорадчої діяльності, як засобу поінформованості щодо інновацій організаційних структур аграрного ринку.

В результаті аналізу аграрної господарської діяльності зарубіжних країн виявлено, що впровадження інновацій є необхідною складовою ефективного функціонування аграрного сектору і безпосередньо призводить до підвищення рівня продуктивності та ефективного функціонування аграрного виробництва, розвитку села та залучення трудових ресурсів у сільську місцевість. Все це можливо за умови обґрунтованого місцезнаходження інфраструктурних об'єктів аграрного сектору та їх збалансованість.

Ефективне безперервне функціонування інфраструктури аграрного сектору потребує розвитку інновацій, а отже, є й привабливим осередком залучення інвестицій [94]. Інноваційна інфраструктура аграрного сектору включає в собі аграрні технопарки, об'єкти інформаційних систем та експертних оцінок з метою залучення інвестицій, сільськогосподарські заклади освіти тощо. Ефективність виробничої діяльності прямо залежить від інвестиційних стратегій господарств [95].

Інвестування має на меті забезпечити зниження собівартості продукції, скорочення часу, використаного в процесі виробництва, розширення продуктового асортименту шляхом, наприклад, виведення нових сортів в рослинництві або нових порід тварин в галузі тваринництва та удосконалення вже тих, які виробляються. Впровадження інновацій в аграрному секторі сприяють його економічному піднесенню та росту економіки країни, забезпечуючи конкурентоспроможність вітчизняного виробництва та формує підґрунтя для стратегічного розвитку економіки країни.

Сільськогосподарські підприємства, функціонуючи в умовах фінансових потреб, відсутності часу та умов щодо черпання теоретичних основ та практичного втілення інновацій, потребують допомоги розвитку інноваційної інфраструктури шляхом впровадження економічних, правових та податкових механізмів. Долаючи перепони на внутрішньому рівні, тобто, в середині інфраструктурних одиниць аграрного сектору та їх взаємозв'язків, за сприяння державного регулювання, ефективність від впровадження інноваційної діяльності передбачає:

- сприяння використання інформаційно-комунікаційних технологій;
- оновлення організаційної та економічної складової функціонування інфраструктурних структур;
- підвищення експлуатаційних властивостей об'єктів аграрного господарювання, освоюючи новітні техніко-технологічні процеси;
- використання в технологічних процесах засобів праці, стимулюючих збереження енергії, раціонального використання ресурсів, протидія пагубному впливу на родючість ґрунтів, захисту екології;
- сприяння підвищення кількісних та якісних показників трудових ресурсів, які проживають в селі і є потенційними кадрами аграрної сфери;
- створення програм інноваційного розвитку аграрного сектору в розрізі галузевого та регіонального підходів;
- впровадження та практична адаптація зарубіжних ефективних інноваційних впливів на аграрний сектор у вітчизняний.

Актуальне значення в ефективному розвитку аграрного сектору відіграють аграрні технопарки, які уособлюють поєднання «навчання-практика-наука». Вони інтегрують взаємопов'язані виробничі та науково-технічні структури в межах певної території з метою пришвидшення випробовування та впровадження інновацій у виробничий процес при умові збільшення рівня його ефективності.

Територія визначається у відповідності з необхідними природними ресурсними умовами для відбору впровадження певного ефективного технічного та технологічного забезпечення галузей сільськогосподарського виробництва (рослинництва чи тваринництва), удосконалення якості його продукції. Розвиток інституційної інфраструктури аграрного сектору визначає ефективність розвитку аграрного сектору, мінімізуючи ризики. Інституції, як складові ринкової системи, залежать від рівня розвитку взаємодії економічних відносин, гармонійне керування ними, оновлення поінформованості про суспільні потреби з метою якнайшвидшого їх задоволення, сприяння балансу інтересів усіх співучасників ринку.

Складові інституційного забезпечення аграрного сектору є унікальними і визначаються напрямком діяльності, що забезпечує визначеність оптимальних параметрів, правильного співвідношення, пропорційність, внутрішню єдність, як базотворчого підґрунтя ефективного інституційного регулювання. До них відносимо: кількісні та якісні параметри забезпеченості ресурсами; якість трудових ресурсів; найсприятливіші напрямки користування існуючими ресурсами; інноваційно-інформаційний та економічний потенціал [96; 97].

Науковці виділяють чотири структурні елементи інституційного забезпечення аграрного сектору, а саме – це забезпечення: фінансове (визначає рівень фінансів, як резерву подальшого розвитку: розміри оборотних коштів, боргу, економічної самостійності, інвестиційна спроможність), виробниче (спроможність виробництва продукувати конкурентоспроможний товар при умові раціонального використання наявних ресурсів; обсяг виробничих можливостей загалом визначається сукупністю товарів спожитих у процесі

ринкових відносин), кадрове (ефективність управління трудовими ресурсами, що забезпечується невід'ємною складовою взаємодії підпорядкування «управління-виконання») та науково-технічне (сукупність інноваційних та інформаційних ресурсів, які направлені на результативне вирішення стратегічних питань розвитку та утримання конкурентоспроможності) [98; 99].

Особливості функціонування аграрного сектору створили умови існування формальних і неформальних інститутів. Формальні інститути – це інститути державного регулювання, угод, знань, власності, підприємництва. До неформальних інститутів відносять звички, традиції, моральні цінності, шаблонність поведінки, неофіційні відносини, які сформовані в межах певного регіону і продовжують формувати світогляд трудових ресурсів.

Формальні інститути піддаються впливу, змінам та нововведенням швидше, порівнюючи з неформальними. Останні сформовані еволюційно, паралельно світосприйняттю суспільства, укорінюючись в його свідомості, манері та неформальних законах поведінки, що виключає швидкої їх зміни та корекції [100]. Важливим моментом є збалансованість двох видів інституцій. Підтвердження цьому є думка Д. Норта, за якою: враховуючи, що економічні відносини базуються на формальних законах та вимогах, втім економіки розвинених країн вміщують в собі невелику (але, вагому) частину кількості регулюючих дій певного вибору в прийнятті певного рішення, в свою чергу, неформальні – «прогнозують все наше життя» [101].

Неформальні інститути аграрного сектору вміщують в собі дві важливі складові ефективного інституціонального розвитку:

- інститути соціальної справедливості, тобто правила відкоректовані економічними звичками, традиціями, культурою, але на умовах соціальної моралі та чеснот;

- інститути довіри. Це процес, сформований тривалим досвідом декількох поколінь суспільства. Він найважливіший і більш проблематичніше здібний до корекції.

Інституційне забезпечення аграрного сектору базується на певних принципах, серед яких можна виділити: «розумна» організація територіального розміщення; зосередженість на критичних проблемах розвитку галузей; усебічна доступність послуг сервісу для аграрних товаровиробників; забезпеченість ресурсами.

Головним вектором інституційного забезпечення ефективного розвитку аграрного сектору є докорінні перетворення в законодавчій базі щодо підтримки функціонування ефективної інноваційної системи, організація дієвих економічних, інформаційних, наукових, технологічних механізмів [102].

Результативність інституції підприємницької діяльності виражається у праці. Поєднання людського та соціального капіталу утворює інституцію трудових відносин в аграрній сфері. До людського капіталу села слід віднести резерви талантів, здібностей, духовного та фізичного благополуччя, рівня освіченості, які використовуються у громадському виробництві та сприяють підвищенню рівня доходності їх «хазяїнам», які є невід'ємною складовою агровиробничих підприємств аграрного сектору. До соціального капіталу входять взаємні стосунки, впливові бізнес відносини, якими користуються з метою отримання найкращого економічного ефекту виробничих взаємовідносин [51, с. 62-63].

Особливе значення в ефективному розвитку аграрного сектору економіки є впровадження вчасних та належних інституційних новаторських ідей, що сприяє направити підприємницьку волю в організаційне направлення уникаючи активної і явної протидії. Інституціоналізм є важливою умовою мирного вирішення конфліктних ситуацій при взаємному задоволені обох сторін – учасників [103]. Він повинен впроваджуватись крок за кроком, поступово; в протилежному випадку – може бути спровокований інституційний шок, тобто різка, несвоєчасна зміна ментально-психологічних характеристик економічного порядку. Тому важливим моментом є кваліфікованість та цілеспрямованість регулюючих органів, функціонуючих на принципах системності.

Розвиток інфраструктури аграрного сектору формується під дією економічних, правових, організаційних, соціальних та інформаційних впливів, які корегуються відповідно одна одної, адаптуючись до вимог національної економіки (рис. 1.4).



Рис. 1.4. Мережа середовища впливів на ефективність розвитку аграрного сектору.

Джерело: складено автором.

Вітчизняну модель розвитку сучасного аграрного сектору вчені називають «коричневою економікою», яка сприяє негативному впливу на природу, нераціональне використання природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища, виробництво неякісної продукції.

Актуальним питанням сьогодення є перехід до «зеленої економіки» - інноваційної моделі розвитку економічних відносин та суспільства з метою формування та забезпечення умов щодо відновлення природних ресурсів та сталого розвитку аграрної економіки в цілому [104].

Розуміння сталого розвитку аграрного сектору вміщує в собі ефективність його функціонування з характеристиками багатофункціональності та злагодженості взаємовідносин між основними його складовими. Сталий розвиток аграрного сектору передбачає вирішення екологічних проблем, розвиток соціальних відносин та умов життєдіяльності населення, підвищення рівня конкурентоспроможності аграрних товаровиробників, розвиток внутрішньодержавних та експортних економічних відносин. Акцентування уваги тільки на економічних господарських взаємозв'язках сприяє розвитку несприятливих факторів (забруднення навколишнього середовища, криза продовольчої безпеки держави тощо), що протидіє ефективному розвитку аграрного сектору.

Сталий розвиток передбачає поєднання економічної, екологічної та соціальної складових розвитку аграрного сектору, при умові гнучкості та швидкому пристосуванні до зміни умов, що б забезпечило:

- розвиток економічної діяльності, використовуючи технології захисту навколишнього середовища;
- сприяння виробництву екологічно чистої сировини та продукції, паралельно впроваджуючи маркетингові заходи сприяння попиту до даних якостей асортименту;
- акцент впливу на господарські процеси інституційного оточення, особливо неформального, який визначає від направлення діяльності до кількісних показників продовольчого споживання;
- ознайомлення, залучення та впровадження вітчизняних та зарубіжних інновацій у виробничо-господарські процеси розвитку;
- сприяння підвищення рівня зайнятості, добробуту, доходності, наукового та культурного розвитку трудового населення та селян.

Реалізація умови сталості при сприянні ефективності розвитку аграрного сектору слугує форсуванню вирішення екологічних проблем, зменшенню негативного впливу на навколишнє середовище, підвищенню рівня конкурентоспроможності виробленої продукції на основах екологічності, розширення експортних можливостей [58]. У зв'язку із цим постає потреба видозміни парадигми розвитку аграрного сектору, а саме переходу його від сталості до сталого зросту, оскільки розвиток аграрного сектору повинен виражатись не тільки в забезпеченні продовольчих потреб суспільства, а й випереджувати останні [105]. Ефективне функціонування аграрного сектору вітчизняної економіки в умовах сталого розвитку забезпечується напрямками державної підтримки, ресурсного потенціалу та формування відповідного цілеспрямованого сільськогосподарських товаровиробників.

Розвиток аграрного сектору залежний від розвитку соціуму, його рівня та філософії життя, культурного світосприйняття, сільського побуту, що визначають рівень розвитку економічних, управлінських та техніко-технологічних процесів впровадження у сільськогосподарське виробництво. Соціальна інфраструктура включає в собі комплекс організацій, підприємств, установ, служб, утворених в межах галузі, обслуговуючих вимоги населення, яке проживає в сільській місцевості, за виключенням послуг суспільного виробництва [106]. Вона сприяє зросту трудових та духовних надбань сільського населення в цілому та, виокремлюючи індивідуально кожну особистість окремо, намагається забезпечити комфортні умови для відтворення виробничого процесу за допомогою задоволення соціально-побутових та культурних потреб населення [107], забезпечує умови для підвищення рівня зайнятості трудових ресурсів. Соціально-побутові потреби населення задовольняються шляхом обслуговування їх послугами житлово-комунальних господарств, побутового обслуговування, громадського харчування, розвитком торгівлі, транспорту, зв'язку. Культурне забезпечення потреб населення реалізується шляхом розвитку культури, освіти, спорту, туризму, рівня соціального обслуговування та охорони здоров'я.

Важливе значення мають заходи щодо зміцнення здоров'я селян, створення умов для отримання освіти, практичної реалізації набутих знань, пізнання світу та освоєння основних тенденцій його розвитку з ціллю укріплення в аграрній сфері бази кваліфікованої робочої сили. З метою розширення напрямків отримання доходів актуальне значення набуває розвиток туристичної сфери, яка спроможна забезпечити доходами селян в неприбутковій сезонній періоді. Інфраструктура аграрного сектору та розвиток села мають прямо пропорційний вплив на один одного. І, отже, стійкість розвитку інфраструктури аграрного сектору забезпечується стабільністю розвитку сільського суспільства, яке безпосередньо приймає участь у виробництві сільськогосподарської сировини та продукції, надає послуги з обслуговування вищевказаного процесу, сприяючи збалансуванню рівня екологічної рівноваги [108].

Соціальна інфраструктура нерозривно пов'язана із іншими інфраструктурними елементами аграрного сектору; разом вони визначають розвиток один одного. Тому, нами виявлено необхідність включити соціальну інфраструктуру до складу аграрного сектору (а не аграрної сфери) (рис. 1.5), як одного з головних визначних факторів сталості її розвитку, осередку впливу на діяльність неформальних інституцій, як рушійної сили економічних відносин, та підґрунтя ефективного ведення сільського господарства, в якості базової складової аграрної економіки.

Аграрний сектор вміщує в собі комплекс специфічних галузей сільського господарства, об'єднаних економічними, виробничими, технологічними та суспільними взаємовідносинами, які займаються виробництвом аграрної продукції та її первинною обробкою, охоплені інформаційно-науковим простором, який спонукає їх до розвитку та регулюється державною аграрною політикою країни.



Рис. 1.5. Місце аграрного сектору в аграрній сфері національної економіки.

Джерело: складено автором.

Інфраструктурні складові аграрного сектору прямо впливають на його розвиток, чим привертають поглиблену увагу щодо їх дослідження та виявлення вразливих місць, провокуючих дисбаланс економічних взаємовідносин та, в кінцевому результаті, призводять до незадоволення очікуваними наслідками результатів господарської діяльності. Дослідження інфраструктурних складових аграрного сектору, як визначальних орієнтирів ефективності господарювання аграрного сектору, є процесом постійним, так як його діяльність безпосередньо пов'язана з розвитком суспільства.

1.3. Національні особливості економічного розвитку та зарубіжний досвід політики державної підтримки аграрного сектору

Економіка України знаходиться на перехідному етапі свого розвитку з 2-3% зростання ВВП на рік. Попри поступове економічне відновлення, стабільності функціонування банківської системи та фінансового сектору зберігається високий рівень корупції та низька активність інвестиційної діяльності. 75% експорту Україна складає сировина, що стримує економічні можливості країни та є резервом розвитку її економіки в напрямку розбудови галузей по виробництву готових продуктів та послуг [109].

З відновленням незалежності в Україні реалізовано та заплановано ряд реформ в напрямку розбудови ефективної ринкової економіки, що включають створення інститутів, які б забезпечували прозору торгівлю активами, розвиток ринку цінних паперів; побудови потужного фінансового сектору; розробки ефективної державної політики у сфері конкуренції, розвитку цифрової економіки, зростання обсягів та видобутку корисних копалин на території країни, просування українських брендів, підвищення якості життя суспільства, сприяння розвитку освіти, медицини, культури, послуг тощо [110].

Воєнні дії на території України призвели до спаду економіки країни, що виражається у зменшенні ділової активності бізнесу, зниженні експорту та імпорту товарів, росту дефіциту платіжного балансу, спаду виробництва товарів, росту інфляції, безсистемної економічної політики держави, росту тіньової економіки, втрати значної кількості підприємств, падіння ВВП, міграції конкурентоспроможного населення, логістичних проблем, значної залежності від зовнішньої підтримки щодо воєнного перебігу подій та економіки в цілому, тощо [111].

Україна є аграрною країною, яка займає важливе місце на світовому ринку сільськогосподарської продукції. Вона є постачальником як сировини, так і продуктів первинної переробки [112].

В складі експорту нашої країни можна відмітити близько 23,3% соняшникової олії, 20,3% кукурудзи, 18,2% пшениці [113]. Найбільше товарів аграрної продукції Україною постачається в країни Азії; наступними покупцями є країни Європейського Союзу, Великої Британії, Африки, СНД, Північної Америки, Південної Америки.

Найбільшу частку сільськогосподарської продукції на вітчизняному ринку галузі рослинництва займають зернові та зернобобові культури, картопля, насіння олійних культур, овочі, цукрові буряки, плоди та ягоди; галузі тваринництва – сільськогосподарські тварини, м'ясо худоби та птиці, молоко та молочні продукти, яйця.

Вітчизняний розвиток сільського господарства характеризується наступними проблемами: використання застарілих техніко-технологічних ресурсів, низький рівень інвестування галузей, проблеми логістики, потреба в конкурентоспроможних трудових ресурсах.

Аграрний сектор економіки України має великий потенціал щодо свого розвитку: сприятливі кліматичні умови, родючість ґрунтів, мережа водних ресурсів, але, на жаль, він використовується не в повній мірі та ще й з пагубним впливом на навколишнє середовище.

Сучасний розвиток аграрного сектору знаходиться в незадовільному стані, втрачаючи прибутковість, характеризуючись пониженим рівнем економічної безпеки, що спричинило ряд факторів, таких як ріст цін на пальне, пониження якісних характеристик сільськогосподарської продукції, фінансова недостатність, відсутність стабільності в державі.

Важливо відмітити про наступний резерв економічного розвитку аграрного сектору України: в якості постачальника сировини та продукції первинної переробки країна втрачає вартість, яку можливо отримувати від товарів, вже перероблених, або виготовлених. Реалізація вищевказаного дає можливість підвищити рівня бюджетування галузей аграрного сектору та рентабельності економіки в цілому.

Слід відмітити про проблематичність сталого розвитку ефективного господарювання вітчизняного аграрного сектору. Сталий розвиток передбачає гармонійне поєднання економічних, соціальних та екологічних взаємовідносин. Недоліком вітчизняного розвитку аграрного сектору – є перевага в акцентуванні уваги на економічній складовій, як домінантної над двома іншими, особливо у дрібному товаровиробництві, що виражається у спрямуванні господарствами першочергово отримати економічний ефект від діяльності, ігноруючи соціальний розвиток та захист навколишнього середовища.

Дисбаланс сталого розвитку аграрного сектору також вносить функціонування неформальних інституцій у складі соціальної інфраструктури – діяльність домогосподарств. Отримання доходів від продажу виробленої продукції не є головною складовою загального їх доходу. Основний дохід домогосподарств складають соціальні виплати. Це пов'язано, по-перше, з причини проживання в сільській місцевості переважної кількості людей пенсійного віку та задоволеністю населення отриманими межами доходів, що перешкоджає їх зацікавленості в розширенні їх діяльності. Ця проблема стримує соціальний розвиток села та економічний, при якому товаровиробник виробляє продукцію лише для власного споживання, не вносячи свій вклад в формування економічної безпеки країни в цілому.

Аграрний сектор є безпосереднім користувачем ресурсів природи. Проблеми дисбалансу сталого розвитку призвели до непоправних наслідків впливу на екологію і, в подальшому, на якість отриманої продукції: підвищеного рівня концентратів у харчових продуктах в результаті зловживання кількістю внесених мінеральних добрив в процесі вирощування рослин. Наведені вище приклади спонукають до необхідності сприяння інформованості щодо екологічної безпеки усім рівням виробничого ланцюга; впровадження державної підтримки поінформованості та контролю за виконанням екологічних умов захисту ґрунтів; організація впровадження інноваційних заходів, які б сприяли

захисту та збереженню навколишнього середовища, відновлення ресурсів; стимулювання виробництва екологічно чистої продукції.

Наразі, ефективний розвиток аграрного сектору критично потребує регулювання діяльності та сприяння розвитку сталості. Товаровиробникам необхідно розпочати з переорієнтації ціленаправленості господарювання, включивши в кінцевий результат поряд з економічною складовою екологічну і соціальну. Міжнародні продовольчі вимоги диктують потребу забезпечення зовнішнього ринку на ряду з належною якістю товарами з нормами екологічної чистоти. Тому, переорієнтація аграрного сектору на розвиток в умовах сталості забезпечить наповнення вітчизняних ринків конкурентоспроможною продукцією та сприятиме розвитку зовнішньоекономічної діяльності країни.

Ефективний розвиток аграрного сектору загалом та в розрізі його інфраструктурного забезпечення потребує створення умов для його конкурентоспроможного функціонування, що нерозривно пов'язане з державним впливом, який забезпечує належне середовище для вирішення соціально-економічних, екологічних та інноваційних проблем. Нагальним питанням сьогодення є підтримка та допомога аграрному сектору України шляхом державної підтримки, впроваджуючи різноманітні програми його підтримки.

Вплив держави на аграрний сектор в умовах періодичної потреби в ресурсах та фінансуванні, обмеження часу з метою реалізації продовольчої безпеки за умови дотримання екологічних норм та задоволенням соціальних вимог сільських територій – здійснюється державною аграрною політикою. Вона здійснюється за допомогою діяльності організацій, які реалізують ідеї, а також господарського механізму, направлено на фінансове заохочення підприємницьких структур та трудових ресурсів на впровадження у життя задуманих концепцій [114, с. 17].

Аграрна політика України направлена на збереження дотриманих досягнутих меж та сприяння підвищення рівня сільськогосподарського розвитку, який забезпечується економічними, техніко-технологічними та

соціальними сферами діяльності, спрямовані в напрямку збільшення продуктивності трудових відносин.

Аграрна політика держави формує продуктову незалежність країни та націлена на створення та підтримання продовольчих запасів; підвищення експортного потенціалу аграрного сектору та сприяння досягнення його світового рівня розвитку. Раціональна систематизація організації та реалізації аграрної політики є підґрунтям ефективного економічного та соціального піднесення держави [115].

Реалізація державної аграрної політики України здійснюється у складі управлінської діяльності держави (рис. 1.6). На жаль, аграрне законодавство характеризується проблемами черговості, комплексності та поступовості інституційних інструментів, що призводить до занепаду важливих виробничих галузей, проблем внутрішнього ринку продовольства, виокремлює можливість впровадження норм саморегулювання та реалізацію відповідного громадського контролю за діяльністю аграрного ринку, використовуючи практику країн Європейського Союзу та інших розвинених країн.

Функціонування та ефективний розвиток усіх складових аграрного сектору неможливий без політичного регулювання держави. Так, наприклад, виробнича інфраструктура аграрного сектору тісно взаємодіє з обслуговуючими підприємствами практично на кожному етапі технологічного процесу. Негативним фактором, який потребує допомоги захисту аграрного товаровиробника, є можливість обслуговуючих підприємств вільно встановлювати вартість на надані послуги, враховуючи свій монополізм. Подібну позицію займають і посередницькі структури, які пов'язують виробничу та промислову ланки та переробні підприємства, купуючи сільськогосподарську продукцію в якості сировини для подальшої її переробки.



Рис. 1.6. Структура та напрями державного регулювання аграрного сектору економіки

Джерело: складено на основі [116].

Враховуючи сезонність товаровиробництва та нестабільність прибутковості аграрний сектор потребує фінансової допомоги бюджетів різних рівнів на фінансування структур, які здійснюють державну політичну підтримку аграрного сектору, та розроблених бюджетних програм, державні трансферти тощо [117, с.26].

Рівень інвестицій, вкладених в аграрний сектор мав позитивні темпи зросту до 2019 року. В наступні роки, на жаль, спостерігається спад, пов'язаний з «короновірусною кризою». На початку 2021 року відбувся зріст на 7,7 %, з них на сільське господарство – 98,9 % [118]. В 2022 році ситуація знову погіршилась у зв'язку воєнними діями на території України.

Аналізуючи стан розвитку виробництва аграрного сектору за останнє десятиріччя, можна зауважити про значний занепад розвитку галузі тваринництва. Щодо галузі рослинництва, то можна зауважити про розширення посівних площ під зернові культури, кукурудзу, соняшник, ріпак та сою. Розширення посівів під технічними культурами спричинене посиленням активної діяльності великих аграрних компаній, які активно орендують паї селян та купують земельні наділи. Це викликано низьким рівнем витрат відповідної галузі, порівнюючи, наприклад, з галузями овочівництва, садівництва тощо. Вищевказані підприємства, на жаль, замаються лише виробництвом, обходячи соціальні аспекти: розвитку села, сільських територій, сприяння конкурентоспроможності трудових ресурсів та інше, чим займались у свій час радгоспи та колгоспи. Соціально-економічний стан розвитку аграрного сектору характеризується зменшенням рівня економічної зацікавленості виробників сільськогосподарської продукції. За проведеними дослідженнями виявлено найнижчий рівень заробітної плати в сільському господарстві, порівняно з іншими галузями народного господарства. Паралельно цьому відсутність коштів призводить до продажу за безцінь своїх земельних наділів, що спонукає до виродження сільського суспільства та «історично сформованого соціально-культурного явища» [119].

Враховуючи сучасне спрямування розвитку аграрного сектору в умовах сталості доцільно акцентувати увагу на ефективному використанні інвестування, покращення якісного складу трудових ресурсів, удосконалення каналів розподілу інвестицій, акцентуючи увагу на ефективність впровадження інноваційних технологій [120].

Інноваційної діяльності сьогодні в аграрній сфері ставить за мету оновлення та удосконалення існуючої техніко-технологічного оснащення виробничого процесу, розвитку інфокомунікацій [121], виведення нових сортів рослин та порід тварин, оновлення товарного асортименту переробної галузі, збільшення продуктивності та удосконалення якості товарного виробництва, яке зазнало негативного впливу від недобросовісного використання результатів науково-технічного процесу: забруднення навколишнього середовища та зменшення якості продукції шляхом нераціонального використання товаровиробниками агрохімікатів.

Ефективність діяльності інноваційної інфраструктури вітчизняного аграрного сектору визначається якістю взаємовідносин між сільськогосподарськими товаровиробниками, державою та науковою діяльністю. Наразі, можемо відмітити ряд недоліків в зазначеній сфері. По-перше, спостерігаємо дисбаланс обміну інформацією між наукою та практикою: наукові, дослідні сільськогосподарські інститути підпорядковані Міністерству аграрної політики та продовольства України, а сільськогосподарські вищі навчальні заклади – Міністерству освіти і науки України. По-друге, низький рівень взаємодії науки і практики: досягнені теоретичні наукові результати не часто впроваджуються в практичну діяльність, частково практикуються, що провокує високий рівень розриву в поєднанні з очікуваними результатами та дійсністю. По-третє, низький рівень платоспроможності сільськогосподарських виробників виключає повноцінне використання консультативних послуг у сфері інновацій та впровадження їх у виробництво [122].

Ціллю створення технопарків є концентрація в межах певної території загальнопрофільних спеціалістів, у яких є можливість одночасно займаючись науково-дослідною роботою впроваджувати отримані результати своїх досліджень в практичну діяльність. Вищевказані умови функціонування інноваційної діяльності регулюються Законом України від 1999 року «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків», в 2006 році відредагований та доповнений [123]. На жаль, нова редакція Закону передбачається зменшення підтримки від держави в напрямку підтримки розвитку технопарків, що значно гальмує процес їх утворення.

На сьогодні, переважна більшість вітчизняних товаровиробників в процесі виробничої діяльності користуються фізично та морально застарілими технологіями та обладнанням, яке не тільки вносить збиткові наслідки в прибутковість вищевказаної діяльності, але й забруднює навколишнє середовище. З метою підвищення ефективності розробки та впровадження інновацій в процес розвитку вітчизняного аграрного сектору держава намагається створити сприятливі для цього законодавчі умови. Вона окреслює головною складовою аграрного піднесення – це стимулювання технологічного розвитку галузей сільського господарства та переробної [124; 125] шляхом розроблення та оновлення існуючого техніко-технологічного оснащення у виробничій та переробній галузях аграрного сектору [126].

Аналізуючи стан розвитку виробничих, соціально-економічних відносин, забезпеченість та напрямки використання ресурсного потенціалу села, рівень функціонування сільських територій країн, які є членами Європейського Союзу виявлено, що саме впровадження інноваційних змін призводить до росту сільськогосподарського виробництва та ефективного розвитку сільських місцевостей [127]. Враховуючи особливості сільського господарства, де асортимент продукції має більш стабільний характер, порівнюючи з техніко – технологічною складовою, головним чином інвестування в розвиток сільськогосподарського виробництва здійснюється в його обслуговуючі інфраструктурні об'єкти.

В умовах постійних змін сучасного розвитку економічних процесів актуальне значення має удосконалена система поінформованості в аграрному секторі, що забезпечує своєчасність отримання достовірної інформації щодо інноваційних процесів та оновлення законодавчо-нормативної бази, що є запорукою своєчасного реагування на зміни інфраструктурних одиниць аграрного сектору економіки, вчасної та ефективної переорієнтації відповідно ним. На сьогодні, в Україні діє інтерактивна система інформаційного забезпечення регіонів, яка вміщує в собі усі дані результативності діяльності підприємств та організацій аграрного сектору, що дозволяє в рамках введених вибірок проаналізувати результати для поглибленого вивчення та виявлення резервів удосконалення їх господарської діяльності.

Інформаційне забезпечення вітчизняного аграрного сектору характеризується певними недоліками, а саме: відсутністю системи каналів зв'язку з національними та зарубіжними осередками наукових, інноваційних та інших відомостей; незручна класифікація інформаційних ресурсів, отриманих за вимогами аграрних товаровиробників; узагальнений характер даних, що призводить до неспроможності їх оцінити та якісно використати при дослідженнях.

Досвід розвинених країн в боротьбі з цією проблемою зазнав позитивних результатів шляхом ефективного функціонування дорадницьких служб. Дана практика практикується і у нас, що спричинило до появи нових можливостей економічного розвитку дрібних товаровиробників, налагодження взаємовідносин та обмін інформацією між товаровиробниками, підприємствами з переробки сільськогосподарської продукції, науковцями, представниками державної влади.

За статутними документами дорадчих служб в Україні відповідні установи повинні інформувати про види та їх можливості нових наукових розробок, передового досвіду результатів господарської діяльності, надавати пропозиції інвестиційних послуг, формування замовлень щодо проведення досліджень науково-дослідними установами відповідно потребам аграріїв.

Дорадчі служби також повинні інформувати суб'єктів аграрної сфери про цінову політику, вимоги до стандартів та якості продукції, організувати нові зв'язки між товаровиробниками та представниками переробної галузі, сповіщати про заплановані заходи рекламної діяльності: виставки, ярмарки тощо.

Розвиток вітчизняного дорадництва має стриманий характер. Серед зареєстрованих дорадницьких служб працюють не всі, а із діючих – активну діяльність веде меншість. Ефективніша діяльність спостерігається у служб, які функціонують у формі громадських організацій і отримують прибутки від своєї діяльності. Але, вітчизняні аграрні товаровиробники або не спроможні або не звичні оплачувати відповідні види послуг, що значно стримує розвиток даної сфери.

Актуальним прикладом для вирішення вищезазначеної проблеми є приклад організації дорадчої діяльності в іноземних країнах, де організація відповідної діяльності спочатку відбувалась на державних засадах при державних аграрних університетах і лише після них, як результат їх ефективної діяльності, почали з'являтися приватні дорадчі служби [128, с.32-33; 129, с. 148].

Ефективне функціонування інфраструктури аграрного сектору України вимагає впровадження інститутів перспективного розвитку, корекції законодавчої бази, максимального зближення науки з виробничо-технічними процесами у виробництві, збільшення параметрів фінансових потоків у розвиток перспективних структур, впровадження державної акредитації складових об'єктів аграрного сектору [130].

Слід зазначити, що в ході становлення ринкових відносин в Україні, з розвалом командно-адміністративних механізмів управління виробничої діяльності та започаткуванням нових інституцій, саме неформальні інституції, продовжуючи усталені норми економічного мислення, призводили до несподіваних ефектів державного регулювання [62].

Головною причиною протидії формування зручного та вчасного вітчизняного інституційного середовища є брак взаємних відносин між владою та суспільством, низький рівень розвитку механізмів впровадження більш підходящих для розвитку аграрного сектору інституційних умов. Інституційний процес ефективного розвитку аграрного сектору має бути направлений на погодження інтересів різних щаблів взаємовідносин, зважувати цінності розвитку як аграрного сектору в цілому, так і в розрізі його інфраструктурних складових.

За думкою О. Шпикуляка стриманий інституційний розвиток аграрного сектору спричинений перейняттям та впровадженням його моделі з іноземної практики розвинених країн. Але не врахувавши особливості світосприйняття вітчизняного суспільства ефективного вживання не отримав [131].

З кінця 2019 року непередбачуваним впливовим фактором на ефективність розвитку аграрного сектору став COVID-19, який спровокував введенню ряду карантинних заходів, обмежуючих діяльність господарських структур, тим самим сповільнивши виробничі процеси в аграрному секторі та провокуючи реструктуризацію ланцюгу виробничих процесів, призвів до зменшення рівня зайнятості трудового населення, зайнятого в сільськогосподарському виробництві. Остання проблема особливо актуально присутньою була у галузях рослинництва та тваринництва, де невід'ємним є наявність великої кількості людей на невеличкій території. Пандемія стала причиною непередбачуваного збою каналів реалізації. Особливо це торкнуло малих аграрних товаровиробників, які забезпечували товарами споживання продовольчі ринки, готелі, ресторани, які не мали змогу функціонувати під час карантинних обмежень.

Порівнюючи з іншими галузями економіки, забезпечуючи продовольчу безпеку економіки країни, аграрний сектор зазнав найменшого впливу в період пандемії COVID-19, що першочергово залежало від організації аграрного сектору, її галузей, спеціалізації господарських підприємств.

Вітчизняний аграрний сектор має орієнтир на виробництві, порівняно, невеликої кількості продукції та сировини, яка має експортне спрямування, що забезпечило отримання доходів у відповідний досліджуваний період розвитку. Можна виокремити наступні характеристики аграрного сектору, які сприяли його стабільного розвитку в період пандемії: неформальний інституціоналізм, а саме – приховані доходи, неформальні відносини між трудовими ресурсами, що зуміли покрити проблеми забезпеченості трудовими ресурсами; розвиток стихійного неорганізованого бізнесу, який покрив продуктивні «вікна потреб».

В результаті проведених досліджень щодо дій обмежень пандемії виявлено, що найбільш пагубного впливу зазнали дрібні фермери, що втратили основні канали реалізації своєї продукції, знайшовши менш вигідніші точки збуту або взагалі не реалізувавши вироблену продукцію. Це сприяло припиненню діяльності ряду малих підприємницьких структур, а з ними і дестабілізація розвитку певних галузей аграрного сектору, таких як равликоче виробництво, вирощування ранньої городи [132].

24 лютого 2022 року започаткував тяжкі часи для вітчизняної економіки, які першочергово поставили на меті аграрний бізнес – вижити, встояти та допомогти в перемозі України у війні. Незважаючи на тяжкі умови функціонування, шок суспільства, аграрний сектор сприяв підтримці економіки держави, забезпечуючи робочі місця та продуктивних потреб населення, продовжуючи експортні відносини із 215 країнами світу.

Пагубними наслідками вторгнення російських військ для аграрного сектору є:

- руйнування інфраструктурних об'єктів виробництва продукції та повне припинення функціонування деяких;
- протидія окупантами проведення вчасної посівної компанії;
- руйнування дорожнього покрову та порушення логістики як на внутрідержавному рівні, так і експортної;
- дисбаланс забезпеченості інфраструктури сировинним та продуктивним асортиментом або повна її відсутність;

- передчасна міграція сільського населення;
- нестача кормової бази для тварин;
- перебої з наявністю ресурсного забезпечення виробництва;
- зниження або відсутність доходів аграріїв через незаконне вивезення аграрної техніки, продукції та протидія вчасної її реалізації.

Значна територія сільськогосподарського призначення тривалий час була замінована, що виключала можливість проведенню вчасних польових та сільськогосподарських робіт, що призвело до зменшення земельних площ під посіви на 25%, порівнюючи з довоєнним періодом. На жаль, вищевказані передумови призвели до підвищення цін на аграрну продукцію, очікується зменшення рівня урожайності та виробництва продукції [133].

Адаптуючись до нових умов функціонування та внутрідержавних потреб, що склались, аграрний сектор набув змін щодо продуктового асортименту, реалізувалась організація сприяння розвитку виробничих процесів в регіонах, де раніше їх не відбувалось (залучались з інших територіальних структур, на разі окупованих), а потреба суспільства залишається сталою; неможливість імпорту продукції провокувала пошуку товарів-замінників.

Воєнні дії спричинили появу нових потреб щодо ефективного розвитку аграрного сектору. Відповідно, організований і комплекс державної підтримки аграрного сектору на ряду із зарубіжними країнами, з метою підтримки вітчизняної продовольчої безпеки в Україні та зарубіжних країн, які є споживачами вітчизняної аграрної продукції (рис. 1.7).

Продовольча безпека України залежить від рівня розвитку соціальної інфраструктури. Відбувається ріст міграції молоді з села в місто, що спричинено низьким рівнем заробітної плати на селі, порівняно з містом.

Сучасні потреби розвитку аграрного сектору внаслідок вторгнення російських військ на територію України

- відбудова інфраструктурних об'єктів;
- відновлення логістики;
- сприяння поверненню трудових ресурсів, які тікали від агресії загарбників;
- перекваліфікація трудових ресурсів, залучених в сільську місцевість з причин вимушеної міграції;
- адаптація до змін виробничо-продуктового асортименту;
- розширення експортного асортименту аграрної продукції;
- сприяння розвитку залучення і впровадження інноваційних процесів у виробництво;
- соціально-культурний розвиток села за сумісництвом психологічної реабілітації шокового стану суспільства.

Допомога по відновленню вітчизняного аграрного сектору на зовнішньому та внутрішньому рівнях

Утворення країнами G7 Глобального альянсу з продовольчої безпеки:

- відкриття безпечних морських коридорів
- забезпечення глобальної продовольчої безпеки

Країни Європейського Союзу, Велика Британія:

- відміна імпорتنних обмежень

Державної грантова програма підтримки аграрного бізнесу Програма USAID «Конкурентоспроможна економіка України»:

- відновлення аграрного бізнесу
- розвиток міжнародних торговельних заходів
- виключення Єврокомісією в галузі органічного сільськогосподарського виробництва проходження Україною додаткових заходів з перевірки продукції при ввезенні на територію ЄС

Робота онлайн платформи Державний аграрний реєстр (ДАР), за сприянням ЄС:

- єдиний цифровий хаб для сільськогосподарських виробників України з метою допомоги дрібним фермерам, зайнятих у виробництві галузей рослинництва та тваринництва

Рис. 1.7. Комплекс потреб та напрями державної допомоги на внутрішньому та зовнішньому рівнях в аграрному секторі України.

Джерело: розроблено на основі [134; 135; 136].

Можна відмітити про зміни і переваги міського населення над сільським, що, в першу чергу, викликане рівнем їх забезпеченості, а саме за станом їх здоров'я, відтворення, перевищенням показників смертності над показниками народжуваності. Воєнні події також є причиною міграції, яка призвела до збільшення в складі сільських жителів малокваліфікованого трудового потенціалу з низьким рівнем життєвих благ.

Ефективність розвитку аграрного сектору визначається кінцевим результатом господарювання, а саме якістю виробленої сировини та продукції, яка є екологічно чистою і конкурентоспроможною. На жаль, вітчизняна сільськогосподарська продукція, особливо сировинного характеру, з подальшим використанням її у виробництві товарів харчування, потребує покращення рівнів якості та екологічності через перевищеного вмісту в них тяжких металів, різних отруйних речовин, розвиток виробництва генно-модифікованих продуктів. Нині, вітчизняні умови функціонування аграрного сектору перешкоджають розвитку вищевказаним потребам з причини високого рівня забрудненості повітря, ґрунтів, води, що спричинено перевищенням використання у виробництві пестицидів, агрохімікатів та мінеральних добрив.

Досліджуючи приклад вирішення державою питань екологічного забруднення аграрного сектору в зарубіжних країнах, було проведено порівняння із вітчизняним державним регулюванням відносно зазначеної проблеми та виявлено наступні упущення екологічного законодавства України: відсутність державного регулювання роботи з відходами, відсутність контролю щодо забруднення від промислової діяльності, використання хімічних речовин та результатів генної модифікації [137]. Відповідно, відсутній контроль екологічної безпеки впливу виробничого процесу на природні процеси, а саме:

- відхилення стандартів якості повітря, спричинене використанням небезпечних хімічних речовин, які впливають на рівень озонового забруднення;
- регулювання процесу утилізації відходів;
- протидія забрудненню та контролю якості води, рівня забрудненості в поверхневих та підземних;

- захист лісів та лісних жителів;
- контроль виробництва генно-модифікованої продукції, її використання, пропозиція їх заміни органічними.

Ефективний розвиток аграрного сектору зарубіжних країн регулюється різними заходами законодавчої підтримки щодо виробництва органічної сільськогосподарської продукції на регіональному та державному рівнях. Ця програма реалізується в межах напрямку впровадження сталого розвитку в розвиток економічних відносин.

Впровадження сталого розвитку ефективного господарювання аграрного сектору в Україні почалося з 2015 року, з Указом Президента «Про стратегію сталого розвитку «Україна – 2020», де було сформовано головні цілі та очікувані результати від її впровадження, пріоритетні напрями розвитку вітчизняної економіки. На інституційному рівні в Україні не визначено компетентного органу з питань сталого розвитку ефективного господарювання аграрного сектору, який би забезпечив реалізацію, контроль та впровадження сталого розвитку. Відсутність нормативно-правової бази проведеної реформи перешкоджає впровадженню та адаптації сталого розвитку в сільськогосподарських економічних відносинах та, відповідно, стримує отримання підвищеного рівня економічного ефекту від її діяльності.

Орієнтир на ефективне економічне функціонування аграрний сектор України, на жаль, за пріоритетність взяв, в основному, принцип економічності. Соціальний принцип та екологічний, на жаль, займають одні з останніх місць. Вчені, які займаються дослідженням визначеної проблеми, визначають сучасне існування суспільства в стані філософської кризи буття. Погіршення стану навколишнього середовища спричиняється не лише під дією на нього техніко-технологічного впливу, а й звуження далекоглядності суспільства, деградація розвитку моралі, розуміння логічної взаємодії життєвих ланцюгів [138; 139].

Результативність діяльності аграрного сектору України є залежним від умов навколишнього середовища.

Зміна клімату на території країни з роками стає теплішим та посушливішим, що провокує зміну організаційної діяльності аграрного сектору. Відповідно до сформованих умов Україною сумісно з Світовим Банком і Продовольчою та сільськогосподарською організацією (FAO) був утверджений план Стратегії зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року, метою якої є удосконалення меліоративних та зрошувальних робіт та послуг [140].

Для вирішення вище досліджуваних проблем аграрний сектор України потребує фінансування, яке може мати розширене спрямування. Прикладом є підтримка сільськогосподарських товаровиробників країн Європейського Союзу, де на ряду з функцією фінансової допомоги аграріям у виробництві продукції реалізується програма покращення кліматичних умов, очищення повітря та підґрунтових водоймищ.

З ціллю залучення уваги аграріїв до інноваційних розробок та їх впровадження у процеси виробництва в аграрному секторі, пільгову допомогу отримують безпосередньо підприємства та інвестори, а не установи, які займаються їх розробкою. Фінансування в ЄС здійснюється на основі реалізації двох програм: програми сприяння процвітання сільських територій та Програма «Горизонт 2020», яка реалізується в межах виконання завдань Європейського Зеленого курсу з базисним плануванням впровадження 23-х проектів, загальним обсягом фінансового бюджету в 1 мільярд євро [141]. Крім бюджетування з національних проектів, країни ЄС виділяють кошти на розвиток аграрного сектору з місцевих бюджетів; зважаючи на розвиток неформальних інституцій інфраструктури аграрного сектору приділяється увага подоланню контрастності розвитку впровадження усебічних оновлень між територіальними одиницями.

Організуються різноманітні заходи по сприянню міжрегіональної та співпраці між організаційними структурами. Фінансова політика країн Європейського Союзу виражається у вигляді різноманітних фінансових відшкодувань, надання позик та гарантій.

Політика подібного спрямування розвитку аграрного сектору, а саме стимулювання інноваційної діяльності, проводиться і у Франції за допомогою реалізації «інноваційного податкового кредиту», призначеного для дрібного та середнього підприємництва, шляхом зменшення податкового навантаження [142, с. 17].

Заслужує уваги приклад сприяння розвитку аграрного сектору в Нідерландах, де кінцевим очікуванням фінансування на ряду зі зростом продуктивності особлива увага приділяється розвитком сталості аграрного сектору, розширенню напрямків отримання енергії, охорони навколишнього середовища, поліпшення умов ведення виробничих процесів. Food Valley NL в Нідерландах – це аграрний кластер, який об'єднав біля 60 ведучих аграрних компаній, експериментальних та дослідницьких структур, з метою проведення наукових досліджень та впровадження аграрних технологій, є світовим прикладом розвитку дослідницької структури виробництва інновацій [143].

В Чилі практикується сумісна діяльність з ціллю приросту вартості, яка передбачає об'єднання агропромислових компаній з метою виробництва товарів з підвищеною доданою вартістю: з можливістю продовженого терміну придатності товару, або глибокою переробкою. Накопичені кошти об'єднані компанії вкладають у розширення інноваційного оснащення своєї виробничої та інноваційної діяльності [144, с. 80].

Також можна зазначити про приділення значної уваги країнами ЄС розвитку сільських територій. Втілення програми Спільної аграрної політики країнами Європейського Союзу передбачає заохочення інвестицій в ослаблені та збиткові сектори сільськогосподарського виробництва, об'єднуючи низку процесів починаючи від виробництва і закінчуючи збутом продукції, спонукаючи розвиток об'єктів інфраструктури та впроваджуючи ідеї сталого розвитку. США є однією з передових країн по запровадженню інновацій в аграрному секторі. Період неврожаїв 2014 року став причиною пошуку нових шляхів допомоги фермерам з метою підтримки розвитку галузі та збагачення державного бюджету.

Так, до 2014 року уряд США використовував пряме субсидування, після – ввів страхування ризиків, прийнявши Закон про сільське господарство, за яким реалізовано ряд програм для галузі торгівлі, досліджень в сільськогосподарському виробництві, продовольчої безпеки та енергетичної сфери [145]. Сільське господарство США здебільшого представлене дрібним фермерством. Ефективність його господарювання досягнене завдяки використанню новітніх методів управлінської діяльності та сучасних досягнень науково-технічного прогресу; воно знаходиться в тісній співпраці з наукою, впроваджуючи результати їх розробок в практичній діяльності. Комплекс вище приведених заходів забезпечує виробництво високоякісної та не дорогої продукції, високий рівень продуктивності праці в аграрній сфері [146].

Ефективність сільськогосподарського господарювання в Німеччині досягнена завдяки кооперації та тісним взаємозв'язкам з освітніми, науковими та дослідними центрами. Держава активно фінансує наукові дослідження та сприяє впровадженню їх в практичний розвиток аграрної сфери, залучає закордонних наукових представників та формує умови для приливу іноземних інвестицій [145].

Заслугує уваги розвиток аграрного сектору Ізраїлю, країни з несприятливими природно-кліматичними умовами для ведення сільського господарства. Застосовуючи новітні технологічні досягнення, непереривність досліджень аграрних інновацій, державне стимулювання та допомога фермерам-початківцям сприяло тому, що агропромисловий комплекс Ізраїлю є одним з найпродуктивніших серед розвинених країн світу [147].

Аналізуючи зарубіжний досвід державної підтримки аграрного сектору є прикладом організації адаптивної системи фінансової допомоги вітчизняним аграріям. Результативність її функціонування проковує започаткування в складі сприяння ефективності розвитку вітчизняного аграрного сектору розвитку економічних відносин, ініціювати екологічну складову, збереження земель, ландшафтів; актуальним є сприяння кооперації з метою виробництва продукції з підвищеною доданою вартістю, як запоруки утворення резерву для

розширення виробничих можливостей шляхом впровадження новітніх техніки та технологій.

Необхідно відмітити про слабкі місця вітчизняного розвитку аграрного сектору, які спонукають до потреби впровадження заходів протидії розвитку впливів негативних факторів на внутрішньому та зовнішньому рівнях: висока виробнича собівартість, низький рівень забезпеченості та низька активність щодо впровадження інноваційних ресурсів, недосконалість реалізації апробацій у виробничих процесах аграрного сектору, пониження якості сільськогосподарської продукції та сировини, проблематичність довгострокового інвестування, низький рівень контролю охорони навколишнього середовища, ґрунтів, низький рівень розвитку ринкової інфраструктури аграрної продукції, недостатній рівень інноваційної діяльності, нерозвиненість територіальної спеціалізації, галузева незбалансованість, дисбаланс між купівельною спроможністю селян та ринковою пропозицією, потреба соціального розвитку села тощо [148; 149].

Нині, враховуючи воєнні фактори негативного впливу на розвиток аграрного сектору, держава намагається підтримати його [150]. В березні 2022 року постановою Кабінету Міністрів України було розширено програму пільгового кредитування для підприємств аграрного сектору: від 0% річних протягом воєнного стану в Україні та одного місяця після його скасування, а згодом встановлення в розмірі в 5% річних. Програма реалізована Фондом розвитку підприємництва шляхом співпраці з комерційними банками [151]. Крім того, протягом воєнного стану та 30 днів після його скасування штрафні санкції за прострочення виконання зобов'язань за кредитами та позиками [152].

З метою підтримки малого бізнесу державою розроблена Програма місцевих дотацій, наданих обласними адміністраціями фермерським господарствам, юридичним особам та ФОП, що займаються бджільництвом, рибальством, переробною промисловістю, виробниками харчових продуктів (м'ясних, рибних, молочних) [153].

За допомогою фінансування урядом Канади та впровадження компанією AlineaInternational, за підтримки Міністерства розвитку громад та територій України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, спільно з проектом міжнародної технічної допомоги «Супровід урядових реформ в Україні» (SURGe) в Україні запущено всеукраїнську кампанію «Сади перемоги», спрямовану на «ефективне використання землі для вирощування продовольства» [154]. Проект направлений на забезпечення продовольчої безпеки економіки країни, підвищення рівня зайнятості населення, протидія загрози голоду, аграрного розвитку підприємництва [155]. Міжнародна співпраця базується на умовах win-win, яка передбачає задоволення обох сторін, залучаючи до своїх програм постачальників матеріальних ресурсів. Об'єктами допомоги міжнародних та вітчизняних організацій є сільські домогосподарства та фермери, як уособлення боротьби з безробіттям та рушіями інклюзивного розвитку сільської місцевості [156; 157].

Сучасні події, які відбуваються на теренах України спонукають необхідність в розвитку інфраструктури аграрного сектору, підвищення рівня конкурентоспроможності останньої, як головної учасниці постачання продовольства на внутрішній та зовнішній ринки. Із активізацією розвитку міжнародного співробітництва, в результаті воєнного стану в Україні, для держави розширились можливості більшого доступу в ознайомленні з ефективними інноваційними технологіями, методиками розвитку та підвищення ефективності господарювання аграрного сектору в цілому; розширились експортні можливості із скасуванням обмежень щодо вимог до органічних товарів. Це період різких змін, які вимагають швидкої адаптації аграрного сектору до нових умов та прийняття ефективних рішень щодо подальшого ефективного функціонування. Війна стала причиною швидких законодавчих змін. З метою своєчасного донесення інформації до споживача створено ряд електронних платформ, які допомагають представникам інфраструктурного забезпечення аграрного сектору моніторити та відстежувати зміни правового поля; ознайомитись та використати бухгалтерські,

управлінські шаблони договорів, угод, представлених на українській та англійській мовах; оцінити свої шанси щодо отримання пільгового кредитування для бізнесу; ознайомитись з комплексом заходів з метою протидії рейдерському захопленню; переконатись в надійності іноземних бізнес-партнерів, визначивши ризики та можливості для співпраці [157].

Значний інтерес стосовно проблеми дослідження представляє досвід Китайської Народної Республіки. Як добре відомо, сільське господарство країни у своєму розвитку пройшло довгий шлях від збереження до 1949 року значних напластувань доринкових відносин, трансформації ринку, спочатку Мао Цзедуном, як другого етапу модернізації, а потім і третього етапу, який розпочав Ден Сяопін, з побудовою сучасною владою нового соціального, і, перш за все, політичного середовища, що дає можливість аграрному сектору шляхом тісної взаємодії з промисловістю, вивести країну на нові рубежі процвітання. Успіхи країни були досягнуті переважно завдяки стратегічній лінії на процеси соціалістичної модернізації, що пройшла декілька ключових етапів, починаючи з ХХ століття як просто модернізація, а з 1949 року – як соціалістична модернізація до початку ХХІ століття. Саме це дозволило з'ясувати сутність модернізації як європейського явища, а підключивши до неї ідеї китайської специфіки, спочатку «на дотик», за часів Мао Цзедуна, а потім усе більш осмислено – з початком реформ Ден Сяопіна, провести лінію Китаю на підняття всіх сфер виробництва, у тому числі й сільського господарства. Це дозволило підняти загальний рівень життя населення, досягти великих успіхів у соціальній сфері села, завдяки чому піднявся і рівень розвитку промисловості. Наразі індустріально-аграрний Китай є фундаментом соціально-економічного стану країни на тривалий період часу, який без суттєвих зрушень у ньому не дозволяє вирішити не тільки проблему села, але і всього суспільства в цілому. Причому він спрацює через проведення політики нової урбанізації, що спричинить до 2050 року переїзд приблизно 200 млн. громадян країни із своїх сільських домівок у міста.

Інакше кажучи, до стратегії підйому села покладено урбанізацію нового типу, що є неминучим шляхом створення сучасної економічної системи і здійснення модернізації країни. Звідси випливає потреба у комплексній розробці нових підходів до аграрної політики, спрямованих у довгостроковій перспективі на формування продовольчої безпеки країни, збереження пріоритетності розвитку аграрного сектору економіки та сільських територій. Сучасна аграрна політика Китаю сформувалася на основі багатоукладної економіки, що дало можливість забезпечити середній рівень потреб населення у продуктах харчування та сировині для промисловості. Тим самим вона виявилася здатною забезпечити не тільки продовольчу безпеку країни, але й реально створити можливості для нового етапу соціалістичної модернізації [158, с. 21-22].

Не зважаючи на руйнування інфраструктури сільського господарства, протидії засіву полів, зниженню обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, на думку провідних експертів відповідна галузь зможе зберегти статус житниці Європи. Внаслідок війни, в структурі розрізу аграрного сектору відбулись зміни: прискорила тенденція до стагнації аграрних холдингів та інших компаній і, навпаки, зросла значущість фермерських господарств.

Актуальним стала практика городництва, що передбачає розширення виробництва свійської птиці та великої рогатої худоби, що в надлишку, в перспективі передбачається в якості вкладу в місцеву економіку. В розрізі перспектив галузі рослинництва передбачається зростання попиту на нішеві високомаржинальні культури (горох, ягоди, гірчиця тощо), транспортування яких більш варіативне. Отже, аграрний сектор України на разі знаходиться в умовах вимушеного стимулювання свого розвитку, спричиненого російською агресією, в результаті чого довоєнний період функціонування агровиробництва є неефективним. Враховуючи фінансову та інноваційну пропозицію іноземних країн за участі державної підтримки від України аграрний сектор має великий потенціал та можливості щодо подальших позитивних змін своєї результативності.

Висновки до розділу 1

1. Аграрний сектор, під дією регулювання державної аграрної політики країни, поєднує в собі комплекс специфічних галузей аграрного господарства, які, в процесі взаємодії економічних, виробничих, технологічних, суспільних відносин, займаються виробництвом аграрної продукції та її первинною обробкою. За формами власності розділяють суб'єктів аграрного сектору, заснованих на приватній власності, державній, змішаній та на кооперативних основах. Об'єктами аграрного сектору є земля, земельні відносини, сільськогосподарська продукція та засоби виробництва. Аграрний сектор забезпечує продовольчу безпеку країни, сприяє соціально-економічному розвитку держави, забезпечує захист та розвиток довкілля, сприяє розвитку та підвищенню добробуту сільського населення.

2. Ефективний розвиток аграрного сектору забезпечується гармонійним, системно-організованим поєднанням його інфраструктурних складових, які знаходяться у постійному взаємозв'язку і визначають результативність функціонування один одного. Виявлено необхідність включити соціальну інфраструктуру до складу інфраструктури аграрного сектору, як одного з головних визначних факторів сталості розвитку останньої, осередку впливу на діяльність неформальних інституцій, як рушійної сили економічних відносин, та підґрунтя ефективного ведення сільського господарства. Таким чином, інфраструктура аграрного сектору має наступні складові: соціальну (обслуговує та задовольняє потреби сільського населення), виробничу (забезпечує виробництво продукції), інституційну (це формальні та неформальні інститути, які впливають на розвиток аграрного сектору) та інформаційну (сприяє інноваційному оновленню складових аграрного сектору та їх взаємовідносин). Функціонування аграрного сектору знаходиться в межах постійних впливів: економічного, правового, організаційного, соціального та інформаційного. Ефективну рівновагу взаємної діяльності усіх компонентів аграрного сектору забезпечує його сталий розвиток, який передбачає рівномірне поєднання економічної, екологічної та соціальної складових.

3. Україна є аграрною країною, постачальником продовольчих продуктів в межах країни так і експортером в країни Європейського Союзу, Великої Британії, Африки, СНД, Північної Америки та Південної Америки. На ряду з забезпеченістю України потенціалом щодо ефективного господарювання аграрного сектору, останній має недоліки в своєму розвитку: використання застарілих техніко-технологічних ресурсів; недосконалий розвиток інформаційної інфраструктури; низький рівень інвестування галузей; проблеми логістики; потреба в конкурентоспроможних трудових ресурсах; пагубний вплив на навколишнє середовище. Сталий розвиток аграрного сектору характеризується дисбалансом свого прояву – домінуванням економічної складової, ігноруючи розвиток соціальної складової та захист навколишнього середовища, що в комплексі призводить до деградації села, виробництві не екологічно чистої продукції, непоправного впливу на природні ресурси.

4. Державне регулювання аграрного сектору здійснюється з допомогою державної аграрної політики, направленої на створення та підтримку продовольчих запасів та підвищення експортного потенціалу. Сучасний розвиток аграрного законодавства потребує удосконалення, так як характеризується проблемами черговості, комплексності та поступовості інституційних інструментів, що впливає на зниження діяльності інфраструктурного забезпечення аграрного сектору.

5. Аграрний сектор знаходиться на етапі різких змін та в потребі швидкого реагування та прийняття раціональних рішень щодо подальшого свого функціонування. Це спричинено «коронавірусною кризою» 2019 року, що призвело до пониження рівня зайнятості трудового населення в аграрній сфері, зниження рівня ефективності господарювання (або припинення діяльності) особливо дрібних товаровиробників та вторгнення російських військ на територію України, внаслідок чого аграрний сектор набув змін щодо продуктового асортименту, міграції кваліфікованих трудових ресурсів, логістичних маршрутів.

6. Інфраструктурний розвиток аграрного сектору функціонує в межах характерних йому особливостей, а саме – діяльність реалізується здебільшого під впливом неформальних інституцій; низьким рівнем активності щодо інноваційних досліджень та впровадження їх в свою господарську діяльність; недосконалість розвитку взаємодії ланки «наука-практика-впровадження»; відсутність дотримання умов сталого розвитку в межах своєї господарської діяльності та не далекоглядність в своєму розвитку, що призводить до пагубного впливу на природне ресурсне забезпечення та відсутність господарської філософії, яка включала б виробництво якісної продукції, а не збільшення доходів. Вищевказані недоліки прямо впливають на стратегію розвитку аграрного сектору і вимагає впровадження відповідних змін.

7. Сучасний розвиток аграрного сектору, як гаранту продовольчої безпеки України та зарубіжних країн, знаходиться в центрі уваги щодо, сумісно з зарубіжними країнами, державної допомоги. Головними напрямками корекції ефективності розвитку аграрного сектору є: розширення логістичних маршрутів та збільшення експортного потенціалу України; фінансова підтримка інфраструктурних формувань аграрного сектору; сприяння виробництву екологічно чистої продукції; підтримка ефективного функціонування села; розроблення програм сприяння рівню зайнятості населення; протидія загрози голоду; розвитку аграрного підприємництва.

Список використаних джерел до розділу 1

1. Зовнішня торгівля України. Статистичний збірник. Київ. Державна служба статистики України, 2022. 132 с.
2. Варченко О. О. Особливості формування агропродовольчих ланцюгів на зовнішніх ринках. *Економіка та управління АПК*. 2021. № 1. С. 14-27.
3. Mill J. S. Principles of Political Economy. The Project Gutenberg EBook. URL: <https://www.gutenberg.org/files/30107/30107-h/30107-h.html>
4. Хорунжий М. Й. Організація агропромислового комплексу. К.: КНЕУ, 2001. 297 с.
5. Бунецька Н. В. Сутність і критерії інтеграції в АПК. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. Гжицького* 2011. Т. 13, № 1 (47). Ч. 1. С. 82-89.
6. Шиян В. Й., Шарко І. О. Аграрна політика: Курс лекцій. Харків: Харк. нац. аграр. ун-т., 2007. 204 с.
7. Економічний словник-довідник. За ред. док. екон. наук, проф. С. В. Мочерного. К.: Феміна, 1995. 368 с
8. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. М. : Гелиос АРВ, 1999. 352 с.
9. Ойкен В. Основы национальной экономики. М. : Экономика, 1996. 352 с.
10. Бреннан Д., Бьюкенен Д. Причина правил. Конституциональная политическая экономия. СПб. : Экономическая школа, 2005. 269 с.
11. Горлач М. І., Кремень В. Г. Політологія: наука про політику. К.: Центр учбової літератури, 2009. 840 с.
12. Несененко П. П., Артеменко О. А., Патлатой О. Є. Теоретичні основи економічної політики. К. : ФОП Гуляєва В. М., 2019. 306 с.
13. Беляєв О. О. Диба М. І., Бебело А. С., Зазимко А. З., Кириленко В. І. Економічна політика: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни. К.: КНЕУ, 2005. 138 с.

14. Шпак Ю. В. Роль держави у регулюванні аграрного сектора економіки. *Економіка та держава*. 2010. № 3. С. 107-110.
15. Словник сучасної економіки Макміллана. К, 2000. 628 с.
16. Скидан О. В. Аграрна політика України в період ринкової трансформації. Житомир: Житомирський національний агроекологічний університет, 2008. 376 с.
17. Несененко П. П., Артеменко О. А. Історія економічних учень : навчальний посібник. Одеса : ОНЕУ : ФОП Гуляєва В. М., 2017. 448 с.
18. Якобчук В. П., Богоявленська Ю. В., Тищенко С. В. Історія економіки та економічної думки. Київ: Центр учбової літератури, 2015. 476 с.
19. Ковальчук В. М. Світова економіка: її історія та дослідники. К.: Центр учбової літератури, 2018. 524 с.
20. Несененко П. П., Артеменко О. А. Генеза методології класичного економічного напрямку та кейнсіанства : навчальний посібник. Одеса : ОНЕУ : ФОП Гуляєва В. М., 2018. 262 с.
21. Smith A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. Edited by Sálvio M. Soares. MetaLibri, 2007. URL:http://www.ibiblio.org/ml/libri/s/SmithA_WealthNations_p.pdf
22. Robinson J. Accumulation of capital. London: Macmillan, 1965. 464 p. URL:<https://archive.org/details/accumulationofca0000robi/page/n463/mode/2up>
23. Симоненко Л. І. Використання теоретичних моделей розвитку сільського господарства для формування аграрної політики в Україні. *Економіка: проблеми теорії та практика*. 2008. Вип. 244. С. 162-168.
24. Онегіна В. Зміна аграрної парадигми та державна аграрна політика у розвинутих країнах. *Економіка України*. 2005. № 11. С. 62-72.
25. Калетнік Г. М., Гончарук І. В., Ємчик Т. В., Лутковська С. М. Аграрна політика та земельні відносини. Вінниця: ВНАУ, 2020. 307с.
26. Економічна політика: Навч. посіб. / О. О. Беляєв (кер. кол. авт.), А. С. Бебело, М. І. Діба та ін. К.: КНЕУ, 2004. 287 с.

27. Юрчишина С. І. Фінансова складова в системі державного регулювання розвитку підприємств агропромислового комплексу України. *Економічний аналіз*. 2017. № 4. С. 118-123.
28. Положенцева К. Л. Методологічні основи державного регулювання агропромислового комплексу регіону. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2009. № 851. URL:<http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/4502/2/Pologentseva%20E.L..pdf>
29. Васильєва Л. Інструменти державного регулювання аграрного сектора економіки. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2010. № 3. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=350>
30. Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту: Закон від 22.12.1998 № 331-XIV (Редакція станом на 16.10.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/331-14>
31. Пивовар П. В. Аграрні субсидії в системі державної політики. *Агросвіт*. 2016. № 19. С. 9-13.
32. Боярська З. І. Міжнародне комерційне право: Навч. посібник. К.: КНЕУ, 2001. 143 с.
33. Шолудько О., Онисько С. Оцінка світового досвіду фінансової підтримки аграрної сфери. *Вісник Львівського національного аграрного університету*. 2013. №. 20 (1). С. 137-147.
34. Гринчук Т. П. Земельно-іпотечне кредитування в сільському господарстві: проблеми і перспективи розвитку. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. №. 3. С. 116-124.
35. Васильєва Л. М. Державна підтримка аграрного сектору економіки країни в умовах функціонування в складі СОТ як основа забезпечення продовольчої безпеки. *Modern Economics*. 2019. № 17. С. 55-60.
36. Сільське господарство України: криза та відновлення./ За ред. Ш. Крамона-Таубадея, С. Дем'яненка, А. Куна. К.: Гарант-Сервіс, 2004. 207 с.

37. Україна в перехідному періоді: Досвід і стратегія : матеріали міжнародного семінару з питань макроекономічної політики / Під. ред. Я. М. Ширмера, Х. М. Султана. К. : Альтерпрес, 2000. 214 с.
38. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року: Закон України від 18.10.2005 № 2982-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 1. С. 17.
39. Tinbergen J. Economic Policy: Principles and Design. Amsterdam: North Holland Publishing Company. 1956. XXVIII, 276 p.
40. Господарський кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №18. С.144
41. Щетинін А. І. Політична економія. Підручник. Київ: Центр учбової літератури. 2011. 480с.
42. Якобчук В. П. Економічна теорія: навч. посіб. 2-ге вид., перероблене. Київ: Вид-во Ліра-К. 2014. 408 с.
43. Україна четвертий рік поспіль оновила рекорд аграрного експорту / Укрінформ. Мультимедійна платформа іномовлення України. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3392268-ukraina-cetvertij-rik-pospil-onovila-rekord-agrarnogo-eksportu.html> (дата звернення: 01.12.2022)
44. Agriculture at a Crossroads. The International Assessment of Agricultural Knowledge, Science, and Technology for Development (IAASTD): global report. ed. By Beverly D. McIntyre... [et al.], 2009. 606 p.
45. Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: моногр. Київ: КНЕУ. 2005. 292 с.
46. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: підручник. 2-ге вид. доп. і перероблене. Київ: КНЕУ. 2002. 624 с.
47. Андрійчук В. Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу. Підручник. Київ: КНЕУ. 2013. 779 с.
48. Амбросов В. Я., Мареніч Т. Г. Механізми ефективного функціонування агроформувань . *Економіка України*. 2006. № 6. С. 60-66.

49. Баланюк І. Ф. Реформування в аграрному секторі регіону. Київ: ІАЕ УААН. 1999. 270 с.
50. Бородіна О. М. Науково-прикладні засади реконструктивного розвитку сільського господарства та села в Україні. *Економіка і прогнозування*. 2016. №4. С 70-80.
51. Бородіна О., Прокопа І. Сільський розвиток в Україні: проблеми становлення. *Економіка України*. 2009. №5. С.59-67
52. Гайдуцький П. І. Аграрна реформа Л. Д. Кучми в Україні. Київ: ТОВ «Інформаційні системи». 2015. 448 с.
53. Державна політика фінансової підтримки розвитку аграрного сектору АПК: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ. 2011. 372 с.
54. Дусановський С. Л. Білан Є. М. Економічні основи розвитку АПК в ринкових умовах : монографія. Тернопіль : Збруч, 2003. 182 с
55. Кенс Ф. Избранные экономические произведения. М.: Соцекгиз, 1960. 551 с.
56. Кириленко І. Г. Трансформація соціально-економічних перетворень у сільському господарстві України: проблеми, перспективи. К.: ННЦ ІАЕ. 2005. 452 с.
57. Лопатинський Ю. М., Мельник О. І. Особливості трансформації структури аграрного сектора економіки України. *Агросвіт*. 2013. № 18, С. 3-10.
58. Лопатинський Ю. М., Буринська О. І. Складові та пріоритети сталого розвитку аграрного сектору економіки: концептуально-теоретичний дискус. *Економіка АПК*. 2018. №6. С.94-102.
59. Месель-Веселяк В. Я. Концептуальні напрями стратегії розвитку агропромислового комплексу та сільських територій України на період до 2020 року. К.: ІАЕ УААН. 2008. 46 с.
60. Месель-Веселяк В. Я. Підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору економіки України. *Економіка АПК*. 2007. №12. С.8-14.
61. Малік М. Й., Нужна О. А. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ. 2007. 270 с.

62. Могильний О. Реалії та парадокси аграрної політики. *Економіка України*. 2008. № 12. С. 40-51.
63. Прутська О. О. Інституціоналізм і проблеми економічної поведінки в перехідній економіці. К.: Логос. 2003. 256 с.
64. Ricardo D. Principles of Political Economy and Taxation, The Works and Correspondence of David Ricardo. Cambridge, 1951. 395 p.
65. Smith A. An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. With a life of the author. Also, a view of the doctrine of Smith, compared with that of the French economists; with a method of facilitating the study of his works, etc., 1827.
66. Саблук П. Т. Стан і напрями розвитку аграрної реформи. *Економіка АПК*. 2015. № 2. С.10-17.
67. Свиноус І. В., Гаврик О. Ю., Ткаченко К. В. та ін. Сучасний стан та проблеми впровадження цифрових технологій в практику діяльності сільськогосподарських підприємств. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 15-16. С. 36-39.
68. Ткачук В. А. Сучасний стан і тенденції розвитку аграрного ринку праці. *Економіка АПК*. 2019. № 7. С. 6-13.
69. Шпикуляк О. Г. Інституції аграрного ринку: монографія. Київ: ННЦ «ІАЕ». 2009. 470 с.
70. Шульський М. Г. Особисті господарства населення: стан, можливості, перспективи: моногр. Львів: Край. 2003. 280 с.
71. Юрчишин В. В. Деякі узагальнення і проблеми сучасної аграрної політики. *Економіка АПК*. 2007. № 4. С.12-18.
72. Курило В. І. Про зміст і співвідношення деяких аграрних дефініцій. *Економіка АПК*. 2014. № 2. С. 87-92.
73. Цимбалюк І., Риковська Л. Теоретичний аналіз сутності та складників дефініції «аграрна сфера». *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2017. № 4. С. 13-19.

74. Хорунжий М. Й. Аграрна політика: практикум для студентів магістерської програми. Київ: КНЕУ, 2012. 257 с.
75. Гончарук Н. Т., Серьогін С. М. Кадри аграрного сектора економіки України: формування і розвиток. Дніпропетровськ: ДРІДУ УАДУ, 2003. 166 с.
76. Башнянин Г. І., Лазур П. Ю., Медведєв В. С. Загальна економічна теорія; Спеціальна економічна теорія. К.: Ніка-Центр; Ельга, 2002. 527 с.
77. Шульга О. А. Теоретико-дефінітивна експозиція категоріального апарату дослідження проблем аграрного сектору. URL: http://bses.in.ua/journals/2021/65_2021/3.pdf (дата звернення: 01.12.2022).
78. Скопенко Н. С. Основні напрями подолання негативних тенденцій розвитку АПК України. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/alex,+294-1132-1-SE%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/alex,+294-1132-1-SE%20(2).pdf) 9 (дата звернення: 20.11.2022).
79. Гончарук І. В., Томащук І. В. Вплив еколого-економічного фактору на особливості організаційно-економічного механізму використання ресурсного потенціалу сільських територій. *Економіка. Фінанси. Менеджмент*. 2017. № 4. С. 52-62.
80. Васильєв О. В. Напрямки формування інфраструктури. *Економіка и управление*. 2010. № 1. С. 77-82.
81. Фрідман О. А. Інституційне середовище інноваційного підприємництва. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2020. Т. 31 (70). № 3. С. 12-17.
82. Добіжа Н. В., Хвічія-Дуве Г. Р. Логістичне управління розвитком інфраструктури ринку техніки. *Сучасний стан та перспективи розвитку економіки, фінансів обліку, менеджменту та права: зб. тез доп. міжнар. наук.-практ.конф., м.Полтава, 11-12 травня 2019 р. Полтава, 2019. С. 10-11.*
83. Федорчук О. М. Щодо функціонування оптових ринків сільськогосподарської продукції. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2008. № 2. С.70-75.
84. Булавка О. Г. Суцільна паспортизація сіл України – основа розвитку сільських територій. *Економіка АПК*. 2013. № 2. С. 77-80.

85. Мамчин М. М., Жагалак І. І., Добуш Ю. Я. Тенденції розвитку інфраструктури українського села. URL: <http://vlp.com.ua/files/68.pdf>. (дата звернення: 20.11.2022).
86. Коваль О. М. Розвиток ресурсного потенціалу аграрного сектора економіки в Україні: монографія. К.: Четверта хвиля, 2014. 286 с.
87. Хорунжий М. Й. Завдання національної аграрної політики на сучасному етапі. *Економіка АПК*. 2014. № 2. С. 22-29.
88. Прокопа І. В. Структура сучасного аграрного виробництва в Україні: соціоекономічний та організаційний аспекти. *Агроінком*. 2012. № 7-9. С. 28-31.
89. Багрій Т. В. Роль інтеграції у подоланні кризової ситуації в цукровобуряковому виробництві. *Економіка АПК*. 2004. № 1. С. 50-52.
90. Koval, V., Hrymalyuk, A., Atstaja, D., Nesenenko, P., Kovshun, N., & Masina, L. Hypothesis of a two-level investment system and the prospects for the planned development of the socialist market economy. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2022. №. 4. P. 138-144.
91. Завадський Й. С., Осовська Т. В., Юшкевич О. О. Економічний словник. Київ: Кондор. 2006. С. 356.
92. Регіональна економіка: підручник / за ред. Є. П. Качана. Київ: Знання. 2011. 670 с.
93. Пуцентейло П. Р. Конкурентоспроможність м'ясного скотарства України: теорія і практика: моногр. Тернопіль: Екон.думка ТНЕУ, 2011. 420 с.
94. Хвічія-Дуже Г. Р. Інвестиційне забезпечення інфраструктурного розвитку аграрного сектору. *Актуальні питання економіки, фінансів, обліку та права в сучасних умовах*. зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф., м. Полтава, 10 вересня 2018 р. Полтава. 2018. Ч. 1. С. 24-25.
95. Koval, V., Hrymalyuk, A., Kulish, A., Kontseva, V., Boiko, N., & Nesenenko, P. Economic policy of industrial development and investment approach to the analysis of the national economy. *Studies of Applied Economics*. 2021. Vol. 39, No. 6. P. 1-10.

96. Остапенко Т. В. Роль виробничого потенціалу у забезпеченні розвитку підприємств АПК. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка*. Т. 19. Вип. 2/4. 2014. С. 8-11.
97. Рамський А. Ю. Інвестиційний потенціал домогосподарств: монографія. Київ: КНУТД, 2014. 352 с.
98. Остапенко Т. В. Виробничий потенціал підприємств АПК: поняття та оцінка. *Науковий Журнал «Молодий Вчений»*. 2014. № 4 (07). С. 100-103.
99. Кваснюк Б. Є. Роль держави у довгостроковому економічному зростанні. Київ: Ін-т екон.прогнозув. Харків: Форт, 2003. 424 с.
100. Васільєва Л. М. Інституціональні основи розвитку аграрного сектора економіки. *Університетські наукові записки*. 2011. № 4 (40). С. 379-383.
101. Норт Д. Институты и экономический рост: историческое введение. *THESIS: теория и история экономических и социальных институтов и систем*. 1993. № 2. С. 69-91.
102. Геець В. М., Семиноженко В. П. Інноваційні перспективи України. Харків: Перспектива, 2006. 272 с.
103. Інституційна архітектоніка і механізми економічного розвитку: матеріали наукового симпозиуму / Харківський національний ун-тет ім. В. Н. Каразіна; НАН України. Харків: ХНУ. 2005. 298 с.
104. Рибачук В. П. Організаційно – економічні напрями забезпечення інноваційного розвитку аграрного сектору економіки. *Електронне наукове фахове видання з економічних наук «ModernEconotacs»*. 2021. № 27. URL: // <https://modecon.mnau.edu.ua> (дата звернення: 05.11.2022).
105. Гончарук Н. Т., Серьогін С. М. Кадри аграрного сектора економіки України: формування і розвиток. Д.: ДРІДУ УАДУ, 2003. 166 с.
106. Вдовиченко М. Х., Саблук П. Т., Якуба К. І., Орлатий М. К. Соціальне відродження і розвиток села в умовах становлення ринкової економіки. Київ: Урожай, 1993. 216 с.

107. Прокопишак К. В. Проблеми розвитку інфраструктури та відродження сіл Капатського регіону: монографія. Львів: НВФ «Українські технології», 1997. 176 с.

108. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. №1437-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1437-2015-%D1%80#Text> (дата звернення: 05.11.2022).

109. Свириденко Ю. Яку економіку ми будуємо?. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/07/8/7357131/> (дата звернення: 05.11.2022).

110. Кабмін визначив економічні пріоритети до 2030 року. URL: <https://finclub.net/ua/news/kabmin-vyznachyv-ekonomichni-priorytety-do-2030-roku.html> (дата звернення: 20.11.2022).

111. Аналіз стану української економіки. - I півріччя 2022. Ukrainian institute for the future. URL: https://drive.google.com/file/d/1cauDFm055K4X8yjo_z8Kk_QK6A01h4JL/view (дата звернення: 22.11.2022).

112. Common agricultural policy. URL: <https://agriculture.ec.europa.eu/select-language?destination=/node/856> (дата звернення: 19.10.2022).

113. Аграрний медіа холдинг. З ким торгувала сільгосппродукцією Україна у 2020. URL: <https://landlord.ua/news/z-kym-torhuvala-silskohospodarskoju-produktsiieiu-ukraina-u-2020-rotsi/> (дата звернення: 10.10.2022).

114. Хорунжий М. Й. Аграрна політика: навч. посіб. К.: КНЕУ. 1998. 240 с.

115. Скидан О. В. Аграрна політика України в період ринкової трансформації: монографія. Житомир: вид-во «Житомирський національний агроекологічний університет». 2008. 376 с.

116. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: minagro.gov.ua(дата звернення: 19.12.2022).
117. Коваль С. Л. Прагматика бюджетного фінансування розвитку сільського господарства. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2010. Вип.13. С.23-30.
118. Агробізнес України. В Україні почали зростати інвестиції в агросектор – експерт.URL: <https://agropolit.com> (дата звернення: 10.12.2022).
119. Рябоконт В. П. Соціально-економічні умови розвитку аграрного сектору. *Економіка АПК*. 2021. № 2. С. 6-14.
120. Смолій Л. інвестиційне забезпечення аграрних підприємств регіону. *Економіка АПК*. 2009. №9. С.65-67.
121. Koval V., Neboha T., Nesenenko P. Institutional provision of infocommunication sphere development in the conditions of digitalization of national economy. *Economics. Ecology. Socium*. 2021. Vol. 5, No. 2. P.18-29.
122. Пахомова А.О. Правові засади розвитку агротехнопарків в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 1. С. 158-161.
123. Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків: Закон України від 12 січня 2006 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 22. Ст. 182.
124. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» №433-IV від 16 січня 2003 року. Закон України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2003. № 13. Ст. 93 (зі змінами і доповненнями).
125. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року №2982 – IV від 18 жовтня 2005 року: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. ВВР. 2006. № 1. Ст. 17.
126. Концепція науково-технологічного та інноваційного розвитку України, схвалена Постановою Верховної Влади України № 916-XIV від 13 липня 1999 р. *Відомості Верховної Ради України*. ВВР. 1999. № 37. Ст. 336.
127. Мороз О. О. Інституціональна система аграрної економіки України: монографія. Вінниця: УНІВЕРСУМ. 2006. 438 с.

128. Стельмащук А. М., Смоленюк П. С. Дорадництво: навч. посіб. Хмельницький: ПП Гонта А. С. 2011. 160 с.
129. Кальна-Дубінюк Т. П. Формування та розвиток системи дорадництва в Україні. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М. 2014. 332 с.
130. Шотік Т. М. Роль об'єктів виробничо-технологічної інноваційної інфраструктури у розвитку національної економіки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Менеджмент та підприємництво в Україні*. 2008. № 624. С. 246-253.
131. Шпикуляк О. Г. Інституції та механізми регулювання аграрного ринку: теоретико-практична оцінка функціонування. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки та практики*. 2016. № 2. С.46-59.
132. Шпикуляк О. Г., Ходаківська О. В., Пугачов М. І. Розвиток аграрного сектору економіки України в умовах впливу пандемії COVID-19. *Економіка АПК*. 2021. №6. С.26-41.
133. Негрей М. В., Трофімцева О. В. Аналіз функціонування аграрного сектору України в умовах війни. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: «Економічна»*, 2022. № 102. С. 49-56.
134. Шостий інформаційно-діалоговий майданчик «Допомога бізнесу в умовах війни: релокація та відновлення». URL: https://www.ucab.ua/ua/pres_sluzhba/anonsi_podiy/shostiy_informatsiynodialogoviy_maydanchik_dopomoga_biznesu_v_umovakh_viyuni_relokatsiya_ta_vidnovlennya_1707/ (дата звернення: 10.11.2022).
135. Трофімцева О. Війна показала важливість агросектору. Як узяти нові висоти? URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/839762.html> (дата звернення: 15.11.2022).
136. Тернопільська обласна державна адміністрація. URL: <https://oda.te.gov.ua/news/za-spryiannia-ies-ukraina-zapustyla-derzhavnyi-ahhrarnyi-reiestr-onlain-platformu-dlia-pidtrymky-fermeriv> (дата звернення: 09.11.2022).

137. Маркова Є. Ю. Стратегічне управління виробничо-господарською діяльністю підприємств рибогосподарського комплексу: проблеми теорії і практики: монографія. Херсон: Айлант. 2016. 347 с.
138. Gryshova I. Yu. The asymmetry of the resource configuration and its destructive impact on the capitalization of agribusiness. *The Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2017. № 2. P. 128-133.
139. Стоянова-Коваль С. С. Інституціональна трансформація аграрної економіки України. *Вісник Сумського національного аграрного університету*. 2016. № 8 (69). С. 31-36.
140. Про схвалення Стратегії зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D1%80#Text> (дата звернення: 09.11.2022).
141. Геєць В. М. Інституційна обумовленість інноваційних процесів у промисловому розвитку України. *Економіка України*. 2014. № 12. С. 4-19.
142. Givord D. Defending the European and Agricultural Model at the WTO. 2011. URL: www.Rural-europe.aeidl/be (дата звернення: 15.11.2022).
143. Food Valley NL. URL: <http://www.foodvalley.nl/> (дата звернення: 15.11.2022).
144. Федоренко І. Л. Інструменти державної інноваційної політики: світовий досвід. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2008. № 3. С. 79-81.
145. Світові моделі підтримки світового господарства URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2012230-svitovi-modeli-pidtrimki-silskogo-gospodarstva.html> (дата звернення: 18.10.2022).
146. Черняков Б. А. Модернізація аграрного сектора США. Сільське та лісове господарство. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/modernizatsiya-agrarnogo-sektora-ssha-opyt-dlya-rossii> (дата звернення: 15.10.2022).
147. Крихітний гігант. URL: <https://magazine.nv.ua/ukr/journal/3245-journal-no-32/krikhitnij-hihant.html> (дата звернення: 09.10.2022).

148. Гришова І. Ю., Гнатєва Т. М. Управління ризиками у контексті стратегії антикризового управління. *Український журнал прикладної економіки*. Тернопіль. 2016. Том.1. № 3. С. 32-40.

149. Кушнір С. О. Проблеми інституційного забезпечення функціонування аграрної економіки України. Monografiarосоferencyjna. Science, Research, development № 19. Berlin 30.08.2019 – 31.08.2019. С. 76-78.

150. Про державний бюджет України на 2022 рік: Закон України. *Відомості Верховної Ради* (ВВР). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text> (дата звернення: 15.09.2022).

151. ФРП. URL: <https://bdf.gov.ua/uk/dlya-pidpryemstv>

152. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>

153. Міністерство економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/Tags/DocumentsByTag?lang=uk-UA&id=59e05f9b-1ffa-4750-a126-228ca73551ca&tag=VonniiStan-InfomatsiiaGromadianamTaBiznesu>

154. Сади перемоги. URL: <https://sadyperemohy.org/about/> (дата звернення: 22.11.2022).

155. За підтримки Мінагрополітики та міжнародних партнерів стартувала всеукраїнська Ініціатива «Сади Перемоги». URL: <https://minagro.gov.ua> (дата звернення: 09.11.2022).

156. Сільське господарство під час війни: зміна пріоритетів. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/silске-gospodarstvo-pid-chas-vijni-zmina-prioritet>

157. Агробізнес під час війни: як побудувати ефективну діяльність та на що звернути увагу. URL: https://biz.ligazakon.net/news/213244_agrobznes-pd-chas-vyni-yak-pobuduvati-efektivnu-dyalnst-ta-na-shcho-zvernuti-uvagu

158. Несененко П. П. Аналіз фундаментальних аспектів аграрної політики Китайської Народної Республіки. *Вісник соціально-економічних досліджень* : зб. наук. праць. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2021. № 2 (77). С. 9–23.

РОЗДІЛ 2

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ

2.1. Формування системи державного регулювання економічної політики в сільськогосподарському виробництві

Регламентація основних засад господарської діяльності та економіки стала потребою суспільного розвитку ще з часів усвідомлення та переосмислення виробничих можливостей і культури виробництва в цілому. Глобалізаційні процеси обумовили актуальність постійної розробки нових підходів до економічної політики в сільськогосподарському виробництві, які повинні забезпечувати продовольчу незалежність держави, конкурентоспроможність аграрного сектору, соціальний розвиток села тощо. Для визначення ефективної стратегії модернізації сільськогосподарського виробництва необхідно проаналізувати процес формування та становлення системи державного регулювання економічної політики аграрного сектору.

Сутність поняття «державне регулювання» у науковій літературі трактується по-різному. Так, державне регулювання розглядається як економічний метод державного управління, що є системою типових заходів законодавчого, виконавчого і контрольного характеру, які здійснюються конкретними державними органами та недержавними організаціями з метою стабілізації та адаптації сучасної соціально-економічної системи до постійних змін [1]. При цьому об'єктами такого регулювання можуть бути ціни, грошовий обіг, умови конкуренції, господарська структура тощо. Етимологічно термін «регулювання» споріднений із терміном «управління», та означає упорядкування відповідним правилам [2]. О. Дзюбенко вважає, що державне регулювання являє собою сукупність заходів, які держава використовує для регулювання суспільних відносин у різноманітних сферах життєдіяльності суспільства шляхом встановлення єдиних загальнообов'язкових правил і норм суспільної поведінки [3].

Як комплекс заходів державне регулювання розуміє також О. Якименко, вказуючи при цьому, що такі заходи спрямовані на скерування поведінки фізичних і юридичних осіб в напрямках, необхідних для досягнення цілей, поставлених органами державної влади [4, с. 55]. Д. Миргородський визначив державне регулювання як систему заходів держави задля забезпечення виконання усіх її функцій [5, с. 94].

Законодавче визначення терміну «державне регулювання» міститься у Законі України «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків» [6] від 30 жовтня 1996 року № 448/96-ВР. Виходячи з тлумачення у законі, можемо зробити висновок, що державне регулювання – це здійснення державою в особі її органів комплексних заходів щодо упорядкування, контролю та нагляду за чимось, регулювання правил функціонування чогось, а також заходів щодо запобігання та протидії зловживанням і порушенням у певній сфері.

Щодо державного регулювання економіки, то, на думку Д. Миргородського, це поняття варто трактувати як процес управлінського впливу держави на стан окремих сегментів ринку за рахунок зміни мікроекономічних і макроекономічних параметрів з метою досягнення збалансованого зростання системи економіки [5, с. 94].

Натомість Н. Вдовенко, узагальнивши теоретичні напрацювання у сфері державного регулювання, визначила, що державне регулювання економіки – це діяльність органів усіх гілок публічної влади щодо створення системи соціальних, правових, економічних передумов функціонування господарського механізму відповідно до стратегічних цілей та пріоритетів соціально-економічної політики держави [7, с. 25].

Варто відзначити, що науковець включає до суб'єктів державного регулювання також органи місцевого самоврядування. Державне регулювання повинне здійснюватися суб'єктами узгоджено, оптимально поєднуючись із ринковим саморегулюванням.

М. Костицький зазначає [8], що ринкова економіка – саморегульована, проте державне регулювання є її невід’ємним елементом. Учений розуміє державне регулювання економіки як форму цілеспрямованого впливу держави на економіку з метою забезпечення підтримки її функціонування. Методами державного впливу у цьому випадку є законодавче регулювання, юридична відповідальність і державний контроль (безпосереднє регулювання), а методами економічного впливу – ціни, дотації, пільги, податки, банківські відсотки, субсидії тощо [8, с. 14].

Загальновідомо, що державне регулювання аграрного сектору – складова системи державного регулювання економіки. В юридичній літературі переважає думка про трактування цього поняття як сукупності економіко-правових заходів, пов’язаних із визначенням системи державних органів управління, що відають цим елементом народного господарства, прийняттям і належним виконанням нормативно-правових актів про сільське господарство, а також із закріпленням компетенції вказаних державних органів [9, с. 158]. Так, Г. Павлова, розробляючи удосконалення категоріального апарату державного регулювання аграрного сектору економіки, пропонує наступне визначення терміна «державне регулювання аграрного сектору»: «система важелів, економічних інструментів та стимулів, за допомогою яких держава впливає на розвиток аграрного сектору економіки й ефективність діяльності його інституціональних одиниць з метою забезпечення продовольчої безпеки країни» [10, с. 18]. Слід відзначити, що обидва визначення є ідентичними за сутністю та виходять із сучасних теоретичних напрацювань про сутність державного регулювання в цілому.

Словник з аграрного права визначає державне регулювання сільського господарства цілеспрямованим впливом держави на діяльність сільськогосподарських товаровиробників з метою їх підтримки, ефективності виробництва та захисту [11, с. 63]. Крім того, різні науковці наводять власні думки щодо змісту суміжних понять, таких як: «державне регулювання сільського господарства», «державне регулювання господарської діяльності».

А. Осіпова вказує, що державне регулювання сільського господарства є квінтесенцією правової, економічної, соціальної та організаційної складових й інструментом реалізації пріоритетних програм розвитку критично важливих галузей національного господарства, сприяючи рівномірній розбудові цих галузей в умовах вільного ринку [12, с. 12].

Щодо розуміння державного регулювання господарської діяльності, то С. Бевз, керуючись історичною перебудовою української економіки із адміністративно-командної в ринкову, надає такі визначення:

– у широкому сенсі державне регулювання господарської діяльності ототожнюється з державним управлінням як самостійним видом державної діяльності виконавчо-розпорядчого, організуючого та підзаконного характеру органів державної влади щодо практичної реалізації завдань і функцій держави: прогнозування, планування, регулювання, організації, керівництва, координації та контролю;

– у вузькому сенсі державне регулювання господарської діяльності – це функція державного управління, яка полягає у впорядкуванні взаємозв'язків між складовими керованої системи за допомогою встановлення загальнообов'язкових для учасників господарської діяльності правил і нормативів [13, с. 116-117].

Отже, узагальнивши визначення науковців, систему державного регулювання економічної політики в сільськогосподарському виробництві доцільно інтерпретувати як сукупність економічних і правових засобів, за допомогою яких держава в особі її органів відповідної компетенції реалізує свій вплив на сферу сільськогосподарського виробництва з метою забезпечення її стабільності та ефективності, а саме: врегульовує суспільні відносини у сфері сільськогосподарського виробництва шляхом встановлення загальнообов'язкових правил (норм) діяльності суб'єктів-учасників цих відносин, здійснення контролю і нагляду за господарською діяльністю та визначенням відповідальності за порушення цих правил.

Формування системи регулювання економічної політики в досліджуваній галузі історично відбувалося під впливом ґрунтовних перетворень всередині держави, її повної трансформації.

Наукова ідея про необхідність створення галузевого регулювання діяльності як колгоспів, так і всіх сільськогосподарських підприємств виникла ще у 70-х рр. минулого століття. У той час було визнано, що процес виробництва сільськогосподарської продукції має неповторні особливості у будь-якій сільськогосподарській структурі.

Така юридична специфіка стала основою для подальшого вирізнення комплексної галузі – аграрного права. Об'єднання в єдиний комплекс норм, які регулювали діяльність колгоспів, державних сільськогосподарських підприємств, інших виробничих структур мало наслідком виникнення нового об'єкта правового регулювання – аграрного сектору [14, с. 6-7].

За радянським законодавством колгосп належав до кооперативних підприємств і не розглядався у якості особливої організаційно-правової форми. Пізніше, ставши найбільш поширеною формою господарювання, колгоспи отримали досить широкі права відповідно до принципу «дозволено все, що не заборонено законом». Після незалежності України почалися земельна та аграрна реформи і законодавством більшості держав було проголошено необхідність реформування колгоспів і радгоспів. Станом на сьогодні система агробізнесу допускає діяльність великої кількості різноманітних суб'єктів агропродовольчого ринку [15, с. 208].

Етапами становлення аграрного сектору в Україні, на думку І. Жернового, є:

1. Перший (1991–1994 рр.) – формування фермерського устрою, реорганізація колгоспів і розширення землекористування в особистих підсобних господарствах.

2. Другий (1994–1999 рр.) – формування умов для рівноправного розвитку різних форм власності й господарювання на вільний вибір громадян.

3. Третій (1999–2000 рр.) – створення відповідно до принципу приватної власності нової соціально-економічної й організаційної структури сільськогосподарського виробництва [16, с. 7].

Отже, крім неповторних ознак, варіативність суб'єктів господарювання у сфері сільського виробництва також стала стимулом розвитку нових інститутів державного регулювання економічної політики в сільськогосподарському виробництві.

Періодизацію аграрної реформи як інструменту переходу від державного управління до державного регулювання аграрного сектору запропонував С. Тригубенко:

1. Деклараційний етап (1990-1994 рр.) – декларативно на рівні законів проголошується курс на ринкові перетворення. Натомість державне регулювання сільського господарства продовжує відбуватися неринковими адміністративними методами. Створення приватних господарств залишалось невивідним і збитковим, незважаючи на дотації та кредити.

2. Інфраструктурний етап (1995-1998 рр.) – відбувається прискорення аграрної реформи: поступовий перехід до ринкових важелів управління сільським господарством, формування аграрної ринкової інфраструктури. Держава стала безпосереднім учасником аграрного ринку, але продовжувала вживати адміністративні заходи з забезпечення сільськогосподарських підприємств ресурсами, списуючи їхні борги. Єдина концепція реформи була відсутня, тому запроваджували аграрні експерименти – вивчався досвід базових господарств для дослідження ринкових моделей.

3. Концептуальний етап (1998-1999 рр.) характеризується напрацюванням перших концепцій аграрної реформи. Початком етапу став Указ Президента України «Про Основні напрями розвитку агропромислового комплексу України на 1998-2000 роки» [17] від 29 квітня 1998 року № 389/98 – одна з перших комплексних концепцій аграрної реформи задля виведення агропромислового комплексу з кризи та прискорення економічних реформ.

4. Радикальний етап (1999-2000 рр.), за якого прийнято Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки» [18] від 03 грудня 1999 року № 1529/99, який було видано з метою забезпечення прискорення реформування та розвитку аграрного сектора економіки на засадах приватної власності. Створювалися нові суб'єкти аграрних правовідносин, а земельна частка (пай) стала новим об'єктом прав.

5. Закріплюючий етап (2001-2002 рр.), за якого було введено заходи щодо моніторингу аграрної реформи й подальшого формування інфраструктури аграрного ринку. Проводиться податкове стимулювання сільськогосподарського виробництва, розвиваються пільгове кредитування, страхування, лізинг і фондовий ринок [19, с. 110-111].

Правова регламентація суспільних відносин у сфері сільського господарства обумовила виникнення нової економічної категорії «агробізнес». З цієї позиції Г. Корнієнко пропонує такі етапи становлення агробізнесу в Україні [20, с. 165]:

1. З 1990 р. до 1999 р. – зародження агробізнесу в період закладення засад земельної та аграрної реформи, впровадження механізмів ринкової економіки;

2. З 1999 р. до 2004 р. – суб'єктне формування агробізнесу, кредитно-фінансових механізмів підтримки аграрного сектору в період кодифікації законодавства та стимулювання розвитку сільського господарства;

3. З 2004 р. до 2015 р. – становлення конкуренції суб'єктів агробізнесу та відносин між державою та сільськогосподарськими виробниками в період прийняття вузькоспеціалізованих нормативних актів аграрного законодавства;

4. З 2015 р. до 2019 р. – сталий розвиток агробізнесу в період розширення міжнародного співробітництва в агропромисловому комплексі, введення моніторингу безпеки харчової продукції, започаткування протидії рейдерству.

Прослідкувавши етапи становлення аграрної сфери, доцільно погодитися з думкою І. Жернового, який підкреслює, що основою розвитку сфери сільського господарства є економічні об'єктивні закони. Проте, як ми згадували раніше, ця сфера має специфічні ознаки, які відрізняють її від інших сфер матеріального виробництва. На думку науковця, саме особливості відтворювального процесу в сільському господарстві зумовили потребу державного регулювання аграрного сектора [16, с. 5].

З огляду на визначення системи державного регулювання економічної політики в сільськогосподарському виробництві, механізм реалізації державного регулювання повинен розглядатися як взаємопов'язана сукупність певних елементів. Проте в наукових публікаціях не сформовано єдиної думки щодо вичерпного переліку складових цієї системи. Наприклад, С. Надвиничний вважає, що такими елементами варто визнати: нормативно-правові акти; аграрну політику організації землекористування; регулювання продовольчого ринку; застосування цінового, податкового, кредитного механізмів; квотування імпорту, експорту; розвиток аграрної науки; підготовку кадрів для аграрного сектору [21, с. 59].

Найчастіше вчені наголошують на взаємозв'язку цієї системи з економічними важелями і правовими засобами, а її складовими визначають: закони, які визначають повноваження державних і недержавних органів у сфері сільського виробництва; регулювання цін на сільськогосподарську продукцію; бюджетно-кредитну політику держави; встановлення доходів сільськогосподарських виробників; стабілізацію ринку сільськогосподарської продукції; прогресивне оподаткування; нормативи амортизації; соціальну політику; господарське право; охорону довкілля; структурну політику; інвестиційну політику; науково-технічні заходи тощо [22; 23; 24]. Окрім цього, зустрічається вказівка на адміністративні методи державного регулювання економіки [25, с. 120]. Варто зазначити, що адміністративні методи в даному контексті полягають у антимонопольному регулюванні та здійсненні контролю за виконанням встановлених норм.

Таке бачення системи державного регулювання сільськогосподарського виробництва цілком відповідає тенденціям стабілізації та підвищення ефективності функціонування аграрного сектору в зарубіжних країнах. Бюджетне фінансування, регулювання цін, регулювання фермерських доходів, оподаткування, кредитування – усе це використовується в якості важелів державного впливу. Західні країни у питаннях експорту й імпорту дотримуються засади аграрного протекціонізму. Успішність в цій сфері деяких країн Європи, США, Китаю, Японії обумовлена підтримкою сільського виробництва через ціни, дотації, квоти, податкову та кредитну політику, тобто через обмеження дії ринкових механізмів саморегулювання [26].

Слід також звернутися до структури Спільної аграрної політики (САП) Європейського Союзу, адже європейське державне регулювання сільського виробництва утворило комплексну систему єдиних пріоритетів і взаємодоповнюючих фінансових інструментів. Так, до її структури входять:

- регулювання сільськогосподарського ринку (регулювання цін, квоти на виробництво, регулювання експорту та імпорту);
- пряма підтримка фермерів;
- розвиток сільських територій (соціальні пільги, модернізація ферм, заохочення туризму тощо) [27, с. 97].

В ЄС налічується близько 10 мільйонів фермерських господарств і з огляду на нагальну потребу підвищення їх ефективності 2 грудня 2021 року була офіційно прийнята нова САП, запровадження якої заплановане на 1 січня 2023 року [28]. Напрями регулювання, окреслені в новій політиці, охоплюють три виміри – екологічний, економічний і соціальний. До інструментів регулювання віднесено інвестування, забезпечення використання інноваційних механізмів у виробництві, науково-технічні дослідження та широкий спектр засобів, пов'язаних із екологізацією сільського виробництва.

У питанні визначення складових системи державного регулювання економічної політики сільського виробництва варто, окрім європейської практики, орієнтуватися на національні правові основи.

Так, Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» [29] від 24 червня 2004 року № 1877-IV регламентує наступні сфери державного управління щодо стимулювання сільськогосподарського виробництва: бюджетна, цінова, кредитна, регуляторна та інші сфери.

Не заперечуючи основної думки про ефективність використання всіх вищезгаданих інструментів державного регулювання та беручи до уваги відсутність чітких критеріїв їх розподілу, до основних, критично важливих складових системи державного регулювання економічної політики в сільськогосподарському виробництві ми віднесемо елементи, відображені на рис. 2.1.



Рис. 2.1. Елементи системи державного регулювання економічної політики в сільськогосподарському виробництві.
Джерело: узагальнено та представлено автором на основі джерел [21-29].

Конституція України [30] у 1996 році у статтях 41 і 42 проголосила непорушність права приватної власності та право кожного громадянина на підприємницьку діяльність, не заборонену законом, відповідно.

Однак, нормативно-правове регулювання економічної політики в Україні отримало початок свого розвитку в 1991 році, коли виникла суспільна потреба у переході до функціонально-регулятивного забезпечення економічного розвитку аграрного сектору. Постанова Верховної Ради України «Основні напрями економічної політики України в умовах незалежності» [31] від 25 жовтня 1991 року проголосила аграрну реформу, наголосила на потребі технологічного оснащення сільськогосподарських виробництв і прискоренні формування бірж сільськогосподарської продукції. У документі зафіксовано тогочасний стан сільськогосподарського виробництва: виробничі фонди зношені майже на 50 %, відбувався спад виробництва сільськогосподарської продукції, погіршення кризи суспільного виробництва, земельні ресурси використовувалися неефективно.

Закон України «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі» [32] від 10 липня 1996 року № 290/96-ВР, який залишався чинним до березня 2018 року, врегульовував питання щодо реалізації права приватної власності підприємствами, які займалися виробництвом сільськогосподарської продукції, шляхом перетворення їх у акціонерні товариства зі збереженням технологічної єдності виробництва, профільності та цілісності майнових комплексів і технологій. З прийняттям Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна» [33] від 18 січня 2018 року № 2269-VIII особливих умов для приватизації майна виробниками сільськогосподарської продукції не передбачається.

Доктринальні положення щодо регулювання політики в сільськогосподарському виробництві містить Закон України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років» [34] від 18 січня 2001 року № 2238-III.

Стаття 2 Закону визначає основні засади взаємодії державних органів і сільськогосподарських товаровиробників. Так, до таких засад віднесено: підтримка стабільності нормативно-правової бази; невтручання виконавчих органів влади у господарську діяльність; стимулювання розвитку приватного підприємництва; формування податкового, кредитного, цінового механізмів з урахуванням сезонного характеру виробництва; дотування деяких видів виробництва; поєднання кількох видів страхування тощо. Незважаючи на те, що Закон було прийнято ще у 2001 році, він не втрачає свою актуальність, визначаючи правові основи ціноутворення, підтримки доходів, бюджетної політики, оподаткування, страхування ризиків і кредитного забезпечення у сфері розвитку сільського господарства.

Масив нормативно-правового регулювання економічного розвитку виробників сільськогосподарської продукції поступово накопичувався також за рахунок прийняття кодифікованих актів. Зокрема, стаття 16 Господарського кодексу України (далі – ГК України) [35] передбачила засоби державної підтримки у зазначеній сфері. Аналіз статті дає змогу виокремити основні засоби підтримки державою суб'єктів господарювання: дотації, компенсації, доплати товаровиробникам за сільськогосподарську продукцію, яку вони реалізують державі. У свою чергу Земельний кодекс України [36] у Главі 36 врегульовує питання відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва, зокрема, сільськогосподарських угідь і втрати, що завдані погіршенням якості земель і обмеженням землекористування.

Вищезгаданий Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» [29] від 24 червня 2004 року № 1877-IV є визначальним серед інших нормативно-правових актів, оскільки надає розуміння понять «сільськогосподарська продукція», «сільськогосподарський товаровиробник». Виходячи зі змісту акта, стає зрозуміло, що сільськогосподарська продукція – це товари, визначені Митним тарифом України, за умови, що такі товари вирощуються, відгодовуються, збираються, виробляються, переробляються безпосередньо виробником цієї продукції, а також продукти їх обробки та

переробки за умови їх виробництва на власних (орендованих) потужностях. Тоді як сільськогосподарський товаровиробник – це юридична особа або фізична особа-підприємець, основною діяльністю якої є виробництво сільськогосподарської продукції та/або розведення та вилов риби у внутрішніх водоймах, її переробка на власних (орендованих) потужностях, здійснення операцій з її постачання.

У процесі формування системи державного регулювання економічної політики в сільськогосподарському виробництві 2005 рік ознаменувався прийняттям Закону України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» [37] від 18 січня 2005 року № 2982-IV. Закон вказує на те, що базою державної аграрної політики є як національні пріоритети, так і необхідність євроінтеграції. До елементів державної аграрної політики віднесено комплекс правових, організаційних, економічних заходів, спрямованих на підвищення ефективності аграрного сектору економіки. Чинний Закон містить багато застарілих положень, наприклад, щодо розвитку земельних відносин і критеріїв оцінювання аграрної політики, але нового базового закону, який регламентував би сучасну державну аграрну політику, не створено.

Правовідносини, пов'язані з організацією діяльності оптових ринків сільськогосподарської продукції, врегульовує Закон України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції» [38] від 25 червня 2009 року № 1561-VI. Закон спрямований на захист прав і законних інтересів сільськогосподарських товаровиробників, що здійснюють оптовий продаж продукції власного виробництва. Таким чином, державне регулювання економічної політики в сільськогосподарському виробництві включає не лише створення належних умов для функціонування і розвитку виробництва сільськогосподарської продукції, а й вжиття заходів щодо прискорення просування продукції від виробника до споживача та щодо одержання українськими сільськогосподарськими виробниками прибутку від реалізації своєї продукції.

Деякі чинні нормативно-правові акти складають систему регулювання окремих напрямів економічного стимулювання вирощування зернових культур, безпечності сільськогосподарської сировини, розвитку виноградарсько-виноробної галузі, виробництва рибної, м'ясної й молочної продукції тощо: Закон України «Про карантин рослин» [39] від 30 червня 1993 року № 3348-ХІІ, Закон України «Про пестициди і агрохімікати» [40] від 02 березня 1995 року № 86/95-ВР, Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [41] від 23 грудня 1997 року № 771/97-ВР, Закон України «Про бджільництво» [42] від 22 лютого 2000 року № 1492-ІІІ, Закон України «Про зерно та ринок зерна в Україні» [43] від 04 липня 2002 року № 37-ІV, Закон України «Про насіння і садивний матеріал» [44] від 26 грудня 2002 року № 411-ІV, Закон України «Про молоко та молочні продукти» [45] від 24 червня 2004 року № 1870-ІV, Закон України «Про виноград та виноградне вино» [46] від 16 червня 2005 року № 2662-ІV, Закон України «Про аквакультуру» [47] від 18 вересня 2012 року № 5293-ВІ та інші.

Відносно новим є Закон України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» [48] від 10 липня 2018 року № 2496-ВІІІ, який закріплює державну підтримку розвитку сільськогосподарських товаровиробників і збільшення обігу експорту органічної продукції сільськогосподарського виробництва напрямами державної політики у сфері органічного виробництва. Документ регулює органічне виробництво, яке тлумачить як сертифіковану діяльність, що пов'язана з виробництвом сільськогосподарської продукції, яке провадиться відповідно до чинного законодавства у сфері органічного виробництва.

Використання недосконалих технологій в сільському виробництві було визнано однією з причин екологічних проблем України відповідно до Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [49] від 28 лютого 2019 року № 2697-ВІІІ.

До інструментів реалізації екологічної політики включено фінансово-економічні механізми, зокрема, модернізація підприємств і зниження ставки екологічного податку, що в результаті має призвести до стимулювання розвитку екологічного підприємництва.

Формування державного регулювання оподаткування аграрного сектору в Україні ще триває, оскільки сільськогосподарське виробництво є стратегічно важливою частиною національної економіки. Оподаткування являє собою і засіб стимулювання економічного розвитку виробників, і засіб державної підтримки одночасно. Аграрний сектор з часів незалежності традиційно має власний спеціальний режим оподаткування, який поступово змінюється під впливом економічних процесів: фіксований сільськогосподарський податок, спеціальний режим податку на додану вартість тощо.

Головним нормативно-правовим актом, який регулює відносини щодо податків і зборів в Україні, є Податковий кодекс України (далі – ПК України) [50]. Фізичні особи-підприємці та юридичні особи, які здійснюють свою діяльність у сфері сільського господарства, можуть обрати як загальну, так і спрощену систему оподаткування. Спрощена система оподаткування передбачає чотири групи платників єдиного податку, особливості яких передбачені законодавством. Сільськогосподарські товаровиробники згідно зі пунктом 291.4 статті 291 ПК України є платниками четвертої групи єдиного податку. Ставки єдиного податку передбачені пунктом 293.9 ПК України.

Останніми змінами у сфері оподаткування аграрного сектору стали Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо ставки податку на додану вартість з операцій з постачання окремих видів сільськогосподарської продукції» від 17 грудня 2020 року № 1115-IX та Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо ставки податку на додану вартість при оподаткуванні операцій з постачання окремих видів сільськогосподарської продукції» від 1 липня 2021 року № 1600-IX [51; 52].

Законом України № 1115-IX знижувалася ставка податку на додану вартість до 14 % для певних видів сільськогосподарської продукції, натомість Законом України № 1600-IX було відновлено ставку цього податку в розмірі 20% для окремих видів продукції, передбачених попереднім Законом. Зниження ставки податку на додану вартість мало на меті становлення належного регулювання аграрного сектора в цілому, його детінізації.

З урахування поточної економічної ситуації було прийнято Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень» [53] від 30 листопада 2021 року № 1914-IX. Хоча прийняття закону викликало неоднозначну критику громадськості, загалом, він став частиною ефективної боротьби у сфері детінізації земельних відносин і обігу сільськогосподарської продукції. Законом було впроваджено нову систему оподаткування виробників сільськогосподарської продукції та введено «мінімальне податкове зобов'язання» – мінімальну суму податків, яку кожен власник сільськогосподарських угідь та/або виробник сільськогосподарської продукції зобов'язаний сплачувати до бюджету. Змінізрівнюють умови сільськогосподарських товаровиробників у сфері податкового навантаження.

Державне регулювання у сфері кредитування покликано сприяти зростанню виробництва основних видів сільськогосподарської продукції, технічному та технологічному оновленню галузі. Кредитні правовідносини в галузі сільського господарства є видом аграрних фінансових правовідносин, тоді як норми, які складають регулювання цих відносин, є складовою інституту фінансової діяльності суб'єктів аграрного права [54, с. 14]. Кредитування дозволяє реалізувати сільськогосподарським виробникам їхні виробничі цілі.

Указ Президента України «Про Основні напрями розвитку агропромислового комплексу України на 1998-2000 роки» [17] від 29 квітня 1998 року № 389/98 став одним із перших документів, який передбачав фінансово-кредитну підтримку аграрного сектору, а саме: запровадження іпотечного кредитування, розвиток адресної кредитної підтримки за окремими напрямками

виробництва (яловичина, свинина, птахівництво), створення спеціальних кредитних фондів, розроблення концептуальних засад кредитування сільськогосподарських виробників із урахування специфіки їхньої діяльності тощо.

Правову основу кредитування складає Закон України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років» від 18 січня 2001 року № 2238-III, який у статті 1 надає наступне визначення кредитного забезпечення сільського господарства: «система заходів держави, спрямованих на задоволення потреб сільськогосподарських товаровиробників у кредитних ресурсах у визначений період» [34]. Цей Закон закріпив розмір мінімальної частки видатків з Державного бюджету на фінансування розвитку галузі сільського господарства і одночасно удосконалив механізм кредитування суб'єктів цієї галузі. Крім того, кредитування виробників відбувається відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» [55] від 07 грудня 2000 року № 2121-III, «Про аграрні розписки» [56] від 06 листопада 2012 року № 5479-VI.

Особливу увагу слід звернути на Закон України «Про Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві» [57] від 04 листопада 2021 року № 1865-IX. Прийняття цього Закону було обумовлено потребою в збільшенні обсягу інвестицій в аграрний сектор і підвищенні конкурентоспроможності сільськогосподарських виробників. Згідно зі статтею 1 Закону вказаний Фонд є небанківською фінансовою установою, яка має особливий правовий статус і функції щодо забезпечення підтримки певних суб'єктів підприємництва у галузі сільського господарства шляхом часткового гарантування виконання зобов'язань цих суб'єктів за кредитними договорами. Регулювання у сфері загального страхування складають Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) [58], ГК України [35] та Закон України «Про страхування» [59] від 07 березня 1996 року № 85/96-ВР. Державна підтримка страхування – обов'язкова складова ринкової економіки, поштовх до розвитку якої у вітчизняній галузі сільського господарства дав згадуваний Закон України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років» [34].

В сучасних реаліях основою законодавства у сфері страхування аграрного сектору є параграф 2 «Страхування» ГК України [35] та Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» [60] від 09 лютого 2012 року № 4391-VI. Закон врегульовує суб'єктний склад, умови, порядок страхування сільськогосподарської продукції, а також механізми страхування окремих об'єктів сільського виробництва.

Державне регулювання організаційно-управлінського характеру, на відміну від тих його напрямів, які ми згадували раніше, спрямоване не на упорядкування взаємовідносин держави і суб'єктів господарювання, а на організацію діяльності як кожного окремого сільськогосподарського товаровиробника, так і відносин між такими товаровиробниками. Наприклад, питання щодо реєстрації та функціонування організаційно-правових форм господарювання врегульовують ЦК України [58], ГК України [35], новий Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» [61] від 21 липня 2020 року № 819-IX та інші нормативно-правові акти. Вищеназвані кодифіковані нормативно-правові акти визначають також питання, пов'язані із специфічними договірними відносинами аграрних підприємців (наприклад, договір контрактації сільськогосподарської продукції).

Організаційно-управлінський напрям державного регулювання економічної політики в сільськогосподарському виробництві реалізується також шляхом проведення антимонопольної політики. Правову основу антимонопольної політики складають Закони України «Про природні монополії» [62] від 20 квітня 2000 року № 1682-III, «Про захист економічної конкуренції» [63] від 11 січня 2001 року № 2210-III, «Про ціни і ціноутворення» [64] від 21 червня 2012 року № 5007-VI. Актуальність цього напрямку зумовлена наявністю протиріччя між окремими підприємцями, які мають на меті досягнути монополізації ринку, та суспільними інтересами, а також відхиленням українського ринку від моделі досконалої конкуренції [65, с. 207].

Антимонопольне законодавство встановлює правила формування цін, порядок контролю за ними, методи їх регулювання, обмеження монополізму в сфері господарювання, напрями розвитку конкурентних відносин у сфері сільськогосподарського виробництва та загалом з метою ефективного функціонування національної економіки України. Деякі аспекти діяльності сільськогосподарських товаровиробників держава регулює через загальні нормативно-правові акти. Наприклад, ліцензування експорту сільськогосподарської продукції визначається Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [66] від 16 квітня 1991 року № 959-ХІІ; регулювання імпорту сільськогосподарської сировини – Законом України «Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції» [67] від 17 липня 1997 року № 468/97-ВР; інноваційний розвиток сільськогосподарських підприємств і модернізація технологій виробництва – Законом України «Про інноваційну діяльність» [68] від 04 липня 2002 року № 40-ІV; реклама і просування збуту сільськогосподарської продукції – Законом України «Про рекламу» [69] від 03 липня 1996 року № 270/96-ВР; соціальне забезпечення – Законом України «Про пенсійне забезпечення» [70] від 05 листопада 1991 року № 1788-ХІІ.

Отже, державне регулювання економічної політики в сільськогосподарському виробництві є пріоритетним напрямом розвитку національної економіки. Сформована за часи незалежності України система державного регулювання складається з конкретних нормативно-правових актів, на основі яких продукуються державні програми, стратегії та концепції сталого розвитку аграрного бізнесу, сільськогосподарського виробництва, сільських територій. Державне регулювання в аграрній сфері спрямоване на формування економічних та організаційно-правових умов для ведення ефективного конкурентоспроможного сільського господарства. Його механізм характеризується використанням економіко-правових інструментів, які покликані наблизити вітчизняну економічну політику в сільськогосподарському виробництві до європейських стандартів відповідно до сучасних потреб суспільства.

2.2. Інституційне забезпечення державного регулювання аграрної сфери

Сучасне реформування економіки спрямоване на її збалансованість і стабільність, а також необхідність забезпечення життєво важливих інтересів суспільства, динамічності соціально-економічного розвитку. Вирішення складних економічних проблем потребує формування та застосування інституційного підходу. Зміни, які відбуваються в сучасній системі економіці, мають багатогранний характер, тому інституційне забезпечення аграрної сфери як частини національної економіки повинно відповідати сучасним реаліям.

Методологічною основою концепції інституціоналізму є дві різнопланові категорії «інститут» й «інституція», які вживаються синонімічно та є невід'ємним взаємозалежним економічним атрибутом [71].

У науковій літературі наявні різні підходи до розуміння сутності інституційного забезпечення. Так, Т. Прутська вважає, що досліджуване явище слід тлумачити як сукупність заходів держави щодо формування відповідної інституційної матриці, що створюють умови для подальшого розвитку підприємництва в аграрній сфері [72, с. 99]. О. Портна називає інституційним забезпечення створення процедур і правил поведінки, законодавчих і регулюючих норм, адміністративних структур та інститутів, які в сукупності забезпечують функціонування певної системи [73, с. 101].

Поділяючи позицію професора В. Россоха та О. Шарапи, слід зазначити, що в інституційному середовищі головну роль відіграє держава через здатність створювати відповідні інститути, які підтримуються органами влади [74, с. 73]. Виходячи з цього, слабкий інституційний сектор – це підрив загального потенціалу держави у будь-якій сфері. Натомість міцна держава – це потужні інститути, які за допомогою загальнообов'язкових правил і процедур захищають права людини, підприємництво та власність.

Тож, інституційне забезпечення державного регулювання аграрної сфери – це першочергова умова функціонування організаційно-економічного механізму управління аграрним сектором у державі.

Інституційне забезпечення аграрної сфери в Україні складають:

- 1) Верховна Рада України;
- 2) Президент України;
- 3) Кабінет Міністрів України;
- 4) міністерства України;
- 5) інші центральні органи виконавчої влади (служби, агентства, інспекції);
- 6) центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом;
- 7) місцеві органи виконавчої влади.

Варто охарактеризувати функціональні обов'язки перерахованих вище суб'єктів системи інституційного забезпечення аграрної сфери.

Верховна Рада України – єдиний орган законодавчої влади в Україні. Виходячи зі статті 85 Конституції України [30] до повноважень парламенту, які поширюють на аграрну сферу, слід віднести наступні:

- ухвалення законів з питань аграрної та земельної політики;
- затвердження та контроль за виконанням Державного бюджету України, який передбачає кошти для розвитку аграрного сектору, підтримки аграріїв;
- визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації євроінтеграційного курсу, в тому числі в аграрній сфері;
- затвердження загальнодержавних програм економічного, соціально, науково-технічного розвитку, охорони довкілля;
- ратифікація міжнародних договорів, в тому числі щодо розвитку аграрних відносин.

Головним напрямом діяльності парламенту в аграрній сфері слід визнати нормативно-правове забезпечення цієї сфери. Верховна Рада України забезпечувала розвиток аграрних відносин ще до прийняття Основного Закону.

Наприклад, Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію Національної програми відродження села на 1995-2005 роки» [75] від 04 лютого 1994 року № 3924-XII передбачала реформування економічних відносин аграрної сфери, соціально-економічне відродження села, окремі аспекти проведення аграрної реформи. Концепції передувала раніше згадувана нами Постанова парламенту «Основні напрями економічної політики України в умовах незалежності» [31].

Постановою Верховної Ради України «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання» [76] від 29 серпня 2019 року № 19-ІХ утворено Комітет з питань аграрної та земельної політики.

Комітет є частиною інституційного забезпечення аграрної сфери, оскільки предметом його відання є економічна політика в агропромисловому комплексі, а також державне регулювання агропромислового виробництва, земельних відносин, науково-прикладних досліджень в аграрній сфері тощо. Комітети парламенту виконують законопроектну, організаційну та контрольну функції, кожна з яких має вирішальне значення для розвитку сфери, яка є предметом їхнього відання. Комітет з питань аграрної та земельної політики відстоює інтереси суб'єктів аграрної сфери у законотворчому процесі та аналізує наслідки правозастосування встановлених норм.

Президент України і уряд визначають державну потребу в сільськогосподарській продукції й сировині, а також здійснюють політику підтримки вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції та захисту внутрішнього ринку, створюють, реорганізують і ліквідують владно-управлінські органи державного і місцевого управління агропромисловим комплексом у межах своєї компетенції та бюджетного фінансування [77, с. 54].

Президент України до прийняття Конституції України очолював виконавчу владу в Україні. Проте навіть після формального позбавлення інституції Президента таких повноважень, низка нормативно-правових актів глави держави сформували систему інструментів інституційного забезпечення аграрного сектору.

До таких актів варто віднести Укази Президента «Про заходи щодо реформування аграрних відносин» [78], «Про Основні напрями розвитку агропромислового комплексу України» [17], «Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку» [79], «Про заходи щодо прискорення розвитку аграрного ринку» [80] та інші. Президент України забезпечував реалізацію масштабної довготривалої аграрної реформи відповідно до тогочасного стану розвитку агропромислового комплексу та обсягів виробництва.

У січні 2015 року Указом Президента України було схвалено Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» [81]. Однією з цілей Стратегії було визнано створення сприятливих умов для ведення господарської діяльності. Першочерговими реформами, які варто віднести до аграрної сфери, Стратегія визначила реформи: сільського господарства та рибальства, дерегуляції та розвитку підприємництва, земельну, захисту економічної конкуренції, у сфері забезпечення безпечності та якості харчових продуктів. Реалізація Стратегії повинна була наблизити українське середовище ведення бізнесу до європейських стандартів, прискоривши вступ України до Європейського Союзу. Реформа підприємництва передбачала дерегуляцію дозвільної і контрольної систем у сфері ведення підприємницької діяльності, розвиток міжнародної торгівлі, упровадження європейських технічних стандартів державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів тощо.

У продовження сучасної земельної реформи Президент постановив своїм Указом від 15 жовтня 2020 року № 449/2020 [82] уряду активізувати діяльність щодо передачі землі сільськогосподарського призначення державної власності у комунальну. Крім того, документ містить вказівки для уряду щодо вжиття заходів забезпечення набуття гарантованого права на землю і забезпечення супроводження законопроектної роботи щодо фінансової підтримки фермерських господарств.

Однак, Указ не містить чіткого переліку заходів, які повинні бути реалізовані, та термінів їх реалізації, тому оцінити його значення для подальшого реформування розвитку сільського господарства поки що складно.

При Президентові України діє спеціальний консультативно-дорадчий орган – Національна рада реформ. Основні реформи в аграрній сфері як предмет відання Ради спрямовані на дерегуляцію виноробства, дерегуляцію ліцензування та дозвільної системи у сфері господарської діяльності, визнання міжнародних сертифікатів безпечності харчових продуктів тощо [83].

Ключові центральні органи виконавчої влади в аграрній сфері згруповано та відображено на рис. 2.2.



Рис. 2.2. Головні центральні органи виконавчої влади в аграрній сфері.
Джерело: узагальнено та представлено на основі [30, 84-93].

Правовий статус Кабінету Міністрів України закріплено у Конституції України [30] та Законі України «Про Кабінет Міністрів України» [84] від 27 лютого 2014 року № 794-VII. Кабінет Міністрів України як вищий орган виконавчої влади, виходячи з його конституційних повноважень, забезпечує економічну самостійність держави, здійснює як внутрішню, так і зовнішню політику, забезпечує виконання нормативних приписів, забезпечує проведення податкової, цінової, фінансової, інвестиційної політики, політики у сфері екологічної безпеки, природокористування, охорони природи тощо. Більшість повноважень уряду поширюються на забезпечення розвитку аграрної сфери: розробка та здійснення загальнодержавних економічних програм розвитку держави, забезпечення розвитку всіх форм власності, координація органів виконавчої влади та інше. Закон України «Про Кабінет Міністрів України» [84] окремо наголошує на повноваженнях уряду забезпечувати проведення державної аграрної політики та забезпечувати продовольчу безпеку держави.

Кабінет Міністрів України дотримується концептуального підходу в регулюванні аграрної політики. Схвалено Концепцію розвитку сільських територій [85], реалізація якої має важливе значення для аграрних перетворень. Концепція вказує на те, що збільшення валового виробництва сільськогосподарської продукції не сприяло підвищенню рівня життя сільського населення та не вплинуло на його соціально-економічний розвиток. Документ має на меті формування необхідних організаційних, фінансових і правових передумов розвитку села на період до 2025 року. Відповідно до вказаної Концепції, уряд диверсифікує економічну діяльність і створює умови для розширення можливостей села, зосередившись не тільки на підтримці економічної політики у сфері сільського господарства, а й на поліпшенні економічного благополуччя сільського населення. Серед прогнозованих результатів очікується збільшення частки доходів сільських господарств до 15%. Акт передбачає заходи щодо поліпшення як соціально-культурного розвитку, так і щодо розвитку різних видів економічної діяльності, форм господарювання, підприємницької діяльності жителів сільських територій.

Базисом державного регулювання аграрної сфери стала також Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року, схвалена Розпорядженням уряду від 30 грудня 2015 року № 1437-р [86]. Програма визнає сільське господарство базовою складовою аграрного сектору економіки. У документі проаналізовано три оптимальні варіанти формування організаційно-економічних умов для належного розвитку аграрного сектору економіки з урахуванням американського та європейського досвіду. На відміну від попереднього концептуального акта, Програма зосереджена навколо поліпшення бізнес-клімату, збільшення обсягів інвестицій та вдосконалення використання економічних важелів в аграрній сфері в цілому.

Ключовими питаннями, які потребують трансформації, стали наближення національного законодавства до нормативно-правової бази Європейського Союзу у сфері сільського господарства, податкова політика, державна підтримка суб'єктів аграрного ринку, кредитне забезпечення та страхування аграрних ризиків, підтримка виробників сільськогосподарської продукції, матеріально-технічне та інноваційне забезпечення виробників сільськогосподарської продукції, торгівля та контроль за охороною довкілля. Виконання Програми передбачено протягом 2019-2022 років. Водночас документ не врахував сучасні тенденції модернізації державного регулювання економіки та земельних відносин в Україні.

Крім згаданих документів, стратегічними для розвитку аграрної сфери в Україні стали наступні акти Кабінету Міністрів України:

- 1) План заходів з реалізації Концепції розвитку сільських територій, затверджений Розпорядженням від 19 липня 2017 року № 489-р [87] – включає в себе розроблення законодавства щодо удосконалення державної підтримки малих виробників сільськогосподарської продукції, пілотних проєктів щодо виходу малих і середніх товаровиробників на організований товарний ринок, створення організаційних соціально-економічних умов для розвитку різних форм господарювання та видів економічної діяльності на селі;

2) Експортна стратегія України («Дорожня карта» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017-2021 роки, схвалена Розпорядженням від 27 грудня 2017 року № 1017-р [88] – визнає харчову і переробну промисловість перспективним сектором економіки, а саме: готові продукти харчування (молочні продукти, соняшникова олія, мед, соки тощо); харчові інгредієнти; органічну продукцію, виготовлена відповідно до встановлених вимог;

3) Стратегія зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року, схвалена Розпорядженням від 14 серпня 2019 року № 688-р [89] – спрямована на нарощення потенціалу зрошення та дренажу; модернізацію міжгосподарських мереж, внутрішньогосподарських зрошувальних систем, працюючих систем та відновлення працездатності пошкоджених, які не втратили ресурс, непрацюючих дренажних систем; відновлення дренажних систем у зонах осушення та зрошення тощо;

4) Розпорядження «Про затвердження плану заходів щодо дерегуляції господарської діяльності та покращення бізнес-клімату, плану дій щодо підвищення позиції України в рейтингу Світового банку «Ведення бізнесу» («Doing Business») та визнання такими, що втратили чинність, деяких розпоряджень Кабінету Міністрів України» [90] від 04 грудня 2019 року № 1413-р – передбачає спрощення адміністративно-процедурного регулювання господарської діяльності, сфери земельних відносин, провадження підприємницької діяльності в аграрній галузі, а також спрощення митного та податкового регулювання господарської діяльності, удосконалення державного нагляду та контролю в окресленій сфері;

5) Національна економічна стратегія на період до 2030 року, затверджена Постановою від 03 березня 2021 року № 179 [91] – серед основних напрямів виокремлено агропромисловий сектор і харчову промисловість, стратегічними цілями розвитку яких є: забезпечення проведення дорадчої та стимулюючої аграрної політики, якісної інфраструктури, умов доступу виробників до матеріально-технічних ресурсів, оптимізації збуту продукції, виробництва та експортну безпечної харчової та сільськогосподарської продукції тощо.

Програма діяльності Кабінету Міністрів України, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 12 червня 2020 року № 471 [92] одним із довгострокових пріоритетів діяльності уряду визнає продовольчу безпеку України.

Забезпечення продовольчої безпеки передбачає залучення інвестицій в аграрну сферу, розвиток експорту сільськогосподарської продукції, удосконалення кредитної, податкової, страхової політики в аграрному секторі, розроблення нормативно-правового забезпечення прозорих і конкурентних умов у земельних відносинах тощо.

Урядові повноваження щодо координації центральних органів виконавчої влади у сфері аграрної політики втілені у Постанові Кабінету Міністрів «Деякі питання діяльності центральних органів виконавчої влади» [93] від 17 лютого 2021 року № 124. Постанова затверджує Положення Міністерства аграрної політики та продовольства України та змінює Положення про Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України (з 21 травня 2021 року – Міністерство економіки). Вказані міністерства відіграють вирішальну роль у розвитку аграрного сектору економіки.

Діяльність Міністерства аграрної політики та продовольства України (далі – Мінагрополітики) спрямована на забезпечення формування та реалізації державної політики в усіх сферах аграрної галузі: сільське господарство, виноробство, рослинництво, тваринництво, аквакультура, інфраструктура геопросторових даних, інженерно-технічне забезпечення агропромислового комплексу та його інноваційного розвитку, меліорації земель. Мінагрополітики реалізує Національну економічну стратегію на період до 2030 року [91], Концепцію Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року [86], Стратегію зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року [89], Концепцію розвитку сільських територій [85], План заходів з реалізації Концепції розвитку сільських територій [87] та інші урядові реформи.

До основних напрямів діяльності Мінагрополітики варто віднести: тваринництво, рослинництво, фермерство та кооперацію, меліорацію, сільський розвиток, фінансову та регуляторну політику, технічні політику і регулювання, аграрну науку і освіту, адміністративні послуги, соціальний діалог і міжнародне співробітництво у сфері аграрної політики і продовольства.

Як і головні центральні органи виконавчої влади у сфері аграрної політики іноземних держав, Мінагрополітики України традиційно має на меті зміцнення продовольчої безпеки країни, підвищення рівня спроможності України до самозабезпечення продовольством і заміщення імпортової сільськогосподарської продукції на внутрішньому аграрному ринку.

Водночас останні інституційні зміни у сфері аграрної політики, а саме віднесення функцій щодо її реалізації Міністерству економіки (далі – Мінекономіки), негативно вплинули на систему державного регулювання аграрного сектору в цілому. На нашу думку, обсяг повноважень та напрями діяльності Міністерства економіки не передбачають необхідну кількість ресурсів для забезпечення дієвої політики у сфері сільськогосподарського виробництва.

Крім того, процеси ліквідації, відновлення та остаточного розподілу повноважень між двома відомствами спричинили затримку підзаконного регулювання сільського господарства, а новостворене у січні 2021 року Мінагрополітики було змушене не лише поновлювати власну організаційну структуру, а й у пришвидшеному режимі реалізовувати земельну реформу та повноцінно поновлювати економічні відносини на експортних ринках [94].

За нетривалий період відсутності окремого відомства підтримки сільського господарства на загальнодержавному рівні відбувалося нехтування інтересами аграріїв та сільськогосподарських товаровиробників, адже вони втратили посередника для представлення їхніх інтересів у процесі внесення змін до системи державного регулювання аграрної сфери.

В умовах пандемії, виходячи з повноважень центрального органу виконавчої влади з аграрної політики, Міністерство працює над покращенням розуміння галузевої проблематики, лобіює потреби та інтереси українських експортерів у важких умовах сучасного ринку, проводить реформи щодо державної підтримки аграріїв, бере участь у роботі над законопроектами щодо змін у аграрному секторі та працює над створенням і запровадженням реалістичної та дієвої аграрної політики.

Незважаючи на те, що Мінагрополітики знову отримало інституційну самостійність, Мінекономіки зберегло головні повноваження щодо формування та реалізації державної політики у сферах розвитку підприємництва, безпечності та якості харчової продукції, інвестицій, інновацій та інших з метою розвитку сільського господарства [95]. Серед завдань Мінекономіки забезпечення реалізації державної політики щодо співробітництва України з Європейським Союзом у сфері розвитку сільського господарства. Крім того, відомство здійснює координацію співробітництва з Міжнародною радою по зерну й Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН.

Розвиток підприємництва і підтримка експорту – пріоритетні реформи Мінекономіки. Стратегічний план діяльності Мінекономіки на 2020-2024 роки [96] включає окремі заходи, спрямовані на досягнення стратегічних цілей щодо розвитку аграрного сектору: формування комплексної моделі аграрної політики, формування комплексної політики сільського розвитку, удосконалення умов розвитку сільськогосподарської кооперації, оцінка стану продовольчої безпеки, аналітична робота щодо оцінювання сучасного стану та тенденцій розвитку аграрного сектору, створення законодавчих умов для стимулювання розвитку бджільництва, садівництва, хмелярства та виноградарства, розширення аграрного діалогу між Україною та Європейським Союзом, поглиблення співробітництва в аграрній і промисловій сферах з Європейським Союзом і його державами-членами.

Оцінюючи координацію Мінагрополітики та Мінекономіки, слід відзначити, що повноваження досліджуваних інституцій доповнюють один одного, створюючи цілісну систему державного регулювання аграрної сфери в Україні. Водночас, вбачається недоцільним розмежування повноважень щодо формування державної політики у сфері тваринництва (Мінагрополітики) та державної політики у сфері ветеринарної медицини, безпеки харчової продукції та захисту прав споживачів (Мінекономіки).

Таким чином, діяльність Мінагрополітики найбільше спрямована на забезпечення сприятливих умов для загального розвитку агропромислової сфери, а діяльність Мінекономіки – на економіку і торгівлю в аграрному секторі, розвиток міжнародного співробітництва і стандартизацію в аграрній галузі.

Відповідно до найкращих європейських стандартів Україна запровадила нову екологічну політику. Сільське господарство відіграє важливу роль у кліматичних змінах, тому що є джерелом забруднення навколишнього середовища, а також зазнає впливу зміни клімату. Неналежне ведення сільського господарства, зокрема, неконтрольоване використання неякісних добрив, загально визнано кліматичною проблемою України. Тому виробництво сільськогосподарської продукції, як і лісівництво та водне господарство, віднесено до об'єктів процедури оцінки впливу на довкілля, що є компетенцією Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України (далі – Міндовкілля).

До пріоритетів роботи Міндовкілля відносять запобігання та контроль промислового забруднення, охорону земельних ресурсів, їх біорізноманіття в тому числі шляхом реалізації політики у сфері поводження з агрохімікатами і пестицидами. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2021 року № 1363-р було схвалено Стратегію екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року [97].

Виходячи зі змісту Стратегії, Міндовкілля здійснює організаційне забезпечення, моніторинг реалізації та аналіз заходів з забезпечення розвитку органічного сільського господарства, застосування практик ощадливого обробітку землі зі збереженням і підвищенням органічної речовини ґрунту з метою розв'язання проблем деградації земель, негативного впливу на врожайність, відновлення змінених антропогенно екосистем та удосконалення напрямів господарської діяльності.

Наступними слід розглянути такі центральні органи виконавчої влади в аграрній сфері, як служби, агентства і інспекції. Вказані органи утворюються задля виконання окремих функцій з реалізації державної політики та координуються урядом через відповідних міністрів. Наприклад, Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру (далі – Держгеокадастр) спрямовується і координується через Міністра аграрної політики та продовольства, реалізуючи державну політику у сфері земельних відносин, національної інфраструктури геопросторових даних, землеустрою та Державного земельного кадастру [98]. На Держгеокадастр покладено повноваження щодо контролю за додержанням порядку визначення та відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва, зміною якості ґрунтів внаслідок проведення господарської діяльності, відповідністю власників землі сільськогосподарського призначення встановлених чинним законодавством вимогам та інші.

Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (далі – Держпродспоживслужба) відповідно до Положення про свою діяльність [99] координується через Мінекономіки та є компетентним органом, що реалізує державну політику у наступних сферах сільськогосподарського спрямування: ветеринарна медицина, безпечність харчових продуктів, реєстрація та ідентифікація тварин, карантин і захист рослин, нагляд і контроль в сфері агропромислового комплексу, контроль і нагляд за якістю зерна і продуктів переробки та інші.

Ветеринарна медицина та безпечність харчових продуктів є ключовими напрямками діяльності Держпродспоживслужби, оскільки контроль і нагляд за безпечністю, якістю та харчовою цінністю продуктів є частиною процесу гармонізації національного законодавства із вимогами, встановленими Європейським Союзом. У зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби COVID-19 відповідно до своїх повноважень у сфері контролю за дотриманням санітарного законодавства діяльність Держпродспоживслужби на сьогодні зосереджена на виявленні порушень організації протиепідемічних заходів. Проте, служба продовжує відслідковувати безпечність виробництва в Україні, що робить Україну надійним постачальником сировини та відкриває європейський ринок вітчизняним товаровиробникам.

У контексті реформи дерегуляції аграрної сфери вирішальну роль має Державна регуляторна служба України (далі – ДРС), яка координується урядом і реалізує державну регуляторну політику. ДРС є «спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань ліцензування та дозвільної системи у сфері господарської діяльності» [100]. Діяльність ДРС передбачає прямий діалог із суб'єктами господарювання з метою виявлення порушень їхніх прав і законних інтересів внаслідок дії регуляторних актів. Регуляторні акти, у тому числі з приводу діяльності у сфері сільськогосподарського виробництва, мають корупційні ризики, тож метою ДРС є забезпечення прозорості в дозвільній системі та ліцензуванні, зменшення втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання, недопущення продукування неефективних або економічно невігідних регуляторних актів.

Якщо служби як центральні органи виконавчої влади мають функції переважно щодо надання адміністративних послуг, то повноваженнями щодо управління об'єктами державної власності, контролю і нагляду за дотриманням законодавства наділені агентства та інспекції відповідно. Таким чином, окрему частину інституційного забезпечення державного регулювання аграрної сфери складають:

1) Державне агентство резерву України, метою існування якого є створення стратегічних запасів і ресурсів для подальшого їх використання у разі непередбачуваних ситуацій [101];

2) Державне агентство водних ресурсів України, яке реалізує державну політику у сфері водного господарства, у тому числі здійснюючи протипаводковий захист сільськогосподарських угідь [102];

3) Державне агентство меліорації та рибного господарства України, що реалізує державну політику у сфері рибних господарства та промисловості, регулювання рибальства, охорони і відтворення водних біоресурсів, меліорації земель тощо [103].

4) Державна екологічна інспекція України, яка організовує та здійснює державний нагляд (контроль) у сфері охорони навколишнього природного середовища, а також раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів [104]. Серед напрямів діяльності інспекції нагляд і контроль за забрудненням земель у сільськогосподарському виробництві, тому що, як ми згадували раніше, обсяг використання аграрними підприємствами пестицидів, агрохімікатів, добрив, органічних відходів є нагальною проблемою для побудови в Україні кліматично орієнтованого сільського господарства.

Центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом мають специфічні завдання та функції. До таких органів, які забезпечують належний розвиток аграрної сфери, слід віднести Антимонопольний комітет України. Мета діяльності органу – забезпечення державного захисту конкуренції у діяльності підприємців [105].

З метою стабілізації ринків, зокрема, ринку сільськогосподарської продукції, Антимонопольний комітет України проводить дослідження ринків і ринкової влади суб'єктів господарювання, виявляє порушення щодо зловживання домінуючим становищем, ідентифікує монополістів, досліджує процеси підвищення цін на харчові продукти, вживає заходи в межах своєї компетенції.

Законом України «Про Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві» [57] від 04 листопада 2021 року № 1865-IX було створено нову фінансову небанківську установу, яка має особливий статус і виконує функції щодо забезпечення підтримки малих і середніх сільськогосподарських виробників за допомогою часткового гарантування виконання зобов'язання виробників за кредитними договорами. Малі і середні виробники сільськогосподарської продукції своєю діяльністю економічно трансформують сільську місцевість, тому ініціатива про створення Фонду забезпечує не лише удосконалення кредитування аграріїв, розширення їх доступу до фінансування, а й соціально-економічний розвиток сільських територій.

Останньою ланкою, яка завершує систему інституційного забезпечення державного регулювання аграрної сфери, є місцеві органи виконавчої влади. Мінагрополітики з метою кращої реалізації державної політики у межах своєї компетенції спрямовує, координує, контролює діяльність структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій з приводу питань агропромислового комплексу. Вирішення питань сільського господарства на місцях належить до відання місцевих державних адміністрацій [106]. За загальним правилом структурними підрозділами місцевих органів виконавчої влади є департаменти агропромислового розвитку. Підрозділи займаються розробленням і організацією регіональних програм розвитку сільськогосподарського виробництва, забезпеченням реалізації державної аграрної політики на місцях.

Таким чином, інституційне забезпечення державного регулювання аграрної сфери спрямоване на формування сприятливих умов для суб'єктів господарювання в агропромисловому секторі, організацію процесу розроблення аграрної політики, забезпечення горизонтальної та вертикальної взаємодії органів державної влади різних рівнів, моніторинг, аналіз і оцінку реалізації державної аграрної політики в Україні.

2.3. Методичні підходи до оцінки ефективності державного регулювання аграрного сектору

Належний соціально-економічний розвиток держави залежить від загальної організації державного регулювання, розмежування повноважень між органами влади, а у контексті розвитку аграрного сектору – від ефективності виконавчої влади. Ефективність державного регулювання економічної політики в аграрній сфері має своїм проявом не лише збільшення обсягів сільськогосподарського виробництва, а й розвиток сільських територій, високий рівень розвитку інфраструктури аграрного ринку, появу нових каналів збуту продукції, конкурентне середовище агропродовольчої сфери. Функціонування головних інструментів державного регулювання аграрного сектору (нормативно-правових, фінансово-економічних, організаційних) є предметом оцінки такого регулювання в цілому.

Щодо критеріїв ефективності економічних систем, то О. Демидюк відносить до них ефективну реалізацію цілей сталого розвитку (цільовий), ефективний господарський устрій (інституційний), ефективне використання обмежених ресурсів (функціональний) та глобальну конкурентоспроможність економіки (взаємодія з зовнішнім середовищем) [107, с. 9].

О. Жемойда для аналізу економічної політики в аграрній сфері використовує критерій компенсації. Відповідно до нього, зміни політичних правил є соціально виправданими, якщо в результаті таких змін переможці мають змогу компенсувати витрати тим, хто втратив. У результаті жоден суб'єкт не опиняється у гіршому економічному становищі. Автор зазначає, що на практиці компенсаційне відшкодування витрат, які виникли внаслідок нових політичних рішень, має потенційний характер, зрідка реалізуючись [108, с. 17].

Оскільки ефективність державного регулювання економічної політики – відносне поняття, то критерії її оцінювання є умовними. Крім вищезгаданих, у науковій літературі до критеріїв ефективності державного регулювання відносять:

– рівень розумності та виваженості використання економіко-правових і адміністративних важелів задля виправлення негативних елементів ринку [109, с. 6];

– співвідношення між досягнутими результатами державного регулювання та витратами на їхнє досягнення;

– ступінь наближеності результатів державного регулювання до задекларованих цілей [110, с. 20];

– рівень самозабезпеченості продуктами харчування;

– екологічні критерії;

– критерій сільськогосподарських доходів;

– розвиток соціальної сфери [111, с. 124];

– рівень забезпечення конкурентного ринкового механізму [112];

– раціональність розподілу та використання ресурсів національної економіки;

– рівень забезпечення соціально-економічних потреб населення [113].

На нашу думку, надати оцінку ефективності державного регулювання аграрного сектору варто за кількома важливими критеріями (рис. 2.3).

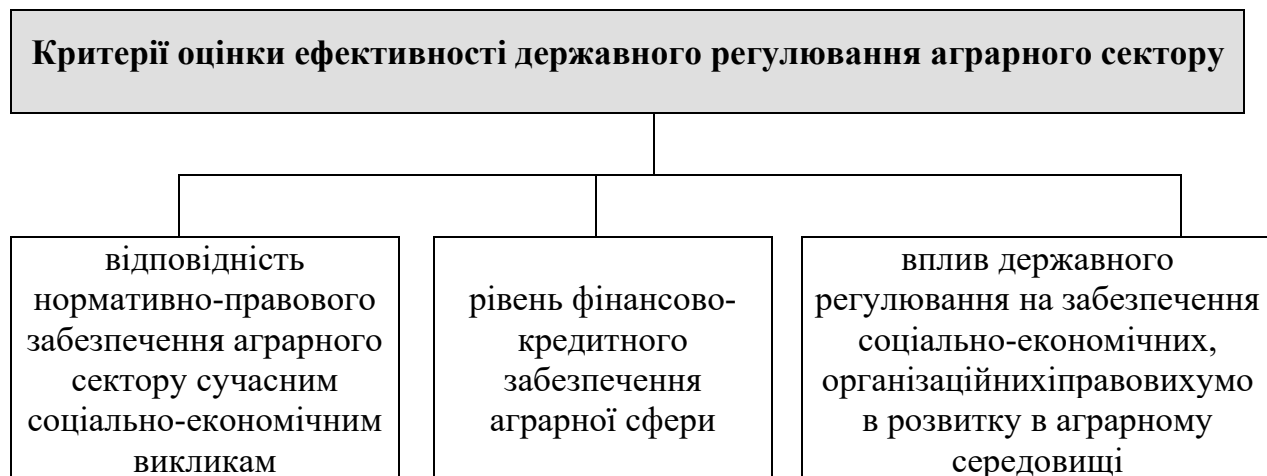


Рис. 2.3. Критерії оцінки ефективності державного регулювання аграрного сектору.

Джерело: узагальнено та представлено на основі [109-113].

Державне регулювання економічної політики в сільськогосподарському виробництві зберігає позитивні тенденції в напрямі нормативно-правового забезпечення галузі. Розповсюдження пандемії COVID-19 з 2020 року стало головним фактором впливу на розвиток глобальних економічних процесів. У відповідь на найгостріший виклик сучасності уряд відреагував затвердженням Державної програми стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на 2020-2022 роки [114]. У рамках Програми було запроваджено заходи щодо розвитку аграрного сектору в кризових умовах: забезпечення широкого доступу сільськогосподарських виробників до фінансових ресурсів, забезпечення безперервного збуту продукції, розвиток прозорості у земельних відносинах і своєчасність надання адміністративних послуг.

Прийнята 22 квітня 2020 року Постанова Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо стабілізації цін на товари, що мають істотну соціальну значущість, товари протиепідемічного призначення» № 341 [115] запровадила державне регулювання цін за допомогою декларування зміни роздрібних цін на певні товари, серед яких цукор-пісок, деякі категорії молока, яєць, птиці, масла та інші.

Ефективність посиленого моніторингу ринку сільськогосподарської та харчової продукції та використання фінансових інструментів для стимулювання галузі можна відслідкувати за результативними показниками. Відповідно до даних моніторингу Мінагрополітики, індекс сільськогосподарської продукції у 2021 році склав 116,7% порівняно з 2020 роком, тоді як обсяги сільськогосподарської продукції збільшилися у 21 області. При цьому у сфері сільського господарства, рибного господарства та лісового господарства використано 33,3 млрд грн інвестицій, що становить на 21,3% більше інвестицій, ніж у 2020 році.

Щодо експортної політики, то у вказаний період Україна посіла наступні місця в глобальному експортному рейтингу: 5 місце – пшениця; 4 місце – кукурудза; 3 місце – зернові; 2 місце – ячмінь [116]. Незважаючи на те, що позитивні показники аграрного сектору в 2021 році обумовлені більшою мірою врожайністю, ніж ефективними реформами, слід визнати, що державне управління забезпечило стійкість аграрної сфери до пандемії COVID-19.

З метою підвищення ефективності державного регулювання формуються акти нормативно-правового забезпечення окремих напрямів аграрної сфери. Зокрема, задля сприяння виробництву та збуту картоплі й овочевої продукції урядом було схвалено Концепцію Державної цільової програми розвитку промислового картоплярства на період до 2025 року від 21 жовтня 2020 року № 1345-р [117] та Концепцію Державної цільової програми розвитку овочівництва на період до 2025 року від 21 жовтня 2020 року № 1333-р [118].

До досягнень нормативно-правового забезпечення аграрного сектору у площині гармонізації національного законодавства з законодавством Європейського Союзу за останні роки слід віднести формування правових підстав для розвитку виробництва органічної продукції. Крім вищезгаданих законодавчих актів у сфері органічного виробництва, органами виконавчої влади продукуються підзаконні нормативно-правові акти про вимоги до органічної продукції, сертифікацію такої продукції та інституційне забезпечення правового регулювання ринку органічної продукції. Як наслідок, вже у 2020 році 1,1 % від загальної площі українських земель сільськогосподарського призначення склали землі з органічним статусом [119]. Відповідно до цього збільшується кількість сільськогосподарських виробників органічної продукції, а Україна посідає 4 місце у рейтингу постачальників органічної продукції до країн Європи.

Фактором впливу на ефективність державного регулювання аграрного сектору в Україні стали також інституційні перетворення в системі управлінні аграрної сфери. Відновлення окремого відомства з реалізації аграрної політики стало, безумовно, позитивним кроком на шляху до формування належної

системи регулювання аграрних відносин в Україні. Водночас, розмежування компетенцій та перерозподіл повноважень між Мінекономіки та Мінагрополітики несправедливо визнавати повністю завершеним. Наприклад, державна підтримка органічного виробництва з 09 грудня 2021 року віднесена до повноважень Мінагрополітики [120], при цьому Мінекономіки зберігає свої повноваження щодо управління та регулювання у сфері органічного виробництва.

Ефективним фінансово-економічним інструментом державного регулювання аграрного сектору є державна підтримка агропромислового комплексу. Лідерами серед напрямів державної підтримки агропромислового комплексу в 2021 році стали здешевлення кредитів для агропромислового розвитку, підтримка розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції, компенсація вартості сільськогосподарської техніки українського виробництва тощо. До нових напрямів державної підтримки Мінагрополітики залучило органічне виробництво, розвиток картоплярства та нішеві культури [116].

У грудні 2021 року Мінагрополітики оприлюднило Звіт про державну підтримку аграрного сектору в 2021 році [121]. Так, державна підтримка аграрного сектору в 2021 році склала 4,6 млрд грн (на 665 млн грн більше порівняно з 2020 роком і на 165 млн грн більше порівняно з 2019 роком). При цьому попит на державну підтримку в 2021 році склав 6,9 млрд грн. Сталими напрямками державної підтримки, які отримали найбільший обсяг фінансування, стали тваринництво і переробка, компенсація вартості кредитів та компенсація вартості техніки. Нові напрями, такі як розвиток картоплярства, нішевих культур, зрошення тощо, отримали значно менший обсяг бюджетного фінансування.

У Державному бюджеті України на 2022 рік закладено підтримку агропромислового комплексу у розмірі 4,6 млрд грн [122]. Слід відзначити негативні тенденції державного регулювання в сфері надання підтримки сільськогосподарським виробникам, оскільки попит на таку підтримку значно

перевищує закладені кошти та фактичні видатки бюджету минулих років. Перспективним напрямом державного регулювання слід визнати розвиток державної підтримки молодих фермерів.

Відповідно до висновків комплексного оцінювання аграрного сектору України Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), рівень державної підтримки виробників в Україні є низьким порівняно з іншими країнами [123]. Експерти оцінюють бюджетну підтримку українських фермерських господарств як відносно невелику, але як таку, що сприяє загальній позитивній підтримці сільськогосподарських виробників з 2018 року. Водночас, значний обсяг державної підтримки аграрного сектору минулих років нівелювався через державне втручання в ціноутворення на внутрішньому ринку сільськогосподарської продукції.

Найважливішим заходом підтримки сільського господарства слід визнати здешевлення кредитів, тобто реалізацію програм «Фінансова підтримка сільського господарства через пільгові кредити» і «Доступні кредити 5-7-9 %». У 2021 році кредитний портфель аграріїв став найбільшим за усі часи розвитку агропромислового сектору в Україні, хоча залишається в 20 разів нижчим за аналогічний показник рівня кредитування в США [124]. Програма «Доступні кредити 5-7-9 %» полягає в частковій компенсації процентної ставки за кредитом з механізмом часткових кредитних гарантій задля вирішення проблеми нестачі забезпечення та недостатньої кредитної історії на покриття регулярних витрат провадження господарської діяльності, що не залежать від змін обсягу виробництва. За даними Мінагрополітики, аграрії посіли 1 місце серед учасників програми, склавши 44 % від загальної кількості учасників [125].

З урахуванням створення Фонду часткового гарантування кредитів у сільському господарстві, функціонування якого спрямоване на спрощення доступу сільськогосподарських виробників до фінансування та розширення їхніх можливостей на ринку землі, можна зробити висновок, що ефективність

використання інструменту кредитування превалює над іншими інструментами державного регулювання аграрного сектору.

Щодо використання інструментів страхової галузі, то їх було оновлено з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення правового регулювання страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» від 01 липня 2021 року № 1601-IX [126].

За даними Національного банку України, протягом січня-жовтня 2021 року було укладено 16 148 договорів страхування сільськогосподарської продукції. Для порівняння – загальна кількість укладених договорів страхування в Україні за вказаний період склала близько 41 млн договорів [127]. Удосконалення сфери агрострахування стало відповіддю на низький рівень попиту сільськогосподарських страхувальників через недосконалість пропонуваніх страхових продуктів і ускладненість механізмів страхування. Постійні зміни страхового законодавства свідчать про неефективність державної політики у цій сфері, тоді як сільськогосподарські виробники залишаються найбільш вразливими до ризиків провадження своєї діяльності.

Сучасна податкова політика в аграрному секторі, враховуючи нормативно-правові акти, проаналізовані в попередніх підрозділах, спрямована на зниження податкового навантаження на сільськогосподарських виробників і детінізацію аграрного сектору. Податкові пільги, якими слід визнати зниження ставки ПДВ та спроби «урівняння» статусу платників податків (запровадження «мінімального податкового зобов'язання»), є традиційним джерелом державної підтримки суб'єктів аграрного бізнесу. Однак, відповідно до пункту 8а Меморандуму про економічну та фінансову політику з Міжнародним валютним фондом (МВФ) Україна зобов'язується утримуватися від ведення нових або розширення чинних податкових пільг або преференцій [128].

Виходячи, з вищенаведеного, до основних негативних явищ, які характеризують податкове регулювання аграрної сфери, слід віднести проблеми, відображені на рис. 2.4.

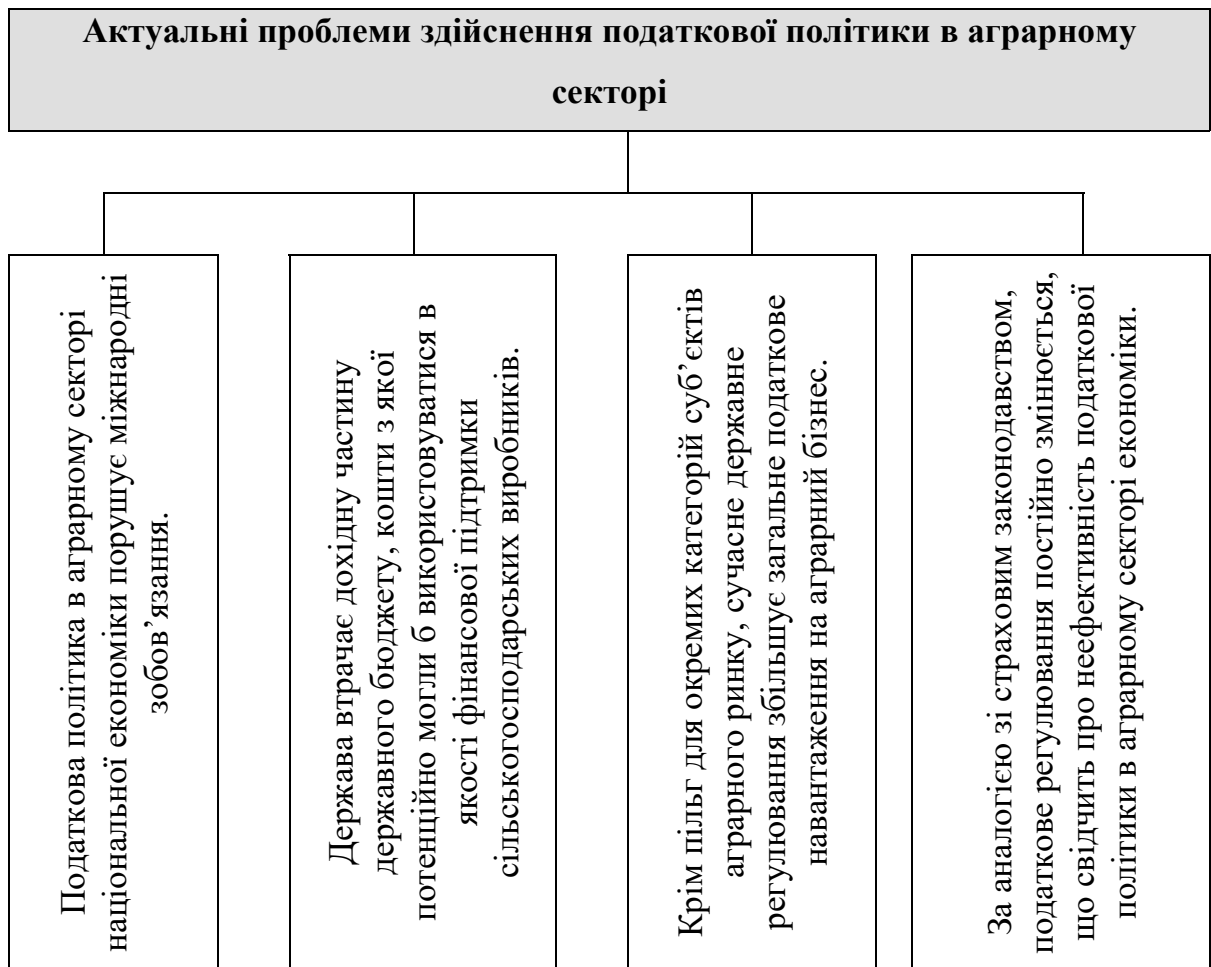


Рис. 2.4. Актуальні проблеми здійснення податкової політики в аграрному секторі.

Джерело: авторське представлення.

Таким чином, податкову політику в цьому напрямку варто визнати неефективною. Боротьба з детінізацією аграрного сектору, на нашу думку, повинна включати заходи з удосконалення системи адміністрування податків, зборів і платежів, в тому числі ПДВ. Системний підхід, що включатиме ефективну систему публічного адміністрування податків і стимулювання фермерства шляхом надання державної підтримки, сприятиме прозорості процедури оподаткування, створюючи належні умови економічного розвитку сільськогосподарського виробництва.

Щодо впливу державного регулювання на забезпечення соціально-економічних, організаційних і правових умов розвитку в аграрному середовищі, то тут слід звернути увагу на еколого-економічну ефективність. Відповідно до останнього звіту Мінагрополітики, рівень розораності земель в Україні становить 54% [116]. У відповідь на екологічні проблеми, пов'язані з веденням сільського господарства, з 2020 року оновлюється екологічне законодавство, продукуються нові нормативно-правові акти щодо державної екологічної політики, зрошення та дренажу, екологічних нормативів. Екологізація виробництва, підтримка органічного виробництва та розумного використання природних ресурсів, відновлення зрошення – усі ці напрями державного регулювання відповідають європейським вимогам та є потенційно ефективними для аграрного сектору України.

До нових позитивних тенденцій у державному регулюванні аграрного сектору слід віднести схвалення Стратегії розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року [129], яка, хоч і наголошує на переважному експорті сировини, відповідає потребам аграрного бізнесу та передбачає формування механізму фінансової підтримки з боку держави кооперативів виробників сільськогосподарської та харчової продукції.

З огляду на важливість підтримки кооперацій, малих та середніх виробників, доцільним вбачається затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки [130], яка передбачає забезпечення доступності ринків, сприяння розвитку інфраструктури для зберігання продукції та запровадження нових технологій та обладнання для переробки сільськогосподарської сировини.

Новий Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» [61] став комплексною основою сільськогосподарських кооперацій, усунувши колізії, які існували в нормативно-правових актах щодо організаційно-правових форм у аграрній сфері.

Незважаючи на те, що результативні показники запровадження Закону залишаються незначними (станом на лютий 2020 року в Україні зареєстровано 1005 сільськогосподарських виробничих кооперативів і 1269 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів; у 2021 році – 1003 і 1282 відповідно [131]), напрям удосконалення правових і організаційних засад діяльності суб'єктів господарювання створює належні умови їхнього функціонування та економічного розвитку.

З прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» 31 березня 2020 року № 552-ІХ [132] в Україні було відкрито ринок землі та відповідно скасовано мораторій на продаж сільськогосподарських земель. Вплив курсу держави на лібералізацію земельних відносин на аграрний сектор з початку земельної реформи незначний. Це пояснюється великою кількістю обмежень, пов'язаних із купівлею земельних ділянок, зняття яких заплановано поступово у наступних роках. У перспективі Закон сприятиме оптимальному розподілу земельного ресурсу відповідно до економічних потреб аграрної сфери та прозорості земельних відносин.

Незважаючи на те, що державне регулювання економічної політики в аграрному секторі постійно оновлюється та доповнюється відповідно до соціально-економічних вимог сільськогосподарських виробників, невирішеними залишаються наступні питання: відсутня нова стратегія розвитку молочної галузі; галузь тваринництва залишається збитковою, попри розширення державної підтримки (у 2020 році підприємства одержали 2,9 млрд грн збитків [133]); загроза продовольчої кризи внаслідок зростання цін на добрива, сировину та газ тощо.

Таким чином, серед інструментів державного регулювання аграрного сектору в Україні превалюють фінансово-кредитні: розширення прямої державної підтримки, введення пільгових умов кредитування, зменшення податкового навантаження.

Державне регулювання аграрної сфери відповідає концепції стратегічного планування та шляхом нормативно-правового забезпечення здатне формувати стратегічні орієнтири розвитку аграрного сектору відповідно до соціально-економічних викликів сучасності.

Водночас, до проблем державного регулювання аграрного сектору слід віднести його несистемність, що обумовлює нерівномірність розвитку галузей агропромислового комплексу. Розпорошеність масиву нормативно-правових актів, що регулюють аграрний сектор, перешкоджає його ефективному правозастосуванню.

Часті зміни законодавства, в тому числі податкового, є досить суперечливими, що шкодить не лише належному розвитку сільськогосподарських підприємств, а й інвестиційній привабливості агропродовольчої сфери, тому що свідчить про її економіко-правову нестабільність. Незважаючи на комплекс заходів державного фінансування суб'єктів господарювання, спрямованих на динамічний розвиток аграрної сфери, масштаби такої підтримки не задовольняють потреби та вимоги сільськогосподарських виробників, загострюючи проблеми розвитку сектору.

Висновки до розділу 2

1. Державне регулювання стратегічного розвитку аграрного сектору є пріоритетним напрямом розвитку національної економіки. В сьгоднішніх умовах економічної нестабільності державне регулювання в аграрній сфері спрямоване на формування економічних та організаційно-правових умов для ведення ефективного конкурентоспроможного сільського господарства. На усіх етапах формування державного регулювання аграрного сектору України механізм його реалізації характеризується використанням економіко-правових інструментів, які покликані наблизити національну економіку до європейських стандартів відповідно до сучасних потреб суспільства.

2. Систему державного регулювання економічної політики в сільськогосподарському виробництві нами пропонується інтерпретувати як сукупність економічних і правових засобів, за допомогою яких держава в особі її органів відповідної компетенції реалізує свій вплив на сферу сільськогосподарського виробництва з метою забезпечення її стабільності та ефективності, а саме: врегульовує суспільні відносини у сфері сільськогосподарського виробництва шляхом встановлення загальнообов'язкових правил (норм) діяльності суб'єктів-учасників цих відносин, здійснення контролю і нагляду за господарською діяльністю та визначенням відповідальності за порушення цих правил.

3. У результаті здійсненого аналізу інституційного забезпечення державного регулювання аграрної сфери виокремлено систему органів державної влади, які покликані забезпечувати належні умови функціонування організаційно-економічного управління аграрним сектором національної економіки. Встановлено, що останні зміни, пов'язані з ліквідацією та відновленням окремого відомства з реалізації аграрної політики, негативно вплинули на систему державного регулювання аграрного сектору. Це пояснюється затримками в процесі ефективного підзаконного регулювання галузі та ускладненим процесом розмежування компетенцій між центральними органами виконавчої влади, який триває донині.

4. Якісну оцінку ефективності державного регулювання стратегічного розвитку аграрного сектору можна здійснити за допомогою системи показників: нормативно-правових, фінансово-економічних і організаційних. Вказані показники дозволяють оцінити ефективність системи державного регулювання за наступними критеріями: відповідність нормативно-правового забезпечення аграрного сектору сучасним соціально-економічним викликам; рівень фінансово-кредитного забезпечення аграрної сфери; вплив державного регулювання на забезпечення соціально-економічних, організаційних і правових умов розвитку в аграрному середовищі.

5. Проаналізувавши динаміку розвитку окремих напрямів державного регулювання економічної політики в сільськогосподарському виробництві України, відзначимо, що серед інструментів державного регулювання превалюють фінансово-кредитні. Системи страхування та оподаткування аграрного сектору мають схожі темпи розвитку: постійні зміни законодавства у цих сферах свідчать про неефективність державної політики страхування та оподаткування.

6. Податкова політика в аграрному секторі має суперечливий характер і вирізняється непрозорістю. Доведено, що податкові зміни в аграрній сфері суперечать міжнародним зобов'язанням України. Запропоновано застосовувати до подальшого розвитку державного регулювання у сфері оподаткування суб'єктів господарської діяльності системний підхід, який включатиме ефективну систему публічного адміністрування податків і стимулювання сільського господарства шляхом надання державної підтримки, сприятиме прозорості процедури оподаткування, створюючи належні умови економічного розвитку сільськогосподарського виробництва.

7. Виходячи зі статистичних даних розвитку окремих напрямів агропромислового комплексу, зроблено висновок, що, хоча держава вживає заходи з фінансової підтримки розвитку аграрної сфери, масштаби такої підтримки не відповідають вимогам її споживачів – сільськогосподарських виробників.

Список використаних джерел до розділу 2

1. Малиновський В. Я. Словник термінів і понять з державного управління. Київ : Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2005. 251 с.
2. Смірнова О. М. Визначення поняття державного регулювання психологічного захисту у сфері цивільного захисту України. *Теорія та практика державного управління*. 2013. № 2. С. 219-226.
3. Дзюбенко О. Л. Державне регулювання діяльності вищих навчальних закладів на ринку послуг вищої освіти України. *Правові, управлінські та економічні аспекти трансформації сучасного громадянського суспільства* : тези допов. Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 25 березня 2016 р. У 2 ч. Ч. I / М-во культури України; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. Київ : Видав. Центр КНУКіМ, 2016. С. 131-135.
4. Якименко О. О. Державне регулювання і державне управління: співвідношення понять у контексті трансформації вищої освіти в Україні. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу Києво-Могилянська академія. Сер. : Державне управління*. 2012. № 186. Вип. 174. С. 54-57.
5. Миргородський Д. Ю. Теоретичні підходи до дефініції поняття державне регулювання економіки. *Вісник НТУ «ХПІ»*. 2013. № 49 (1022). С. 90-98.
6. Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків: Закон України від 30.10.1996 р. № 448/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 51. ст. 292.
7. Вдовенко Н. М. Державне регулювання розвитку аквакультури в Україні : монографія. Київ : Кондор-Видавництво, 2013. 464 с.
8. Костицький М. В. Закони держави й ринку: спроба філософського осмислення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2012. № 2. С. 3-19.

9. Аграрне право України : підручник / за заг. ред. В. М. Єрмоленко. Київ: Юрінком-Інтер, 2010. 608 с.
10. Павлова Г. Є. Сутність поняття державного регулювання аграрного сектора економіки. *Економіка та держава*. 2013. № 6. С. 17-18.
11. Словник з аграрного права / за ред. В. П. Жушмана. Харків : Нац. юрид.акад. України, 2010. 160 с.
12. Осіпова А.А. Державне регулювання розвитку сільськогосподарського виробництва : автореф. дис ... канд. екон. наук : 08.00.03. Київ, 2020. 20 с.
13. Бевз С. І. До питання про сутність державного регулювання господарської діяльності. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 114-118.
14. Аграрне право України: підручник / за ред. О. О. Погрібного. Київ : Істина, 2007. 448 с.
15. Костур О. Д. Особливості реформування колективних сільськогосподарських підприємств в Україні та державах СНД. Міжн. науч.-практ. конф. Кишинів, (28-29 березня 2014). Кишинів : Iulian, 2014. С. 207-210.
16. Жерновий І. А. Формування промислово-аграрних структур у господарському комплексі регіону : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.10.01. Донецьк, 2005. 19 с.
17. Про Основні напрями розвитку агропромислового комплексу України : Указ Президента України від 29.04.1998 р. № 389/98. 1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389/98#Text> .
18. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки : Указ Президента України від 03.12.1999 р. № 1529/99. *Офіційний вісник України*. 1999. № 49. стор. 11. ст. 2400.
19. Тригубенко С. М. Основні етапи реформування Міністерства аграрної політики та продовольства України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 3. С. 110-113.

20. Корнієнко Г. Агробізнес в Україні: правова регламентація як умова виникнення та розвитку. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С. 165-171. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.2.28>.

21. Надвиничний С. А. Економічний розвиток аграрної сфери України : дис... докт. екон. наук : 08.00.03. Миколаїв, 2019. 515 с.

22. Брошенко О. В. Бюджетна підтримка в системі державного регулювання розвитку аграрного виробництва. *Облік і фінанси АПК: бухгалтерський портал*. URL: <http://magazine.faaf.org.ua/byudzhetna-pidtrimka-v-sistemi-derzhavnogo-regulyuvannya-rozvitku-agrarnogo-virobnictva.html> .

23. Алейнікова О. В. Особливості формування механізму державного регулювання аграрної галузі на сучасному етапі. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. № 10. С. 89-93.

24. Галанець В. В. Форми та методи державного регулювання агропромислового виробництва. *Право та державне управління*. 2019. № 1 (34). Т. 2. С. 33-39.

25. Юрчишина С. І. Фінансова складова в системі державного регулювання розвитку підприємств агропромислового комплексу України. *Економічний аналіз*. 2017. Т. 27. № 4. С. 118-123.

26. Майстро С. В. Сутність та напрями державного регулювання аграрного ринку в зарубіжних країнах. *Державне управління: теорія та практика*. 2006. № 1. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej3/txts/GALUZEVE/06-MAYSTRO.pdf> .

27. Коваль В. В. Особливості та засади підвищення інвестиційної привабливості агропромислового сектора України. *Механізми, стратегії, моделі та технології управління економічними системами за умов інтеграційних процесів: теорія, методологія, практика* : Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, 6-8 жовтня 2016р., м. Хмельницький-Кам'янець-Подільський). С. 109 -110.

28. The common agricultural policy at a glance. An official website of the European Union. URL: <https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries>.

29. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 49. ст. 527.

30. Конституція України : прийнята на п'ятій сес. Верхов. Ради України 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141.

31. Основні напрями економічної політики України в умовах незалежності : Постанова Верховної Ради України від 25.10.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698%D0%B0-12#Text>

32. Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі : Закон України від 10.07.1996 р. № 290/96-ВР (втратив чинність). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 41. ст. 188.

33. Про приватизацію державного і комунального майна : Закон України від 18.01.2018 р. № 2269-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 12. ст. 68.

34. Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років : Закон України від 18.01.2001 р. № 2238-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 11. ст. 52.

35. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. ст. 462.

36. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Офіційний вісник України*. 2001. № 46. ст. 2038.

37. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року : Закон України від 18.10.2005 р. № 2982-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 1. ст. 17.

38. Про оптові ринки сільськогосподарської продукції : Закон України від 25.06.2009 р. № 1561-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 51.

39. Про карантин рослин : Закон України від 30.06.1993 р. № 3348-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 34. ст. 352.

40. Про пестициди і агрохімікати : Закон України від 02.03.1995 р. № 86/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 14. ст. 91.

41. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів : Закон України від 23.12.1997 р. № 771/97-ВР. *Офіційний вісник України*. 1998. № 3. ст. 75.
42. Про бджільництво : Закон України від 22.02.2000 р. № 1492-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 21. ст. 157.
43. Про зерно та ринок зерна в Україні : Закон України від 04.07.2002 р. № 37-IV. *Офіційний вісник України*. 2002. № 31. ст. 1446.
44. Про насіння і садивний матеріал : Закон України від 26.12.2002 р. № 411-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 13. ст. 92.
45. Про молоко та молочні продукти : Закон України від 24.06.2004 р. № 1870-IV. *Офіційний вісник України*. 2004. № 30. Т. 1. ст. 1984.
46. Про виноград та виноградне вино : Закон України від 16.06.2005 р. № 2662-IV. *Офіційний вісник України*. 2005. № 29. ст. 1688.
47. Про аквакультуру : Закон України від 18.09.2012 р. № 5293-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. № 79. ст. 3193.
48. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції : Закон України від 10.07.2018 р. № 2496-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 36. ст. 275.
49. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 16. ст. 70.
50. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *Офіційний вісник України*. 2010. № 92. Т. 1. ст. 3248.
51. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо ставки податку на додану вартість з операцій з постачання окремих видів сільськогосподарської продукції : Закон України від 17.12.2020 р. № 1115-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 12. ст. 96.
52. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо ставки податку на додану вартість при оподаткуванні операцій з постачання окремих

видів сільськогосподарської продукції : Закон України від 01.07.2021 р. № 1600-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 36. ст. 309.

53. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень : Закон України від 30.11.2021 р. № 1914-IX. *Голос України*. 2021. № 244.

54. Шведенко П. Ю. Особливості правового регулювання кредитних відносин за участю сільськогосподарських товаровиробників : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2016. 22 с.

55. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 5-6. ст. 30.

56. Про аграрні розписки : Закон України від 06.11.2012 р. № 5479-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 50. ст. 695.

57. Про Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві : Закон України від 04.11.2021 р. № 1865-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1865-20#Text>.

58. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. ст. 356.

59. Про страхування : Закон України від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 18. ст. 78.

60. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою : Закон України від 09.02.2012 р. № 4391-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 41. ст. 491.

61. Про сільськогосподарську кооперацію : Закон України від 21.07.2020 р. № 819-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 52. ст. 497.

62. Про природні монополії : Закон України від 20.04.2000 р. № 1682-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 30. ст. 238.

63. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11.01.2001 р. № 2210-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 12. ст. 64.

64. Про ціни і ціноутворення : Закон України від 21.06.2012 р. № 5007-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 19-20. ст. 190.
65. Нечипоренко В. В. Конкуренція і конкурентоспроможність на аграрному ринку України. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2018. Вип. 3 (14). С. 206-210.
66. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 р. № 959-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 29. ст. 377.
67. Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції : Закон України від 17.07.1997 р. № 468/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 44. ст. 281.
68. Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 36. ст. 266.
69. Про рекламу : Закон України від 03.07.1996 р. № 270/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 39. ст. 181.
70. Про пенсійне забезпечення : Закон України від 05.11.1991 р. № 1788-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 3. ст. 10.
71. Шпикуляк О. Г., Курило Л. І., Супрун О. М. Інституційне регулювання як детермінанта формування інноваційної моделі розвитку аграрної сфери. *Облік і фінанси АПК: освітній портал*. URL: <http://magazine.faaf.org.ua/instituciynne-regulyuvannya-yak-determinanta-formuvannya-innovaciynoi-modeli-rozvitku-agrarnoi-sferi.html>.
72. Прутська Т. Ю. Інституційне забезпечення розвитку підприємництва в аграрній сфері. *Економіка АПК*. 2015. № 2. С. 93-100.
73. Портна О. В. Інституційне забезпечення функціонування сукупного фінансового потенціалу України. *Проблеми економіки*. 2015. № 2. С. 100-104.
74. Россоха В. В., Шарапа О. М. Інституційне забезпечення управління господарською діяльністю аграрних підприємств. *Економіка АПК*. 2016. № 10. С. 73-82.

75. Про Концепцію Національної програми відродження села на 1995-2005 роки : Постанова Верховної Ради України від 04.02.1994 р. № 3924-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 23. ст. 163.

76. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання : Постанова Верховної Ради України від 29.08.2019 р. № 19-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 35. ст. 147.

77. Іванова Г. С. Адміністративно-правове регулювання у сфері агропромислового комплексу України, принципи та напрями його здійснення : дис... докт. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2020. 525 с.

78. Про заходи щодо реформування аграрних відносин : Указ Президента України від 18.01.1995 р. № 63/95. *Урядовий кур'єр*. 1995. № 11.

79. Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку : Указ Президента України від 06.06.2000 р. № 767/2000. *Офіційний вісник України*. 2000. № 23. ст. 931.

80. Про заходи щодо прискорення розвитку аграрного ринку : Указ Президента України від 08.08.2002 р. № 694/2002. *Офіційний вісник України*. 2002. № 32. ст. 1507.

81. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. *Офіційний вісник України*. 2015. № 4. ст. 67.

82. Про деякі заходи щодо прискорення реформ у сфері земельних відносин : Указ Президента України від 15.10.2020 р. № 449/2020. *Офіційний вісник Президента України*. 2020. № 21. ст. 1018.

83. Про Національну раду реформ. Президент України: офіційне інтернет-представництво. URL:<https://www.president.gov.ua/administration/nacionalna-rada-reform>.

84. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. ст. 222.

85. Про схвалення Концепції розвитку сільських територій : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.09.2015 р. № 995-р. *Офіційний вісник України*. 2015. № 78. ст. 2624.

86. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 р. № 1437-р. *Офіційний вісник України*. 2016. № 24. ст. 960.

87. План заходів з реалізації Концепції розвитку сільських територій : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.07.2017 р. № 489-р. *Урядовий кур'єр*. № 141.

88. Про схвалення Експортної стратегії України («дорожньої карти» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017-2021 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. № 1017-р. *Офіційний вісник України*. 2018. № 11. ст. 398.

89. Про схвалення Стратегії зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.08.2019 р. № 688-р. *Офіційний вісник України*. 2019. № 70. ст. 2473.

90. Про затвердження плану заходів щодо дерегуляції господарської діяльності та покращення бізнес-клімату, плану дій щодо підвищення позицій України в рейтингу Світового банку «Ведення бізнесу» («Doing Business») та визнання такими, що втратили чинність, деяких розпоряджень Кабінету Міністрів України : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.12.2019 р. № 1413-р. (Редакція станом на 31.01.2023 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1413-2019-%D1%80>

91. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179. *Офіційний вісник України*. 2021. № 22. ст. 1015.

92. Про затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.06.2020 р. № 471. *Офіційний вісник України*. 2020. № 50. ст. 1571.

93. Деякі питання діяльності центральних органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.02.2021 р. № 124. *Офіційний вісник України*. 2021. № 17. ст. 676.

94. Співробітництво з міжнародними організаціями. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: <https://minagro.gov.ua/ua/napryamki/mizhнародne-spivrobotnictvo/mizhнародni-organizaciyi> .

95. Питання Міністерства економіки : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. № 459. *Офіційний вісник України*. 2014. № 77. ст. 2183.

96. Стратегічний план діяльності міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України на 2020 – 2024 роки. Міністерство економіки України. URL: <https://inlnk.ru/1PLzGn> .

97. Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.10.2021 р. № 1363-р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 87. ст. 5584.

98. Про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру: Постанова Кабінету Міністрів України від 14.01.2015 р. № 15. *Офіційний вісник України*. 2015. № 7. стор. 79. ст. 164.

99. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.09.2015 р. № 667. *Офіційний вісник України*. 2015. № 73. стор. 44. ст. 2402.

100. Деякі питання Державної регуляторної служби України : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.12.2014 р. № 724. *Офіційний вісник України*. 2015. № 4. стор. 18. ст. 68.

101. Про затвердження Положення про Державне агентство резерву України : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.10.2014 р. № 517. *Офіційний вісник України*. 2014. № 82. ст. 2329.

102. Про затвердження Положення про Державне агентство водних ресурсів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. № 393. *Офіційний вісник України*. 2014. № 71. стор. 34. ст. 1995.

103. Про затвердження Положення про Державне агентство меліорації та рибного господарства України : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2015 р. № 895. *Офіційний вісник України*. 2015. № 90. ст. 3018.

104. Про затвердження Положення про Державну екологічну інспекцію України : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.2017 р. № 275. *Офіційний вісник України*. 2017. № 36. ст. 1131.

105. Про Антимонопольний комітет України : Закон України від 26.11.1993 р. № 3659-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 50. ст. 472.

106. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 р. № 586-ХІV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 20-21. ст. 190.

107. Демидюк О. О. Сутність та критерії ефективності сучасних економічних систем. *Бізнес Інформ*. 2017. №. 2 (469). С. 8-15.

108. Жемойда О. В. Державне управління у сфері сільського господарства : навч. посіб. Київ : НАДУ, 2013. 56 с.

109. Третяк Г. С., Бліщук К. М. Державне регулювання економіки та економічна політика : навч. посіб. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. 128 с.

110. Сенишин О. С., Горинь М. О., Кундицький О. О. Державне регулювання економіки : навч. посібник. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2014. 334 с.

111. Застожинова І. В. Шляхи удосконалення державного регулювання сільського господарства України. *Наукові розвідки з державного та муніципального управління*. 2013. № 1. С. 121-135.

112. Плеханов Д. О. Методологічні основи державного регулювання аграрного сектора економіки. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2011. № 3. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=265> .

113. Маслак П. В. Критерії ефективності державного регулювання агропродовольчого сектора економіки. *Вісник Житомирського національного агроекологічного університету*. 2011. №. 2 (2). С. 73-82.

114. Про затвердження Державної програми стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на 2020-2022 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.05.2020 р. № 534. *Офіційний вісник України*. 2020. № 55. Т. 2. стор. 741. ст. 1701.

115. Про заходи щодо стабілізації цін на товари, що мають істотну соціальну значущість, товари протиепідемічного призначення : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.04.2020 р. № 341. *Офіційний вісник України*. 2020. № 39. стор. 29. ст. 1273.

116. Моніторинг стану АПК. *Міністерство аграрної політики та продовольства* : *офіційний вебпортал*. 2021. URL: <https://minagro.gov.ua/ua/investoram/monitoring-stanu-apk> .

117. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку промислового картоплярства на період до 2025 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.10.2020 р. № 1345-р. *Урядовий кур'єр*. 2020. № 212.

118. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку овочівництва на період до 2025 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.10.2020 р. № 1333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1333-2020-%D1%80>.

119. Органічне виробництво в Україні. *Міністерство економіки України* : *державний сайт України*. 2021. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=ed6463ce-f338-4ef0-a8a8-e778d3d0ffd1&title=OrganichneVirobnitstvoVUkraini>.

120. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 459 і від 17 лютого 2021 р. № 124 : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.12.2021 р. № 1276. *Урядовий кур'єр*. 2021. № 238.

121. Мінагрополітики прозвітувало про державну підтримку агросектора за 2021 рік. *Міністерство аграрної політики та продовольства* : *офіційний*

вебпортал. 2021. URL: <https://minagro.gov.ua/ua/news/minagropolitiki-prozvitualo-pro-derzhavnu-pidtrimku-agrosektora-za-2021-rik>.

122. Про Державний бюджет України на 2022 рік : Закон України від 02.12.2021 р. № 1928-IX. *Урядовий кур'єр*. № 242.

123. Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2021 : Addressing the Challenges Facing Food Systems. OECDiLibrary. 2021. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/9972bb3a-en/index.html?itemId=/content/component/9972bb3a-en>.

124. Огляд державної підтримки в АПК України. *Міністерство аграрної політики та продовольства : офіційний вебпортал*. 2021. URL: <https://minagro.gov.ua/ua/pidtrimka/oglyad-derzhavnoyi-pidtrimki-v-apk-ukrayini>.

125. Аграрії найактивніші учасники програми «Доступні кредити 5-7-9%». *Міністерство аграрної політики та продовольства : офіційний вебпортал*. 2021. URL: <https://minagro.gov.ua/ua/news/agrariyi-najaktivnishi-uchasniki-programi-dostupni-krediti-5-7-9-minagropolitiki>.

126. Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення правового регулювання страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою : Закон України від 01.07.2021 р. № 1601-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 37. ст. 317.

127. Дані наглядової статистики НБУ. *Офіційне Інтернет-представництво Національного банку України*. 2021. <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#6>.

128. Меморандум про економічну та фінансову політику. *Міністерство фінансів України : державний сайт України*. URL: https://mof.gov.ua/uk/memorandum_of_economic_and_financial_policies_by_the_authorities_of_ukraine-435.

129. Про схвалення Стратегії розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 р. № 588-р. *Офіційний вісник України*. 2019. № 61. стор. 65. ст. 2140.

130. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 р. № 695. *Офіційний вісник України*. 2020. № 67. стор. 315. ст. 2155.

131. Кількість юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/edrpyou/ukr/EDRPU_2021/ks_opfg/arh_ks_opfg_21.htm

132. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення : Закон України від 31.03.2020 р. № 552-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 20. стор. 13. ст. 142.

133. Луценко Ю. У 2020 році виробництво продукції тваринництва в агропідприємствах вперше з 2007 року стало збитковим. *Інститут аграрної економіки*. 2020. URL: <http://www.iae.org.ua/presscentre/archnews/3010-u-2020-rotsi-vyrobnytstvo-produktsiyi-tvarynnytstva-v-ahropidpryyemstvakh-vpershe-z-2007-roku-stalo-zbytkovym-yuriy-lupenko.html>.

РОЗДІЛ 3

ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ

3.1. Сучасний стан економічного розвитку аграрного сектору економіки

Сільське господарство України традиційно вважається одним із найбільш стратегічно-пріоритетних видів економічної діяльності, що обумовлено сприятливими кліматичними умовами та потужним аграрним потенціалом, який, передусім, характеризується наявністю близько 25% усіх родючих світових чорноземів. Це окреслює ефективні передумови для ведення сільськогосподарського виробництва, стан якого впливає на життєдіяльність країни, підвищення добробуту населення, обумовлює її внутрішньо-економічний розвиток, значною мірою формує експортний потенціал. Згідно з положеннями Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 р., що схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р «...аграрний сектор України, базовою складовою якого є сільське господарство, є системоутворювальним у національній економіці, формує засади збереження суверенності держави – продовольчу та у визначених межах економічну, екологічну та енергетичну безпеку, забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей національної економіки та формує соціально-економічні основи розвитку сільських територій» [1].

Стан і тренди аграрного сектору України, проблеми і перспективи його розвитку стали предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців. Так, в дослідженнях [2-5] проведено аналіз ефективності виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери, в дослідженнях [6-10] – пріоритети та інструменти розвитку аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки України [12].

В дослідженнях Ю. Хорошун дане питання проаналізовано в контексті світових тенденцій, спираючись на дані Світового банку [2]. Натомість Ю. Ярмоленко своє дослідження будує за даними Державної служби статистики України та Державного агентства земельних ресурсів України [3]. В. Месель-Веселяком та М. Федоровим це питання висвітлено в контексті ідентифікації стратегічних напрямів розвитку аграрного сектору економіки, в статтях В. Нелепа [5; 9] дослідження виконано шляхом порівняння з даними інших країн світу. Динаміку вкладення коштів в аграрний бізнес представлено в працях А. Бабенко [6], І. Кириленко та В. Івченко [7], Ю. Кернасюк [8], тенденції розвитку аграрних підприємств на селі – Л. Молдаван [10].

Отже, різноманітні аспекти розвитку аграрного сектору й сільськогосподарського виробництва в Україні перебувають в колі уваги сучасних науковців. Водночас, слід відмітити, що наявні військові дії та відсутність нині уніфікованої на рівні країни стратегії обумовлюють певну невизначеність щодо майбутнього розвитку аграрного сектору. Однак його спроможність до здійснення внеску в розв'язання світової проблеми голоду, значний вплив на рівень економіки країни, передові позиції на світовому ринку в частині експорту багатьох сільськогосподарських культур, наявність належних кліматичних умов, кваліфікованих кадрів, можливість використання сучасних технічних можливостей окреслюють потребу в проведенні аналізу стану й постійному моніторингу задля розуміння тенденцій, які вибудувалися в сільському господарстві, і виконання подальших досліджень з елементами прогнозування.

Аграрний сектор, що є системоутворювальним в економіці країни і загалом досить масштабним, забезпечує робочими місцями значну частину населення, що можна простежити за даними рис. 3.1. Спостерігається тенденція до зменшення кількості найманих працівників у суб'єктів господарювання, котрі функціонують в сільському, лісовому та рибному господарстві (код «А» за КВЕД–2010) за 2010-2021 рр.



Рис. 3.1. Динаміка кількості найманих працівників у суб'єктів господарювання, котрі функціонують в сільському, лісовому та рибному господарстві (код «А» за КВЕД–2010) за 2010-2021 рр.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [14].

Частка працівників, зайнятих у аграрному секторі, в сукупній кількості працевлаштованих осіб, також є значною в Україні порівняно з іншими країнами світу (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Динаміка частки зайнятих в аграрному секторі за 2010-2019 рр.

(% від загальної чисельності зайнятих)

№ з/п	Країни	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1.	Україна	20,33	20,34	19,89	20,01	14,77	15,26	15,6	15,41	14,42	13,82
2.	Польща	13,05	12,91	12,58	12	11,49	11,53	10,58	10,22	9,62	9,15
3.	Литва	8,83	8,49	8,8	8,42	9,17	9,07	7,98	7,78	7,18	6,44
4.	Латвія	8,61	8,9	8,37	8,06	7,5	7,94	7,69	6,87	6,97	7,29
5.	Естонія	4,22	4,41	4,49	4,26	3,86	3,9	3,89	3,53	3,29	3,17
6.	Болгарія	6,82	6,78	6,44	6,66	7,01	6,86	6,75	7,01	6,58	6,62
7.	Німеччина	1,65	1,65	1,56	1,45	1,43	1,39	1,31	1,28	1,25	1,21
8.	Франція	2,91	2,91	2,92	3,08	2,85	2,71	2,86	2,61	2,5	2,53
9.	Великобританія	1,22	1,22	1,19	1,06	1,26	1,14	1,13	1,16	1,07	1,05
10.	Європейський Союз	5,80	5,59	5,56	5,42	5,28	5,06	4,79	4,67	4,50	4,35

Джерело: складено за даними Світового банку [13].

Як свідчать дані табл. 3.1, саме питома вага працівників, зайнятих в аграрному секторі України, в загальній сукупності працевлаштованих, є найбільшою – 13,82 % у 2019 р. Проте, означена частка працівників щорічно слідує тенденції до зменшення. Така ж динаміка притаманна іншим європейським країнам та Європейському Союзу в цілому.

Заслужовує на увагу дослідження питомої ваги осіб чоловічої і жіночої статі, залучених до аграрного сектору економіки, в структурі усіх працевлаштованих осіб у розрізі статей. Динаміку частки зайнятих в аграрному секторі жінок в сукупній кількості працевлаштованих осіб жіночої статі зображено в табл. 3.2.

Таблиця 3.2

**Динаміка частки жінок, зайнятих в аграрному секторі
за 2010-2019 рр. (% від загальної чисельності працевлаштованих жінок)**

№ з/п	Країни	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1.	Україна	19,62	19,72	19,13	19,25	12,96	13,13	13,17	13,05	12,05	11,41
2.	Польща	12,69	12,25	11,72	10,94	10,26	10,35	9,39	8,86	8,41	8,08
3.	Литва	6,49	6,46	6,35	6,1	6,75	6,63	5,54	5,4	4,7	4,15
4.	Латвія	5,73	5,34	4,85	4,9	4,47	5,04	5,06	4,2	4,01	4,35
5.	Естонія	2,81	2,46	2,52	2,26	2,24	2,51	1,99	1,92	1,65	1,51
6.	Болгарія	5,2	4,81	4,29	4,44	4,56	4,33	4,25	4,53	4,24	4,3
7.	Німеччина	1,2	1,18	1,1	1,01	1,01	0,96	0,89	0,88	0,85	0,83
8.	Франція	1,78	1,89	1,85	1,86	1,66	1,61	1,62	1,57	1,38	1,49
9.	Великобританія	0,61	0,66	0,69	0,6	0,71	0,65	0,63	0,65	0,62	0,58
10.	Європейський Союз	4,89	4,65	4,52	4,29	4,11	3,85	3,53	3,45	3,32	3,18

Джерело: складено за даними Світового банку [13].

Відтак, питома вага жінок, задіяних в аграрному секторі економіки України, є найбільшою – 11,41% у 2019 р. Водночас, усереднене значення по країнах Європейського Союзу – 3,18 % (2019 р.). Примітно, що Польща також характеризується високим показником – 3,08 % (2019 р.).

Далі виконаємо дослідження частки зайнятих в аграрному секторі чоловіків в сукупній кількості працевлаштованих осіб чоловічої статі (табл. 3.3).

**Динаміка частки чоловіків, зайнятих в аграрному секторі
за 2010-2019 рр. (% від загальної чисельності працевлаштованих чоловіків)**

№ з/п	Країни	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1.	Україна	21	20,93	20,59	20,71	16,46	17,21	17,85	17,6	16,61	15,99
2.	Польща	13,35	13,44	13,27	12,85	12,49	12,49	11,55	11,31	10,59	10,01
3.	Литва	11,44	10,67	11,42	10,83	11,69	11,61	10,53	10,28	9,73	8,77
4.	Латвія	11,78	12,63	11,98	11,26	10,55	10,87	10,41	9,58	9,99	10,29
5.	Естонія	5,68	6,34	6,43	6,2	5,39	5,23	5,7	5,04	4,83	4,7
6.	Болгарія	8,22	8,53	8,38	8,65	9,18	9,09	8,94	9,17	8,6	8,63
7.	Німеччина	2,03	2,04	1,96	1,82	1,79	1,78	1,67	1,62	1,6	1,53
8.	Франція	3,92	3,82	3,88	4,19	3,93	3,73	4	3,55	3,53	3,5
9.	Великобританія	1,75	1,71	1,62	1,46	1,73	1,57	1,56	1,62	1,47	1,46
10.	Європейський Союз	6,54	6,36	6,43	6,37	6,25	6,08	5,85	5,70	5,50	5,35

Джерело: складено за даними Світового банку [13].

Дані табл. 3.3 вказують на те, що питома вага чоловіків у загальній чисельності працевлаштованих осіб чоловічої статі, залучених до аграрного сектору економіки України, також є найбільшою – 15,99 % у 2019 р. (усереднене значення по країнах Європейського Союзу – 5,35 %). Значною досліджувана частка також є у Польщі – 10,01 %.

В цілому слід констатувати, що за період 2010-2019 рр. спостерігається тенденція до скорочення працівників як аграрного сектору загалом, так і працюючих в ньому жінок і чоловіків. З переліку країн, які аналізуються, найнижчі значення окреслених показників притаманні Великобританії та Німеччині. Зазначимо, що сільське господарство Великобританії характеризується незначною кількістю зайнятих осіб, однак, дуже високою інтенсивністю з огляду на потужний рівень механізованості і технологічної оснащеності. Натомість, в Німеччині сільське господарство вважається сезонним, перманентно до нього залучається лише від 1 % до 3 % населення. В потрібний сезон долучається значно більша кількість працівників. В Україні значна кількість працівників, задіяних в діяльності аграрного сектору, свідчить про велику кількість суб'єктів ринку, які функціонують в даній галузі (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

**Кількість суб'єктів господарювання в сільському, лісовому
та рибному господарстві України (код «А» за КВЕД–2010)**

№ з/п	Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1.	Загальна кількість суб'єктів господарювання, усього, од.	80321	61488	68497	71058	75660	79284	74620	76593	76328	75450	73368	70803
	у % до сукупної кількості суб'єктів господарювання за всіма видами економічної діяльності	3,7	3,6	4,3	4,1	3,9	4,0	4,0	4,2	4,1	3,9	3,7	3,6
1.1.	В т.ч. кількість підприємств	50666	41677	47656	49848	46012	46744	44998	50115	50504	50239	49452	47753
	у % до сукупної кількості підприємств за всіма видами економічної діяльності	13,4	11,1	13,1	12,7	13,5	13,6	14,7	14,8	14,2	13,2	13,2	12,9
	у % до с/г суб'єктів господарювання	63,1	67,8	69,6	70,2	60,8	59,0	60,3	65,4	66,2	66,6	67,4	67,4
1.2.	В т.ч. кількість фізичних осіб-підприємців	29655	19811	20841	21210	29648	32540	29622	26478	25824	25211	23916	23050
	у % до сукупної кількості фізичних осіб-підприємців за всіма видами економічної діяльності	1,6	1,5	1,7	1,6	1,9	2,0	1,9	1,8	1,7	1,6	1,5	1,5
	у % до с/г суб'єктів господарювання	36,9	32,2	30,4	29,8	39,2	41,0	39,7	34,6	33,8	33,4	32,6	32,6

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [14].

Отже, впродовж досліджуваного періоду в Україні спостерігається тенденція до зменшення кількості суб'єктів господарювання, основним видом діяльності яких є сільське, лісове та рибне господарство (80321 од. – у 2010 р., 79284 од. – у 2015 р., 73368 од. – у 2020 р.). Водночас скорочується як кількість підприємств (50666 од. – у 2010 р., 46744 од. – у 2015 р., 49452 од. – у 2020 р.), так і чисельність фізичних осіб-підприємців (29655 од. – у 2010 р., 32540 од. – у 2015р., 23916 од. – у 2020 р.). У структурі господарюючих окреслених суб'єктів переважають підприємства (63,1 % – у 2010 р., 59 % – у 2015 р., 67,4 % – у 2020 р.). Проте, слід відмітити, що частка фізичних-осіб підприємців, залучених до цієї сфери господарювання, є великою.

Кількість діючих суб'єктів господарювання в сільському, лісовому та рибному господарстві України (код «А» за КВЕД–2010) в розрізі регіонів у 2014-2020 рр. представлено в додатку А. Найбільше означених господарюючих суб'єктів у 2020 р. функціонувало в Дніпропетровській (6217 од.) та Одеській областях (5638 од.). Дещо менша, однак досить велика їх кількість притаманна Миколаївській (4987 од.), Кіровоградській (4494 од.), Вінницькій (4286 од.), Полтавській (4095 од.), Харківській (4013 од.), Запорізькій (4004 од.) областях. Серед господарюючих в сільському, лісовому та рибному господарстві суб'єктів значну частку становлять фізичні-особи підприємці (близько третини). У розрізі областей найбільша їх кількість активно діяла в 2020 р. у Дніпропетровській (1988 од.), Харківській (1792 од.), Вінницькій (1443 од.), Полтавській (1358 од.), Черкаській (1311 од.), Одеській областях (1303 од.) (додаток Б).

Винятково важливу роль в роботі аграрного сектору відіграють агрохолдинги. Негативною тенденцією значного впливу на структуру земельного фонду України має динаміка перерозподілу площ сільськогосподарських угідь серед діючих підприємств у напрямку великих інтегрованих компаній – агрохолдингів [12]. Нині близько 1 млн га земельних ресурсів належить двом найбільшим агрохолдингам України – компанії «Kernel» та ПАТ «Укрлендфармінг» (табл. 3.5).

Земельні ресурси найбільших агрохолдингів України за 2013-2021 рр.

№ з/п	Найменування холдингу	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1.	«Kernel»	405	405	390	385	602,5	550	530	510	506
2.	ПАТ «Укрлендфармінг»	670	670	654	605	605	570	500	499	475
3.	ПрАТ «МХП»	360	360	360	370	370	370	370	370	370
4.	Група компаній «Агропросперіс»	400	400	430	430	430	400	396	300	300
5.	ТзОВ «Астарта-Київ»	250	250	250	250	250	250	235	243	220
6.	ТОВ «Контінентал Фармерз Груп» (до 2019 р. – «Мрія Агрохолдинг»)	320	260	180	185	185	165	195	195	195
7.	«Епіцентр К»	-	-	-	-	116	111	120	160	160
8.	ТзОВ «Аграрні системні технології»	-	-	-	-	50	110	110	125	150
9.	«HarvEast»	204	197	97	97	97	127	127	127	127
10.	ТзОВ «ІМК»	136,6	136,6	136,6	137	137	129,6	129	123,9	120

Джерело: складено за даними [15].

За останні 5 років земельні ресурси агрохолдингів, що становлять «Топ-5», зменшилися не суттєво. Компанія «Kernel», ПАТ «Укрлендфармінг» та група компаній «Агропросперіс» продовжують скорочувати земельний «банк», натомість інші суб'єкти аграрного ринку його розширюють, зокрема HarvEast – на 25 %, ТОВ «Контінентал Фармерз Груп» – на 18 %. Три такі компанії, як «Kernel», ПАТ «Укрлендфармінг» та ПрАТ «МХП» вже тривалий період часу очолюють рейтинг найпотужніших аграрних підприємств України. Постійна зміна підприємств, що формують число лідерів, свідчить про можливість розвитку аграрного бізнесу в Україні. У контексті тенденцій розвитку агрохолдингів в Україні найважливішим є сприяння розширенню фундаментальних досліджень в рамках напрямів, пріоритетних у світовому та національному масштабах, формуванню і реалізації на їх основі власних інноваційних проектів, а також створенню систем підготовки спеціалістів галузі, адекватної сучасним запитам [16].

Соціально-економічний результат аграрної діяльності ілюструє показник обсягу створеної валової доданої вартості (ВДВ). Його величина характеризує рівень функціонування аграрного сектора економіки [12]. Питому вагу ВДВ, створеної у сільському господарстві різних країн Європи, у відсотках до ВВП наведено в табл. 3.6.

Таблиця 3.6

Динаміка частки валової доданої вартості, створеної у сільському господарстві країн Європи у 2010-2019 рр. (% до ВВП)

№ з/п	Країни	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1.	Україна	7,40	8,15	7,76	8,69	10,15	12,06	11,73	10,18	10,14	8,97	9,31	10,63
2.	Польща	2,86	3,09	2,91	3,09	2,85	2,37	2,54	2,87	2,34	2,32	2,50	2,37
3.	Литва	3,02	3,49	3,98	3,54	3,42	3,42	3,11	3,51	2,88	3,11	3,24	3,30
4.	Латвія	4,06	3,69	3,45	3,17	3,54	3,49	3,26	3,55	3,59	4,00	4,04	4,04
5.	Естонія	3,17	3,68	3,32	3,09	3,16	2,86	2,11	2,39	2,22	2,51	2,17	2,14
6.	Болгарія	4,03	4,66	4,43	4,52	4,56	4,06	4,05	4,04	3,38	3,24	3,51	3,73
7.	Німеччина	0,80	0,91	0,85	0,94	0,90	0,68	0,70	0,85	0,69	0,78	0,74	0,80
8.	Франція	1,60	1,65	1,63	1,46	1,56	1,61	1,44	1,54	1,65	1,52	1,60	1,63
9.	Великобританія	0,60	0,69	0,64	0,64	0,75	0,63	0,57	0,59	0,58	0,61	0,58	0,60
10.	Європейський Союз	1,64	1,72	1,70	1,74	1,70	1,63	1,59	1,69	1,61	1,59	1,66	1,63

Джерело: складено за даними Світового банку [13].

Отже, для України характерний найвищий показник частки ВДВ, створеної у сільському господарстві: 10,63 % у 2021 р. При цьому середнє значення заявленого індикатора для країн Європейського Союзу становить 1,63 %. Загалом спостерігається зростання значень цього показника в останнє десятиліття лише в Україні та Литві. Впродовж двох останніх років незмінною вона лишається в Латвії, слідує динаміці до зростання – в Естонії, Болгарії, Німеччині, Франції та Великобританії. Окреслена динаміка відбувається з огляду на щорічне нарощування розмірів валового внутрішнього продукту України (рис. 3.2).

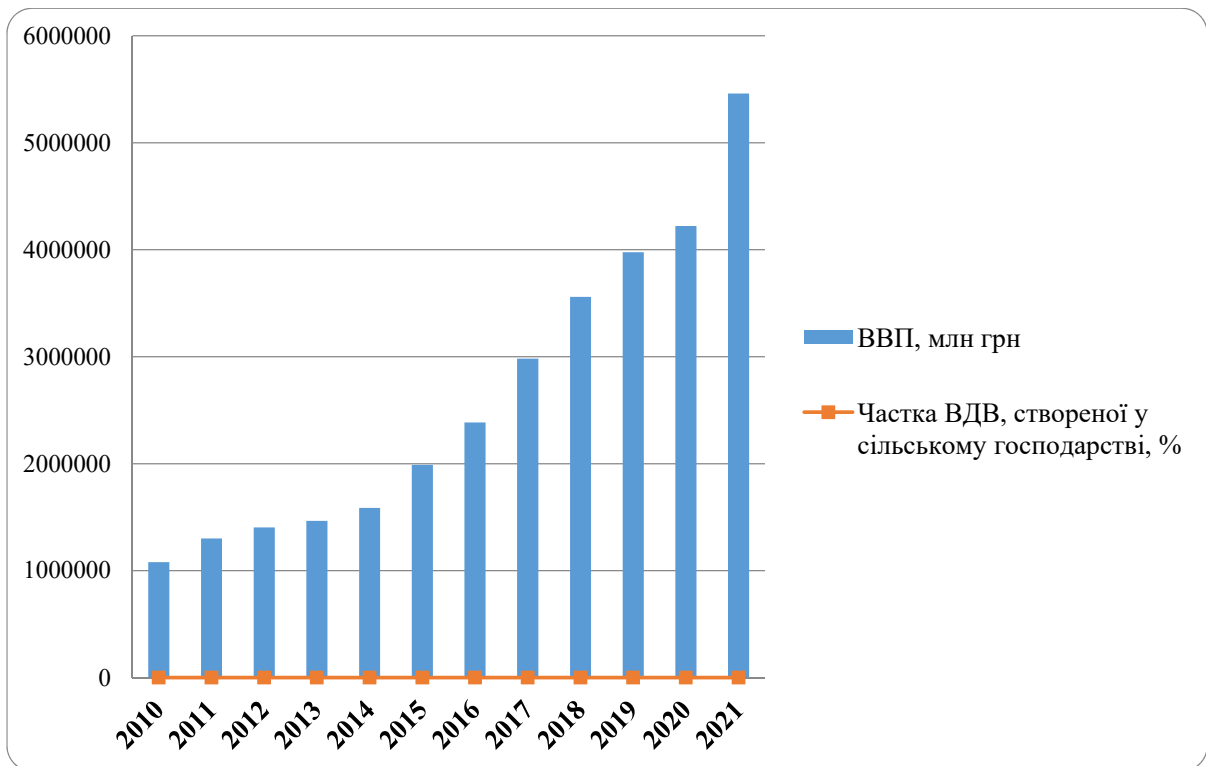


Рис. 3.2. Динаміка ВВП та частка в ньому ВДВ, створеної у сільському господарстві України за 2010-2021 рр.

Джерело: складено за даними Світового банку [13] та Державної служби статистики України [14].

Як можемо констатувати, для України характерне зростання ВВП і частки в ньому ВДВ, що створена в сільському господарстві, зокрема з 1079346 млн грн і 7,4 % відповідно у 2010 р. до 5459574 млн грн. і 10,63 % у 2021 р. До прикладу, частка ВДВ інших видів економічної діяльності в структурі ВВП у 2021 р. становить:

- оптової та роздрібної торгівлі – 13,83 %,
- переробної промисловості – 10,3 %,
- добувної промисловості й розроблення кар’єрів – 6,67 %,
- транспорту й складського господарства – 5,56 %,
- будівництва – 2,78 %.

Дані, зображені на рис. 3.2, вкотре підтверджують, що питома вага аграрного сектору в економіці України є суттєвою.

В період 2020-2021 рр. відбувається подальше її зростання. Примітно, що лише оптова і роздрібна торгівля продукують більший обсяг ВДВ, аніж сільське господарство.

Значні обсяги ВДВ створюються завдяки наявним земельним ресурсам, які слугують ключовим чинником сільськогосподарського виробництва. Порівняно з іншими країнами Європи Україна володіє великими обсягами земель сільськогосподарського призначення. Саме площа сільськогосподарських угідь України є найбільшою в 2010-2020 рр. порівняно з іншими досліджуваними країнами Європи (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Динаміка сільськогосподарських угідь країн Європи за 2010-2020 рр. (км²)

№ з/п	Країни	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1.	Україна	412670	412810	412970	415260	415110	415080	415150	414890	413290	413110	413110
2.	Польща	144490	147790	145290	144100	144240	143710	143740	144620	145120	145230	144610
3.	Литва	27723	28059	28422	28914	29524	30059	29539	29353	29470	29750	29428
4.	Латвія	18050	18160	18410	18770	18720	18845	19310	19330	19380	19600	19690
5.	Естонія	9488	9460	9559	9650	9740	9930	10030	9820	9850	9884	9850
6.	Болгарія	50520	50880	51230	49950	49770	50119	50210	50295, 2	50300	50370	50470
7.	Німеччина	167000	167190	166640	166970	167250	167310	166590	166870	166450	166660	165950
8.	Франція	289263	288786	288448	287737	287665	287269	287180	286975	286601	286212	285538
9.	Великобританія	172240	171640	171820	172502	172320	171380	173500	174662	173509	175213	172593
10.	Європейський Союз	1694173	1684479	1675265	1671303	1654751	1652681	1643015	1642336	1637007	1650087	1639615

Джерело: складено за даними Світового банку [13].

Однак, більш інформативним є індикатор, що характеризує частку земель сільськогосподарського призначення в структурі загальної площі земель країни. В цілому по країнах Європейського Союзу частка сільськогосподарських угідь скоротилася за аналізований період не суттєво: з 42,4% у 2010 р. до 41,03% у 2020 р. Найбільші значення даного показника притаманні Великобританії (71,19 % у 2010 р. і 71,34 % у 2020 р.) та Україні (71,23 % у 2010 р. та 71,3 % у 2020 р.), що дозволяє стверджувати про цілковиту достатність земельних ресурсів для ефективного розвитку аграрного сектору економіки (табл. 3.8).

**Динаміка частки сільськогосподарських угідь країн Європи
в структурі загальної площі земель за 2010-2020 рр. (%)**

№ з/п	Країни	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1.	Україна	71,23	71,26	71,29	71,68	71,66	71,65	71,67	71,62	71,33	71,30	71,30
2.	Польща	47,18	48,26	47,45	47,06	47,11	46,93	46,94	47,23	47,40	47,44	47,24
3.	Литва	44,23	44,77	45,35	46,13	47,13	47,98	47,16	46,86	47,05	47,51	46,99
4.	Латвія	29,01	29,18	29,59	30,16	30,08	30,28	31,03	31,06	31,14	31,50	31,64
5.	Естонія	52,83	52,74	52,68	52,55	52,54	52,46	52,45	52,41	52,34	52,27	52,15
6.	Болгарія	46,54	46,87	47,19	46,01	45,85	46,17	46,25	46,33	46,33	46,40	46,49
7.	Німеччина	47,91	47,97	47,81	47,86	47,94	47,96	47,68	47,76	47,64	47,70	47,50
8.	Франція	52,83	52,74	52,68	52,55	52,54	52,46	52,45	52,41	52,34	52,27	52,15
9.	Великобританія	71,19	70,95	71,02	71,30	71,23	70,84	71,71	72,20	71,72	72,42	71,34
10.	Європейський Союз	42,40	42,16	41,93	41,82	41,39	41,35	41,10	41,09	40,96	41,29	41,03

Джерело: складено за даними Світового банку [13].

Продуктивність аграрного сектору ілюструють індекси виробництва продукції рослинництва та тваринництва, які обчислюються у відсотках до попереднього року. Як свідчать дані рис. 3.3, виробництво продукції рослинництва відбувається в Україні з більш позитивною динамікою, оскільки впродовж 2010-2021 рр. майже щороку спостерігається збільшення значення відповідного індексу (104,3% – 2010 р., 109,1 % – 2016 р., 122,6 % – 2021 р.).

Якщо розглядати тенденції розвитку сільськогосподарських культур в Україні за 2000-2021 рр., то необхідно відмітити значне зростання виробництва та урожайності за зерновими та зернобобовими культурами, соняшником, а також за плодовими та ягідними культурами. Так, обсяги виробництва зернових та зернобобових культур зросли із 24,5 млн т у 2000 р. до 86 млн т у 2021 р., тобто у 3,5 рази (на 61,5 млн т) , а їх урожайність зросла із 19,4 ц/г у 2000 р. до 53,9 ц/г у 2021 р., що перевищує у 2,8 разів обсяги 2000 р. [74].

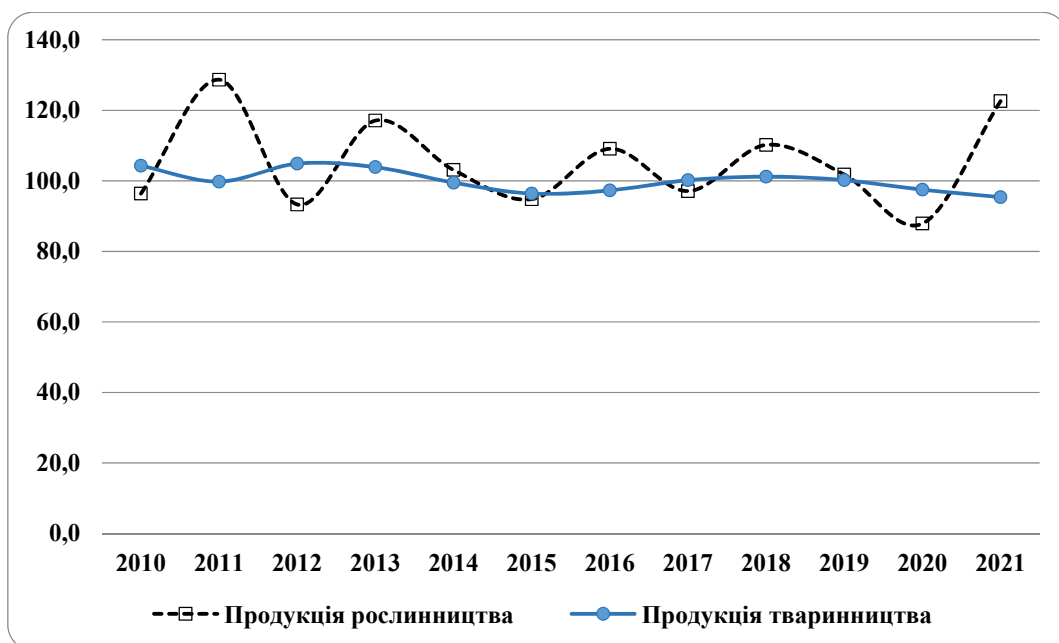


Рис. 3.3. Динаміка індексів виробництва продукції сільського господарства в Україні у 2010–2021 рр. (% до попереднього року).

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [14].

Аналогічна позитивна тенденція, наприклад, спостерігалася за соняшником: зростання виробництва із 3,5 млн. т у 2000 р. до 16,4 млн. т у 2021 р., тобто на 61,5 млн. т або у 4,7 разів, а також зростання урожайності із 12,2 ц/г у 2000 р. до 24,6 ц/г у 2021 р., що вдвічі більші, ніж у 2000 р. [91]. Стрімке підвищення урожайності серед сільськогосподарських культур в Україні за 2000-2021 рр. демонструють плодові та ягідні культури. Спостерігається значне зростання урожайності: із 38,4 ц/г у 2000 р. до 117,3 ц/г у 2021 р., тобто у 5,1 разів або на 78,9 ц/г, що є рекордною врожайністю плодових та ягідних культур за 2000-2021 рр. Слід зауважити, що нині в Україні досить успішно розвивається виробництво плодів та ягід. Починаючи із 2012 р. в усіх категоріях господарств виробництво цих культур стабільно перевищувало 2 млн тонн. Плодово-ягідне виробництво є найбільш пріоритетним напрямком розвитку малого та середнього агробізнесу, оскільки завжди користується попитом серед споживачів та забезпечує досить високу дохідність із 1 га.

У 2021 році в окремих регіонах України середня урожайність зернових та зернобобових культур наблизилася до рівня країн провідних світових лідерів із продуктивності їх вирощування. Зокрема, в 4 регіонах (Київській, Черкаській, Чернігівській та Вінницькій областях) цей показник перевищив 7 т/га, а в Хмельницькій – 8 т/га [92].

На противагу індексу продукції рослинництва, індекс виробництва продукції тваринництва більшу частину досліджуваного періоду має значення, які не перевищують 100 % (96,4 % – 2010 р., 97,3 % – 2016 р., 95,4 % – 2021 р.), що характеризує зменшення обсягів виробництва у звітному році порівняно з попереднім.

Що стосується галузі тваринництва в цілому за 2000-2021 рр. в Україні, то спостерігається тенденція до зниження: загальної кількості: ВРХ (великої рогатої худоби) на 22102,8 тис. голів (87,7%); корів на 6739,1 тис. голів (79%); свиней на 14219,3 тис. голів (71,3%); овець та кіз на 7798,6 тис. голів (86,6%); птахів на 34,6 тис. голів; виробництва основних видів продукції тваринництва, а саме: м'яса на 1880,3 тис. т, молока на 15245 тис. т, яєць на 119,5 млн. шт., вовни на 28231 т. [94].

У 2021 р. кількість тварин досягла рекордного мінімуму (ВРХ: 3092 тис. голів; корів: 1788,5 тис. голів; овець та кіз: 1204,5 тис. голів; свиней: 5727,4 тис. голів; птахів: 123,3 тис. голів). Загалом за 2000-2021 рр. в Україні відбулося суттєво зниження кількості сільськогосподарських тварин та основних видів її продукції, що свідчить про негативні тенденції розвитку тваринництва, а саме: зменшення поголів'я, значне зниження продуктивності тваринництва та якості виробленої продукції.

Відмітимо, що позитивним фактором для покращення ситуації в галузі тваринництва є прийнята Урядом Постанова «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції» [93], яка вдосконалює процедуру надання державної підтримки в тваринництві та формує механізм повернення коштів аграріям.

Відповідно до методики, яку застосовує Світовий банк при розрахунку індексів виробництва продукції рослинництва і тваринництва, їх значення обчислюються у відсотках до рівня 2014-2016 рр. Саме цей період вважається базовим. У зв'язку з цим значення індикаторів згідно з розрахунками Світового банку і України дещо різняться (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Динаміка індексу виробництва продукції рослинництва країн Європи за 2010-2020 рр. (% до рівня 2014-2016 рр.)

№ з/п	Країни	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1.	Україна	91,9	83,67	99,56	100,1	96,11	103,8	100,8	111,1	112,8	100,9	91,9
2.	Польща	88,3	92,25	96,53	95,66	105,3	92,36	102,4	103,1	93,26	90,08	105,3
3.	Литва	56,13	66,63	87,13	80,95	91,1	108,6	100,3	102,9	75,33	94,09	117,8
4.	Латвія	62,36	62,58	84,98	79,17	82,21	112,1	105,7	107,8	70,99	106,4	117,2
5.	Естонія	65,24	72,48	82,13	83,62	95,87	122,8	81,3	103,7	71,14	120,3	122,4
6.	Болгарія	87,56	88	78,06	102,9	101,3	97,04	101,7	108,2	108,1	110,9	89,63
7.	Німеччина	91,64	90,66	94,85	96,18	107,6	97,52	94,87	95,45	81,41	88,25	90,12
8.	Франція	95,32	97,93	94,66	93,49	105	103,7	91,34	103,5	96,42	99,56	88,47
9.	Великобританія	95,04	99,4	85,73	89,63	104,2	102,9	92,95	101,6	91,25	100,5	81,17
10.	Європейський Союз	Дані відсутні										

Джерело: складено за даними Світового банку [13].

Дані таблиці 3.9 вказують на те, що в Україні впродовж 2015-2019 рр. відбувалося нарощування обсягів виробництва продукції рослинництва, що включає всі можливі джерела врожаю зернових культур, натомість у 2020 р. воно дещо скоротилося. Збільшення означеного індикатора в останній рік дослідження притаманне Польщі, Литві, Латвії, Естонії. Натомість., Болгарія, Німеччина, Франція та Великобританія мають його скорочення в зазначений період. На відміну від індексу виробництва продукції рослинництва, індекс виробництва продукції тваринництва, що згідно з методикою Світового банку обчислюється у відсотках до рівня 2014-2016 рр., характеризує продуктивність виробництва молока, м'яса, молочних продуктів, яєць, меду, шкіри, шерсті, хутра тощо (табл. 3.10).

Динаміка індексу виробництва продукції тваринництва країн Європи за 2010-2020 рр. (% до рівня 2014-2016 рр.)

№ з/п	Країни	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1.	Україна	99,72	100,1	101,2	105,8	103,9	98,81	97,31	97,83	96,03	97,04	94,55
2.	Польща	94,55	94,42	95,52	94,69	97,81	101,2	101	109,6	113,9	115,1	117
3.	Литва	97,1	98,16	98,88	97,88	101	102	97,05	97,51	95,09	94,58	92,29
4.	Латвія	88,93	89,3	90,49	92,57	98,14	100,1	101,7	103,7	101,6	102,1	101,9
5.	Естонія	90,48	93,09	95,06	99,77	98,52	101,6	99,84	96,13	95,91	95,47	95,58
6.	Болгарія	108,9	107,8	105,7	104,7	100,1	99,37	100,5	97,29	94,86	93,35	89,67
7.	Німеччина	96,54	98,29	97,01	97,7	99,84	100,4	99,71	98,89	98,37	97,12	97,65
8.	Франція	99,43	101,2	98,64	96,66	99,19	100,2	100,6	99,19	98,94	97,8	98,21
9.	Великобританія	94,08	95,13	93,84	94,7	98,65	100,5	100,9	102,5	104,4	105,3	105,9
10.	Європейський Союз	Дані відсутні										

Джерело: складено за даними Світового банку [13].

Таким чином, дані таблиці 3.10 засвідчують, що в більшості країн (Україна, Литва, Естонія, Болгарія, Німеччина, Франція) окреслений індикатор ілюструє скорочення обсягів виробництва продукції тваринництва. Щорічне його нарощування характеризує стан сільського господарства в Польщі, Латвії та Великобританії. Індекс виробництва продуктів харчування традиційно розраховується для продуктів, які є їстівними (табл. 3.11).

Динаміка індексу виробництва продуктів харчування країн Європи за 2010-2020 рр. (% до рівня 2014-2016 рр.)

№ з/п	Країни	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1.	Україна	77,59	93,96	88,09	101,2	101,1	96,78	102,1	100,1	107,3	108,9	99,34
2.	Польща	91,2	93,24	96,02	95,19	101,8	96,53	101,7	106,2	103	101,9	110,9
3.	Литва	72,61	79,3	91,86	87,76	95,06	106	98,97	100,7	83,23	94,17	107,6
4.	Латвія	73,28	73,51	87,12	84,64	88,75	107,2	104	106,1	83,55	104,8	111
5.	Естонія	79,04	83,75	89,2	92,45	97,32	111,2	91,45	99,56	84,71	106,7	107,8
6.	Болгарія	91,43	91,55	83,86	102,7	100,7	97,47	101,8	106,2	105,8	107,8	90,3
7.	Німеччина	94,56	95,22	96,14	97,09	103	99,27	97,76	97,5	91,58	93,67	94,74
8.	Франція	98,65	101	97,86	96,33	102,5	102,2	95,27	101,4	97,03	97,88	92,19
9.	Великобританія	94,33	96,62	90,8	92,75	100,7	101,4	97,96	102,2	99,56	103,6	96,84
10.	Європейський Союз	Дані відсутні										

Джерело: складено за даними Світового банку [13].

Відтак, в окремих країнах відбувається зростання обсягів виробництва продуктів харчування, до прикладу, в Польщі, Литві, Латвії, Естонії, а в інших – навпаки, зменшення (Україна, Болгарія, Німеччина, Франція). Що стосується України, то в період 2016-2019 рр. було активізовано виробництво як продукції рослинництва, так і продуктів харчування, але у 2020 р. заявлені показники мали протилежну динаміку. Така нестабільність вказує на відсутність перманентності в розвитку аграрного сектору України.

Відповідно до Господарського кодексу України суб'єкти господарювання України класифіковано на суб'єктів великого, середнього та малого підприємництва (в т.ч. мікро-). Усі вони можуть займатися веденням сільськогосподарської діяльності, однак не завжди результати їх роботи оприлюднюються (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Динаміка обсягу виробленої сільськогосподарської продукції суб'єктами великого, середнього, малого підприємництва України за 2013-2020 рр.

№ з/п	Показники, тис. грн	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1.	Обсяг виробленої сільськогосподарської продукції, в т.ч.:	196385174,8	286905614,2	д.в.	474884081,0	524120701,1	616094021,8	636661450,6	д.в.
1.1.	суб'єктами великого підприємництва	24723503,0	41015300,2	68730996,7	57660356,0	46423658,2	63282845,4	80991849,5	90514955,8
	у % до загального показника	12,6	14,3	16,5	12,2	8,8	10,3	12,7	13,3
1.2.	суб'єктами середнього підприємництва	106835196,5	145299070,9	д.в.	245649732,6	269225070,0	312761803,2	312694136,7	д.в.
	у % до загального показника	54,4	50,6	д.в.	51,7	51,4	50,8	49,1	д.в.
1.3.	суб'єктами малого підприємництва	64826475,3	100591243,1	д.в.	171573992,4	208471972,9	240049373,2	242975464,4	д.в.
	у % до загального показника	33,0	35,1	д.в.	36,1	39,8	38,9	38,2	д.в.
1.3.1	в т.ч. суб'єктами мікропідприємництва	21658362,1	36810774,9	42118078,9	60392162,2	71811417,3	83643610,9	89744254,3	99566423,7
	у % до загального показника	11,0	12,8	10,1	12,7	13,7	13,6	14,1	14,7

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [14].

Примітка: д.в. – дані відсутні (офіційно не оприлюднені).

Згідно з даними таблиці 3.12 найбільша частка в структурі обсягу виробленої сільськогосподарської продукції припадає на суб'єктів середнього підприємництва (54,4% – у 2013 р., 49,1 % – у 2019 р.).

Досить важливо, аби продукція сільськогосподарського виробництва була вчасно і повністю реалізована, адже зберігання її на складах може спричинити псування і подальшу непридатність до використання. Відтак, обсяг реалізації сільськогосподарської продукції – важливий індикатор результативності діяльності аграрного сектору України (табл. 3.13).

Таблиця 3.13

Динаміка реалізації сільськогосподарської продукції суб'єктами ринку України за 2010-2021 рр. (тис. тон)

№ з/п	Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021/ 2010, ТР
1.	Культури зернові та зернобобові	23034,9	27788,5	33116,3	37954,2	40220,5	45830,2	37622,0	39319,7	42454,7	49019,1	42246,5	41993	182,3
2.	Насіння культур олійних	7685,3	7818,3	10675,8	12070,5	13172,8	14630,7	12242,1	13696,1	13684,6	16728,8	14117,4	11605,3	151,0
3.	Буряк цукровий фабричний	9767,5	11873,4	10816,9	5633,5	8997,9	5818,9	10879,4	12533,5	5015,3	4077,7	3306,2	3899,5	39,9
4.	Картопля	288,6	346,4	433,8	456,8	543,4	390,8	276,8	268,6	276,7	228,8	250,8	240,4	83,3
5.	Культури овочеві	618,8	864,4	919,2	851,2	955,5	1043,8	889,3	968,1	959,8	905,9	1019	1034,3	167,1
6.	Культури баштанні продовольчі	43,0	43,4	39,1	43,1	28,5	44,8	24,0	9,9	13,5	10,4	8,6	5,6	13,0
7.	Виноград	117,1	140,4	151,8	206,1	179,1	154,2	187,7	206,5	175,9	77,5	47,7	47,5	40,6
8.	Культури плодові та ягідні	183,9	193,0	227,2	266,7	1215,3	294,2	248,3	228,8	341	268,8	182,5	212,0	115,3
9.	Тварини сільськогосподарські живі	1476,5	1570,5	1617,1	1853,6	1957,5	1947,2	2176,3	2001,2	1009,2	1023,9	1069,4	1080,6	73,2
10.	Молоко від сільськогосподарських тварин усіх видів	1977,0	2033,9	2334,1	2389,6	2506,2	2538,3	2542,6	2689,6	2603,2	2550,6	2632,8	2667,6	134,9
11.	Мед натуральний	551,3	487,1	381,6	495,0	616,9	462,2	353,4	463,1	301,8	288,2	354	253,3	45,9
12.	Цукор білий кристалічний буряковий	675,1	863,2	1005,2	1100,6	895,6	1349,0	997,7	896,8	1093,4	770,1	737	657,8	97,4

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [14].

Як свідчать дані табл. 3.13, у 2021 р. порівняно із 2010 р. зросли обсяги реалізації таких груп, як: культури зернові і зернобобові (на 82,3 %); насіння культур олійних (на 51 %); овочеві культури (на 67,1 %); культури плодові та ягідні (на 15,3 %); молоко (на 34,9 %). За іншими групами сільськогосподарської продукції спостерігається невтішна динаміка – до зменшення обсягів реалізації. Особливо скоротилися обсяги продажів культур баштанних продовольчих (кавунів та ін.) (на 87 %). Якщо у 2010 р. вони склали 43,0 тис. тон, то у 2021 р. – 5,6 тис. тон.

При цьому рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції, що оприлюднюється Державною службою статистики України, перебуває в межах 11,2-27 %. Водночас, в частині продукції рослинництва показник перевищує відповідний індикатор щодо продукції тваринництва (додаток В). Загалом, якщо розглядати динаміку реалізації продукції в сільському, лісовому та рибному господарстві України (код «А» за КВЕД–2010) (додаток Г), то слід зазначити, що спостерігається значне її збільшення (на 811,5% у 2021 р. порівняно з 2010 р.). Це спричинене в тому числі тим, що в країні наявна інфляція і відповідне здорожчання ціни одиниці усіх видів продукції. Стосовно обсягів реалізації сільськогосподарської продукції в регіонах, потрібно відмітити, що найбільші показники за результатами 2021 р. забезпечили Київська (44814,6 млн грн), Чернігівська (40556,2 млн грн), Полтавська (38365,0 млн грн), Черкаська (33899,5 млн грн) та Хмельницька області (31886,2 млн грн) (додаток Д).

Обсяги реалізації разом із показниками витрат безпосередньо впливають на величину прибутку (збитку), що є кінцевим результатом діяльності суб'єктів господарювання (табл. 3.14). Заявлені дані підтверджують збільшення чистого прибутку в 2015 р., 2018-2019 рр., 2021 р. і його зменшення в 2016-2017 рр., 2020 р. у суб'єктів господарювання, залучених до даного виду економічної діяльності.

Формування чистого прибутку підприємств сільського, лісового та рибного господарства України (код «А» за КВЕД–2010) за 2014-2021 рр. (млн грн)

№ з/п	Показники	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1.	Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) та чисті зароблені страхові премії	214972,5	366966,4	402597,4	452760,1	528657,8	560598,7	602684,4	770262,8
2.	Інші операційні доходи	41820,5	68659,2	47501,8	40368,2	49067,2	94702,7	67388	110758,2
3.	Інші доходи	5414,5	15378,1	6811,2	6846,6	10828,4	16315,4	11223,3	14270,9
4.	Разом чисті доходи	262207,8	451008,4	456910,9	499974,9	588554,0	671617,7	681306,2	895298,7
5.	Операційні витрати	212891,7	307469,1	339758,9	402619,4	487906,0	549221,4	563677,4	626563,6
6.	Інші витрати	27638,3	40397,0	26042,1	28011,4	29168,9	28354,0	35387,7	28745,8
7.	Витрати, всього	240726,5	348159,3	366297,7	431116,4	517551,4	578362,3	599687,7	656491,7
8.	Чистий прибуток	21481,3	102849,1	90613,2	68858,5	71002,6	93255,4	81618,5	238807

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [14].

Частка підприємств, котрі працюють прибутково, є значною (88,3 % у 2021 р.). Проте є також збиткові суб'єкти господарювання, які функціонують в сільському, лісовому та рибному господарстві (рис. 3.4).

Порівнюючи дані, зокрема значення чистого прибутку та прибутку до оподаткування, зображені в табл. 3.14 і на рис. 3.4, можна зробити висновок, що їх динаміка є однаковою. З огляду на те, що сільськогосподарськими виробниками, які перебувають на загальній системі оподаткування, систематично відбувається сплата податку на прибуток, такі показники дещо відрізняються в цифровому вираженні.

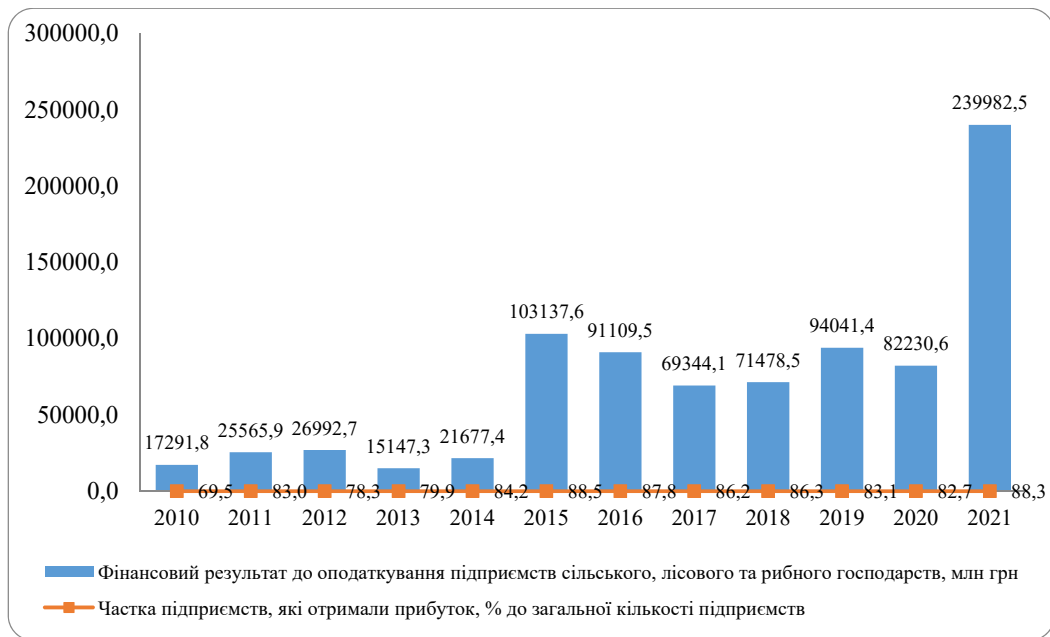


Рис. 3.4. Фінансові результати підприємств сільського, лісового та рибного господарства України (код «А» за КВЕД–2010) та частка прибуткових підприємств в період 2010-2021 рр. (%)

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [14].

Показники прибутку є ключовими при обчисленні рівнів рентабельності (рис. 3.5).

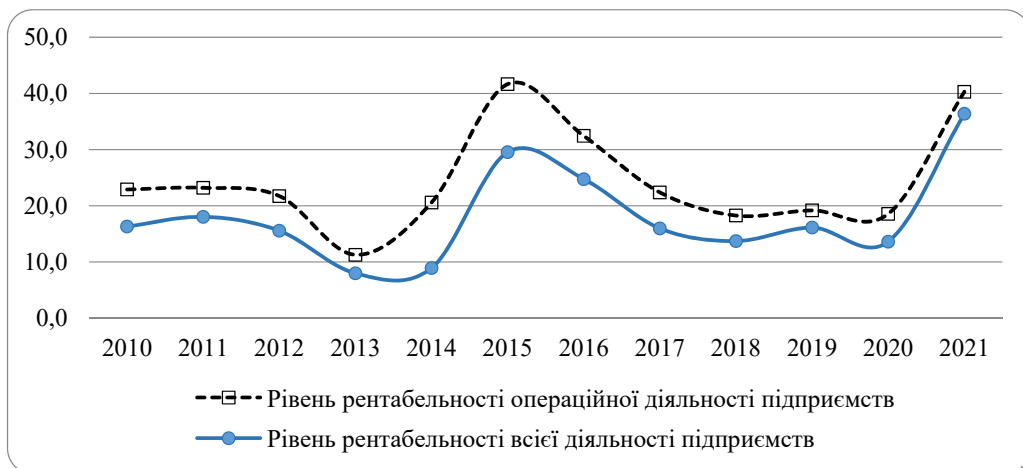


Рис. 3.5. Рівень рентабельності операційної та всієї діяльності підприємств сільського, лісового та рибного господарства України(код «А» за КВЕД–2010) за 2010-2021 рр. (%)

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [14].

Як бачимо, простежується схожа динаміка показників рентабельності операційної та всієї діяльності сільськогосподарських підприємств: збільшення в 2011 р., 2014-2015 рр., 2019 р., 2021 р. і зменшення в 2013 р., 2016-2018 рр.

На показник прибутку суттєвий вплив чинять обсяги експорту, а висококонкурентоспроможність української аграрної продукції дозволяє його нарощувати. Якщо в середині 90-х років минулого століття, коли Україна тільки виходила на зовнішні ринки, експорт аграрної продукції становив трохи більше 3 млрд дол. США, то у 2020 році – майже 22,2 млрд дол. США [95]. Динаміку експорту агропродукції рослинного походження та її місце в структурі загального експорту АПК України за 2000-2020 рр. представлено на рис. 3.6.

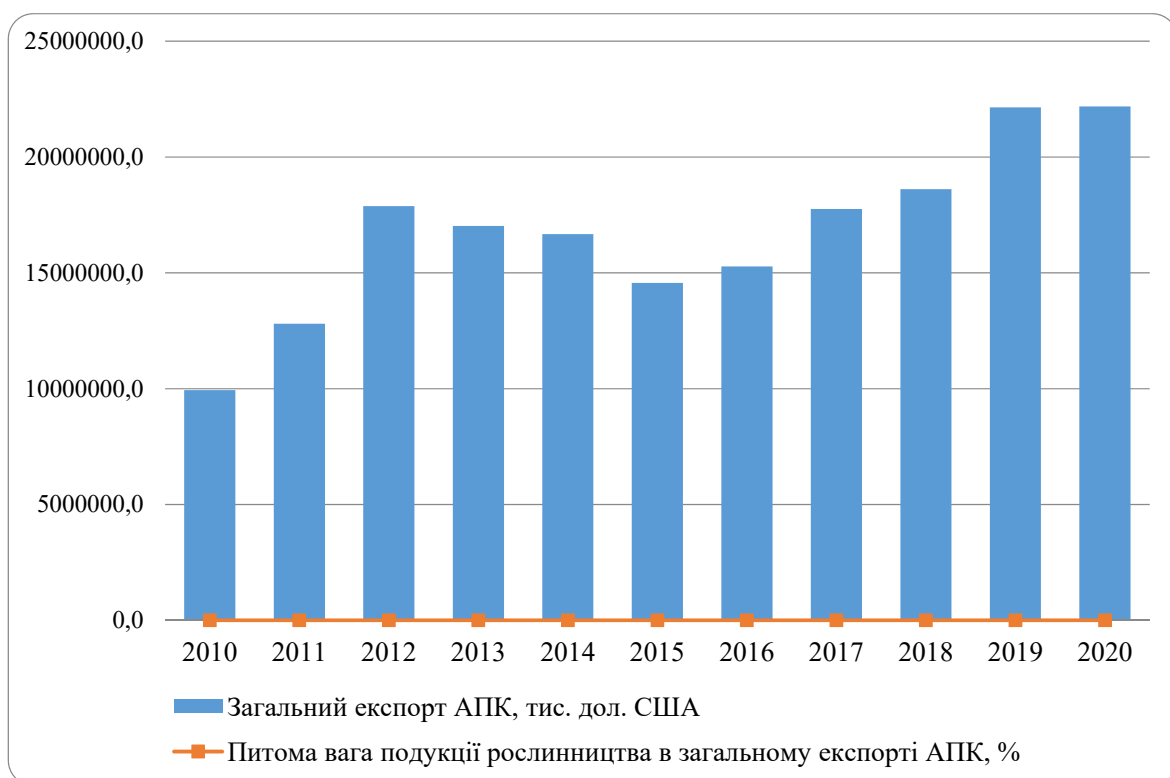


Рис. 3.6. Динаміка експорту продукції рослинництва та її частка в структурі загального експорту АПК України за 2010-2020 рр.

Джерело: складено за даними [95].

Індикатор питомої частки експорту сільськогосподарської сировини в загальному обсязі товарного експорту можна віднести до узагальнюючих індикаторів розвитку аграрного сектору (табл. 3.15).

Таблиця 3.15

Динаміка експорту сільськогосподарської сировини країн Європи за 2010-2021 рр. (% від загального обсягу товарного експорту)

№ з/п	Країни	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1.	Україна	1,15	1,07	0,99	1,27	1,77	2,15	2,11	1,74	2,02	1,74	1,71	1,57
2.	Польща	1,17	1,24	1,26	1,36	1,36	1,29	1,27	1,22	1,32	1,03	1,00	1,00
3.	Литва	2,34	2,39	2,18	2,51	2,69	2,95	3,03	2,85	3,11	2,98	2,94	3,14
4.	Латвія	13,16	11,10	9,47	10,15	10,86	10,85	11,02	10,24	11,87	11,68	10,84	12,89
5.	Естонія	5,34	4,33	4,02	4,91	5,51	5,97	6,22	6,64	8,07	7,55	6,99	7,90
6.	Болгарія	1,38	1,32	1,34	1,29	1,45	1,36	1,21	1,21	1,30	1,17	0,95	-
7.	Німеччина	0,87	0,91	0,86	0,86	0,85	0,80	0,79	0,73	0,75	0,74	0,78	0,88
8.	Франція	0,96	1,03	0,97	0,97	0,98	0,95	0,95	0,97	0,92	0,89	0,95	1,06
9.	Великобританія	0,68	0,70	0,71	0,61	0,64	0,59	0,59	0,54	0,49	0,45	0,47	0,54
10.	Європейський Союз	1,50	1,54	1,51	1,54	1,51	1,51	1,49	1,43	1,43	1,39	1,42	1,59

Джерело: складено за даними Світового банку [13].

Питома вага експорту сільськогосподарської сировини України всукупній величині вітчизняного товарного експорту в період 2010-2021 рр. зростає з 1,15% у 2010 р. до 1,57 % у 2021 р. В окремі роки заявлене значення скорочувалося (2011-2012 рр., 2016-2017 рр., 2019-2021 рр.), в інші – збільшувалося. Частка експорту сільськогосподарської сировини Європейського союзу в цілому становила 1,5 % у 2010 р. та 1,59 % у 2021 р., тобто суттєвих змін вона не зазнала.

Питома вага імпорту сільськогосподарської сировини з України у загальному обсязі світового товарного імпорту за досліджуваний період зменшилася з 1,08 % у 2010 р. до 1,02 % у 2021 р. (табл. 3.16). Частка імпорту сільськогосподарської сировини Європейського союзу у загальному обсязі товарного імпорту також зазнала подібної динаміки – зменшилася з 1,59 % у 2010 р. до 1,41 % у 2021 р.

**Динаміка імпорту сільськогосподарської сировини з країн Європи
за 2010-2021 рр. (% від загального обсягу товарного імпорту)**

№ з/п	Країни	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1.	Україна	1,08	0,99	0,96	0,99	1,09	1,14	1,24	1,18	1,06	0,97	1,05	1,02
2.	Польща	1,75	1,95	1,87	1,81	1,75	1,66	1,62	1,54	1,60	1,39	1,41	1,43
3.	Литва	1,71	1,75	1,70	1,88	2,07	2,26	2,56	2,42	2,50	2,54	2,65	2,74
4.	Латвія	1,49	1,28	1,39	1,60	2,18	2,42	2,56	2,41	3,02	2,91	3,17	3,96
5.	Естонія	2,25	1,96	1,85	2,23	2,32	2,50	2,61	2,68	2,75	2,78	3,13	3,98
6.	Болгарія	1,07	1,12	1,03	1,07	1,11	1,10	1,27	1,26	1,27	1,26	1,12	-
7.	Німеччина	1,66	1,68	1,56	1,54	1,47	1,43	1,43	1,36	1,30	1,21	1,16	1,27
8.	Франція	1,39	1,33	1,20	1,20	1,17	1,18	1,16	1,13	1,16	1,09	1,14	1,2
9.	Великобританія	1,15	1,10	0,97	1,15	1,25	1,26	1,17	1,19	1,28	1,16	1,25	1,49
10.	Європейський Союз	1,59	1,66	1,56	1,57	1,54	1,53	1,52	1,44	1,43	1,35	1,34	1,41

Джерело: складено за даними Світового банку [13].

Протилежна динаміка, що характеризується збільшенням імпорту, притаманна Литві, Латвії, Естонії.

Аграрний сектор України пройшов через кілька значних трансформацій, які суттєво змінили парадигму його розвитку. Найбільш важливими досягненнями розвитку аграрного сектору є агробіокліматичний потенціал нарощування виробництва сільськогосподарської продукції, висока її якість і безпечність, що підтверджується міжнародним визнанням; інвестиції аграріїв у насіння, добрива, засоби захисту рослин та впровадження ІТ-технологій; застосування інноваційних розробок відомих селекційних компаній; використання новітньої сучасної техніки, що дає можливість якісно обробляти ґрунт; у господарствах працює найкраща світова техніка – від тракторів до сучасних зернозбиральних комбайнів. Водночас основними недоліками розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні є різке падіння родючості ґрунтів у зв'язку з суттєвим зменшенням внесення органічних добрив, меліорантів; зростання площ, які заселені небезпечними шкідниками, хворобами, вірусами і бактеріозами; відсутність агрохімічних обстежень

грунтів на державному рівні у різних регіонах країни; низький рівень фінансування наукових установ, які пов'язані з аграрним сектором, що призвело до втрат кадрів [94].

Аграрний сектор України, що володіє значним промисловим потенціалом, в т.ч. експортним, забезпечує продовольчу безпеку, має необхідні передумови для активізації розвитку, в умовах сьогодення є основним джерелом надходження іноземної валюти. Це єдиний сектор економіки, що здатний забезпечувати позитивне сальдо зовнішньої торгівлі. Подальше нарощування експортних потужностей з боку України з огляду на перевищення обсягів виробництва над можливостями внутрішнього споживання, диверсифікація експорту, розширення його географії слугуватиме важливим чинником забезпечення зростання стабільності економіки в майбутньому, сприятиме значному поліпшенню макроекономічних характеристик України та вирішенню низки як ключових глобальних проблем (до прикладу, світової проблеми голоду), так і регіональних соціально-економічних викликів. Аграрний сектор України, безсумнівно, може стати флагманом вітчизняної економіки, драйвером її розвитку, що забезпечить ефективну інтеграцію до світового економічного простору та входження до складу «Топ-5» експортерів основних видів сільськогосподарської продукції.

Ефективна та стала діяльність підприємств аграрного сектору повинна, передусім, враховувати нові вимоги до товаровиробника і його стратегії конкурентоспроможного розвитку в сучасних економічних умовах господарювання. Комплексне впровадження наукових розробок дозволить досягти високих показників урожайності, що є основою інтенсифікації і рентабельного ведення сільськогосподарського виробництва [92].

Важливим фактором впливу на зростання масштабів сільськогосподарського виробництва є наявність достатнього фінансового забезпечення, здійснення виваженої економічної політики та ефективного регулювання земельних відносин.

3.2. Оцінювання фінансового забезпечення розвитку аграрного сектору та стратегічна діагностика економічної політики

Розв'язання глобальних проблем, які постають на шляху інноваційного розвитку економіки, потребує, передусім, раціонального використання наявних, проте зазвичай обмежених, фінансових ресурсів з боку окремих суб'єктів господарювання та держави в цілому, що уможлиблюється через створення раціонального механізму фінансового забезпечення.

Фінансове забезпечення виконує важливу функцію у досягненні ефективності діяльності та відіграє винятково важливу роль як при здійсненні операційної діяльності, так і при інвестуванні. У сучасних умовах невизначеності перед підприємствами постають проблеми щодо пошуку інструментів для втримання своїх позицій, забезпечення стабільної, безперервної, ефективної діяльності [49, с.132]. Фінансове забезпечення розвитку аграрного сектору набуває особливої актуальності з огляду на його специфіку. Діяльність суб'єктів аграрного сектору традиційно вважається досить ризиковою, будучи водночас, як правило, прибутковою і надзвичайно перспективною. Однак, перманентно виникають проблеми щодо фінансового забезпечення, які потребують пошуку відповідних джерел, шляхом накопичення достатнього обсягу фінансових ресурсів та ефективного їх застосування. Це здійснюється з метою забезпечення безперервності процесу виробництва сільськогосподарської продукції та вчасного проведення розрахунків з контрагентами.

Відсутність ефективної системи фінансування аграрного сектору в умовах сьогодення спричиняє недостатність фінансових ресурсів не лише для підтримки господарюючих суб'єктів, а й для власне його подальшого розвитку.

Економічна сутність зазначеного поняття трактується науковцями по-різному. Так, І. Філіпішин розуміє під ним одну з окремих сфер діяльності підприємства поряд із виробництвом, постачанням, рекламою, збутом та фінансовим результатом [17, с. 127].

В. Загорський, О. Вовчак, І. Благун, І. Чуй [18, с. 239], О. Романенко, С. Огородник, М. Зязюн, А. Славкова [19, с. 25], К. Кватернюк [22] розглядають фінансове забезпечення з позиції покриття витрат за рахунок фінансових ресурсів, акумульованих суб'єктами господарювання і державою. Цієї ж думки дотримуються О. Романенко [26], Г. Кіщенко [28]. Б. Андрушків, О. Владимир, І. Федішин, Р. Шерстюк його тлумачать як «...різноманітні фонди фінансових ресурсів, що створюються і використовуються з метою здійснення виробництва і реалізації продукції, робіт, послуг у різних галузях, а також для фінансування інших видів діяльності підприємства», водночас наголошуючи на тому, що «...це мистецтво, яке потребує таланту, терпіння і вміння» [20, с. 3].

С. Мочерний переконаний, що це «...сума грошей на рахунку клієнта біржі з урахуванням прибутку або збитку за відкритими контрактами і комісії за цими контрактами, отриманої в разі їх ліквідації» [35]. Цю ж позицію підтримують Б. Гаврилишин, А. Гальчинський, В. Геєць [37, с. 483]. В. Оспіщев розуміє під ним поняття потреб фінансового відтворювального процесу за рахунок власних або залучених коштів [25, с. 81].

Важливим інструментом впливу на економічні та соціальні процеси шляхом перерозподілу та використання фінансових ресурсів між пріоритетними сферами суспільного виробництва вважає фінансове забезпечення І. Давидова [21]. В роботах Н. Карпишин [23, с. 28] та Г. Погріщук [29] фінансове забезпечення визначено як складову макроекономічного механізму, в публікації І. Козій [36] – як складову фінансового механізму. Натомість Я. Бездуган [24], О. Романенко [26] ідентифікують його як метод фінансового механізму, з допомогою якого формують і використовують фонди коштів і який характеризує зміст впливу фінансів на різні аспекти розвитку суспільства.

В дослідженнях А. Ковальнової фінансове забезпечення трактується як процес взаємовідносин суб'єкта з іншими суб'єктами господарської діяльності з приводу мобілізації та використання фінансових ресурсів для ефективного функціонування [38], О. Яцух – як система організації фінансових відносин,

спрямована на оптимальне використання різних джерел фінансових ресурсів із метою отримання максимальних соціально-економічних результатів господарювання [39, с. 111].

Окремі науковці під фінансовим забезпеченням розуміють сукупність заходів:

- визначену законодавством, яка спрямована на створення фінансової бази для досягнення певних цілей [30, с. 81];

- щодо забезпечення відповідними ресурсами, виходячи з можливих тенденцій до інтегрованості, окремих суб'єктів господарювання у межах певних угруповань, однією з головних цілей яких є підвищення сукупності їх вартості шляхом оптимізації очікуваних дисконтованих грошових надходжень [31, с. 8]. Інші вчені вважають, що фінансове забезпечення – це сукупність відносин:

- у процесі залучення необхідного розміру фінансових ресурсів та їх ефективного використання [32, с.198];

- щодо пошуку, залучення й ефективного використання фінансових ресурсів та організаційно-управлінських принципів, методів і форм їх впливу на соціально-економічну діяльність територіальних одиниць, господарських суб'єктів, інноваційний розвиток національної економіки [33; 34].

Що стосується власне визначення фінансового забезпечення діяльності сільськогосподарських підприємств, то в роботі О. Яцук сутність поняття досліджено з позиції системного, динамічного, предметного, ситуаційного, інтеграційного, синергічного, проектного, процесного, редукційного, індикаторного, функціонального, оцінювального, уніфікованого та комплексного підходів [39, с. 52].

Вважаємо слушним в даному контексті виокремлення лише системного підходу (сукупність економічних відносин із залученням фінансових ресурсів у господарську діяльність підприємства). Інші – тією чи іншою мірою його дублюють.

Фінансове забезпечення економічного розвитку характеризує систему заходів організаційного, правового, інформаційного характеру, спрямовану на концентрацію фінансових ресурсів для вирішення глобальних економічних, соціальних та екологічних проблем як держави, так і регіонів, і посідає важливе місце в системі державного регулювання. Його основні складові охоплюють економічний цикл, секторальну, галузеву і регіональну структури економіки, умови нагромадження капіталу, зайнятість, грошовий обіг, конкурентне середовище, соціальні відносини, зовнішньоекономічні зв'язки [40; 21, с. 82]. Фінансове забезпечення розвитку національної економіки – це сукупність економічних відносин, які виникають щодо пошуку, залучення та ефективного використання фінансових ресурсів задля покриття виробничих, інвестиційних та інших витрат суб'єктів господарської системи [48, с. 92].

З нашої точки зору, під фінансовим забезпеченням з позиції мікро- рівня слід розуміти результат взаємовідносин суб'єктів ринку з іншими контрагентами, що відображається в надходженні фінансових ресурсів з метою ефективного їх використання і прибуткового функціонування в майбутньому. З позиції макро- рівня фінансове забезпечення розвитку аграрного сектору – це складна система організації економічних відносин, які виникають щодо пошуку, залучення, формування і ефективного використання фінансових ресурсів задля подальшого розвитку національної економіки. Недостатній рівень фінансового забезпечення аграрного сектора економіки як індикатор неефективної економічної політики з огляду на наявні ризики і виклики сьогодення обмежує можливість реалізації низки заходів, які своєю чергою впливають на забезпечення економічної безпеки України. Натомість належний його рівень сприяє створенню передумов для підвищення рівня економічної безпеки (рис. 3.7). Таким чином, підвищення рівня економічної безпеки держави та подальший стабільний розвиток суб'єктів аграрного сектору економіки значною мірою залежить від рівня фінансового забезпечення.

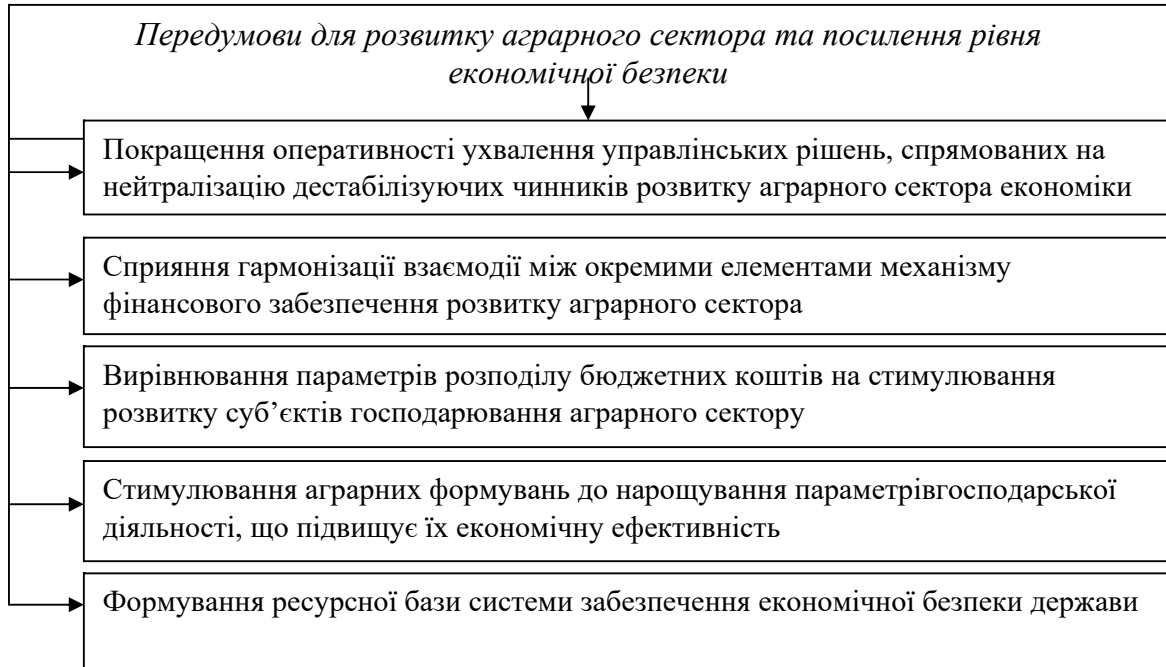


Рис. 3.7. Передумови для розвитку аграрного сектора та посилення рівня економічної безпеки держави, які формуються з огляду на відповідний рівень фінансового забезпечення.

Джерело: складено за даними: [12, с. 381-382].

Отже, економічна політика країни, насамперед, повинна бути спрямована на розроблення дієвих механізмів щодо його удосконалення. Фінансове забезпечення виконує дві основні функції (рис. 3.8).

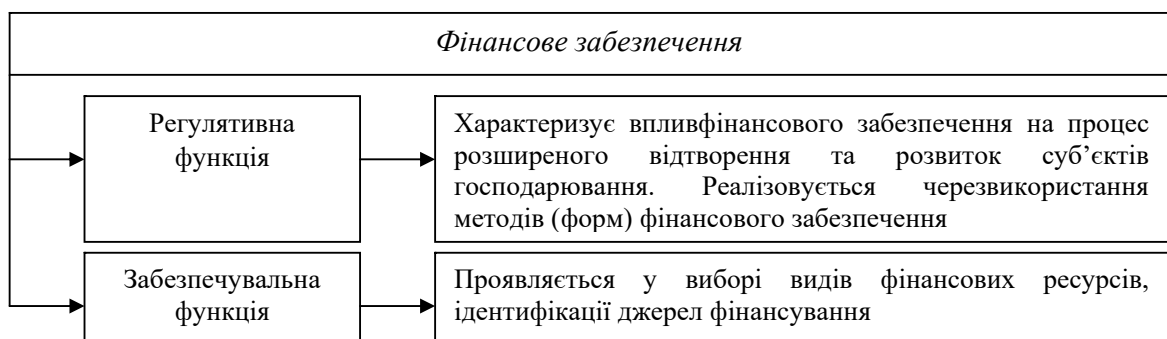


Рис. 3.8. Функції фінансового забезпечення.

Джерело: складено за даними: [48, с. 92].

Для реалізації алгоритму фінансового забезпечення використовуються різноманітні його форми (види, елементи, методи). Так, О. Яцух до основних форм фінансового забезпечення сільськогосподарської діяльності в Україні, за допомогою використання яких відбувається формування фінансових ресурсів, відносить самофінансування, кредитування, державну підтримку та інвестування [39, с. 53]; С. Юрій – самофінансування, кредитування, бюджетне фінансування [45]; М. Дем'яненко – самофінансування, кредитування, безповоротне фінансування, додаткове гарантійне забезпечення [46]; А. Ніколаєва, В. Демчук – самофінансування, банківське кредитування, лізингове фінансування, інвестування, бюджетне фінансування, фінансування з різноманітних грошових фондів [47]; Я. Дропа, У. Макаренко – самофінансування, пільгове, позикове та інфляційне фінансування [48]; О. Яцух – самофінансування, кредитування та страхування, бюджетне фінансування, оподаткування, фондове фінансування, сумісне інвестування та міжнародне фінансування [39, с. 68].

Лише частково підтримуючи зазначене, виокремимо і детальніше дослідимо такі форми фінансування, як: самофінансування, бюджетне фінансування та кредитування.

Традиційно основним джерелом фінансування і розвитку суб'єктів аграрного ринку виступає самофінансування, що базується на використанні власних ресурсів, тобто ті грошові кошти, які отримує власне суб'єкт господарювання внаслідок ведення господарської діяльності, виконуючи роботи, надаючи послуги, реалізуючи готову продукцію чи товари, він використовує на власний розсуд, переслідуючи мету подальшого розвитку, максимізації доходів і нарощування рівня рентабельності. Як слушно зауважує А. Череп, «...теорія й практика самофінансування суб'єктів господарювання є важливими елементами економічних доктрин індустріально розвинених держав» [50, с. 28]. З позиції науковців джерела самофінансування можуть бути досить різноманітними (табл. 3.17).

Ідентифікація джерел самофінансування у наукових працях

№ з/п	Джерела самофінансування	Науковець, джерело
1.	Прибуток	Н. Пойда-Носик, С. Грабарчук [52, с. 96-103]
2.	Чистий прибуток + приховані резерви (недооцінка активів і передчасне їх списання, прискорена амортизація)	В. Арначій, В. Чумак [53, с. 55]; О. Терещенко [54, с. 171-173]
3.	Чистий прибуток + амортизаційні відрахування + кредити банку	А. Загородній [56, с. 415], В. Лановой [57, с. 116-117]
4.	Чистий прибуток; амортизаційні відрахування; витрати на капітальний ремонт і модернізацію основних фондів, що відносять на витрати суб'єкта підприємницької діяльності; реінвестовані дивіденди (виплата дивідендів цінними паперами – акціями); зменшення власного портфеля фінансових інвестицій (вивільнення власних фінансових ресурсів); бюджетні асигнування, отримані на розвиток виробництва; сума пільг із податку на прибуток, що спрямовуються на спеціальні рахунки об'єднань інноваційно-активних суб'єктів підприємницької діяльності, наприклад, технопарків, інфопортів; доходи від розміщення додаткової емісії акцій та емісійний дохід.	І. Зятковський [51, с. 139]
5.	Частина прибутку, яка залишається в розпорядженні підприємства на умовах власності або повного господарського відання (чисте самофінансування), а також амортизаційні відрахування	Я. Дропа, У. Макаренко [48, с. 95]

Відображені в таблиці 3.17 джерела самофінансування визначені необ'єктивно з огляду на те, що вони не ілюструють економічної природи самофінансування як такого. Зокрема, з нашої точки зору, прибуток не є джерелом самофінансування, адже згідно з Н(П)СБО 1, яким затверджено структуру форми № 3 фінансової звітності «Звіт про власний капітал», прибуток може розподілятися лише на виплату дивідендів, поповнення зареєстрованого капіталу і відрахування до резервного капіталу (рядки 4200-4210 цієї форми). Відтак, його не може бути спрямовано ні на які інші напрями. Я. Дропа, У. Макаренко констатують, що «...амортизаційні відрахування є головною складовою валового фінансування, в контексті якого можуть бути прирівнені до валового прибутку, оскільки вони є відшкодованими раніше витраченими прибутками підприємства на створення та придбання необоротних активів, які амортизуються» [48, с. 95].

Цілком не підтримуючи вищесказане, відмітимо, що валовий прибуток згідно з Н(П)СБО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» обчислюється як різниця між чистим доходом від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) і собівартістю реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) [59]. Очевидно, що він аж ніяк не може бути ототожнений з амортизаційними відрахуваннями, і, звичайно, не є джерелом самофінансування.

Вважаємо, що лише чистий дохід від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг (виручка) у вигляді грошових коштів на поточному рахунку чи в касі сільськогосподарського підприємства може слугувати джерелом його самофінансування. Шляхом перерахування коштів з поточного рахунку можна здійснити платіж будь-якому контрагенту, чим окреслити можливий напрям використання коштів через механізм самофінансування. Не заперечуючи той факт, що «...ефект самофінансування виявляється з моменту одержання доходу й до визначення чистого прибутку, розподілу та виплати дивідендів», не погоджуємося з думкою, що «...схвалення власниками підприємства обсягів самофінансування є одночасно рішенням щодо розміру виплачених дивідендів» [48, с. 95]. Рішення про виплату дивідендів ухвалюється зборами акціонерів після завершення звітного періоду за умови наявності чистого прибутку. Ці кошти є власністю акціонерів, котрі мають змогу їх спрямовувати у будь-яких напрямках, не завжди будучи працівниками конкретного суб'єкта господарювання.

Іншою формою фінансування є бюджетне фінансування на безповоротній основі. В аграрному секторі економіки воно здійснюється через Міністерство аграрної політики та продовольства України (табл. 3.18). Відтак, простежується суттєве зменшення державної підтримки в частині фінансування розвитку тваринництва, хмелярства, закладення молодих садів, виноградників, ягідників і нагляду за ними, фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів та розвитку фермерських господарств.

**Динаміка надання державної підтримки в аграрному секторі України
в період 2019-2021 рр.**

№ з/п	Напрямок фінансування	2019		2020		2021	
		Обсяг отриманих коштів, грн	Кількість отримувачів	Обсяг отриманих коштів, грн	Кількість отримувачів	Обсяг отриманих коштів, грн	Кількість отримувачів
1.	Державна підтримка галузі тваринництва	2433576120	1179	д.в.	д.в.	д.в.	д.в.
2.	Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників, ягідників і нагляд за ними	397878900	210	д.в.	д.в.	д.в.	д.в.
3.	Надання кредитів фермерським господарствам	225083000	595	65566900	176	50000000	127
4.	Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів	449872336,04	966	д.в.	д.в.	д.в.	д.в.
5.	Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств	420446653,6999999	5944	д.в.	д.в.	д.в.	д.в.
6.	Фінансова підтримка сільсько-господарських товаровиробників	640793814,5500001	4315	3965818472,8899965	11538	4662394874,780499	11198
7.	Всього:	4567650824,29	9927	4031385372,8899965	11614	4712394874,780499	11257

Джерело: складено за даними [41]. Примітка: д.в. – дані відсутні (офіційно не оприлюднені).

Обсяги надання кредитів фермерським господарствам та фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників також слідує динаміці до скорочення ТОП-10 отримувачів державної підтримки в 2019-2021 рр. наведено в додатку Е. Примітно, що очолюють рейтинг в 2019-2020 рр. такі суб'єкти аграрного бізнесу як: ТОВ «Вінницька птахофабрика» (2019 р. – 111944402 грн, 2020 р. – 52997817 грн) та СП ТОВ «Нива Переяславщини» (2019 р. – 89576486,94 грн, 2020 р. – 57062580 грн).

Впродовж 2019-2021 рр. щороку до складу ТОП-10 отримувачів державної підтримки на розвиток аграрного бізнесу входили СП ТОВ «Нива Переяславщини» (2019 р. – 89576486,94 грн, 2020 р. – 57062580 грн, 2021 р. – 33079998 грн) та ФГ «Гадз» (2019 р. – 43034763 грн, 2020 р. – 27728401,1 грн, 2021 р. – 64999999,22 грн).

Якщо досліджувати динаміку отримання державної підтримки а галузі агропромислового комплексу у розрізі регіонів (додаток Є), то слід констатувати, що найбільший обсяг фінансування отримала Вінницька область (505 млн грн. у 2019 р., 308 млн грн. у 2020 р., 134 млн грн. у 2021 р.) і Київська область (409 млн грн. у 2019 р., 294 млн грн. у 2020 р., 378 млн грн. у 2021 р.). Проте у 2021 р. зазначений показник у Вінницькій області скоротився на 174 млн. грн., натомість у Київській – зріс на 84 млн грн. В Україні функції з реалізації державної політики щодо підтримки становлення і розвитку фермерських господарств виконує Український державний фонд підтримки фермерських господарств, що є суб'єктом державного сектору. Його основне завдання – виконання функції з реалізації державної політики щодо становлення і розвитку фермерських господарств в установленому законодавством порядку [42].

Основні напрями діяльності Українського державного фонду підтримки фермерських господарств представлено в табл. 3.19. Регулювання діяльності Українського державного фонду підтримки фермерських господарств здійснюється наступними нормативно-правовими актами: Законом України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 р, Порядком використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 25.08.2004 р., Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 11.03.2022 р. «Про затвердження форм заявок для надання фінансової підтримки фермерським господарствам».

**Основні напрями діяльності Українського державного фонду підтримки
фермерських господарств**

№ з/п	Напрями діяльності	Реалізація напрямів
1.	Ефективне використання	Забезпечення ефективного використання та своєчасного повернення коштів, що виділяються на фінансову підтримку фермерських господарств з державного бюджету
2.	Фінансова підтримка	Визначення розміру потреби у коштах для фінансової підтримки фермерських господарств
3.	Фінансова допомога	Надання фінансової допомоги фермерським господарствам з відокремленими садибами, фермерським господарствам, які проводять господарську діяльність та розташовані у гірських населених пунктах, на поліських територіях на безповоротній основі і на конкурсних засадах на поворотній основі, а іншим фермерським господарствам – тільки на конкурсних засадах на поворотній основі
4.	Витрати	Фінансування витрат, пов'язаних з розробкою проєктів відведення земельних ділянок для ведення фермерського господарства
5.	Кредити	Надання кредитів фермерським господарствам для виробництва, переробки і збуту власно виробленої продукції на здійснення виробничої діяльності, придбання землі сільськогосподарського призначення
6.	Кращі умови	Пропонування кращих умов отримання кредитів, ніж у банківській установі
7.	Сприяння підприємницької діяльності	Активізація підприємницької діяльності фермерських господарств через створення ними сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та кредитних спілок, інших сервісних переробних та збутових підприємств
8.	Допомога в забезпеченні	Сприяння кадровому, дорадчому, інформаційному, науково-технічному забезпеченню фермерських господарств в умовах ринкової економіки тощо
9.	Фінансування	Кошти державного бюджету надаються в установленому законодавством порядку на безповоротній та на конкурсних засадах на поворотній основі

Джерело: складено за даними: [42].

Одержувачами фінансової підтримки можуть бути такі суб'єкти (рис. 3.9).

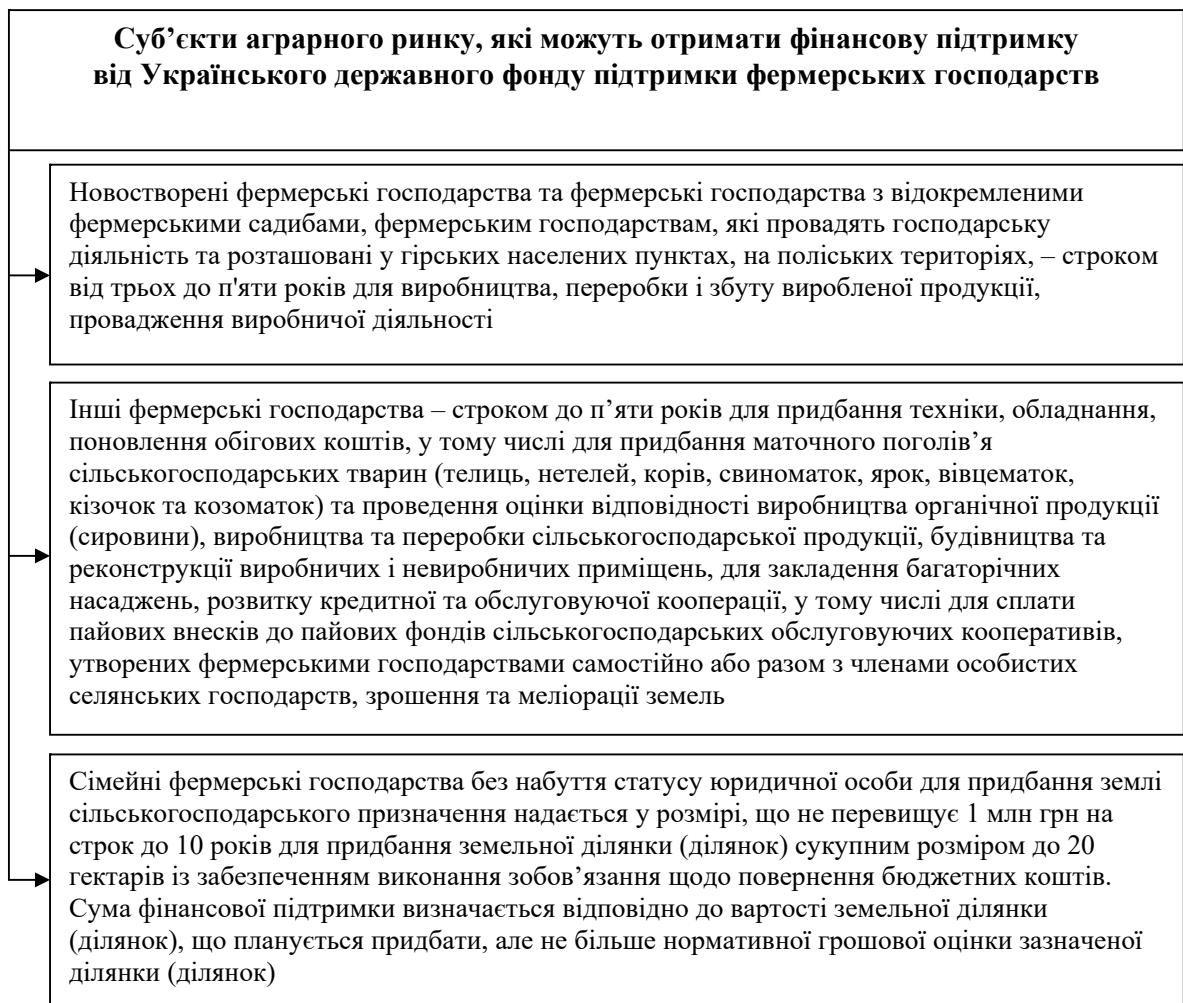


Рис. 3.9. Суб'єкти аграрного ринку, які можуть претендувати на отримання фінансової підтримки від Українського державного фонду підтримки фермерських господарств

Джерело: складено за даними: [42].

Фінансова підтримка на конкурсних засадах на поворотній основі надається у розмірі, що не перевищує 1 млн грн гривень, із забезпеченням виконання зобов'язання щодо повернення бюджетних коштів [42]. В період з 1995 р. по 2020 р. зазначеною установою було реалізовано програму «Надання кредитів фермерським господарствам» відповідно до «Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам» від 25.08.2004 р. № 1102 і надано кредитів на суму 804,896 млн грн в цілому, в т.ч. у 2020 р. на поточні рахунки 179

фермерських господарств надішли кредитні кошти в сумі 66,745 млн грн. Кількість заявок та суму виплачених коштів в розрізі областей у 2020 р. відображено в додатку Ж, за даними якого спостерігаємо, що найбільшу суму коштів отримали фермерські господарства Кіровоградської (16 суб'єктів, 5829 тис. грн), Одеської (13 суб'єктів, 5360 тис. грн) та Вінницької області (13 суб'єктів, 5293 тис. грн). У 2021 р. було здійснено виплату поворотної фінансової допомоги для 127 фермерських господарств на загальну суму 50 млн грн. Отже, можемо зробити висновок про її зменшення.

Державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників відповідно до Закону України «Про державний бюджет України на 2023 р.» передбачається у вигляді видатків за рахунок загального фонду у розмірі 201 млн грн, з яких:

- 200 млн грн – для надання підтримки сільськогосподарських товаровиробників, які використовують меліоровані землі, та організацій водокористувачів,

- 1 млн грн– для сімейних фермерських господарств як додаткова фінансова підтримка через механізм доплати на користь застрахованих осіб – членів/голови сімейного фермерського господарства єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Водночас для кредитування фермерських господарств у 2023 р. передбачається надання кредитів з державного бюджету за рахунок спеціального фонду в обсязі 80 млн грн, що дозволить створити в фермерських господарствах матеріально-технічну базу для забезпечення нарощування обсягів виробництва конкурентоздатної сільськогосподарської продукції[43].

За програмою «Виплата субсидій на одиницю оброблюваних угідь (1 гектар) фермерським господарствам» відповідно до «Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки фермерським господарствам» від 07.02.2018 р. № 106 Українським державним фондом підтримки фермерських господарств у 2020 р. було виплачено 60 421 038 грн відповідно до 1537 отриманих заявок від фермерських

господарств (додаток 3). Загалом найбільше субсидій у 2020 р. надано фермерським господарствам Одеської області (135 од. – 5363400 грн), Херсонської (118 од. – 4683403 грн), та Полтавської областей (102 од. – 4577760 грн).

У 2022 р. претендувати на отримання таких субсидій можуть виробники сільськогосподарської продукції (фізичні і юридичні особи), що оброблять не менше 1 і не більше 120 га земель сільськогосподарського призначення та відповідають іншим умовам програми. Сума виплати – 3100 грн на один гектар землі, але не більше 372 тис. грн[44].

Таким чином, бюджетна підтримка аграрного сектору є надзвичайно важливою формою кредитування, що здатна значною мірою впливати на його розвиток. На відміну від означеної форми, кредитування аграріїв банками відбувається на поворотній основі, однак воно також спроможне за інших сприятливих обставин створювати умови для розвитку сільськогосподарських товаровиробників. Часто функціонування аграрного сектору взагалі неможливе без залучення механізму зовнішнього фінансування у вигляді позикових коштів банків.

Банківське кредитування агропромислового сектору – це економічні відносини з приводу забезпечення підприємств АПК джерелом фінансування на умовах поворотності, платності, забезпеченості, строковості, цільового використання та диференційованості, що супроводжуються специфічними особливостями, притаманними підприємствам [62, с. 14]. Специфічні особливості ведення сільського господарства (залежність від погоднокліматичних умов, тривалість виробничого процесу тощо) зумовлюють необхідність їх урахування при організації кредитного процесу і, зокрема, розробленні кредитних умов.

Фактори, які впливають на стан кредитування аграрного сектору, наведено на рис. 3.10.

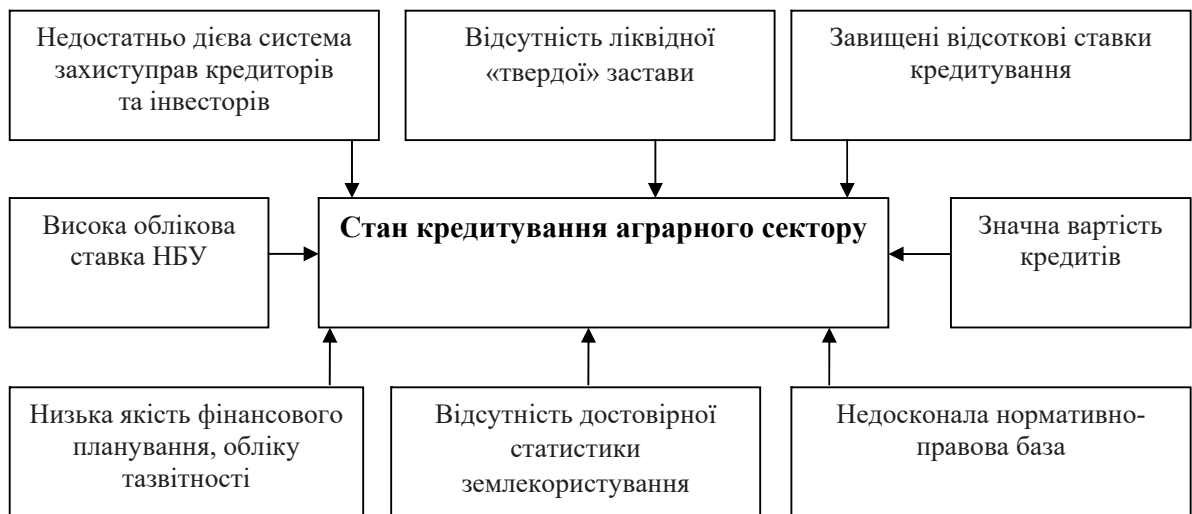


Рис. 3.10. Чинники банківського кредитування аграрного сектору.

Джерело: складено за даними: [62, с. 17].

Специфіка банківської діяльності полягає в тому, що банки при кредитуванні суб'єктів аграрного сектору користуються коштами вкладників (депозитами, ставки за якими є одними з найвищих в Європі), у зв'язку з чим досить відповідально оцінюють можливі, як правило, високі і не завжди контрольовані, ризики, які виникають у момент видачі кредитів. Недосконалість законодавства в частині захисту прав кредиторів і механізму кредитування в цілому спричиняє високі кредитні ризики, що впливає на завищення розмірів відсоткових ставок кредитування. Висока облікова ставка НБУ своєю чергою теж не сприяє збільшенню обсягів виданих кредитів. При ухваленні кінцевого рішення щодо видачі кредиту до уваги беруться показники фінансової звітності, які не завжди є об'єктивними і правдивими, що обумовлено невисокою якістю обліку сільськогосподарських підприємств. Доцільність залучення кредиту традиційно має бути обґрунтованою в системі фінансового планування, яка не завжди здатна вчасно надати докази, які підтверджують необхідність ухвалення такого рішення. В системі статистики землекористування також наявний брак достовірних даних. Труднощі з урахуванням майбутнього врожаю як застави під кредит суттєво звужує банківські можливості кредитування.

Власне банківські кредити сприяють безперервності процесу виробництва сільськогосподарської продукції. Зважаючи на існуючі ризики, які супроводжують функціонування суб'єктів аграрного сектору, значна кількість банків ставить високі вимоги до потенційних позичальників. Не завжди прийнятні умови довгострокового кредитування, що висуваються банками, до потенційних позичальників – суб'єктів аграрного сектору, є однією із ключових проблем, які стримують його активний розвиток.

Поліпшення фінансового стану банків на тлі макроекономічної стабілізації та періодичний надлишок ліквідності створили передумови для обережного відновлення кредитування [62, с. 14]. В сучасних економічних реаліях працівники банків, безперечно, усвідомлюють, що кредитувати аграрний сектор – це, насамперед, досить перспективно, що підтверджують результати проведеного аналізу (табл. 3.20). Дослідження статистичних даних щодо обсягів короткострокових кредитів банків підприємств сільського, лісового та рибного господарства України дозволяє зробити висновок, що динаміка кредитування в період 2013-2021 рр. не є сталою. Так, у 2020 р. спостерігалось збільшення його обсягів, натомість у 2019 р. та 2021 р. – зменшення, що обумовлено політичною нестабільністю, високим розміром відсоткових ставок, які пропонуються банками, зниженням рівня довіри до банків та ін. Як правило, найбільша частка наданих кредитів досліджуваного періоду припадає саме на середні підприємства (62,5% у 2013 р, 55,9 % у 2016 р., 52,7 % у 2021 р.). При цьому великими підприємствами кредити отримуються значно рідше і в менших обсягах ніж, малими. Суб'єкти аграрного мікробізнесу також активно беруть банківські кредити задля розвитку своєї діяльності.

**Динаміка надання короткострокових кредитів банками для підприємств
сільського, лісового та рибного господарства України**

(код «А» за КВЕД–2010) за 2013–2021 рр. (млн грн)

№ з/п	Показники	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1.	Короткострокові кредити банків всього, в т.ч. отримані:	22328,2	27629,9	27849,1	29058,0	46853,6	54847,4	52426,7	56340,2	55192,6
1.1.	-великими підприємствами	3050,2	4141,3	3694,8	2562,1	2179,5	1603,8	4356,0	3474,5	4806,2
	у % до загального обсягу	13,7	15,0	13,3	8,8	4,7	2,9	8,3	6,2	8,7
1.2.	-середніми підприємствами	13962,9	15588,7	14113,3	16238,1	25599,5	27896,0	24777,3	24791,4	29076,1
	у % до загального обсягу	62,5	56,4	50,7	55,9	54,6	50,9	47,3	44,0	52,7
1.3.	-малими підприємствами, в.т.ч.	5315,1	7899,9	10040,9	10257,8	19074,6	25347,6	23293,3	28074,3	21310,2
	у % до загального обсягу	23,8	28,6	36,1	35,3	40,7	46,2	44,4	49,8	38,6
1.3.1.	мікро-підприємствами	2316,7	4600,5	4687,9	5983,6	6224,8	8448,1	8680,1	9566,2	5728,9
	у % до обсягу кредитування малих підприємств	43,6	58,2	46,7	58,3	32,6	33,3	37,3	34,1	26,9

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [14].

Починаючи з 2003 р., в Україні діє система пільгового кредитування аграрного сектора, економічна сутність якого полягає в тому, що кредити надаються не виробникам сільськогосподарської продукції, а власне банкам (за рахунок державного бюджету частково погашаються кредитні ставки) [61, с. 19]. Дані рисунку 3.11 вказують на те, що у 2020 році загальний обсяг банківських кредитів, компенсованих за рахунок бюджетних коштів, значно зріс і склав 24800 млн грн (на противагу 2015 р. – 7800 млн грн). Водночас спостерігається збільшення кількості позичальників: 630 од. – у 2015 р., 4200 од. – у 2020 р.

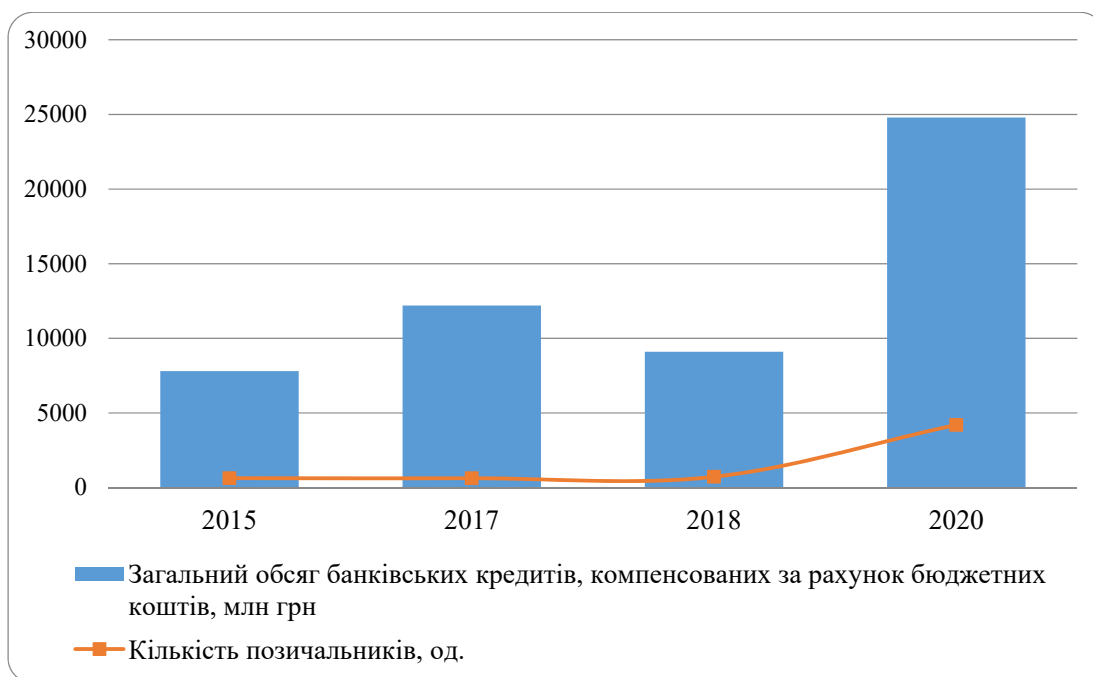


Рис. 3.11. Динаміка кредитування банками аграрного сектору України за 2015-2020 рр.

Джерело: складено за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України [60].

В сучасних умовах банки пропонують різні програми для кредитування аграрного сектору (табл. 3.21). Умови, критерії та механізм надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва шляхом здешевлення вартості кредитів визначає Порядок надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва, що затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 р. № 28 (зі змінами) [65].

**Окремі кредитні програми державних банків для аграрного сектору
України в 2022 р.**

№ з/п	Банк, Назва кредитного продукту	Умови
1.	АТ «Укргазбанк»: «Кредитування на придбання транспорту, с/г техніки та обладнання»	<p><i>Цільове спрямування кредиту:</i> придбання нових транспортних засобів та с/г техніки, що підлягають обов'язковій державній реєстрації; нового обладнання, яке задіяне в процесі виробництва в т.ч. с/г призначення.</p> <p><i>Позичальники:</i> фінансовий стан відповідає вимогам банку, який здійснює господарську діяльність понад 12 місяців, а для виробників с/г продукції – понад 18 місяців.</p> <p><i>Вид операції:</i> кредит, невідновлювальна відклична кредитна лінія.</p> <p><i>Термін:</i> до 60 місяців.</p> <p><i>Валюта:</i> гривня, долар США, Євро (в іноземній валюті – виключно за наявності у позичальника валютної виручки в цій валюті).</p> <p><i>Розмір кредиту:</i> до 80% ринкової вартості – транспортні засоби та с/г техніка, що підлягають обов'язковій державній реєстрації, до 70% вартості – інші об'єкти кредитування.</p>
2.	АТ «Укркресімбанк»: <i>Державна програма «Доступні кредити 5-7-9%»</i>	<p><i>Учасники програми:</i> ФОП; юридичні особи, кінцеві бенефіціарні власники яких є фізичними особами – резидентами України; с/г товаровиробники.</p> <p><i>Мета кредитування:</i> інвестиції, фінансування потреби в оборотних коштах, рефінансування заборгованості.</p> <p><i>Валюта:</i> гривня.</p> <p><i>Сума:</i> до 90 млн грн для суб'єктів підприємництва - с/г виробників.</p> <p><i>Строк кредитування:</i> до 5 років на реалізацію інвестиційного проекту та на цілі, пов'язані із здійсненням банком рефінансування заборгованості; до 2 років – при фінансуванні потреби в оборотних коштах; до 1 року – при фінансуванні суб'єктів підприємництва - с/г виробників.</p> <p><i>Процентна ставка:</i> від 5% до 9% річних (залежно від обсягу виручки та кількості новостворених робочих місць) при фінансуванні інвестиційних проектів в рамках фінансової державної підтримки (крім суб'єктів великого підприємництва).</p> <p>від 0% річних – при фінансуванні заходів з запобігання виникнення та поширення, локалізації та ліквідації спалахів епідемій та пандемій гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, в т.ч. фінансуванні оборотного капіталу (крім суб'єктів великого підприємництва).</p> <p>12% річних – за напрямом розвитку та підтримки суб'єктів мікропідприємництва, зареєстрованих у формі ФОП, які для фінансування своєї підприємницької діяльності отримують кредит у сумі до 1 млн. грн без застави майна</p> <p>0% річних – при фінансуванні суб'єктів підприємництва – с/г виробників для здійснення с/г діяльності на період дії воєнного стану та протягом шести місяців після його припинення, далі – 5% річних до кінця строку та ін.</p> <p><i>Авансовий внесок:</i> для новоствореного бізнесу, в т.ч. стартапів - від 30 %, для діючого бізнесу – від 20 %.</p>

Джерело: складено за даними офіційних сайтів банків [63; 64].

Згідно з даним документом компенсація процентів надається суб'єктам підприємництва, які отримали в уповноваженому банку кредит у національній валюті. Кредити, за якими може бути надана державна підтримка, мають відповідати низці встановлених умов. Програму «Доступні кредити 5-7-9%» реалізує Фонд розвитку підприємництва (ФРП). Єдиним учасником ФРП є Уряд України в особі Міністерства фінансів України, що координує усі аспекти діяльності Фонду. За Державною програмою «Доступні кредити 5-7-9%» ФРП уклав угоди про співробітництво з 44 банками. За даними Міністерства фінансів України усього з моменту старту Державної програми «Доступні кредити 5-7-9%» суб'єкти підприємництва станом на 07.11.2022 р. отримали від уповноважених банків 49718 кредитних договорів на загальну суму 151,77 млрд грн, з яких 32025 – від банків державного сектору економіки на загальну суму 60, 46 млрд грн [66].

Однак, в сучасних економічних реаліях державна підтримка в частині кредитування суб'єктів аграрного сектору є недостатньою та малоефективною. Кредитні ресурси, що надаються банками в межах різних існуючих програм (переважно короткострокові та середньострокові), неспроможні повною мірою забезпечити наявні потреби в грошових коштах. Задля подальшої активізації банківського кредитування державним органам слід більш активно реалізовувати такі напрями, як: розробка та вдосконалення нормативно-правових актів з регулювання положень банківського кредитування; створення нових програм і впровадження механізмів здешевлення кредитів; економічне стимулювання банків, залучених до кредитування аграрного сектору та ін.

Беручи до уваги вище зазначене, пропонуємо суб'єктам аграрного сектору використовувати концепцію управління фінансовим забезпеченням розвитку суб'єктів аграрного сектору як певну систему поглядів, спосіб розуміння, загальний задум, основоположну ідею (рис. 3.12).

В основу її реалізації покладено мету, завдання, інституційне забезпечення, форми, методи і принципи, зокрема такі, як: фінансової централізації – передбачає концентрацію фінансових ресурсів для виконання першочергових потреб господарюючого суб'єкта; обґрунтованості – потребуються об'єктивні обґрунтування розмірів фінансового забезпечення; мінімізації витрат і максимальної економії – слід дотримуватися режиму економії і здійснювати мінімальні витрати; системного підходу і синергії – кожна система фінансового забезпечення впливає на іншу. Усе на підприємстві – взаємодіюче.

Наявність фінансового забезпечення і його використання має бути узгодженим з багатьма іншими аспектами господарювання; відповідності фінансового забезпечення виконанню поставлених завдань; цільового використання – бюджетні та кредитні кошти використовуються виключно на ті потреби, під які їх одержано; відповідальності – означає, що кожен учасник процесу отримання та використання фінансового забезпечення несе відповідальність за свої дії на кожній визначеній стадії бюджетного процесу; адаптивності – здатність системи фінансування до самоналагодження і пристосування при зміні певних її характеристик; плановірності, пропорційності й динамізму – фінансове забезпечення має бути спрямовано на виконання не лише поточних, а й довгострокових цілей задля подальшого розвитку суб'єкта аграрного сектору; безперервності й надійності – передбачає, що створені такі організаційні та технологічні умови, за яких з допомогою фінансування забезпечується стійкість і безперервність сільськогосподарського виробництва.

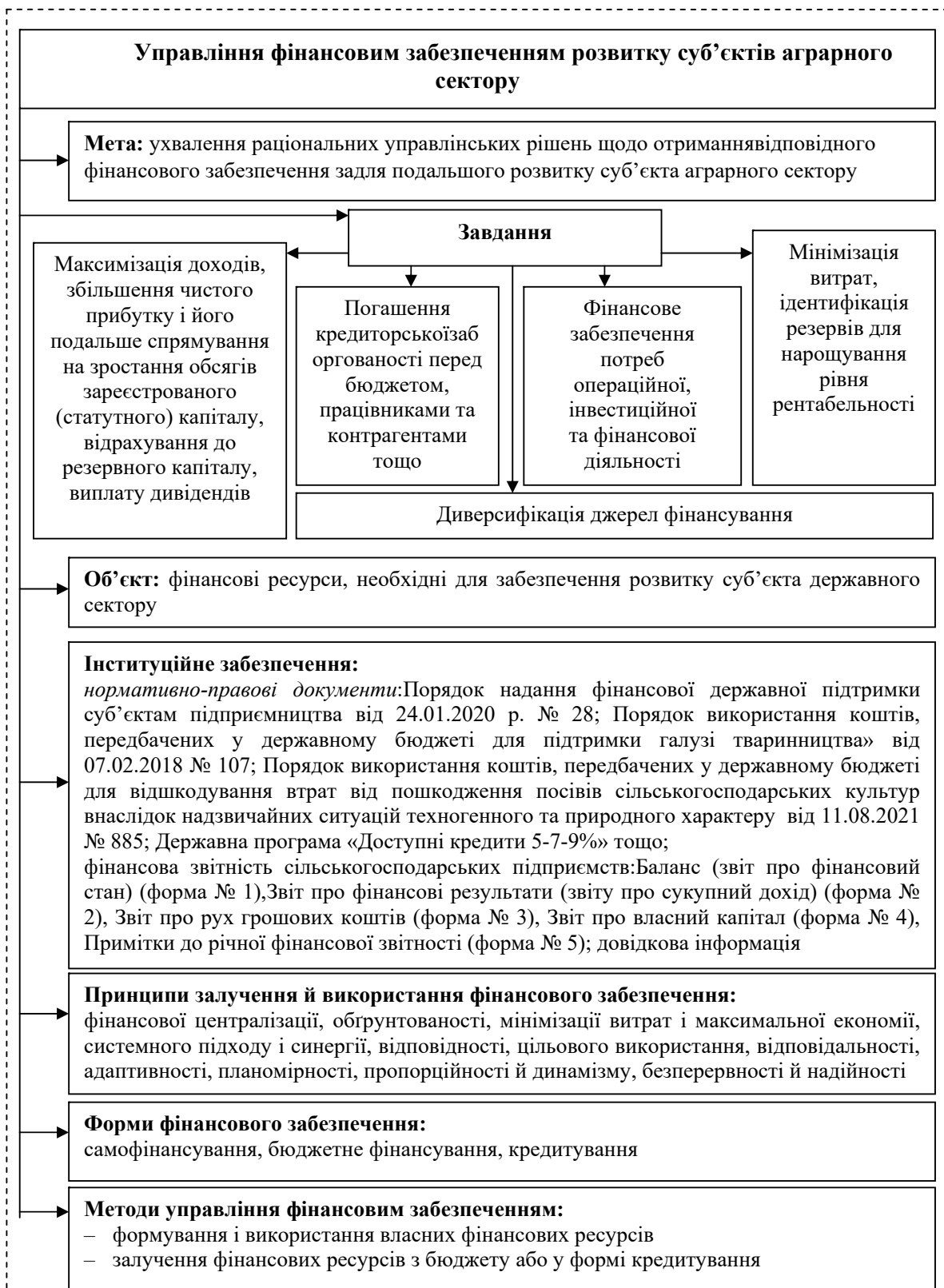


Рис. 3.12. Концепція управління фінансовим забезпеченням розвитку суб'єктів аграрного сектору

Джерело: розроблено автором.

Як бачимо, основною метою сформованої концепції є ухвалення раціональних управлінських рішень щодо отримання відповідного фінансового забезпечення задля подальшого розвитку суб'єкта аграрного сектору. Для її реалізації передбачено виконання окремих завдань, що дасть змогу підвищити фінансові результати господарювання, впровадити прогресивні технології, провести диверсифікацію у разі потреби, спрямувати чистий прибуток за напрямками, визначеними в НП(С)БО 1, що сприятиме економічному розвитку, покращенню використання потенціалу і в підсумку задовольнить власників та зацікавить потенційних інвесторів.

Цілком слушною є позиція Т. Карпової, котра зазначає, що «...при розробці механізмів досягнення ефективності важливим є концептуальний підхід, оскільки він передбачає єдину систему (ідеологію) вироблених заходів для досягнення поставленої мети» [49, с. 135]. Для впровадження означеної концепції доцільно передбачити такі етапи. Передусім, слід усвідомити, що становить собою фінансове забезпечення загалом і в контексті конкретного господарюючого суб'єкта. Далі – оцінити наявність фінансових ресурсів, проаналізувати динаміку майна та джерел його формування, фінансової стійкості й рентабельності. Також варто визначити, чи вдалою з позиції впливу на обсяги кінцевих фінансових результатів є обрана система оподаткування (загальна або спрощена) на підприємстві, чи, можливо, слід її переглянути. Кінцевим етапом можна виокремити власне формування напрямів удосконалення фінансового забезпечення розвитку: самофінансування чи залучення позикових джерел.

Таким чином, впровадження й використання концептуальних орієнтирів при управлінні фінансовим забезпеченням розвитку суб'єктів аграрного сектору уможливить створення ефективної системи формування й використання фінансових ресурсів, сприятливої для розвитку підприємницького потенціалу, залучення інвестицій та впровадження інноваційних технологій.

3.3. Інвестиційно-інноваційне забезпечення розвитку аграрного сектору в контексті економічної політики держави

Впродовж кількох тисячоліть аграрний сектор традиційно вважається ключовим та стратегічно важливим для України, що позиціонується як аграрна країна. В сучасних умовах господарювання лише при вкладанні значних фінансових ресурсів буде забезпечено конкурентоспроможність даної галузі й створено низку робочих місць. Саме аграрний сектор становить пріоритетний складник економіки країни, а інвестиційні ресурси нині є вкрай важливими для розвитку вітчизняної економіки в цілому.

Власне поняття «інвестиції» в Україні використовується з часів проголошення її незалежності. В статті 1 Закону України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 р. № 1560-ХІІ (зі змінами) інвестиції визначено як всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход) та/або досягається соціальний та екологічний ефект [67]. Відповідно до п. 14.1.81 Податкового кодексу України інвестиції – це господарські операції, які передбачають придбання основних засобів, нематеріальних активів, корпоративних прав та/або цінних паперів в обмін на кошти або майно [68]. І. Бланк розглядає інвестиції як вкладення капіталу з метою його наступного збільшення [77, с. 10]. На думку Я. Крупки, такі визначення характеризують інвестиції в двох площинах: з економічної точки зору – як процес нагромадження капіталу; з соціальної – як зростання благ для споживання [79, с. 6]. Загалом, будь-які інвестиції передбачають витрачання ресурсів задля одержання певної вигоди.

Визначення економічної сутності інвестицій має свої особливості, зважаючи на вид економічної діяльності, в який вони здійснюються. Так, в аграрному секторі інвестиції характеризуються, передусім, напрямками вкладень: рослинництво чи тваринництво.

Як слушно відмічають Л. Кустрич [80] та М. Макаров [81], констатуючи на особливостях інвестицій сільського господарства: «Вони проявляються в тому, що поряд із вкладенням капіталу в об'єкти результатів праці людини, як в інших галузях економіки, в сільському господарстві вони здійснюються ще і в об'єкти природи, що при інших рівних умовах робить їх діяльність більш капіталомісткою з тривалим терміном окупності та високими ризиками».

Необхідною умовою розвитку аграрного сектора є не лише залучення інвестицій, а й належний рівень інвестиційного забезпечення, достатній для ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств та використання їх підприємницького потенціалу. Під інвестиційним забезпеченням традиційно розуміються:

– види майнових і інтелектуальних цінностей, що вкладаються в підприємницьку та інші види діяльності, в результаті якої створюється дохід або досягається соціальний ефект (С. Параконний, Л. Войшвілло, І. Шпанковський [57]);

– сукупність різноманітних умов, ресурсів, економічних механізмів, важелів і заходів, необхідних для забезпечення нормального (заданого) перебігу інвестиційних процесів (М. Кісіль [69; 70], О. Колесник [71], Г. Павлова, О. Білоткач [72]);

– безперервний, послідовний процес пошуку, залучення та використання різних видів інвестиційних ресурсів, необхідних для здійснення інноваційної діяльності (І. Яненкова [73], В. Горлачук [74], А. Дунська [75]);

– складна динамічна система, цільове призначення якої полягає в сприянні прогресивному розвитку сільського господарства й господарського комплексу в цілому шляхом пошуку залучення, розподілу і вкладення грошових, матеріальних та інтелектуальних ресурсів різних джерел походження з урахуванням сукупного впливу факторів макро- та мікросередовища для досягнення перспективних соціально-економічних цілей (І. Безп'ята [76, с. 19]).

Однак, в сучасних економічних реаліях задля подолання кризових ситуацій, нарощування обсягів виробництва, підтримки необхідного рівня конкурентоспроможності суб'єктів суттєво актуалізується потреба в інноваційному забезпеченні розвитку аграрного сектору. Розвиток інновацій в сільському господарстві повинен відбуватися одночасно із залученням інвестицій, що уможливить нарощування значень основних індикаторів ефективності функціонування аграрного сектору.

Зарубіжні науковці М. Амбрамсон (M. Abramson[82]), Ю. Куніюші (U. Kuniyoshi[83]) та ін. [84-85] інновацію тлумачать як розробку та реалізацію нової ідеї, яка втілюється у новому продукті, процесі, послугі, що відрізняється оригінальністю, корисністю та цінністю і призводить до змін у способах управління та приносять суспільству користь. Вітчизняні вчені, до прикладу С. Ілляшенко [86] та В. Євтушевський [87] розглядають інновацію як кінцевий результат впровадження результату наукової діяльності з отриманням комплексу ефектів. Підсумовуючи, відмітимо, що під інновацією слід розуміти кінцевий результат використання нововведень, сформованих внаслідок використання інтелектуального потенціалу, який спричинив якісні зміни та викликав позитивний ефект. Система інноваційного забезпечення сільськогосподарських підприємств – сукупність різноманітних елементів, функціонально взаємозалежних, взаємодіючих і взаємопов'язаних між собою в процесі виробництва, розповсюдження, впровадження і використання нових технологій, продукції або послуг [88, с. 14].

Зважаючи на вищевикладене, під інноваційно-інвестиційним забезпеченням розвитку аграрного сектору розумітимемо ключовий фактор ефективного його функціонування, що обумовлює максимізацію обсягів та диверсифікацію виробництва сільськогосподарської продукції, нарощування виробничого потенціалу, формування власних фінансових ресурсів для подальшого інвестування, підвищення рівня конкурентоспроможності й посилення продовольчої безпеки держави.

Натомість, його недостатність спричинить виникнення ризиків і загроз, які негативно вплинуть на рівень економічної безпеки країни. Підвищити її рівень можливо завдяки формуванню адекватного інноваційно-інвестиційного забезпечення розвитку аграрного сектору, що відображається в наступному (рис. 3.13).

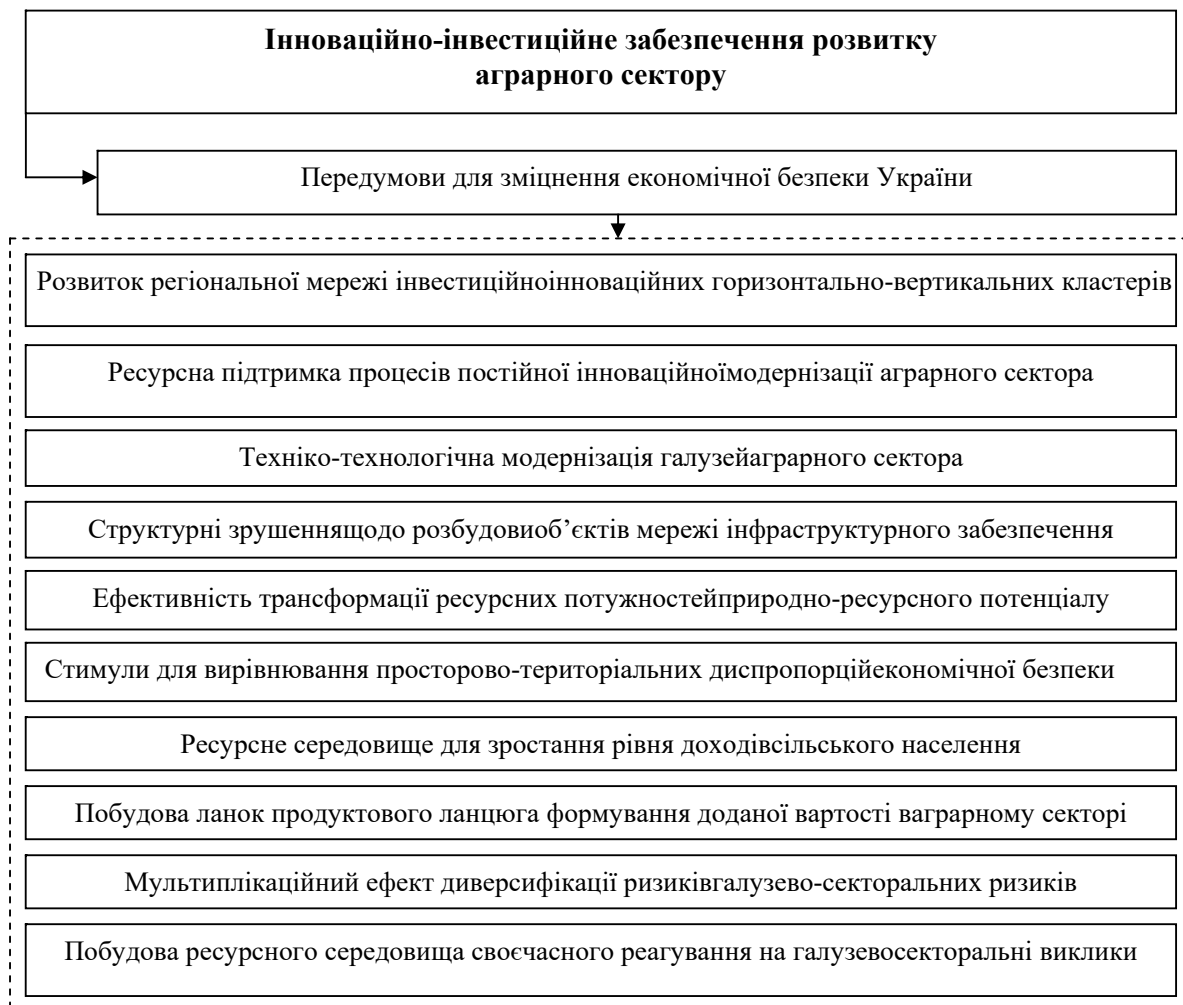


Рис. 3.13. Передумови зміцнення економічної безпеки України внаслідок формування адекватного інноваційно-інвестиційного забезпечення розвитку аграрного сектору

Джерело: складено за даними [12].

Істотним підґрунтям для підтримки розвитку процесів аграрного сектора є інвестиційні ресурси в господарську діяльність відповідних суб'єктів (рис. 3.14).

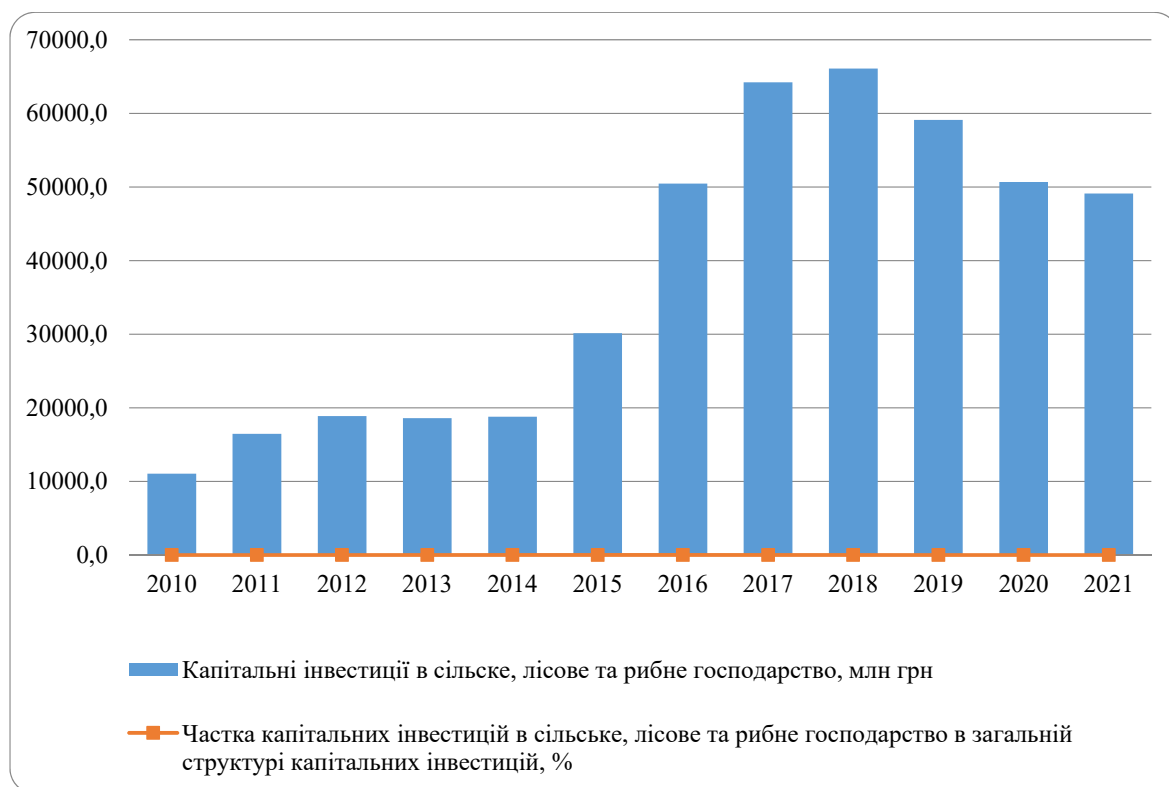


Рис. 3.14. Динаміка капітальних інвестицій в сільське, лісове та рибне господарство України (код «А» за КВЕД–2010) та їх частка в загальній структурі капітальних інвестицій за 2010-2021 рр.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [14].

Дані рисунку 3.14 вказують на те, що в період 2011-2012 рр., 2014-2018 рр. спостерігалось зростання обсягів капітальних інвестицій в сільське, лісове та рибне господарство. Це свідчить про інвестиційну привабливість та пріоритетну важливість даної галузі з позиції вкладення коштів, незважаючи на складні умови розвитку вітчизняної економіки та негативні переважно соціально-економічні тенденції. Натомість у 2013 р., 2019-2021 рр. простежується їх зменшення в абсолютному вираженні. Незначне сповільнення інвестиційної діяльності сільського, лісового та рибного господарства обґрунтовується мінливістю зовнішнього середовища, нестабільним економічним та політичним станом в Україні, стагнаційними процесами економіки, недостатньо обґрунтованими змінами в макроекономічному управлінні аграрним сектором, часто несприятливими природно-кліматичними

умовами, мінімізацією обсягів державної фінансової підтримки, пандемією Covid-19, погіршенням умов діяльності малого бізнесу та умов праці загалом, посиленням певних ризиків для інвесторів і прагненням їх уникнути, зокрема що стосується нестабільності функціонування сільського господарства. Очевидно, що зауважене вище негативно впливає на розвиток аграрного сектору, а саме: спричиняє скорочення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції за одночасного підвищення її вартості, зниження конкурентоспроможності, продуктивності праці та ін. Проте, якщо аналізувати частку означених капітальних інвестицій в загальній структурі капітальних інвестицій у всі види економічної діяльності, то варто відмітити її скорочення у 2018 р. (11,4 %) та 2019 р. (9,5 %). У 2020 р. вона дещо збільшилася (не суттєво) і склала 10 %, однак у 2021 р. знову зменшилася до рівня 9,3 %. Аналіз питомої ваги інвестицій за джерелами фінансування виконано в табл. 3.22.

Таблиця 3.22

Динаміка питомої ваги капітальних інвестицій в сільське, лісове та рибне господарство України (код «А» за КВЕД–2010) у розрізі джерел фінансування за 2019-2021 рр. (%)

Роки	Фінансування капітальних інвестицій за рахунок:					
	коштів державного бюджету	коштів місцевих бюджетів	власних коштів підприємств та організацій	кредитів банків та інших позик	інших джерел фінансування	коштів інвестиційних компаній, інвесторів-нерезидентів тощо
2019	0,43	0,18	90,83	8,51	0,03	0,02
2020	0,28	0,09	90,65	8,61	0,31	0,06
2021	0,20	0,14	90,84	8,77	0,05	0

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [14].

Результати аналізу питомої ваги капітальних інвестицій в сільське, лісове та рибне господарство України (код «А» за КВЕД–2010) у розрізі джерел фінансування (додаток А-К) засвідчують, що більше, ніж 90 % від загального обсягу капітальних інвестицій припадає на рахунок власних коштів

підприємств та організацій України. Безумовно, активна інвестиційна діяльність власне суб'єктів аграрного сектору – це істотна запорука їх подальшого успішного розвитку й функціонування.

Другою за величиною часткою в структурі капітальних інвестицій залежно від джерел фінансування є інвестиції, що залучені за рахунок кредитів банків. Отже, вкотре підтверджується наявність зв'язку між розвитком аграрного сектору і ринком кредитування. Високі вимоги, що висуваються до позичальників-аграрних підприємств, їх кредитоспроможності, застави тощо часто сповільнює цей процес. Примітно, що виробники сільськогосподарської продукції не рідко потребують залучення саме довгострокових кредитних ресурсів, які уможливають придбання нових виробничих основних засобів, розширення та оновлення існуючого технологічного парку для нарощування масштабів ведення діяльності. На противагу довгостроковим, короткострокові кредити здебільшого використовуються для досягнення поточних цілей (виконання польових робіт тощо). Спрощення процедур щодо одержання довгострокових кредитів позичальниками – суб'єктами аграрного сектору повинне стати пріоритетним завданням банків і ключовим елементом ринку банківського кредитування.

Влучно з даного приводу констатує М. Кожемякіна: «Інвестиційне відродження аграрного сектору потребує залучення у виробництво таких інвестицій, які б забезпечували потребу в необхідних видах матеріально-технічних ресурсів і створювали умови для ефективної діяльності підприємств. Проте глибока криза в економіці України не тільки спричинила руйнівні процеси в матеріально-технічному забезпеченні, а й призвела до різкого скорочення трудових ресурсів, погіршення їх вікового складу, деградації земельних ресурсів, спаду сільськогосподарського виробництва» [89, с. 68-69].

Іншим не менш важливим чинником активного розвитку аграрного сектору слугує залучення іноземного капіталу, що формалізується у вигляді прямих іноземних інвестицій і сприяє передачі нового досвіду, технологій, раціональному використанню та розширенню наявного потенціалу, в т.ч.

інноваційного, й можливостей. Динаміку прямих інвестицій в сільське, лісове та рибне господарство України за 2019-2021 р. у розрізі складових (інструментів участі в капіталі та боргових інструментів) наведено в табл. 3.23.

Таблиця 3.23

**Динаміка прямих інвестиційв Україну (код «А» за КВЕД–2010)
за 2019-2021 рр. (млн дол. США)**

№ з/п	Показники	2019	2020	2021	2020/2019		2021/2020	
					+;-	ТР, %	+;-	ТР, %
1.	Прямі інвестиції в Україну, всього, в т.ч.:	4909,1	-36,0	6686,5	-4945,1	-	6722,5	-
1.1.	Прямі інвестиції в с/г, лісове та рибне господарство, в т.ч.:	38,0	224,7	1085,5	186,7	591,3	860,8	483,1
	у % до прямих інвестицій всього	0,8	-	16,2	-	-	-	-
1.1.1.	Інструменти участі в капіталі	29,1	182,2	1166,6	153,1	626,1	984,4	640,3
1.1.1.1	Інструменти участі в капіталі, крім реінвестування доходів	73,2	-12,1	19,4	-85,3	-	31,5	-160,3
1.1.1.2.	Реінвестування доходів	-44,1	194,3	1147,2	238,4	-440,6	952,9	590,4
1.2.	Боргові інструменти	8,9	42,5	-81,1	33,6	477,5	-123,6	-

Джерело: складено за даними Національного банку України [90].

Результати виконаного аналізу свідчать про те, що обсяг прямих інвестицій в Україну в сільське, лісове та рибне господарство в останні роки зростає: у 2020 р. – на 91,3 %, у 2021 р. – на 83,1%. Найбільший обсяг інвестицій в сектор України за даними Національного банку України здійснюють такі країни, як Кіпр, Німеччина, Данія, Великобританія і Польща. Водночас на країни Європейського союзу припадає дві третини від усіх інвестицій за досліджуваний період [90]. В сільському господарстві України нині працюють такі іноземні компанії, як «Fromageries Bel», «Louis Dreyfus», «Agrofeed Kft», «Limagrain», «Grain Alliance», «Glencore Agriculture Limited» та ін. Якщо звернути увагу на ділову активність інвесторів, то за попередніми

оцінками інвестиційного порталу «In Venture» у 2021 р. в секторі сільського господарства та агробізнесу України обсяг здійснених та анонсованих угод злиття та поглинань (M&A) досяг \$234 млн [96].

У контексті інвестування значну роль відіграє проведена в Україні земельна реформа, внаслідок якої потенційні вітчизняні інвестори отримали низку можливостей. Так, незабаром, а саме: з 01.01.2024 р. вони матимуть змогу придбавати сільськогосподарські землі (не більше, ніж 100 га «в одні руки»). Це дозволить залучити додаткові інвестиції, збільшити ринок кредитування угод щодо придбання землі та матеріально-технічне забезпечення суб'єктів аграрного сектору, розширити інфраструктуру, розвинути переробну промисловість. Вищезазначене сприятиме розвитку малих і мікропідприємств, залучених до сільськогосподарського ринку, а також розширить можливості для вирощування багаторічних культур.

Станом на 2022 р. в Україні придатними для розвитку агропідприємництва є 43 млн га землі, при цьому використовується майже 32 млн га, з яких близько 24 млн га – згідно з договорами оренди. 30 найбільших агрохолдингів орендують до 5 млн га угідь [96].

Економічна ефективність аграрного сектору обумовлюється не лише наявністю природних ресурсів, зокрема землі, а й продукуванням та апробацією інноваційних розробок. Високий рівень рентабельності та суб'єктів аграрного сектору за умов інтелектуалізації економіки та суспільства значною мірою залежить від використання інноваційних розробок у процесі сільськогосподарського виробництва. Як свідчить досвід розвинених країн, виключно за наявності інноваційного вектору розвитку економіки уможливлується досягнення життя високого рівня якості. Стан інноваційного розвитку економіки країни є одним із індикаторів конкурентоспроможності на світовому ринку. Лише країни із суттєво розвиненою інноваційною складовою, що відображається в перманентному впровадженні інновацій в усі сфери діяльності, здатні очолювати рейтинги країн-лідерів світової економіки.

Реалізація інноваційної діяльності в умовах інтелектуалізації економіки передбачає забезпечення збалансованості між екологічними обмеженнями, що виступають стримуючими факторами економічного зростання. В умовах глобалізації збільшується попит на споживання органічної продукції, виробництво якої можливе у разі запровадження в процес виробництва інноваційних розробок [97, с. 19]. Основними методами оцінювання, які дають змогу достовірно визначати інноваційний потенціал будь-якої країни, є використання різноманітних інноваційних індексів, методики розрахунку яких науковцями різних країн і критикуються, і схвалюються водночас.

У Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 р. від 10.07.2019 р. № 526-р [106] проведено порівняльний аналіз стану інноваційної системи України на основі трьох індикаторів: глобального інноваційного індексу, інноваційного індексу Європейського інноваційного табло та індексу інноваційного розвитку, представленого агентством Bloomberg. Одним із найбільш відомих вважається Глобальний інноваційний індекс (Global Innovation Index) (ГІІ), який розробляють працівники школи бізнесу Корнельського університету, Всесвітньої організації інтелектуальної власності (WIPO), дослідницького інституту «INSEAD».

ГІІ, що розраховується на основі 80 параметрів, ілюструє інноваційний розвиток країн світу, характеризуючи стан справ в освіті, рівень розвитку інфраструктури та бізнесу, обчислюється як середня величина двох субіндексів. Перший – субіндекс інноваційних витрат (вкладів) (Innovation input sub-index), що дає змогу оцінювати елементи національної економіки в розрізі 5 основних груп: інститути (Institutions); людський капітал і дослідження (Human capital and research); інфраструктура (Infrastructure); рівень розвитку ринку (Market sophistication) і рівень розвитку бізнесу (Business sophistication). Другий – субіндекс інноваційних результатів (Innovation output sub-index) фіксує фактичне свідчення інноваційних результатів і включає 2 підіндекси: знання і технологічні результати (Knowledge and technology outputs) та результати творчої діяльності (Creative outputs).

Значення Глобального інноваційного індексу для України та її місце серед 142 країн світу в динаміці за 2010-2022 рр. показано в табл. 3.24.

Таблиця 3.24

Глобальний інноваційний індекс (ГІІ) України за 2013-2022 рр.

Роки	Інноваційні вклади (витрати) <i>(Innovation inputs)</i>	Інноваційні результати <i>(Innovation outputs)</i>	Сума набраних балів	Місце в рейтингу
2010	73	58	-	31
2011	67	52	35,01	60
2012	78	47	36,1	63
2013	83	58	35,78	71
2014	88	46	36,26	63
2015	84	47	36,45	64
2016	76	40	35,72	56
2017	77	40	37,62	50
2018	75	35	38,52	43
2019	82	36	37,4	47
2020	71	37	36,32	45
2021	76	37	35,6	49
2022	75	48	31,0	57

Джерело: складено за даними щорічних офіційних звітів «Global Innovation Index», підготовлених WIPO [100-103].

Отже, за результатами 2022 р. Україна посідає 57 місце серед 132 світових економік, 34 місце серед 39 економік Європи, 4 місце серед 36 країн економічної групи «lower-middle-income group economies». Як бачимо, у 2022 р. Україна продемонструвала кращі показники інноваційних вкладів (витрат), аніж інноваційних результатів – в рейтингу країн відповідно 75 місце (вище, ніж минулого року, але нижче від рівня 2020 р.) та 48 місце (найнижче за період 2014-2022 рр.). Оцінювати значення ГІІ доцільно, беручи до уваги, передусім, значення підіндексів та ранжування країн за ними. Динаміку загального рангу (місця в рейтингу за низкою складових) за основними складовими ГІІ за останні 5 років відображає рис. 3.15.

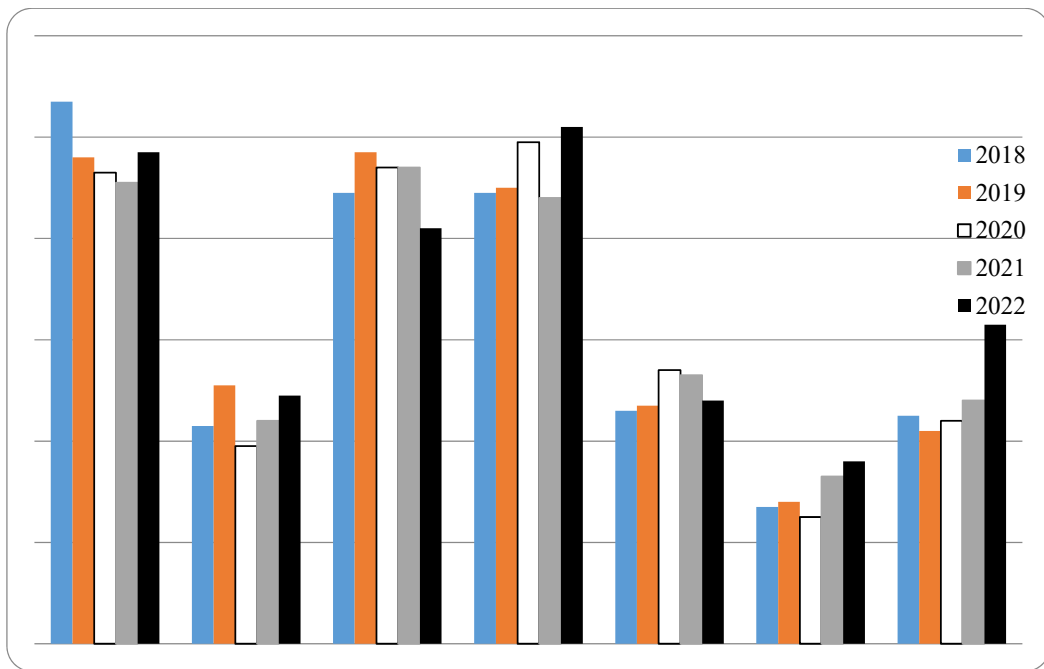


Рис. 3.15. Динаміка рангів при обчисленні Глобального інноваційного індексу (ГІІ) України за 2018-2022 рр.

Джерело: складено за даними щорічних офіційних [100-103].

Таким чином, чим менше значення притаманне показнику, тим вище місце має Україна за ним у рейтингу. Найкращі результати простежуються в галузі знаннієвих та технологічних результатів (знань і технологій) (Knowledge and technology outputs) (36 місце у 2022 р.). В контексті означеного підіндексу заслуговує на увагу місце України в світовому рейтингу економік країн за такими показниками, як: «частка корисних моделей у ВВП країни» (Utility models by origin/bnPPP\$ GDP) – перше місце; «частка експорту ІТ- та телекомунікаційних послуг у торговому балансі» (ICT services exports, % total trade) – сьоме місце. Найгірші результати встановлено за показниками інститутів (Institutions) (97 місце у 2022 р.) та рівня розвитку ринку (Market sophistication) (102 місце у 2022 р.). Водночас позитивна тенденція в період 2020-2022 рр. спостерігається за показниками інфраструктури (Infrastructure) і рівня розвитку бізнесу (Business sophistication). Натомість за іншими субіндексами Україна посіла нижчі щаблі в рейтингуванні.

Так, недосконале та нестабільне інституційне середовище (Political environment) значним чином заважає стабільному розвитку інноваційної сфери України (найнижче місце України в рейтингу ГП за цим підіндексом – 97). Важливою його складовою при цьому виступає показник політичної та оперативної стабільності країни (Political and operational stability) (121 місце). Слід відмітити, що при розрахунку підіндекса «Результати творчої діяльності» (Creative outputs), зокрема показника «Вартість світового бренду, топ-5000, % ВВП» (Global brand value, top 5,000, % GDP) у 2022 р. перше місце в ранжуванні посів агропромисловий холдинг «Kernel», який серед усіх агрохолдингів України має найбільшу кількість земельних ресурсів.

Означений індикатор загалом спрямований на охоплення багатовимірних аспектів інновацій та надання інструментів, які можуть допомогти в розробленні політики щодо сприяння довготерміновому зростанню виробництва, робочих місць, підвищенню продуктивності праці. Загалом, низькі місця України в світовому рейтингу економік відповідно до значень ГП за останнє десятиліття обумовлені такими чинниками, як: несприятливий політичний та бізнес-клімат в Україні, недосконале законодавство, що перманентно зазнає змін, низький рівень інвестиційної привабливості, неефективне використання наявної енергії, відсутність державних закупівель інновацій, недостатній рівень розвитку інфраструктури. Примітно, що світовим лідером з інновацій є Швейцарія, котра вже 12 років поспіль очолює рейтинг 132 світових економік за показником ГП. Наступні в рейтингу – США, Швеція, Велика Британія та Нідерланди. До ТОП-10 інноваційних економік світу наблизився Китай (11 місце), а Туреччина й Індія вперше потрапили до складу ТОП-40.

Іншим міжнародним індексом, що ілюструє потенціал інноваційної діяльності, є Інноваційний індекс Європейського інноваційного табло (European Innovation Scoreboard– EIS), що покликаний аналізувати результати реалізації інноваційної політики.

Це дає можливість порівнювати інноваційну діяльність країн Європейського співтовариства, країн-кандидатів на вступ у ЄС та деяких інших держав, а також визначати сильні та слабкі сторони національних інноваційних систем, що є допоміжним фактором у визначенні пріоритетних проблем, які необхідно вирішувати [104].

У 2022 в методику визначення EIS закладено чотири основні групи індикаторів: «Рамкові умови», «Інвестиції», «Інноваційна активність» та «Вплив» з 12 вимірами інновацій, що охоплюють загалом 32 показники. Кожна група включає однакову кількість показників. За результатами рейтингу усі представлені країни, розподіляються на чотири групи: інноваційні лідери (innovation leaders), сильні інноватори (strong innovators), помірковані інноватори (moderate innovators) та нові (скромні) інноватори (emerging innovator). Відповідно до даних звіту «European innovation scoreboard 2022» [105] Україна, як і минулого року, є новим (скромним) інноватором. Дані показників усіх країн цієї групи (Румунія, Болгарія, Латвія, Польща, Словаччина, Хорватія, Угорщина) приблизно на 50 % нижчі, ніж середні значення країн Європейського Союзу. Інноваційна продуктивність України в період 2015-2022 рр. перебуває в межах 31-35 % (рис. 3.16).

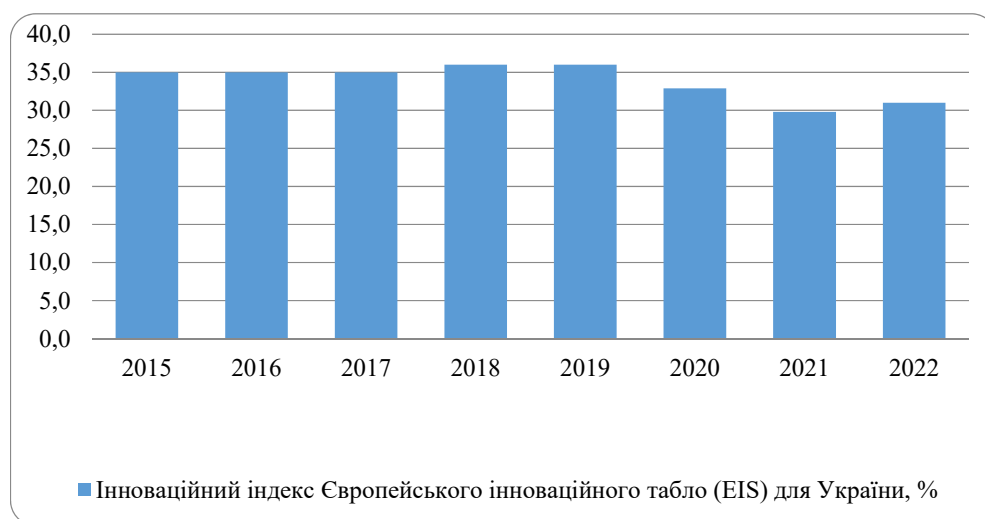


Рис. 3.16. Динаміка Інноваційного індексу Європейського інноваційного табло (EIS) для України за 2015-2022 рр.

Джерело: складено за даними [105].

Згідно з розрахунками, виконаними на основі багатьох критеріїв, за результатами 2022 р. (табл. 3.25) позитивно для України оцінюються екологічна стійкість, вплив на зайнятість (працевлаштування в наукомістких видах економічної діяльності), експорт наукомістких послуг, витрати венчурного капіталу та витрати на інновації, не пов'язані з дослідженнями й розробками.

На противагу зазначеному, слабкими якостями України є категорії продуктових новаторів, продажів інноваційної продукції, міжнародних наукових публікацій у співавторстві та найбільш цитованих видань.

Таблиця 3.25

Динаміка складових Інноваційного індексу Європейського інноваційного табло (EIS) для України за 2015-2022 рр.

№ з/п	Основні групи показників - складових EIS	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
1.	Людські ресурси	67	66,1	131,6	100,8	53,4	46,4	31,8	36,0
2.	Привабливі дослідницькі системи	8	14,9	22,3	15	17,3	15,1	17,3	14,8
3.	Інноваційне середовище/діджиталізація	-	-	5,5	6,0	169,6	97,5	72,0	-
4.	Фінанси і підтримка інновацій	23	19,0	16,7	7,6	11,3	9,8	17,7	33,2
5.	Витрати на інновації	46	46,8	44,8	52,9	45,1	34,8	41,0	31,2
6.	Інноватори	0	15,7	16,0	15,6	20,2	22,6	-	0
7.	Зв'язки	24	4,6	9,6	3,0	37,6	36,5	10,1	21,1
8.	Інтелектуальна власність	29	23,6	13,4	13,1	20,9	22,4	9,8	20,8
9.	Вплив на зайнятість	-	77,9	77,9	77,4	86,9	80,5	78,2	70,1
10.	Вплив на експорт	44	33,1	32,8	34,7	35,1	35,3	37,5	32,3
11.	Екологічна стійкість	-	-	-	-	-	-	44,4	75,9
12.	Використання інформаційних технологій	-	-	-	-	-	-	23,4	31,3

Джерело: складено за [105].

Відтак, детальний аналіз значень EIS дозволяє констатувати про наявність в Україні нерезалізованих можливостей, які суттєво стримують інноваційний розвиток.

Згідно з індексом інноваційного розвитку агентства Bloomberg (Bloomberg Innovation Index) інноваційність економік 60 країн світу оцінюється за обсягом витрат на НДДКР у відношенні до ВВП, продуктивністю, відсотком

інноваційних компаній у загальній кількості підприємств, кількістю науковців на один мільйон жителів, доданою вартістю виробництва у відношенні до ВВП, відсотком випускників ЗВО у загальній кількості осіб, які завершили навчання в освітніх установах, та патентною активністю [99, с. 67]. Впродовж 2015-2021 рр. Україна втратила 25 сходинок, що спричинено значним послабленням усіх складників, які формують відповідний рейтинг. У 2021 р. з поміж 60 країн вона займає 58 позицію (47,54 балів зі 100), нижче в рейтингу – лише Алжир (59 місце; 47,25 балів) та Іран (60 місце; 46,35 балів). Очолюють рейтинг Південна Корея Сінгапур, Швейцарія та Німеччина [107].

Графічно порівняння трьох досліджуваних міжнародних індексів за період 2021/2020 представлено на рис. 3.17 (нині відсутні показники індексу інноваційного розвитку агентства Bloomberg за 2022 р.).

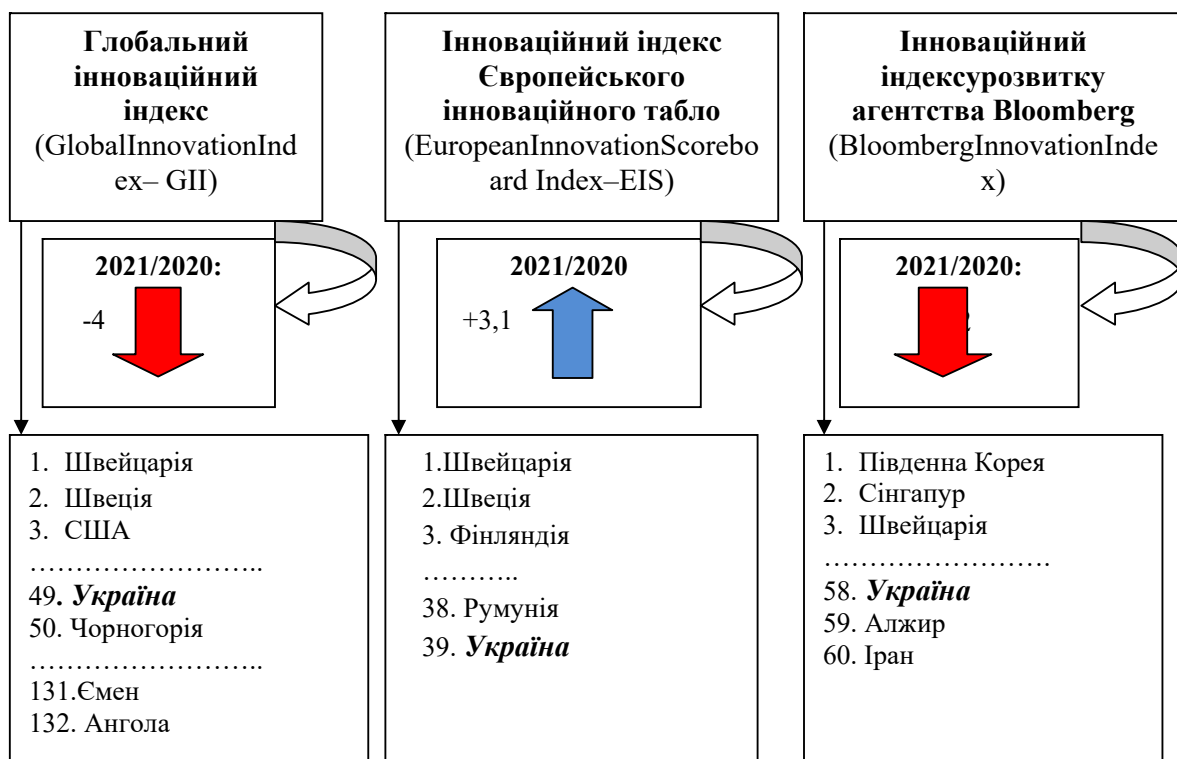


Рис. 3.17. Позиції України в глобальних міжнародних рейтингах інноваційності у 2021 р. порівняно з 2020 р.

Джерело: складено за [100-105;107]. Примітка: червоним кольором показано зменшення показника в рейтингу за 2021 р., синім – його збільшення.

Дані рисунку 3.17 підтверджують, що місце України в світових рейтингах інноваційності у 2021 р. за двома індикаторами погіршилося і лише за одним – покращилося.

Значення складових індексів (підіндексів), які враховуються при обчисленні досліджуваних індикаторів, насамперед, повинні окреслювати ключові пріоритети і обумовлювати конкретні завдання, вирішення яких сприятиме інноваційному розвитку України. Саме з огляду на них слід коригувати існуючі інноваційні програми і стратегії розвитку. Відстежування динаміки, проведення аналізу, формування прогнозів і встановлення основних тенденцій на основі досліджуваних міжнародних індексів має стати важливою функцією працівників органів державного управління. Ухвалені на їх основі рішення можуть слугувати підґрунтям інноваційного розвитку країни, зокрема в частині формування заходів щодо фінансування пріоритетних його напрямів.

З метою розв'язання проблем, які чинять негативний вплив на інноваційний розвиток України і, відповідно, низькі позиції в рейтингах за міжнародними індексами інноваційності, підтримуючи і розвиваючи пропозиції Д. Крилова [104], зазначимо, що слід удосконалювати інституційне середовище, а також впроваджувати ефективний інструментарій сприяння реалізації результатів інноваційної діяльності на рівні держави; максимізувати інвестиції в інноваційну діяльність, модернізувати освітній процес в частині підготовки наукових кадрів, удосконалювати інформаційне забезпечення інноваційної діяльності шляхом безперервного обміну інформацією, новими розробками, і, безперечно, налагоджувати партнерські відносини з країнами ЄС та світовими лідерами інноваційного розвитку.

На основі інноваційного розвитку України в майбутньому можна досягти підвищення конкурентоспроможності її аграрного сектору, адже стрімкий його розвиток, що уможлиблюється винятково за умови залучення та продуктивного використання новітніх технологій, є стратегічно важливим. Активне провадження інновацій в діяльність аграрного сектору забезпечить можливість його суб'єктам адаптуватися до змін навколишнього природного середовища;

забезпечити високу ефективність виробництва сільськогосподарської продукції, підвищуючи при цьому її якість та максимально задовольняючи потреби споживачів; посилити конкурентні позиції на ринку; перманентно впроваджувати енергозберігаючі та ресурсозберігаючі технології. В аграрному секторі виокремлюються такі види інновацій:

- продуктові технології (вирощування органічної продукції, інноваційні технології для розведення більш продуктивних та ефективних порід тварин, засоби вирощування нових, модифікованих сортів рослин);

- виробничі (нові технології обробітку ґрунту, індустріальні технології у тваринництві, науково обґрунтовані системи землеробства і тваринництва, передові методи застосування добрив);

- організаційно-управлінські (формування інтегрованих структур і розвиток кооперації в АПК, більш досконалі форми технічного обслуговування і забезпечення ресурсами АПК, сучасні форми мотивації та організації праці);

- хімічні (нові види добрив та захисту рослин);

- економічні (нові форми організації підприємств; сучасні механізми їх інноваційного розвитку);

- маркетингові (вихід на нові ринки; пошук нових партнерів; розширення асортименту продукції, підвищення якості; проходження її сертифікації та стандартизації);

- соціальні (сприятливі умови для життя, праці й відпочинку сільського населення) [97, с. 63; 108, с. 63; 109; 110; 111].

Усі вони набувають особливої актуальності, зважаючи на складні умови сьогодення, за яких функціонують сільськогосподарські виробники. Для активізації інноваційної діяльності аграрних підприємств постає потреба в наявності інноваційного потенціалу, що характеризує здатність сільськогосподарських підприємств до реформування та використання досягнень науково-технічного прогресу і складається з наукових, організаційних, природно-кліматичних, кадрових та організаційних елементів. На ефективність використання інноваційного потенціалу впливає, насамперед,

система регулювання інноваційної діяльності. Серед її недоліків Л. Транченко і О. Транченко виділяють слабку розвиненість інфраструктури здійснення інновацій, зниження фінансування інноваційної діяльності, трансформацію організаційної структури суб'єктів господарювання [110, с. 62].

Отже, нарощування інноваційного потенціалу підприємств аграрного сектору можливо за умови посилення зв'язків між інвестиційною діяльністю, переробною промисловістю, налагодження ефективного науково-технічного співробітництва, наявності та дієвості достатньої нормативно-правової бази, що відповідає вимогам часу, активної співпраці між суб'єктами, які розробляють регламенти ведення інноваційної діяльності. Суб'єктами інноваційної діяльності в Україні є Міністерство аграрної політики та продовольства України, Національна академія аграрних наук України та її науково-дослідні установи, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», спеціальні державні організації і власне сільськогосподарські підприємства (аграрні холдинги, фермерські господарства тощо).

З позиції мікрорівня запровадження інноваційної діяльності, що може бути ефективною лише за умови обрання правильного підходу до її реалізації, передбачає низку послідовних етапів, зокрема таких, як:

- аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища функціонування господарюючого суб'єкта, включаючи наявний інноваційний потенціал;
- визначення проблем, окреслення можливих цілей щодо впровадження інновацій та ефективного використання інноваційного потенціалу;
- розроблення ідеї щодо використання інноваційного продукту;
- обчислення прогностичної ефективності від можливого використання інновацій;
- формування та впровадження на сільськогосподарському підприємстві стратегії інноваційного розвитку;
- аналіз одержаних фінансових результатів від використання інновацій.

В цілому інноваційна діяльність аграрних підприємств значною мірою обумовлюється наявними організаційно-економічними особливостями сільського господарства. Як влучно констатують М. Дорош-Кізим, О. Дадак, Т. Гачек, «...складність аграрного виробництва і його особливості зумовлюють своєрідність підходів і методів управління інноваційним процесом в цій сфері, поєднання різних типів інновацій, посилення ролі держави в стимулюванні інновацій» [112].

Активізація інноваційної діяльності господарюючих суб'єктів та успіх інноваційних перетворень є ключовими чинниками забезпечення їх конкурентоспроможності, інтенсивного розвитку аграрного сектору загалом. Для реалізації окресленого необхідним є залучення кредитних ресурсів з огляду на те, що виробники сільськогосподарської продукції не рідко відчують гостру потребу в них у зв'язку з відсутністю вільних грошових коштів, що зазвичай вкладені в процес виробництва.

Потребує удосконалення також нормативно-правова база, яка регламентує питання інновацій та інноваційних процесів. Вона є чисельною, проте не завжди дієвою. Надходженню інновацій до аграрного сектора також може сприяти розвиток міжнародного науково-технічного співробітництва. Використання окреслених заходів уможливить ефективне ведення інноваційної діяльності, що неможлива без активного здійснення інвестицій. Беручи до уваги все вищевикладене, а також враховуючи напрацювання С. Урби [12] сформуємо матрицю SWOT-аналізу інвестиційно-інноваційного забезпечення розвитку аграрного сектора в системі економічної політики держави (табл. 3.26).

Результати SWOT-аналізу інвестиційно-інноваційного забезпечення розвитку аграрного сектора в системі економічної політики України

	Сильні сторони	Слабкі сторони
Внутрішнє середовище	<p>Вигідне географічне розташування в центрі Європи; сприятливий помірно-континентальний клімат; значна наявність чорноземів із високим вмістом гумусу; невисока вартість оренди землі; відкритий ринок землі; наявність значного потенціалу для здійснення розширеного відтворення в аграрному секторі економіки; високий рівень екологізації аграрного виробництва; потужний людський потенціал; розвинена мережа спеціалізованих аграрних науково-дослідних установ і закладів вищої освіти</p>	<p>Відсутність в державі сформованої концепції інвестиційно-інноваційних національних пріоритетів; недосконалість економічних механізмів стимулювання інвестицій та впровадження інновацій; нестача державних коштів на інвестування в інноваційну діяльність; низький рівень державної підтримки підприємств аграрного сектору; проблеми розвитку науково-технічної та освітньої сфери, незадовільне їх фінансування наукової діяльності; низькі темпи інноваційної активності сільськогосподарських виробників; неінноваційний менталітет населення, державного апарату управління та суб'єктів аграрного сектору; нерозвиненість мережі об'єктів інвестиційно-інноваційної інфраструктури; неформованість інноваційних кластерів; надмірне податкове навантаження; недосконале законодавство з інвестиційно-інноваційного регулювання; недостатній ступінь впровадження новітніх інформаційних технологій; низький рівень захисту інтелектуальної власності; високий ступінь зносу матеріально-технічного устаткування аграрного сектору; відсутність ефективного механізму апробації отриманих знань; недостатньо розвинений механізм банківської системи щодо надання довгострокових кредитів; нестабільність валютного курсу; широкомасштабна корумпованість; нерозвиненість логістичної системи</p>
	Можливості	Загрози
Зовнішнє середовище	<p>Поетапне відкриття ринку землі і впровадження механізму визначення кількості землі, що підлягає продажу нерезидентам; підвищення ефективності функціонування галузевих комплексів аграрного сектору; інноваційна модернізація матеріально-технічної бази аграрного сектору; розвиток інноваційних інтеграційно-вертикальних кластерів; зміцнення економічної політики в напрямку розвитку інвестиційно-інноваційного забезпечення аграрного сектору</p>	<p>Можливість зриву реалізації інвестиційно-інноваційних проєктів з огляду на несприятливі природно-кліматичні умови та погіршення якості чорнозему; втрата традиційних продовольчих ніш на аграрному ринку; ризики виникнення надмірної залежності від зовнішнього капіталу; поглиблення безробіття в сільській місцевості внаслідок стрімкої інтенсифікації технологічних процесів; недобросовісне природокористування; збільшення відсоткових ставок банків при кредитуванні сільськогосподарських товаровиробників; деградація чорнозему через непродуману політику в частині обробляння ґрунту і неконтрольоване внесення добрив з подальшою мінімізацією вкладення коштів в аграрний сектор економіки країни</p>

Джерело: розроблено автором на основі [12].

Як бачимо, існує значна кількість «слабких сторін», які обов'язково слід ураховувати при подальшому системному підході до належної організації процесу реалізації інвестиційно-інноваційного забезпечення в системі економічної політики.

Ключові напрями покращення інноваційно-інвестиційного забезпечення розвитку аграрного сектору економіки України вбачаємо в наступному:

- створення державних стимулів для активного інвестування в аграрний сектор та розвитку інноваційного підприємництва;

- впровадження державних і регіональних програм щодо підтримки інвестиційно-інноваційного розвитку країни;

- забезпечення комплексної підтримки (інституційної та фінансової) розвитку інфраструктури інноваційного процесу та інноваційної діяльності в сільському господарстві;

- систематичний та ретельний моніторинг результатів інноваційної діяльності, зокрема в частині освоєння досягнень науково-технічного прогресу та впливу нових механізмів на інноваційну діяльність;

- розвиток науково-технічного потенціалу країни;

- активізація співробітництва сторін, зацікавлених в інноваційному процесі на різних рівнях (міжнародному, державному);

- використання світового досвіду розвитку сільського господарства, зокрема країн ЄС;

- формування доступних довгострокових кредитних програм для аграріїв;

- надання інвестиційної підтримки малим (в т.ч. мікро-) підприємствам – виробникам сільськогосподарської продукції;

- розвиток інвестиційного консалтингу;

- сприяння трансформації процесу здійснення державних закупівель в механізм з підтримки інновацій;

– забезпечення розвитку високотехнологічного аграрного виробництва з урахуванням його організаційно-технологічних особливостей, зокрема процесу створення ВДВ;

– запровадження додаткових інструментів для залучення більшої кількості бенефіціарів;

– покращення позицій України в міжнародних рейтингах рівня інноваційності та поліпшення інвестиційно-інноваційного іміджу;

– удосконалення податкового законодавства, використання стимулюючої функції податків для суб'єктів аграрного сектора.

Послідовна та виважена реалізація окреслених заходів уможливить якісну концептуалізацію процесу модернізації інвестиційно-інноваційного забезпечення розвитку аграрного сектора економіки. Поліпшення його рівня може слугувати дієвим інструментом для нарощування конкурентних позицій України на міжнародних ринках, а також суттєво посилить його економічну безпеку.

Як відомо, економічна політика може бути якісно реалізована за умови належного функціонування системи державного управління. Отже, спостерігається пряма залежність між розвитком аграрного сектору і спроможностями державної влади в країні. В основі економічної політики, що реалізовується в Україні, повинно бути, передусім, наукове визначення сутності стратегічних пріоритетів розвитку національної економіки, що передбачає активне державне втручання в економічні процеси, серед яких важливе місце обов'язково має бути відведено інвестиційно-інноваційному вектору аграрного сектору економіки як одного з ключових і стратегічно важливих.

Висновки до розділу 3

1. Аграрний сектор як стратегічно-пріоритетний для України є системоутворювальним в її економіці і досить масштабним. Частка населення України, залученого до аграрного сектору, порівняно з іншими країнами Європи є найбільшою (13,82 % – у 2021 р.). Однак, за період 2010-2021 рр. в Україні спостерігається тенденція до зменшення кількості суб'єктів господарювання, основним видом діяльності яких є сільське, лісове та рибне господарство. В структурі обсягу виробленої сільськогосподарської продукції найбільша частка припадає на суб'єктів середнього підприємництва. Україна характеризується збільшенням чистого прибутку в 2015 р., 2018-2019 рр., 2021 р. і його зменшенням в 2016-2017 рр., 2020 р. у суб'єктів господарювання, залучених до аграрного сектору економіки.

2. Для України характерне зростання ВВП і частки в ньому ВДВ, створеної у сільському господарстві, що ідентифікує питому вагу аграрного сектору в економіці як суттєву. Більший обсяг ВДВ, аніж сільське господарство продукують лише оптова і роздрібна торгівля. Значні обсяги ВДВ створюються завдяки наявним земельним ресурсам, які слугують ключовим чинником сільськогосподарського виробництва. Продуктивність аграрного сектору ілюструють індекси виробництва продукції рослинництва та тваринництва.

3. Важливу функцію у досягненні ефективності діяльності виконує фінансове забезпечення. Аналіз ідентифікації його економічної сутності дав змогу констатувати, що під ним з позиції мікро- рівня слід розуміти результат взаємовідносин суб'єктів ринку з іншими контрагентами, що відображається в надходженні фінансових ресурсів з метою ефективного їх використання і прибуткового функціонування в майбутньому. З позиції макrorівня фінансове забезпечення розвитку аграрного сектору – це складна система організації економічних відносин, які виникають щодо пошуку, залучення, формування і ефективного використання фінансових ресурсів задля подальшого розвитку національної економіки.

4. Основним джерелом фінансування і розвитку суб'єктів аграрного ринку виступає самофінансування, що базується на використанні власних ресурсів. Виконане дослідження щодо виокремлення джерел самофінансування у наукових працях дало можливість дійти висновку, що лише чистий дохід від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг (виручка) у вигляді грошових коштів на поточному рахунку чи в касі сільськогосподарського підприємства може слугувати джерелом його самофінансування. Результати аналізу питомої ваги капітальних інвестицій в сільське, лісове та рибне господарство України у розрізі джерел фінансування засвідчують, що більше, ніж 90 % від загального обсягу капітальних інвестицій припадає на рахунок власних коштів підприємств та організацій України.

5. Специфічні особливості ведення сільського господарства зумовлюють необхідність їх урахування при організації кредитного процесу і, зокрема, розробленні кредитних умов. Однак, це не завжди здійснюється банками. Дослідження статистичних даних щодо обсягів короткострокових кредитів банків підприємств сільського, лісового та рибного господарства України дозволяє зробити висновок, що динаміка кредитування в період 2013-2021 рр. не є сталою. Його зменшення у 2021 р. обумовлено політичною нестабільністю, високим розміром відсоткових ставок, зниженням рівня довіри до банків. В сучасних економічних реаліях державна підтримка в частині кредитування суб'єктів аграрного сектору є недостатньою та малоефективною. Кредитні ресурси, що надаються банками в межах різних існуючих програм (переважно короткострокові та середньострокові), неспроможні повною мірою забезпечити наявні потреби в грошових коштах.

6. У монографії суб'єктам аграрного сектору запропоновано використовувати концепцію управління фінансовим забезпеченням розвитку як певну систему поглядів, спосіб розуміння, загальний задум, основоположну ідею. В основу її реалізації покладено мету, завдання, інституційне забезпечення, форми, методи і принципи. Метою сформованої концепції є ухвалення раціональних управлінських рішень щодо отримання

відповідного фінансового забезпечення задля подальшого розвитку суб'єкта аграрного сектору. Для забезпечення її реалізації передбачено виконання окремих завдань, що дасть змогу підвищити фінансові результати господарювання, впровадити прогресивні технології, провести диверсифікацію у разі потреби, спрямувати чистий прибуток за напрямками, визначеними в НП(С)БО 1, що сприятиме економічному розвитку, покращенню використання потенціалу і в підсумку задовольнить власників та зацікавить потенційних інвесторів.

7. Проведений аналіз відповідних дефініцій уможливив ідентифікацію інноваційно-інвестиційного забезпечення розвитку аграрного сектору як ключового фактору ефективного його функціонування, що обумовлює максимізацію обсягів та диверсифікацію виробництва сільськогосподарської продукції, нарощування виробничого потенціалу, формування власних фінансових ресурсів для подальшого інвестування, підвищення рівня конкурентоспроможності й посилення продовольчої безпеки держави. Натомість, його недостатність спричинить виникнення ризиків і загроз, які негативно вплинуть на рівень економічної безпеки країни.

8. У дослідженні сформовано матрицю SWOT-аналізу інвестиційно-інноваційного забезпечення розвитку аграрного сектора в системі економічної політики держав у розрізі сильних і слабких сторін, можливостей і загроз. Визначено, що існує значна кількість «слабких сторін», які обов'язково слід урахувати при подальшому системному підході до належної організації процесу реалізації інвестиційно-інноваційного забезпечення в системі економічної політики. Послідовна та виважена реалізація запропонованих заходів уможливить якісну концептуалізацію процесу модернізації інвестиційно-інноваційного забезпечення розвитку аграрного сектора економіки. Поліпшення його рівня може слугувати дієвим інструментом для нарощування конкурентних позицій України на міжнародних ринках.

Список використаних джерел до розділу 3

1. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80#Text> (дата звернення: 11.01.2022).
2. Хорошун Ю. В. Стан і тренди аграрного сектору: національний та світовий вимір. *Економіка і організація управління*. 2020. № 4 (40). С. 153-166.
3. Ярмоленко Ю. О. Стан та тенденції аграрного виробництва в Україні. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2017. № 4. С. 47-56.
4. Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. Стратегічні напрями розвитку аграрного сектору економіки України. *Економіка АПК*. 2016. № 6. С. 37-48.
5. Нелеп В. М. Тенденції розвитку сільського господарства в Україні та світі. *Економіка АПК*. 2015. № 7. С. 100-105.
6. Бабенко А. Г. Актуальні проблеми розвитку економіки аграрного сектору України. *Стратегічні імперативи розвитку туризму та економіки в умовах глобалізації* : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. м. Запоріжжя, 30–31 березня 2017 р. Запоріжжя : Просвіта, 2017. Т. 2. С. 20-26.
7. Кириленко І. Г., Івченко В. Є. Економічні аспекти трансформації сільськогосподарського виробництва в Україні. *Економіка АПК*. 2017. № 3. С. 21-28.
8. Кернасюк Ю. Агроінвестиції у сталий розвиток. *Агробізнес сьогодні*. 2016. № 8. URL: <http://www.agrobusiness.com.ua/ekonomichnyi-gektar/6269-agroinvestytsiii-u-stalyi-rozvytok.html>. (дата звернення: 09.12.2021).
9. Нелеп В. М. Перспективи експорту продукції сільського господарства і харчової промисловості України. *Економіка АПК*. 2014. № 3. С.72-78.
10. Молдаван Л. В. Інноваційні трансформації аграрного сектора економіки: монографія. Київ: Інститут економіки та прогнозування, 2012. 108 с.

11. Пуцентейло П. Р. Ефективність виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери, дис. на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спец. 08.07.02 – економіка сільського господарства і АПК. Тернопіль. 2004. 214 с.
12. Урба С. І. Пріоритети та інструменти розвитку аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки України. дис. на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спец. 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. Львів. 2019. 562 с.
13. Офіційний сайт Світового банку. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS?locations=UA>. (дата звернення: 01.12.2021).
14. Офіційний сайт державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 07.12.2021).
15. Агробізнес України. URL: <https://latifundist.com/rating/top100#326>
16. Мельник О. І., Підгірна В. С., Белінська Ю. О. Сучасні тенденції розвитку агрохолдингів у напрямі земельного забезпечення. *Агросвіт* 2018. № 11. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/11_2018/2.pdf
17. Філіпішин І. В. Управління розвитком промислових підприємств: підходи та методологія. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2015. Т. 3. №. 12. С. 39-44.
18. Загорський В. С. Фінанси: навч. посібник. К.: Знання, 2006. 239 с.
19. Фінанси: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни. 2-ге вид., перероб. і доп. / Романенко О. Р., Огородник С. Я., Зязюн М. С., Славкова А. А. К.: КНЕУ, 2003. 185 с.
20. Владимир О. М., Андрушків Б. М., Фецишин І. Б., Шерстюк Р. П. Фінансове забезпечення діяльності. Тернопіль, ТНТУ ім. Івана Пулюя, 2017. 112 с
21. Давидова І. І. Фінансове забезпечення розвитку економіки. *Агросвіт*. 2019. № 6. С. 81-88.

22. Кватернюк К. Ю. Концептуальні засади формування фінансового забезпечення зовнішньоекономічної діяльності підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2010. Т. 3., № 6. С. 106-111.
23. Карпишин Н. І. Фінансове забезпечення охорони здоров'я в реалізації державних функцій на ринку медичних послуг: Дис. ... канд. екон. наук: 08.04.01. ТНЕУ. Тернопіль, 2006. 168 с.
24. Бездуган Я. Поняття, принципи, форми фінансового забезпечення охорони здоров'я в Україні. *Віче*. 2008. № 10. URL:<https://veche.kiev.ua/journal/960/>
25. Фінанси: курс для фінансистів: навчальний посібник / за ред. В. І. Оспіщева. К.: Знання. 2008. 567 с.
26. Романенко О. Р. Фінанси. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 310 с.
27. Дука А. П. Теорія та практика інвестиційної діяльності. Інвестування: Навч. посібник. Київ : Каравела, 2007. 424 с.
28. Кіщенко Г. В. Фінансове забезпечення розвитку суб'єктів нафтового бізнесу: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08. Київ, 2011. 19 с.
29. Погріщук Г. Б. Фінансове забезпечення охорони навколишнього природного середовища: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.04.01. Тернопіль, 2005. 20 с.
30. Параніч Ю. В. Фінансове забезпечення розвитку інтегрованих структур суб'єктів господарювання: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.04.01. Харків, 2005. 19 с
31. Василик О. Д. Теорія фінансів: підручник. Київ: НІОС, 2001. 416 с.
32. Забедюк М. С. Теоретичні засади фінансового забезпечення діяльності підприємства. *Економічний форум*. 2016. №3. С. 195-200.
33. Москаль О. І. Фінансове забезпечення розвитку агропромислового виробництва регіону (на матеріалах Чернівецької області): автореф. дис. ...канд. екон. наук: 08.04.01. Київ, 2001. 18 с.

34. Осьмірко І. В. Система фінансового забезпечення інноваційного розвитку: поняття, структура та принципи функціонування. *Бізнес-Інформ*. 2012. № 7. С. 47-49.
35. Економічна енциклопедія: у 3-х т. / ред. кол.: С. В. Мочерний (відп.ред.) [та ін.]. Київ: Видавничий центр «Академія». 2000. Т. 1. 863 с.
36. Козій І. С. Місце і значення фінансового забезпечення в структурі фінансового механізму. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2008. Т. 18. № 9. С. 223-229.
37. Економічна енциклопедія [уклад. Гаврилишин Б. Д., Гальчинський А. С., Геєць В. М.]. Тернопіль: Академія народного господарства. 2002. 812 с.
38. Ковальова А.О. Формування та реалізація регіональної стратегії фінансового забезпечення виробництва в агробізнесі. Дис. ... канд. екон. наук: 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка». Херсон. 2021. 249 с.
39. Яцух О. О. Домінанти фінансового забезпечення діяльності сільськогосподарських підприємств: теорія, методологія і практика. Дис. ... доктор. екон. наук: 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит». Харків. 2019. 686 с.
40. Воробйов Ю. М. Фінансове забезпечення розвитку підприємств водогосподарського комплексу регіону (на прикладі Автономної Республіки Крим): монографія. Сімферополь: СОНАТ, 2009. 236 с.
41. Звіт щодо отримувачів державної підтримки в галузі АПК. URL: <https://minagro.gov.ua/pidtrimka/zvit-shchodo-otrimuvachiv-derzhavnoyi-pidtrimki-v-galuzi-ark>
42. Офіційний сайт Українського державного фонду підтримки фермерських господарств. URL: <https://udf.gov.ua/index.php>
43. Про державний бюджет України на 2023 р.: Закон України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40472>.

44. Бюджетна субсидія на одиницю оброблювальних угідь. URL: <https://minagro.gov.ua/pidtrimka/finansova-pidtrimka-na-1-ga-ta-za-utrimannya-koriv/byudzhetna-subsidiya-na-odinicynu-obroblyuvalnih-ugid>
45. Фінанси: вишкіл студії: навч. посіб. / за ред. С. І. Юрія. Тернопіль: Карт-бланш, 2002. 357 с.
46. Дем'яненко М. Я. Формування системи оподаткування в аграрному секторі економіки. *Фінансування та кредитування аграрного сектора: проблеми та перспективи*: тези доп. I Міжнар. наук.-практ. конф. (м.Мелітополь 4-6 вересня 2006 р.). Мелітополь: Видавництво ГУ «ЗІДМУ», 2006. С. 46-51.
47. Ніколаєва А. М., Демчук В. В. Фінансове забезпечення розвитку малих приватних фірм: теорія та практика. *Економічний форум*. 2020. № 1 (3), С. 70-78. URL: http://e-forum.lntu.edu.ua/index.php/ekonomichnyu_forum/article/view/138/129
48. Дропа Я. Б., Макаренко У. Б. Сутність і методи фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку України. *Гроші, фінанси і кредит*. 2019. № 1 (69). С. 91-98.
49. Карпова Т. Фінансове забезпечення підприємств у контексті механізму їх ефективного функціонування. *Економічний аналіз*. 2020. Том 30. № 4. С. 132-139.
50. Череп А. В. Особливості розвитку сучасної фінансової системи в ринкових умовах. *Економіката держава*. 2006. № 6. С. 28–30
51. Зятковський І. Проблеми самоФінансування суб'єкта підприємницької діяльності. *Світ фінансів*. Випуск 2 (11), липень 2007 р. С. 135-140.
52. Пойда-Носик Н. Н., Грабарчук С. С. Фінансові ресурси підприємства. *Фінанси України*. 2003. № 1. С. 96-103.
53. Арначій В. І., Чумак В. Д., Смолянська О. Ю., Черненко Л. В. Фінансова діяльність підприємств. К.: ВД «Професіонал», 2004. 240 с.

54. Терещенко О. О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання. К.: КНЕУ, 2003. 554 с.
55. Майорова, Т. В. Інвестиційна діяльність. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 376 с.
56. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С. Фінансовий словник Львів: Центр Європи, 1997. 576 с
57. Параконний С. В., Войшвілло Л. В., Шпанковський І. В. Напрями інвестиційного забезпечення розвитку економічного потенціалу підприємства. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2011. № 11. С. 153-159.
58. Фінансово-економічний словник : словник-довідник. Дніпро: Видавець Біла К. О., 2018. 164 с.
59. Н(П)СБО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013 № 73 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text>
60. Стан кредитування підприємств АПК. URL: <https://minagro.gov.ua>.
61. Чигрин О., Івахненко О. Банківське кредитування аграрного сектора економіки України. *Галицький економічний вісник*. 2020. № 3 (64). С. 14-24.
62. Артем'єва О. Банківське кредитування апк: сучасний стан та перспективи розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 21, Част. 1. С. 13-18.
63. Державна програма «Доступні кредити 5-7-9%» URL: <https://www.eximb.com/ua/business/klientam-msb/msb-kredyty/derzhavna-programa-dostupni-kredyty-5-7-9/>
64. Кредитування на придбання транспорту, с/г техніки та обладнання. URL: <https://www.ukrgasbank.com/corporative/credits/trzas/>
65. Порядок надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 р. № 28 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-%D0%BF#Text>

66. Офіційний сайт урядового порталу.
URL:<https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-za-chas-diyi-voyennogo-stanu-v-mezhah-derzhavnoyi-programi-dostupni-kreditiv-5-7-9-vidano-14-896-pilgovih-kreditiv-na-6215-mlrd-grn>
67. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 р. № 1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>
68. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
69. Кісіль М. І. Інвестиційне забезпечення розвитку сільського господарства України в стратегічній перспективі. *Вісник аграрної науки*. 2018. № 1. С. 78-82.
70. Кісіль М.І. Інвестиційне забезпечення розвитку аграрного виробництва та сільських територій. *Менеджмент* : зб. наук. праць. 2009. № 11. С. 225-232.
71. Колесник О. О. Оцінка інвестиційного забезпечення розвитку туризму в Україні. *Економіка. Управління. Інновації. Серія : Економічні науки*. 2011. № 2 (6). URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2011_2_20.
72. Білоткач О. В., Павлова Г. Є. Теоретико-методичні основи інвестиційного забезпечення розвитку сільськогосподарських підприємств. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. № 15 (1). С. 29-32.
73. Яненко І.Г. Організаційно-управлінські ресурси інноваційного розвитку економіки: методологія та практика. НАН України; Ін-т екон. та прогноз. Миколаїв : Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2012. 380 с.
74. Горлачук В.В., Черненко А.С., Раку О.О. Інвестиційне забезпечення інноваційного розвитку підприємства. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Серія : Економіка. 2016. Т. 285, Вип. 273. С. 57-63.

75. Дунська А. Р., Бесараб К. М. Інвестиційне забезпечення розвитку міжнародної діяльності підприємства. *Економічний вісник НТУ «КПІ»*. 2019. № 16. С. 340-350.
76. Безп'ята І.В. Інвестиційне забезпечення аграрного сектора економіки : монографія. Миколаїв : МНАУ, 2016. 337 с.
77. Бланк І. А. Інвестиційний менеджмент. К.: Ельга, Ника-Центр, 2006. 552 с.
78. Борщевський В.В., Волошин В. І., Бабій Г. Я. Інвестиційно-інноваційна діяльність в українсько-польському транскордонному регіоні: євро інтеграційний контекст. *Стратегічна панорама*. 2017. № 2. С. 38-45
79. Крупка Я. Д. Облік інвестицій: монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2001. 302 с.
80. Кустріч Л. О. Особливості залучення інвестицій у сільське господарство: сучасний стан і тенденції розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 24. С. 37-42
81. Макаров М. О. Особливості реалізації інноваційної політики на регіональному рівні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2009. № 8. С. 27-29.
82. Mark Ambramson and D. Littman. *Innovation. Political Science*, 2002. 223 p.
83. *Innovation and Management: International Comparisons* by Urabe Kuniyoshi, John Child. *Business&Economics*, 1998. 372 p.
84. *Managing Creativity and Innovation* by Richard Luecke, Ralph Katz. *Business&Economics*, 2003. 192 p.
85. *The concise Blackwell encyclopedia of management* / edited by Cary L. Cooper and Chris Argyris, 1998. 701 p.
86. Менеджмент та маркетинг інновацій: Монографія / За заг. ред. д. е. н., проф. С. М. Ілляшенка. Суми: ВТД «Університетська книга», 2004. 616 с.
87. Управління інноваціями в сучасній організації / Під ред. В. А. Євтушевського. К.: Нічлава, 2006. 359 с.

88. Лаврук В. Система інноваційного забезпечення сільського господарства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2010. № 14. С. 14-17.
89. Кожемякіна М.Ю. Інвестиційне забезпечення як основа розвитку аграрної економіки України. *Економіка АПК*. 2009. № 12. С. 68-73.
90. Статистика зовнішнього сектору: дані Національного банку України. URL : <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external#5>
91. Рослинництво України 2021: статистичний збірник. 2022. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/05/zb_rosl_2021.pdf
92. Кернасюк Ю. Агросектор 1991-2021 – у цифрах і фактах. 24.01.2022. *Економічний гектар*. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/24134-ahrosektor-1991-2021-u-tsyfrakh-i-faktakh.html>
93. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції: Постанова Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2018 р. № 107. редакція від 12.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/107-2018-%D0%BF#Text>
94. Несененко П. П. Аналіз сучасного стану управління розвитком сільських територій як ключового напрямку аграрної політики України. *Наукові інновації та передові технології*. 2022. № 11 (13). С. 74-85.
95. Аграрний сектор України: 30 незалежних років – погляд фахівців. 24.08.2021. URL: <https://superagronom.com/articles/536-agrarniy-sektor-ukrayini-30-nezaleznih-rokiv-poglyad-fahivtsiv>
96. Що заважає активному інвестуванню в український агросектор? PROMOTED. Сільське господарство може стати рятівним колом для української економіки. *Економічна правда*. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/01/12/681316/>

97. Скрипник В. В. Інноваційний розвиток аграрних підприємств України: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку. *Економічний вісник НТУУ «Київський політехнічний інститут»*. 2021. № 20. С. 19-24.

98. Глобальний інноваційний Індекс 2021. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/globalnyj-innovacijnyj-indeks-2021/>

99. Беззубко Л., Точонов І., Беззубко Б. Оцінювання національного інноваційного потенціалу України. *Галицький економічний вісник*. 2022. № 2(75). С. 64-71.

100. The Global Innovation Index 2016. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2016.pdf

101. The Global Innovation Index 2015. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_gii_2015.pdf

102. The Global Innovation Index 2014. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/economics/gii/gii_2014.pdf

103. Global Innovation Index 2022. Ukraine. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_2000_2022/ua.pdf

104. Крилов Д. В. Аналі зрейтингового оцінювання розвитку інноваційної діяльності в Україні. *Ефективна економіка*. 2022. № 5. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2022/10.pdf

105. European innovation scoreboard 2022. URL: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/knowledge-publications-tools-and-data/publications/all-publications/european-innovation-scoreboard-2022_en.

106. Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 526-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#Text>

107. Most Innovative Countries 2022. URL: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/most-innovative-countries>

108. Желуденко К. В. Інноваційна діяльність як фактор забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Вип. 49. С. 19-24.

109. Вишнеvsька О., Дюміна С. Інноваційні особливості технологічного оновлення підприємства аграрного сектора. *Фінансовий простір*. 2015. № 3(19). С. 202–206.

110. Транченко Л., Транченко О. Впровадження конкурентоспроможних інноваційних засобів у сільськогосподарське виробництво. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2014. № 25. С. 60–65.

111. Чіков І. Фактори підвищення конкурентоспроможності підприємств АПК на основі інноваційних перетворень. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Економіка і управління. 2018. № 5. Т. 29 (68). С. 113–117.

112. Дорош-Кізим М. М., Дадак О. О., Гачек Т. С. Інновації в аграрному секторі України в контексті розвитку європейської інтеграції. *Науковий вісник ЛНУВМБ імені С. З. Гжицького*. 2017. Т. 19. № 81. С. 123-128.

РОЗДІЛ 4

СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

4.1. Оподаткування аграрного сектору в системі реалізації державної економічної політики та його цифровізація як основний рушій розвитку

В сучасних мовах сьогодення, які характеризуються наявністю низки кризових явищ, аграрний сектор, що є одним із базових рушіїв, на яких ґрунтується економіка країни, та водночас становить собою стратегічно важливий сегмент для забезпечення національної безпеки країни, продовжує демонструвати належні темпи розвитку, однак нові виклики справедливо потребують відповідних реакцій [1-5]. Всі засоби державного регулювання аграрного сектору, передусім, повинні бути спрямовані на забезпечення його успішного розвитку та ефективного функціонування [6-11]. В основі розвитку аграрного сектору полягає агропромислова прогресуюча інтеграція, що полягає в безпосередньому поєднанні окремих сфер сільського господарства [12-17], зайнятих виробництвом, зберіганням, переробкою та реалізацією аграрної продукції [18-23], а також обслуговуючих і допоміжних виробництв з метою підвищення ефективності виробництва сільськогосподарської продукції та прибутковості аграрних підприємств [24-28].

На пріоритетності розвитку саме аграрного сектору для економічної науки наголошують В. Попова [29], К. Бондаревська [30], Я. Костецький [31], І. Баланюк [32], В. Ніценко [33]. Розвиток аграрного сектору України передбачає вирішення інституціональних проблем аграрного виробництва, зокрема таких, як нестабільність аграрної політики, вдосконалення земельних відносин, розвиток кооперації й інтеграції, підвищення ефективності системи управління аграрного виробництва, незавершеність аграрної реформи, державне регулювання в аграрній сфері, відсутність недержавних структур захисту інтересів селян, цінова політика [30, с. 172].

Для невинного розвитку аграрного сектору пріоритетною є державна підтримка його суб'єктів, зокрема економічна, адже за таких обставин буде уможливлено стійке відтворення сільськогосподарських підприємств, максимізовано виробництво екологічно прийнятної, якісної продукції, виконання низки робіт і послуг. Державна економічна політика вимикає та розвивається як реакція з боку держави на розвиток ринку [41]. Опрацювання літературних джерел вказує на те, що реалізовується вона, насамперед, через механізми податкової політики [34-36].

Досвід податкового реформування аграрного сектору та практика регулювання відносин у аграрній сфері інших країн світової спільноти вказують на доцільність розробки та впровадження дієвої державної підтримки аграрного сектору. Саме вдалий вибір систем оподаткування конкретними агропромисловими підприємствами здатний суттєво сприяти розвитку аграрного сектору загалом, що прослідковується впродовж усього періоду становлення цивілізації. На важливості існування обґрунтованого оподаткування та необхідності впровадження його оптимальних правових механізмів наголошують такі науковці, як: А. Бурковська [11], Д. Борисовський [2], Т. Голуб [3], Х. Григор'єва [6], О. Магопець [14], О. Могильний [4], В. Мушенок [5], О. Навальнєв [1], Р. Сідоренко [13], Л. Тулуш [12], В. Шкапоєд [11].

Слід зазначити, що оподаткування впливає на різні сфери людської діяльності, наприклад, на зайнятість населення, а також на аспекти діяльності компаній. С. Фуєст (С. Fuest), А. Пейчл (А. Peichl), С. Сієгloch (S. Siegloch), Х. Фельдман (Н. Feldmann) у своїх дослідженнях констатують наявність зв'язку між корпоративним оподаткуванням та безробіттям [46-48]. А. Зіргуліс (А. Zirgulis), Т. Сараповас (Т. Šarapovas) дійшли висновку, що ставки податків впливають на інвестиційний вибір міжнародної компанії, що в кінцевому підсумку спричиняє зміни в зайнятості. У їх дослідженні використано дані 41 країни в динаміці за 11 років.

Провівши низку перевірок, науковцями підтверджено, що ефективна середня ставка корпоративних податків мала значний позитивний вплив на безробіття [49].

Податкові аспекти (до прикладу, різниця в податкових ставках) впливають на фінансові рішення підприємств, що належать до національних корпоративних груп. На цьому наголошують у своїх публікаціях М. Арена (M. Arena), А. Ропер (A. Roper) [50], М. Аварма (M. Avarmaa) [51], А. Мічел (A. Michel), І. Шейкд (I. Shaked) [52], М. Сінг (M. Singh), А. Неядмалаєрі (A. Nejadmalayeri) [53]. В дослідженні П. Янські (P. Janský) увагу зацентровано на тому, що розміри податкових ставок суттєво відрізняються в країнах ЄС [55]. М. Клузек (M. Kluzek), К. Шмідт-Джеса (K. Schmidt-Jessa) висунули гіпотезу щодо суб'єктів Вишеградської групи: «Ефективна податкова ставка є суттєвим фактором, який формує структуру капіталу у випадку суб'єктів, що входять до складу транснаціональних корпорацій, хоча вона незначна. у випадку суб'єктів господарювання, що діють у складі національних корпорацій». Гіпотеза повністю не підтверджено, однак і не спростовано. Зроблено висновок, що ефективна податкова ставка була суттєвою змінною для угорських, словацьких і чеських ТНК, але вона була незначущою з точки зору формування структури капіталу польськими ТНК. У країнах Вишеградської групи протягом багатьох років належним чином розвивається правове регулювання податкового законодавства [56].

Отже, податки, їх ставки та механізми оподаткування постійно впливають на життя суспільства та бізнесу. Вони є елементом державної економічної політики. Варто відмітити, що підвищенню продуктивності в аграрному секторі, реалізації соціальних програм при одночасному зниженні навантаження на наявні ресурси та навколишнє природне середовище сприяють передусім цифрова трансформація. Цифрова трансформація агропромислового виробництва розглядається як один із основних шляхів диверсифікації національної економіки, її переорієнтації з моделі експорту сировини на постачання продукції з високою доданою вартістю.

Зменшення витрат на виробництво сільськогосподарської продукції, підвищення її якості та конкурентоспроможності на основі ефективного використання ресурсів та науково обґрунтованих підходів – головне завдання цифровізації сільського господарства. Впровадження цифровізації в агропромисловості є дуже прогресивною та позитивною тенденцією, але з її впровадженням у нашій країні існують проблеми: правові, фінансові та технічні. відсутність загальнодержавної програми підтримки робить цифровізацію не вигідною для агрокористувачів. Повноцінне впровадження децентралізації та прийняття відповідних цільових програм державної підтримки значно пришвидшить процес цифровізації в агросекторі.

Як справедливо констатують Дж. Руїц-Ріл (J. Ruiz-Real), Дж. Уріб-Торіл (J. Uribe-Toril), «...цифрові інновації зараз важливі не лише для компаній, що керуються технологіями, та ІТ-відділів, але мають вирішальне значення майже для кожної галузі та функціонального підрозділу» [57]. Згідно твердження Р. Хінсон (R. Hinson), Р. Ленсінг (R. Lensink) системна цифрова трансформація великої кількості підприємств і видів економічної діяльності може позитивно вплинути на досягнення цілей сталого розвитку [58]. Формування інноваційної економіки має бути спрямоване на зниження витрат виробництва, створення якісної, нової продукції [59]. Саме оподаткування сільськогосподарських товаровиробників повинне слугувати засобом стимулювання аграрного сектору економіки, індикатором державної підтримки та сприяти впровадженню інновацій, виконуючи фіскальну та регулюючу функції водночас. Динамічне аграрне податкове законодавство, висока мінливість податкових вимог створює перешкоди в забезпеченні сприятливих умов ведення сільськогосподарської діяльності як головної складової агропротекційних заходів. Дослідження еволюції податкового законодавства України в частині регулювання діяльності аграрного сектору дає підстави стверджувати про наявність таких етапів правового регулювання агропротекційних податкових відносин, як: формування (становлення), відносної перманентності, реформування, постреформацій.

- Етап формування (становлення) (1991–2003 рр.) – формування (становлення) податкової системи України, ухвалення Закону України «Про систему оподаткування» від 26.06.1991 р., яким виробників сільськогосподарської продукції (колгоспи, радгоспи та кооперативи) вилучено зі складу платників податку на прибуток.

Впродовж тривалого періоду оподаткування аграрного сектору характеризувалося наявністю спеціального режиму, що передбачав можливість вибору спрощеної системи оподаткування і сплату фіксованого сільськогосподарського податку (ФСП). Відповідно до недіючого нині Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок» № 320-XIV від 17.12.1998 р. сплата ФСП замінювала необхідність справляння 12-ти інших податків та зборів, зокрема податку на прибуток підприємств, плати (податку) за землю, комунального податку, збору за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету, плати за придбання торгового патенту на здійснення торговельної діяльності та збору за спеціальне водокористування та ін. Серед особливостей ФСП як агропротекційного заходу виділяють такі: грошово-натуральна форма сплати (слід розцінити позитивно таку правову можливість як певний рівень свободи вибору зручного варіанту оплати); застосування підвищувальних коефіцієнтів (мало виражений фіскальний зміст); рентний характер (прив'язка до нормативної грошової оцінки землі); тимчасовий характер [6]. Державою, проводячи політику максимального сприяння розвитку аграрного сектору, в період з 1999 по 2001 рр. було передбачено звільнення сільськогосподарських товаровиробників від справляння ФСП за умови сплати ними коштів на обов'язкове державне пенсійне та соціальне страхування. З ухваленням Закону України «Про податок на додану вартість» від 03.04.1997 року № 168/97-ВР відбувалося становлення агропротекційної системи оподаткування ПДВ виробників сільськогосподарської продукції (рис. 4.1).

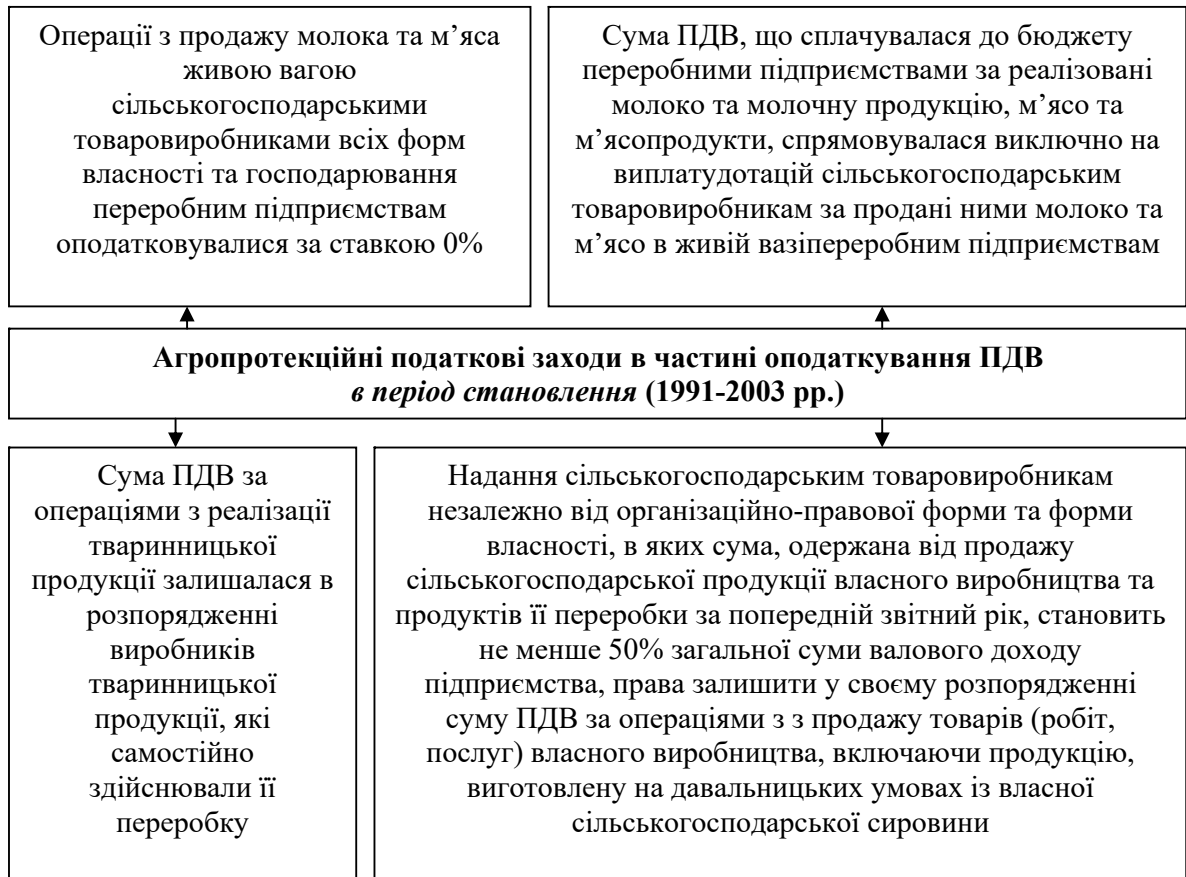


Рис. 4.1. Агропротекційні податкові заходи в частині оподаткування ПДВ в період становлення його правового регулювання (1991-2003 рр.).

Джерело: складено автором на основі: [6-8].

Таким чином, характерними особливостями оподаткування ПДВ суб'єктів аграрного сектору економіки в досліджуваний період можна вважати адресність новацій, оскільки вони часто стосувалися конкретних виробників окремих видів продукції, і активний прояв стимулюючої функції податкової системи. В частині оподаткування земельним податком доцільно констатувати, що в цей період спостерігалася активна підтримка фермерських господарств, адже такі новостворені господарюючі суб'єкти були звільнені від сплати зазначеного податку на термін 3 роки або навіть 5 років, якщо йшлося про недостатньо забезпечені трудовими ресурсами населені пункти.

Не підлягали оподаткуванню земельним податком також сортовипробувальні станції та сортодільниці, які застосовувалися для випробування сортів сільськогосподарських культур, та сільськогосподарські підприємства і фермерські (селянські) господарства, зайняті молодими садами, ягідниками та виноградниками до вступу їх у пору плодоношення, а також гібридними насадженнями, генофондовими колекціями та розсадниками багаторічних плодкових насаджень [6]. Агропротекційна політика є позитивним досвідом податкового законодавства, якому приманне застосування оптимальних податкових механізмів стосовно суб'єктів агросектору.

- Етап відносної перманентності (2004– 2014 рр.)булорозпочато з оновлення правових основ надання податкової підтримки агровиробникам, зокрема модифіковано діючі засади оподаткування ФСП (передбачено механізм стимулювання фізичних осіб в напрямку заснування сільськогосподарських підприємств, зменшено ставки оподаткування) згідно з Законами України [9; 10]. Впродовж десяти років незмінними лишалися вимоги щодо оподаткування ФСП. Лише після ухвалення Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» від 28.12.2014 р. ФСП було приєднано до складу єдиного податку IV групи. Суб'єкти господарювання, які перебували на загальній системі оподаткування і відповідали передбаченим законодавчо критеріям, функціонуючи в аграрній сфері, до 2015 р. в Україні мали змогу використовувати спеціальний режим оподаткування ПДВ. Запровадження спеціального режиму оподаткування ПДВ не вплинуло на збереження регламентованого на законодавчому рівні механізму надання дотацій виробникам сільськогосподарської продукції. Агропротекційні податкові заходи в частині оподаткування ПДВ в період відносної перманентності(2004-2014 рр.) зображено на рис. 4.2. Таким чином, запровадження положень Податкового кодексу України сприяло введенню новацій в частині оподаткування ПДВ. При цьому основною компонентою агропротекційних заходів, що слугував істотним важелем розвитку аграрного сектору.



Рис. 4.2. Агропротекційні податкові заходи в частині оподаткування ПДВ в період відносної перманентності правового регулювання (2004-2014 рр.)

Джерело: складено автором на основі: [1; 6; 7; 8].

- Етап реформування (2015–2017 рр.) характеризується скасуванням ФСП в 2015 р., коли кількість податків в Україні було скорочено з 22 до 9 найменувань. ФСП своєю чергою було трансформовано в єдиний податок четвертої групи, при цьому його економічна конструкція не зазнала змін. Натомість було максимізовано фіскальний тиск, на чому наголошують у своїх публікаціях Т. Коваленко [15, с. 35], Т. Курман [16, с. 143; 17, с. 246], Х. Григор'єва [6, с. 119], О. Безкровний, М. Хомкін, В. Леончікова [18, с. 18]. Розмір податкових платежів збільшився у кілька разів, що спричинено зростанням бази оподаткування та розмірів ставок єдиного податку. На початку 2016 р. ставки єдиного податку знову було збільшено (в 1,8 рази). Скасування у 2017 р. спеціального режиму ПДВ за вимогою Міжнародного валютного фонду для надання чергового траншу, стало передумовою введення бюджетних

дотацій, спрямованих, насамперед, на розвиток і стимулювання діяльності сільськогосподарських товаровиробників.

Бюджетним дотаціям, економічна сутність яких полягає в тому, що сільськогосподарським товаровиробникам повертається частина ПДВ, що ними нарахована та сплачена, притаманні як недоліки, так і переваги (рис. 4.3).

Слід зацентувати на відмінностях бюджетних дотацій від спеціального режиму оподаткування ПДВ. Суб'єкт аграрного сектору, котрий прагне отримати дотації, зобов'язаний сплатити ПДВ у повному обсязі, натомість спеціальний режим оподаткування ПДВ передбачав утримування або всієї суми ПДВ, або певної його частини. Законодавчо не визначено розмір бюджетних дотацій, тоді як відповідно до засад використання спеціального режиму оподаткування ПДВ використовувалося правило: 100% ПДВ залишається суб'єкту ринку, або встановлений відсоток (15%, 80% або 50%) залежно від суми проведених ним операцій.



Рис. 4.3. Переваги та недоліки бюджетних дотацій в аграрному секторі

Джерело: складено автором на основі: [6].

Відтак, можна констатувати про наявність переваг і недоліків дотацій в аграрному секторі, однак, важливо, аби надання дотацій не носило адресний характер і не сприяло розвитку винятково великих агрохолдингів. Саме на це зауважують О. Нів'євський та Р. Нейтер [19], наголошуючи, що загальний обсяг дотацій за програмою у 2017 р. склав 4 млрд грн, однак програма надання дотацій в цілому зазнала нищівної критики.

Як справедливо констатує Х. Григор'єва, бюджетними програмами державної підтримки практично неможливо охопити усіх сільськогосподарських товаровиробників одночасно та забезпечити їм стабільне її одержання протягом тривалого часу. У цьому полягає значна перевага податкової підтримки – за її допомогою є можливим формування стабільного агропротекційного фундаменту сільськогосподарської діяльності навіть в умовах кризи ап хронічної відсутності бюджетних коштів [22].

Заслужують на увагу результати досліджень О. Нів'євського про вплив податкових пільг на підвищення продуктивності праці сільському господарстві [20]. При цьому використано дані сільськогосподарських підприємств України в період з 1995 по 2014 рр., відповідно, проведено 165777 спостережень. У якості показника зростання продуктивності застосовано індекс Сукупної продуктивності факторів виробництва (Total Factor Productivity growth – TFP). Основні результати дослідження є такими:

1) використання податкових пільг в сільському господарстві – неефективний інструмент з огляду на залучення державних коштів, оскільки податкові пільги становлять собою недоотримані в державну скарбницю податки. Так, зі зростанням обсягу вигод від застосування спеціального режиму оподаткування ПДВ на 1% темп росту продуктивності праці зріс лише на 0,034%. Зі збільшенням обсягу вигод на 1% у платників 4-ї групи єдиного податку продуктивність праці зростала лише на 0,016% (ефект – вдвічі менший);

2) податкові пільги заважають агровиробникам підвищувати свою ефективність, сповільнюючи цей процес майже вдвічі [20].

3) Отже, виконані автором розрахунки засвідчили відсутність позитивного впливу використання податкових пільг на зростання темпів продуктивності праці.

Етап постреформацій (триває з 2018 р. і дотепер) – до Податкового кодексу України (ПКУ) внесено зміни, згідно з якими спектр платників єдиного податку четвертої групи доповнено фізичними особами-підприємцями, які провадять діяльність виключно в межах фермерського господарства за умови виконання відповідних вимог [21]. Тобто прослідковується залучення до ведення сільськогосподарської діяльності фізичних осіб-підприємців.

Згідно з п. 291.4 ПКУ до складу 4-ої групи платників єдиного податку-сільськогосподарських товаровиробників належать:

а) юридичні особи незалежно від організаційно-правової форми, у яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75 відсотків;

б) фізичні особи-підприємці, які провадять діяльність виключно в межах фермерського господарства, зареєстрованого відповідно до Закону України «Про фермерське господарство», за умови виконання сукупності таких вимог:здійснюють виключно вирощування, відгодовування сільськогосподарської продукції, збирання, вилов, переробку такої власновирощеної або відгодованої продукції та її продаж;провадять господарську діяльність за місцем податкової адреси;не використовують працю найманих осіб;членами фермерського господарства такої фізичної особи є лише члени її сім'ї у визначенні частини другої статті 3 Сімейного кодексу України; площа сільськогосподарських угідь та/або земель водного фонду у власності та/або користуванні членів фермерського господарства становить не менше 0,5 гектара, але не більше 20 гектарів сукупно [21].

Сукупний механізм нарахування та сплати єдиного податку платниками 4-ої групи –суб'єктами аграрного сектору згідно з ПКУ представлено на рис. 4.4.

Платники	Сільськогосподарські товаровиробники –юридичні особи незалежно від організаційно-правової форми, у яких частка с/г товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75%, а також ФОП, які здійснюють свою діяльність виключно в межах фермерського господарства, за умови виконання сукупності вимог
Об'єкт оподаткування	Площа сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень) та/або земель водного фонду (внутрішніх водойм, озер, ставків, водосховищ), що перебуває у власності сільськогосподарського товаровиробника або надана йому у користування, у тому числі на умовах оренди
База оподаткування	<i>Для сільськогосподарських товаровиробників</i> – нормативна грошова оцінка 1 гектара сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень) з урахуванням коефіцієнта індексації, визначеного станом на 1 січня базового податкового (звітного) року відповідно до порядку, встановленого цим Кодексом для справляння плати за землю. <i>Для земель водного фонду</i> (внутрішніх водойм, озер, ставків, водосховищ) – нормативна грошова оцінка ріллі в Автономній Республіці Крим або області з урахуванням коефіцієнта індексації, визначеного станом на 1 січня базового податкового (звітного) року відповідно до порядку, встановленого ПКУ для справляння плати за землю
Єдиний податок (4 група)	
Звітність та звітний період	Податковим (звітним) періодом є календарний рік. Для щорічного підтвердження статусу платника єдиники 4-ї групи повинні подати податкову декларацію не пізніше 20 лютого поточного року
Сплата податку	Щоквартально впродовж 30 календарних днів за ставками: I кв. – 10%; II кв. – 10%; III кв. – 50%; IV кв. – 30%
Ставки податку	<i>У відсотках бази оподаткування:</i> – для ріллі, сіножатей і пасовищ (крім ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях, а також сільськогосподарських угідь, що перебувають в умовах закритого ґрунту) – 0,95; – для ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях, – 0,57; – для багаторічних насаджень (крім багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях) – 0,57; – для багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях, – 0,19; – для земель водного фонду – 2,43; – для сільськогосподарських угідь, що перебувають в умовах закритого ґрунту, – 6,33. – для сільськогосподарських угідь, на яких розташовані будівлі, споруди сільськогосподарських товаровиробників (юридичних та фізичних осіб), віднесені до підкласу "Будівлі для птахівництва" (код 1271.2), або для сільськогосподарських угідь, які використовуються для обслуговування таких будівель, споруд, з урахуванням даних Державного земельного кадастру, – 50
Звільнення від сплати податків	1) Податку на прибуток підприємств, 2) податку на доходи фізичних осіб у частині доходів (об'єкта оподаткування), що отримані в результаті господарської діяльності платника податку 3) ПДВ з операцій з постачання товарів, робіт та послуг, місце постачання яких розташоване на митній території України, крім ПДВ, що сплачується фізичними особами та юридичними особами, які обрали ставку єдиного податку; 4) податку на майно в частині земельного податку за земельні ділянки, що використовуються для ведення сільськогосподарського товаровиробництва; 5) рентної плати за спеціальне використання води

Рис. 4.4. Механізм нарахування та сплати єдиного податку платниками 4-ої групи – суб'єктами аграрного сектору згідно з ПКУ.

Джерело: складено автором на основі[21].

Отже, можна констатувати наявність досить прийнятних умов для платників цього податку, зокрема, що стосується звітного періоду, ставок податку та передбаченого звільнення від сплати ряду інших податків. Нині спрощену систему оподаткування можуть обирати як мікропідприємства, так і великі підприємства, що окремі науковці вважають не зовсім обґрунтованим: [23-24]. З позиції агропротекційних дій, використання спрощеної системи оподаткування платниками єдиного податку 4-ої групи не стимулює виробників до нарощування якісних та кількісних показників, уніфікуючи механізм оподаткування різних видів економічної діяльності і масштабів агровиробництва [6]. Примітно, що виробникам сільськогосподарської продукції законодавчо не заборонено бути платниками єдиного податку 3-ої групи, що теж є доволі прийнятним (рис. 4.5).

Платники	Юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми, у яких протягом календарного року обсяг доходу не перевищує 1167 розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня податкового (звітного) року
Об'єкт оподаткування	Дохід, отриманий протягом звітного періоду, включаючи дохід представництв, філій, відділень такої юридичної особи, отриманий протягом податкового (звітного) періоду в грошовій формі (готівковій та/або безготівковій); матеріальній або нематеріальній формі
Єдиний податок (3 група)	
Звітність та звітний період	Подають щоквартально до органу ДПС за місцем податкової адреси податкову декларацію протягом 40 календарних днів, які настають за останнім календарним днем звітного (податкового) кварталу (півріччя).
Сплата податку	Щокварталу впродовж 10 календарних днів після граничного строку подання податкової декларації за податковий (звітний) квартал
Ставки податку	3 % доходу за звітний період – якщо підприємство є платником ПДВ; 5 % – якщо підприємство не є платником ПДВ.
Звільнення від сплати податків	<ul style="list-style-type: none"> – Податку на прибуток підприємств, крім випадків, передбачених ПКУ; – ПДФО у частині доходів (об'єкта оподаткування), які отримані в результаті господарської діяльності ФОП – платника ЄП та які оподатковані єдиним податком. Водночас такий платник виконує функції податкового агента при нарахуванні (виплаті, наданні) оподатковуваних ПДФО доходів на користь фізособи, яка перебуває з ним у трудових або цивільно-правових відносинах. Це ж стосується і військового збору, об'єкт оподаткування для якого такий же як для ПДФО; – ПДВ, якщо обрано ставку ЄП у розмірі 5%; – земельного податку за земельні ділянки, які використовують для господарської діяльності (крім діяльності з надання земельних ділянок та/або нерухомого майна, яке знаходиться на таких земельних ділянках, в оренду (найм, позичку).

Рис. 4.5. Механізм нарахування та сплати єдиного податку платниками 3-ої групи – суб'єктами аграрного сектору згідно з ПКУ.

Беручи до уваги те, що аграрне виробництво має низку особливостей, обумовлених природно-кліматичними, фінансовими, територіальними, національними умовами розвитку, вважаємо можливість використання спрощеної системи оподаткування досить дієвим засобом підтримки господарюючих суб'єктів, котрі функціонують у цій сфері.

Що стосується загальної системи оподаткування, на якій також можуть перебувати виробники сільськогосподарської продукції, то нею передбачається сплата податків і зборів, передбачених податковим законодавством України: податок на прибуток підприємств, земельний податок, податок на нерухоме майно, транспортний податок, рентна плата, плата за спеціальне використання водних ресурсів тощо. За цих обставин оподаткування податком на прибуток відбувається за ставкою 18% від об'єкта оподаткування, що розраховується шляхом коригування фінансового результату до оподаткування, визначеного у фінансовій звітності відповідно до П(С)БО або МСФЗ, на різниці, передбачені ПКУ.

Порівняння різних систем оподаткування господарської діяльності суб'єктів аграрного сектору дає змогу виокремити переваги та недоліки кожної з них (табл. 4.1). Найбільше переваг має спрощена система оподаткування зі сплатою ЄП у четвертій групі, адже вона створена саме під потреби сільськогосподарських товаровиробників – юридичних осіб незалежно від організаційно-правової форми, у яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75%, а також ФОП, які здійснюють свою діяльність виключно в межах фермерського господарства, за умови виконання сукупності передбачених законодавством вимог. Проте суб'єкти аграрного сектору мають змогу обирати ту систему оподаткування, яка найбільше їм імпонує, і за якої слід сплачувати найменшу суму податків до бюджету [60].

Переваги та недоліки систем оподаткування суб'єктів аграрного сектору

№ з/п	Переваги	Недоліки
<i>Загальна система оподаткування</i>		
1.	Об'єкт оподаткування – прибуток, визначений за даними бухгалтерського обліку. Порівняно з ЄП податок на прибуток є більш об'єктивним, оскільки до уваги береться фінансовий результат діяльності. Наприклад, якщо рік видався неврожайним або собівартість сільськогосподарської продукції більша за ціну реалізації, то прибуток може бути невеликим і податок на прибуток також	Платники податку на прибуток не звільняються від сплати земельного податку. Це може бути значною перепоною для перебування на загальній системі, адже сільськогосподарська діяльність передбачає використання земель сільськогосподарського призначення. Тому, якщо фермерське господарство має у власності значні площі землі, йому доведеться сплачувати земельний податок значного розміру
2.	Для платників податку на прибуток встановлено знижену ставку ПДФО при виплаті дивідендів засновникам (учасникам) – 5 % (пп. 167.5.2 ПКУ). Водночас платники ЄП утримують ПДФО за ставкою 9 %	Фізичні особи, які здають земельні ділянки сільськогосподарського призначення в оренду сільськогосподарським підприємствам, що перебувають на загальній системі оподаткування, не мають пільги зі сплати земельного податку
<i>Спрощена система оподаткування зі сплатою ЄП у третій групі</i>		
1.	Платники єдиного податку третьої групи мають право обирати ставку ЄП та самостійно вирішувати, бути їм платниками ПДВ чи ні	Платникам ЄП третьої групи заборонено проводити бартерні операції: згідно з п. 291.6 ПК розрахунки за відвантажені товари (виконані роботи, надані послуги) здійснюються виключно в грошовій формі (готівковій чи безготівковій). Така заборона поширюється і на вексельні розрахунки за реалізовані товари, взаємозалік, виплату зарплати в натуральній формі.
2.	Звільнення від сплати земельного податку та ПДВ (у разі обрання ставки ЄП у розмірі 5 %)	Сума ЄП не залежить від результатів діяльності. При визначенні об'єкта оподаткування враховуються всі доходи в грошовій, матеріальній або нематеріальній формі, тобто витрати до уваги не беруться взагалі. Тому, якщо підприємство отримає збитки, йому доведеться сплатити ЄП з усього доходу(виручки)
3.	–	Фізичні особи, що здають землю в оренду підприємству – платнику єдиного податку третьої групи, не мають пільги зі сплати земельного податку
<i>Спрощена система оподаткування зі сплатою ЄП у четвертій групі</i>		
1.	Платники ЄП четвертої групи звільнені від обов'язку нарахування, сплати та подання звітності з податку на прибуток, податку на майно (у частині земельного податку) тощо, однак повинні сплачувати податок на земельні ділянки, що не використовуються для ведення сільськогосподарського виробництва, рентної плати за спеціальне використання водних ресурсів	Сума ЄП не залежить від результатів діяльності аграрного підприємства (хоча для високорентабельного підприємства це може бути перевагою). Тобто, якщо підприємство отримало збиток чи невеликий прибуток, воно все одно має сплатити ЄП, з огляду на площу землі, яка йому належить згідно з правом праві власності чи на умовах оренди
2.	Фізичні особи, які здають сільськогосподарські угіддя в оренду платникам єдиного податку четвертої групи, звільнені від сплати земельного податку (п. 281.3 ПКУ)	
3.	Звітність подається лише 1 раз на рік	

Джерело: складено автором на основі: [21; 25].

За результатами проведених досліджень пропонуємо такі рекомендації для суб'єктів аграрного сектору, які можуть бути враховані при виборі системи оподаткування (рис. 4.6).

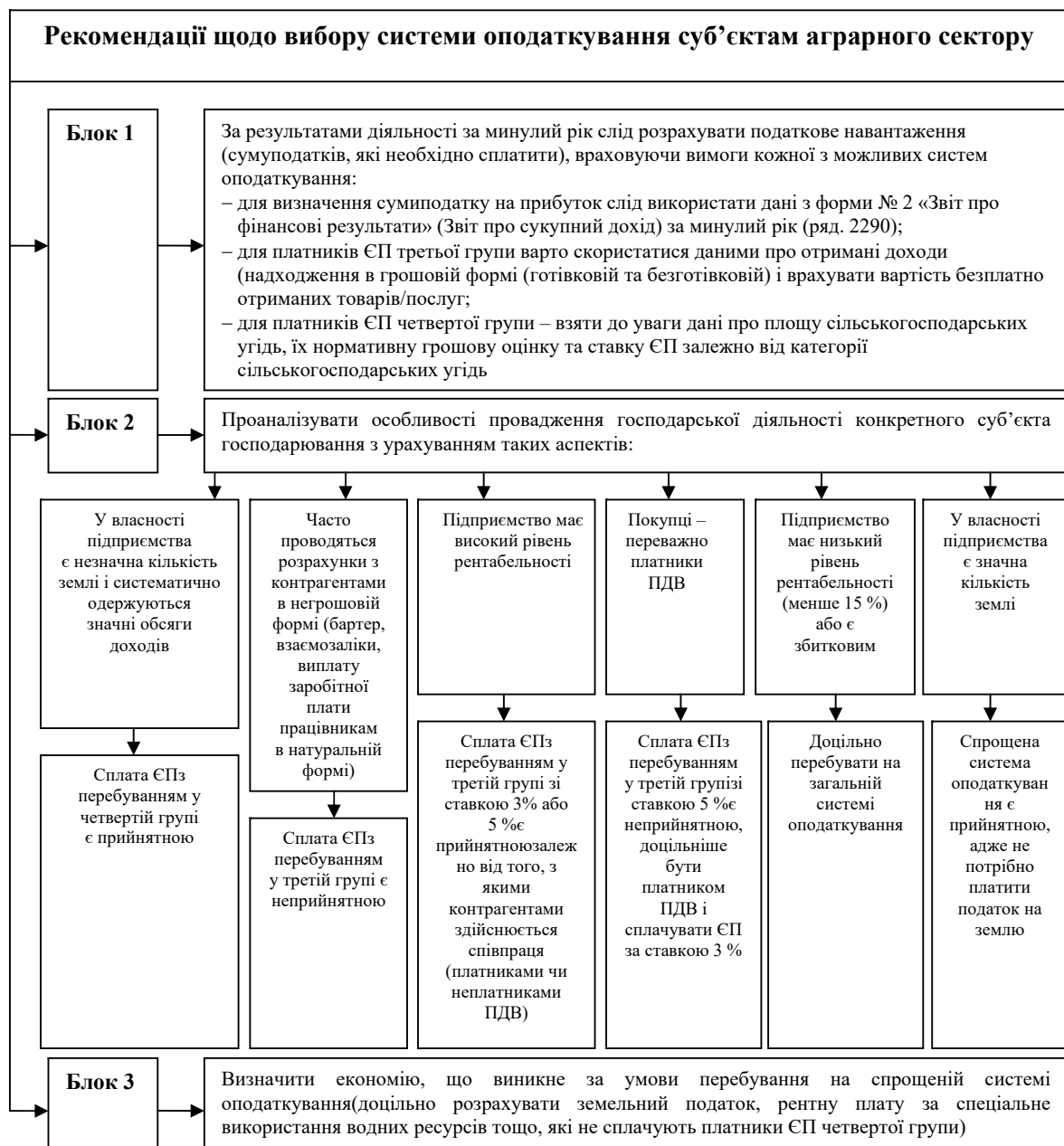


Рис. 4.6. Рекомендації щодо вибору системи оподаткування суб'єктам аграрного сектору.

Джерело: розроблено автором.

Кожна із можливих до використання суб'єктами аграрного сектору систем оподаткування має свої недоліки та переваги. При її виборі слід, передусім, зважати на умови, за яких функціонує конкретне підприємство, склад його майна, наявність землі, обсяги отриманих доходів та рівень рентабельності. Відмітимо, що в цілому надходження до бюджету України від діяльності АПК є значними. Так, за 10 місяців 2020 р. вони становили близько 42,6 млрд грн, в т.ч. від сільськогосподарського виробництва (42,497 млрд грн) та від переробної промисловості (94,2 млн грн). З цих надходжень було повернуто ПДВ на суму 22,7 млрд грн. Отож, остаточна сума, що залишилася в бюджеті країни, склала 19,8 млрд грн[26]. Детальну інформацію у розрізі сплачених податків за 2020 р. суб'єктами аграрного сектору до бюджету країни наведено в додатку А.

Виконаний аналіз еволюції податкового законодавства в частині оподаткування аграрного сектору свідчить про скорочення агропротекційних дій з боку держави. На етапах формування (становлення) та відносної перманентності правового регулювання спостерігалося запровадження і ефективне використання податкової політики, зокрема ФСП та спеціального режиму оподаткування ПДВ. Натомість, в періоди реформування та постреформацій окреслені вище агропротекційні заходи, що були досить потужними і дієвими свого часу, значно мінімізовано. Відтак, можна стверджувати про недостатню ефективність оподаткування аграрного сектору в умовах сьогодення як засобу державного регулювання в цілому. Удосконаленню податкового законодавства в зазначеному контексті сприятиме, насамперед, його перманентність, що дасть змогу сільськогосподарським товаровиробникам перебудувати бізнес під вимоги спрощеної системи оподаткування, якщо така є найбільш прийнятною, здобути відповідні кваліфікації для правильного складання податкової звітності, отримувати достовірну й об'єктивну інформацію з метою проведення аналізу результатів господарювання, формування висновків і пропозицій щодо подальшої оптимізації оподаткування.

Подальше управління розвитком аграрного сектору передбачає внесення змін до системи оподаткування, регламентованої ПКУ, через розробку нової інструментарію системи оподаткування з обов'язковим урахуванням особливостей діяльності сільськогосподарських виробників та досвіду країн ЄС. При цьому мають бути враховані такі умови:

- організаційно-технологічні особливості ведення сільськогосподарської діяльності (особливий засіб виробництва – земля; специфічна форма відносин власності на засоби виробництва тощо);
- уникнення дискримінації виробників аграрної продукції;
- рівномірність податкового навантаження суб'єктів аграрного сектору залежно від обсягів доходів, які отримуються;
- використання пільг при оподаткуванні аграрних товаровиробників, які розпочинають ведення господарської діяльності [1; 42, с. 11-12].

Аграрний сектор України, зважаючи на скасування податкових пільг, які існували раніше, в останні роки господарювання зазнає значного податкового навантаження, що суттєво ускладнює його функціонування. З огляду на неможливість виконувати норми чинного законодавства і при цьому працювати успішно спостерігається тенденція поглинання невеликих фермерських господарств потужними агрохолдингами, які впевнено посилюють свої конкурентні переваги на ринку [37]. Зважаючи на вищевикладене, було б доцільним запровадження диференційованого підходу до оподаткування діяльності суб'єктів аграрного сектору. Саме на цьому наголошував ще А. Сміт у своїй відомій праці [43]. В його основу, зокрема для платників єдиного податку четвертої групи, може бути покладено такі критерії, як площа сільськогосподарських угідь та величина доходу від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг, що отримується. Зазначене дасть змогу стимулювати сільськогосподарських товаровиробників до ефективного ведення господарської діяльності, що своєю чергою дозволить збільшити надходження до бюджету у вигляді податкових платежів.

Фіскальні важелі постають важливим виміром конкурентоспроможності інформаційної економіки. Тому оподаткування входить до складу широкого спектра інструментів державного регулювання економіки поряд із трансфертами та субсидіями та іншими бюджетними видатками [39; 44; 45, С. 19].

Слід відмітити, що нарощуванню продуктивності в аграрному секторі, впровадженню соціальних програм за одночасного скорочення навантаження на наявні ресурси та навколишнє природне середовище сприяє, насамперед, цифрова трансформація. Цифровізації відводиться важливе значення, адже діяльність суб'єктів аграрного сектору ставатиме за умов її належного забезпечення більш прозорою та ефективною, а отже, агробізнес може бути виведено на більш якісний рівень.

Сутність цифровізації (діджиталізації) передбачає перехід інформаційного поля на цифрові технології. Світовим трендом нині є «Індустрія 4.0» – фаза цифровізації економіки, де пріоритетну роль відіграє аналітика великих даних («BigData») та сучасні космічні технології. За прогнозами частка цифрової економіки у ВВП передових країн до 2030 р. сягне 50-60%.

Основними трендами із залучення сучасних ІТ-технологій є: розвиток систем точного землеробства з використанням технологій глобальних навігаційних супутникових систем і систем дистанційного зондування Землі; безпілотні технології; системи віддаленого обліку і контролю цінностей; інтелектуальний аналіз даних і сценарне моделювання; агроскаутінг, який передбачає використанням мобільних додатків для моніторингу стану землекористування у межах конкретного поля [39].

Однією з ключових умов реалізації цифровізації є підготовка відповідних фахівців (digital-аграріїв), котрі уможливають цифрову трансформацію сільського господарства із використанням цифрових технологій і платформних рішень для забезпечення технологічного прориву в аграрному секторі і досягнення зростання продуктивності праці [44].

Для забезпечення продовольчої безпеки та просування аграрного потенціалу України на світові ринки, передусім, слід вирішити численні проблеми формування кадрового потенціалу, зокрема такі, як: існуюча в аграрному секторі несприятлива демографічна ситуація, відтік молоді з села, соціальна криза, падіння престижу роботи в селі, недостатній рівень професійної кваліфікації та рівень знань для впровадження digital-технологій, слабка мотивація, неефективна робота з кадровим резервом, надієвий механізм соціального захисту тощо.

Основними принципами, на яких повинна ґрунтуватися кадрова політика аграрного сектору, спрямована на активне впровадження цифровізації, мають стати:

- 1) випереджаючий розвиток кадрового потенціалу;
- 2) пріоритетність розвитку безперервної освіти дорослих;
- 3) розвиток сучасної аграрної освіти усіх рівнів, включаючи підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації для всіх форм господарювання, в т.ч. малі фермерські господарства, а також обов'язкову сертифікацію аграрних кадрів усіх рівнів;
- 4) формування управлінського корпусу, що здатний до безперервного впровадження інноваційних проектів в аграрну сферу;
- 5) формування трудового потенціалу за напрямками інноваційного розвитку (діджиталізація, нанотехнології, крафтове виробництво);
- 6) розвиток державно-приватного партнерства [44].

Незважаючи на дискусії, які ведуться через можливі загрози цифровізації (заміщення робочої сили технологіями і штучним інтелектом, можлива втрата даних тощо) у вітчизняному аграрному бізнесі, діджиталізація в Україні відбувається за такими двома напрямками:

– оцифрування інформації, що поступово призведе до формування великого масиву даних, зокрема державного аграрного реєстру, геопросторових даних, насінневого реєстру, тощо. Будь-які відносини і послуги, які виникають між фермерами, господарствами та державою, будуть мати можливість

відбуватися на базі цифрової омніканальної платформи. Йдеться про впровадження та оновлення існуючих ІТС з метою збору інформації про галузь біг-дати, поширення дата-дрівен методологій прийняття рішень, залучення ОТГ в процес цифрового освоєння територій;

– повна цифрова трансформація власне виробників аграрного сектору, що дозволить аграріям не залежати надалі від друкованих способів зберігання інформації, вести всі ділові переговори в онлайн-режимі і виконувати будь-які завдання «без прив'язки» до офісу [38].

Нині тривають роботи з боку наших фахівців в ІТ-сфері над розробкою безпілотних тракторів, сервісів обробки геопросторових даних, систем оперативного ухвалення рішень, систем управління сільськогосподарським виробництвом, в основі яких лежать досягнення ІТ («Digital Farming») [45]. З використанням елементів діджиталізації проводиться інвентаризація сільськогосподарських угідь, визначається щільність та вологість ґрунту, ведуться спостереження за гідрологічними характеристиками, проводиться моніторинг температури повітря та його вологості, кількості опадів, атмосферного тиску тощо. Цифрова топографічна база даних, що розробляється в сучасних економічних умовах, матиме важливе практичне значення для зрошування землі та проведення її інвентаризації.

З позиції мікрорівня, а саме, що стосується власне виробників аграрного сектору, то ключові рішення ними приймаються на основі даних про діяльність господарюючих суб'єктів, сформованих працівниками бухгалтерських служб внаслідок ведення обліку і складання звітності, що може відбуватися власноруч чи із застосуванням спеціалізованих програм. Відмітимо, що в останні роки широкого розповсюдження серед суб'єктів аграрного сектору набуває програма «BAS АГРО. Бухгалтерія», призначена для автоматизації бухгалтерського та податкового обліку (рис. 4.7).



Рис. 4.7. Типові можливості програми «BAS АГРО. Бухгалтерія».

Джерело: узагальнено автором на основі: [41].

ІТ-рішення, розроблені на базі програми «BAS Бухгалтерія», адаптовані під різні сегменти діяльності – рослинництво, тваринництво, переробку сільськогосподарської продукції, торгівлю готовою продукцією, надання послуг тощо. Конфігурація «BAS АГРО. Бухгалтерія» (редакція 2.1) (BAF) уможливує ведення бухгалтерського та податкового обліку кількох суб'єктів господарювання (в т.ч. фізичних осіб-підприємців) у загальній інформаційній базі, що досить зручно за умови їх співпраці між собою.

Саме за таких обставин можна послуговуватися загальними списками готової продукції, контрагентів, співробітників, складів (місць зберігання) тощо, однак, незважаючи на вище зауважене, регламентовану звітність слід все одно складати окремо.

Програма дозволяє формувати значну кількість звітних форм, які можуть стати в нагоді керівникам різних рівнів управління (рис. 4.8).

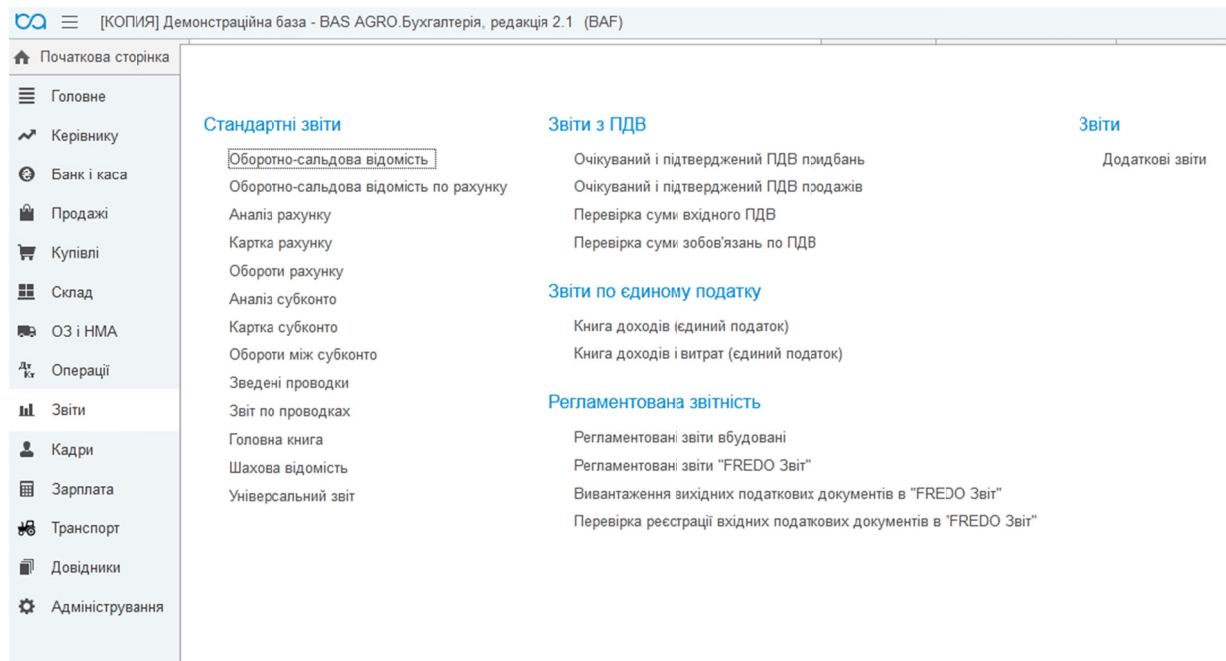


Рис. 4.8. Структура модуля «Звіти» у програмі «BAS АГРО. Бухгалтерія».

У досліджуваній програмі на закладці «Керівнику» є можливість формування даних у кількох розрізах, що дає змогу отримати деталізовані звіти, що є досить інформативними (рис. 4.9).

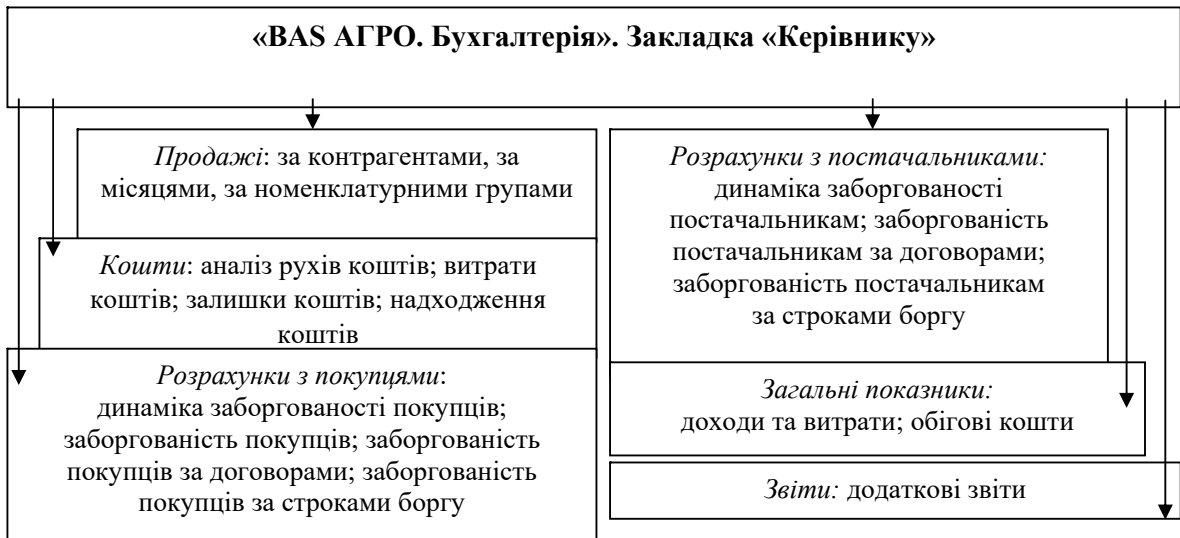


Рис. 4.9. Структура модуля «Керівнику» у програмі «BAS АГРО. Бухгалтерія».

Джерело: узагальнено автором на основі: [41].

Таким чином, керівник будь-якого суб'єкта ринку, що працює в агросекторі і використовує конфігурацію «BAS АГРО. Бухгалтерія» (редакція 2.1) (BAF), скориставшись закладкою «Керівнику» має змогу на оперативному рівні одержувати необхідні дані для проведення аналізу навіть не очікуючи періоду складання квартальної чи річної фінансової звітності, що традиційно слугує його підґрунтям. Загалом даний програмний продукт містить розширені можливості автоматизації усіх спектрів фермерської діяльності, в тому числі переробки та комерційної реалізації продуктів сільського господарства, та є функціональним рішенням, оскільки дозволяє отримувати повну, об'єктивну та достовірну інформацію про діяльність агросектору, що своєю чергою сприяє більш ефективному веденню бізнесу.

Глобалізація економіки, інтернаціоналізація господарських зв'язків, економічні та політичні кризи ставлять нові завдання перед управлінням, висувуючи вимоги до бухгалтерського обліку та фінансової звітності, для задоволення котрих потрібно застосовувати нові підходи до збору інформації, її узагальнення й трактування [41, с. 17].

Застосування в господарській діяльності окресленої програми уможлиблює не лише використання дієвого підходу до групування та систематизації інформації, а й забезпечує проведення її аналізу (з позиції тактики й стратегії) та контролю за правильністю формування.

Власне адаптація інформаційних технологій під потреби сільського господарства є однією з найкращих новітніх технологій в аграрному секторі (поруч із такими як: ГІС технології в сільському господарстві та GPS сільське господарство; можливість використання супутникових даних; дрони та інші аерофотознімки; об'єднання баз даних). Суб'єкти аграрного сектору традиційно отримують значні вигоди від інформаційних технологій, які перманентно розвиваються, а їх бізнес за таких умов стає рентабельним, транспарентним та фінансово стійким.

Таким чином, суб'єкти аграрного сектору за умови обрання прийнятної системи оподаткування та використання сучасних ІТ-рішень, розроблених на базі програми «BAS Бухгалтерія», які адаптовані під різні сегменти діяльності – рослинництво, тваринництво, переробку сільськогосподарської продукції тощо, мають змогу ефективно господарювати, ухвалюючи рішення на основі достовірних, об'єктивних і транспарентних даних, поповнюючи державну скарбницю і сприяючи розвитку агробізнесу. Без використання digital-технологій та запровадження адекватних обсягу діяльності систем оподаткування неможливе формування стратегічних альтернатив його розвитку.

4.2. Стратегічні альтернативи та сценарії розвитку аграрного сектору

Перед аграрним сектором традиційно постають економічні, екологічні, і технологічні проблеми, які вимагають раціональних рішень і вдалих стратегічних альтернатив, що можуть бути використані для підтримки суб'єктів в розвитку інноваційних систем сільськогосподарського виробництва на рівні індивідуальних господарств. Стратегічні альтернативи розвитку аграрного сектору є предметом розгляду багатьох науковців, як іноземних, так і вітчизняних. Так, П. Гарсія-Фуентес (P. Garcia-Fuentes), Г. Ферейра (G. Ferreira) [61], а також П. Легал (P. LeGal), П. Дюг (P. Dugué), Г. Фаур (G. Faure) [62] висвітлюють механізм прийняття стратегічних рішень в аграрному секторі, досліджуючи рівень окремих ферм.

Наявність організаційно-технологічних особливостей аграрного бізнесу обумовила спектр напрацювань, присвячених передумовам використання стратегій розвитку аграрної сфери. П. Хазел (P. Hazell) наголошує, що розвиток сільського господарства не може відбуватися в достатньо великих масштабах і надто швидко, якщо державний сектор не виконує належним чином функцію лідера. Водночас необхідними є відповідні інвестиції, сприятлива політика та чітко визначені й продумані стратегії реалізації напрямів розвитку [63]. І. Баришевська, А. Полторак зазначають, що стратегія аграрного підприємства має реалізовуватися поетапно, починаючи від вищого рівня до найнижчого [64]. У дослідженні А. Алемайху (A. Alemayehu) представлено аналіз різних факторів, які впливають на вибір стратегії подолання та адаптації до зміни клімату та мінливості дрібними фермерами [65]. У країнах, що розвиваються, як правило, вивчаються компоненти побудови систем стратегічного управління, здійснюється спроба пошуку нових ініціатив та визначення можливих центрів їх зростання (З. Негован (Z. Njegovan), [66], Е. Бренес (E. Brenes) [67]). Дж. Френч (J. French) серед основних критеріїв стійкості сільськогосподарських підприємств виокремлює здатність здолати негативні виклики, підтримувати оптимальні пропорції у зростанні масштабів

відтворення, забезпечувати систематичне збільшення обсягів виробництва [68]. Динаміка розвитку агропромислового комплексу безпосередньо пов'язана з макроекономічною ситуацією. Міжгалузеві пропорції та їх оптимізація є найважливішими факторами сталого розвитку аграрного сектору [69].

Сільськогосподарське виробництво здійснюється під впливом зовнішніх умов і системи внутрішніх факторів, сукупність яких визначає його ефективність, тенденції та динаміку розвитку. Аграрний сектор відіграє ключову роль в економіці країни, забезпечуючи 9 % ВВП, 18 % зайнятості суб'єктів господарювання, 18 % валової доданої вартості держави та 6% податкових надходжень [70; 71]. Відповідно до Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 р. аграрний сектор економіки, базовою складовою якого є сільське господарство, формує продовольчу, у визначених межах економічну, екологічну та енергетичну безпеку, забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей національної економіки та створення соціально-економічних умов сільського розвитку. Агропромисловий комплекс є одним із основних бюджетоформуючих секторів національної економіки, частка якого у зведеному бюджеті України за останні роки становить в середньому 12 %, у товарній структурі експорту – понад третину [1].

Стійкий рівень аграрного сектору обумовлений, передусім, відповідними природними умовами та вигідним географічним розташуванням в центрі Європи. Сприятливий клімат дає змогу здійснювати сільськогосподарську діяльність за мінімальних ризиків щодо можливості виникнення стихійних явищ. Однак, в останні роки виникають нові виклики перед суб'єктами аграрного сектору пов'язані зі змінами клімату. Наявність в Україні чорноземів із найбільшим вмістом гумусу також сприяє розвитку аграрного сектору економіки так само, як і невисока вартість оренди землі (Україна – 41 євро/га, Франція – 202євро/га, Литва– 81 євро/га). Проте слід акцентувати погіршення якості чорнозему (близько 20% деградували через непродуману політику в частині обробляння ґрунту і неконтрольоване внесення добрив).

У 2020 році в Україні знято мораторій на продаж землі з поетапним відкриття ринку. При цьому було забезпечено механізм визначення кількості землі, що підлягає продажу нерезидентам. Невелика оплата праці (середня заробітна плата в Україні 277 дол., Польщі – 1680 дол., Словаччині – 1319 дол., Угорщині – 1114 дол.) також викликає зацікавленість до залучення в сільськогосподарський бізнес. Вітчизняні аграрії активно здобувають знання в колег з інших країн, намагаючись використовувати передові світові технології. Україна, в економіці якої висока питома вага експорту, очолює рейтинг світових лідерів за рядом товарних позицій (соняшникова олія – I місце в світі; ріпак – 2; кукурудза, ячмінь, жито – 4) та входить до складу ТОП-5 країн світу, які в категорії агротуризму, найбільше відвідуються туристами. Динаміку експорту до інших країн світу і частку агроекспорту в загальній структурі експорту, демонструють дані рис. 4.10.



Рис. 4.10. Динаміка обсягів експорту до інших країн світу і частка агроекспорту в його загальній структурі за 2010-2019 рр.

Джерело: узагальнено автором на основі: [71].

Загалом труднощі в аграрному секторі обґрунтовуються наявністю низки причин (рис. 4.11).



Рис. 4.11. Обставини, що обумовили виникнення складної ситуації в аграрному секторі економіки.

Джерело: узагальнено автором на основі: [70; 72].

Відтак, в аграрному секторі економіки спостерігається низка проблем, зокрема соціального та екологічного характеру, які потребують належного вирішення. Домінування винятково економічних інтересів у сільськогосподарських товаровиробників негативно впливає на довкілля, погіршує якість життя населення та рівень продовольчої безпеки, що своєю чергою пришвидшує руйнацію національної безпеки держави. Забезпечення розвитку аграрного сектору національної економіки повинне ґрунтуватися на поєднанні екологічного, економічного соціального складників, що є ключовими індикаторами концепції сталого розвитку. Поліпшення ситуації в аграрному секторі економіки дозволить забезпечити умови для добробуту населення, посилити позиції держави на міжнародній арені, здолати екологічну кризу, мінімізувати антропогенний вплив на довкілля.

Розвиток аграрного сектору економіки України має відбуватися на основі оптимізації його виробничої і соціальної інфраструктури, підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва, нарощування його обсягів, поліпшення якості і безпечності сільськогосподарської продукції, охорони навколишнього природного середовища та відтворення природних ресурсів, підвищення рівня зайнятості сільського населення, поліпшення бізнес-клімату, створення умов для збільшення обсягів залучення інвестицій, розширення можливості для експорту продукції вітчизняного аграрного сектору, забезпечення вітчизняних споживачів продовольством належної якості за доступними цінами [71]. Згідно з Концепцією Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року розвиток аграрного сектору економіки може відбуватися також за іншими варіантами:

1) перший варіант характеризується збереженням нестабільних в обсязі і часі обсягів фінансування розвитку аграрного сектору економіки, наданням переваги адміністративним методам регулювання ринку на противагу сучасному ринковому інструментарію, недостатньою акцентованістю аграрної політики стосовно певних груп виробників (насамперед дрібнотоварного сектору, розвиток якого є передумовою збалансованого соціально-

економічного розвитку сільської місцевості). За умови реалізації такого варіанта не забезпечується розв'язання основних проблем розвитку сільськогосподарського виробництва, зокрема його інтеграції у світовий економічний простір, формування ефективного, соціально спрямованого аграрного сектору економіки;

2) другий варіант полягає у виконанні заходів прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку аграрного сектору економіки, розроблених на короткостроковий період. Його недоліком є відсутність системності, послідовності виконання короткострокових заходів, що ускладнює досягнення цільових орієнтирів, визначених у програмних документах, спрямованих на реалізацію Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5, зокрема плану заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» [70].

Україна з огляду на значні обсяги експорту продукції вже значний період часу є гарантом продовольчої безпеки, зокрема, за результатами 2021 р. її внесок до світового продовольчого ринку був співставним із забезпеченням харчуванням понад 400 млн осіб, що є досить суттєвим.

Україна перманентно належить до складу п'яти провідних світових експортерів зернових і зернобобових. У 2020-2021 маркетинговому році експорт зернових, зернобобових та продуктів їх переробки склав 44,9 млн тон, а саме: 16,6 млн тон пшениці, 4,2 млн тон ячменю, 18,4 тис. тон жита, 23,1 млн тон кукурудзи, а також 126,9 тис. тон борошна. Під час пандемії COVID-19, коли було зруйновано глобальні ланцюги постачання товарів, Україна продовжила виконувати свої зобов'язання та істотно сприяла продовольчій безпеці своїх партнерів на Близькому Сході, в Європі, Південно-Східній Азії та Північній Африці. Примітно, що у 2021 р. Україна ввійшла до складу Комітету зі всесвітньої продовольчої безпеки ООН, який підпорядковується Генеральній Асамблеї ООН через економічну і соціальну Раду ООН і конференції Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) [73].

Безсумнівно, продовольча безпека традиційно позиціонується як самостійний об'єкт внутрішньої та зовнішньої політики держави тому, що є економічною складовою національної безпеки, і власне залежить безпосередньо від стану розвитку аграрного сектору. Належного рівня продовольчої безпеки може бути досягнуто за наявності в країні достатнього обсягу виробництва, постачання й налагодження тісної співпраці між усіма регіонами країни, які характеризуються різними природно-кліматичними особливостями, що своєю чергою чинить вплив на розвиток окремих галузей рослинництва і тваринництва, кооперації, спеціалізації та інтеграції структур агробізнесу різних розмірів. Йдеться про якісні та структурні ринкові зміни регіональних моделей, які використовуються в аграрному секторі економіки, зокрема в частині розробки та впровадження проєктів не лише щодо окремих об'єктів, а й стосовно регіональних мереж суб'єктів агробізнесу (фермерських господарств, спільних з іноземним капіталом підприємств, кооперативних господарюючих суб'єктів, переробних підприємств,), тобто в цілому про формування цивілізованих регіональних ринків.

У центрі продовольчої проблематики перебуває, перш за все, споживач – громадянин країни, а інструментом вирішення продовольчих проблем є динамічний розвиток вітчизняного агропромислового комплексу. В останні роки ідеї продовольчої безпеки зазнають все більшого впливу концепції сталого розвитку, якою передбачається взаємозв'язок і дотримання раціональних пропорцій дії економічних, екологічних, технологічних і соціально-демографічних чинників на сільськогосподарське виробництво [74]. Існує три основні підходи до тлумачення сутності продовольчої безпеки:

1) забезпечення гарантованого доступу населення до продовольства в кількості, необхідному для активного здорового життя. Для досягнення продовольчої безпеки існують різні альтернативи – імпорт або самозабезпечення, причому між ними не вбачається істотна різниця при використанні подібного визначення. Серед деяких вітчизняних економістів критерій споживання також визнається єдиним [75];

2) прихильники цієї точки зору в якості ще однієї ключової позиції в розумінні сутності продовольчої безпеки виділяють здатність країни самостійно забезпечувати себе необхідним обсягом та асортиментом продуктів харчування. Досягнення продовольчої безпеки передбачає реалізацію таких основних напрямів вирішення проблеми: підтримання постачання продовольства на рівні, достатньому для здорового харчування; забезпечення належного рівня платоспроможного попиту населення; усунення залежності від імпорту та захист інтересів вітчизняних товаровиробників [76];

3) третій підхід ґрунтується на двох критеріях: наявність на продовольчому ринку країни такої кількості продуктів харчування, якої достатньо для підтримання здорового способу життя населення; доступність цих продуктів абсолютно для всіх верств населення [77].

Таким чином, в окреслених підходах зацентровано увагу, насамперед, на інтересах особистості щодо забезпечення потреб у фізичній та економічній доступності продуктів харчування. Взаємозв'язок світового і внутрішніх сільськогосподарських ринків, наявність власних продовольчих ресурсів, існування альтернативних джерел доступу до них та ін. формують такі сутнісні характеристики продовольчої безпеки (рис. 4.12).

Отже, продовольчу безпеку слід трактувати як здатність держави гарантувати задоволення потреб громадян якісними та безпечними продовольчими товарами здебільшого власного виробництва в обсягах, які відповідають раціональним нормам споживання, що уможливорює забезпечення життєдіяльності як окремого індивіда, так і нації в цілому, стійкий економічний розвиток, добробут населення та соціально-політичну стабільність у суспільстві.



Рис. 4.12. Сутнісне наповнення продовольчої безпеки.

Джерело: узагальнено автором на основі [78; 79; 80].

Продовольча безпека не є проблемою, що притаманна винятково агропромислового сектору. Вона має макроекономічне спрямування, охоплюючи політичні, економічні, соціальні, зовнішньоторговельні аспекти. Забезпечення громадян країни продовольством та формування продовольчої безпеки в умовах сьогодення є пріоритетним завданням планетарного масштабу з огляду на значне зростання кількості населення, зміну клімату, забруднення навколишнього природного середовища. Для України питання продовольчої безпеки особливо актуалізується, зважаючи на кризу в багатьох сферах економіки, скорочення тривалості життя, трудову міграцію та ін. [34].

Задля визначення, наскільки успішно та чи інша країна вирішує внутрішні та зовнішні проблеми продовольчої безпеки, фахівці традиційно використовують значення Глобального індексу продовольчої безпеки (Global Food Security Index, GFSI), що враховує основні проблеми економічної доступності, фізичної наявності, якості продовольства, природних ресурсів та стійкості [81].

GFSI являє собою кількісно-якісну модель, засновану на більш, ніж 28 показниках, що нині обчислюється для 113 країн світу з метою ідентифікації країн, які є найбільш та найменш вразливими до продовольчої небезпеки. Його вперше запропоновано до використання організацією «Economist Intelligence Unit» за підтримки сільськогосподарської компанії «Corteva Agriscience». Щорічно формуються відповідні рейтинги країн, які оприлюднюються у звітах. У межах GFSI продовольча безпека трактується як стан, за якого в населення різних країн є різні види доступу до достатньої кількості продовольчих товарів (фізичний, соціальний, економічний), що є адекватним відповідному раціону харчування для ведення здорового і активного способу життя. Динаміку показника GFSI наведено в табл. 4.2.

**Динаміка Глобального індексу продовольчої безпеки
(GlobalFoodSecurityIndex, GFSI) для України за 2012-2021 рр.**

№ з/п	Показники	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1.	Значення індексу	61,3	59,5	51,3	51,6	58,3	53,1	55,7	60,3	58,8	62,0
2.	Місце в рейтингу)	44	47	52	59	63	63	63	76	67	58

Джерело: складено автором на основі: [81].

Таким чином, стан продовольчої безпеки в Україні зазнав несуттєвих змін порівняно з 2012 р. За результатами 2021 р. наша країна посіла 58 місце серед 113 країн світу за показником GFSI (62 бали зі 100). Порівняно з іншими країнами Європи, Україна перебуває в кінці рейтингу (рис. 4.13).

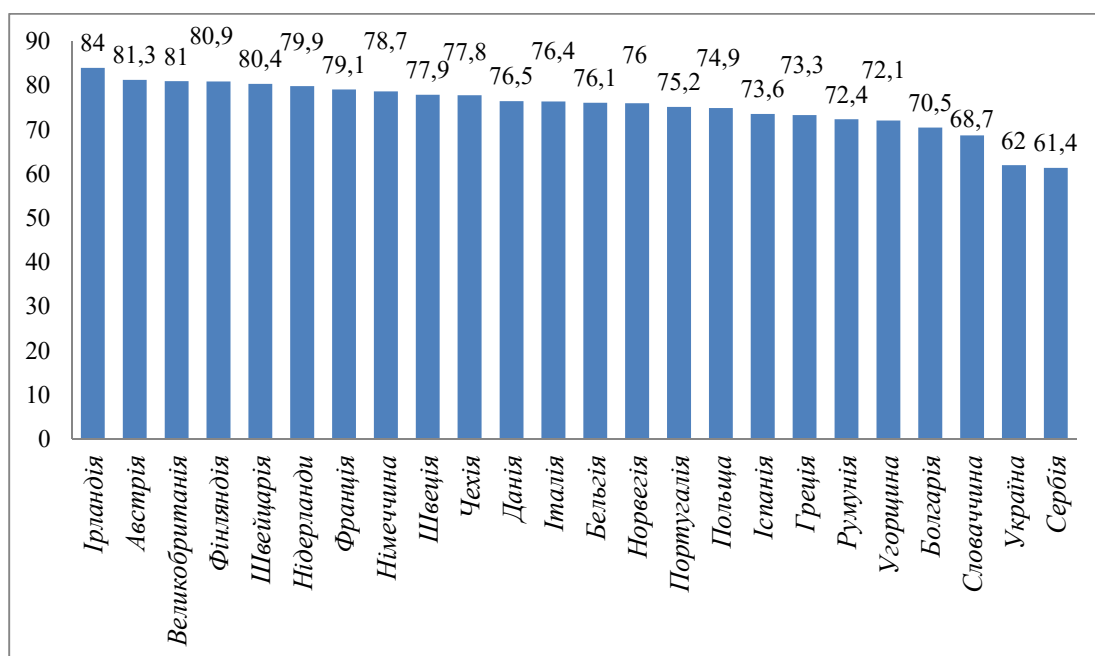


Рис. 4.13. Значення Глобального індексу продовольчої безпеки
(GlobalFoodSecurityIndex, GFSI) для країн Європи за 2021 р.

Джерело: складено автором на основі [81].

Загалом для усіх країн Європи характерні високі значення GFSI. До прикладу, Ірландія, Австрія, Велика Британія, Фінляндія, Швейцарія, Нідерланди посідають перші шість позицій у загальному світовому рейтингу. Найнижчі значення серед усіх європейських країн – в Україні та Сербії (58 і 60 місця відповідно). Порівняно з 2020 р. стан продовольчої безпеки в Україні дещо зміцнився: значення індексу зросло на 3,2 бали.

Методику формування значення показника GFSI для України за 2021 р., яка застосовується у розрахунках компанією «CortevaAgriscience», представлено на рис. 4.14.

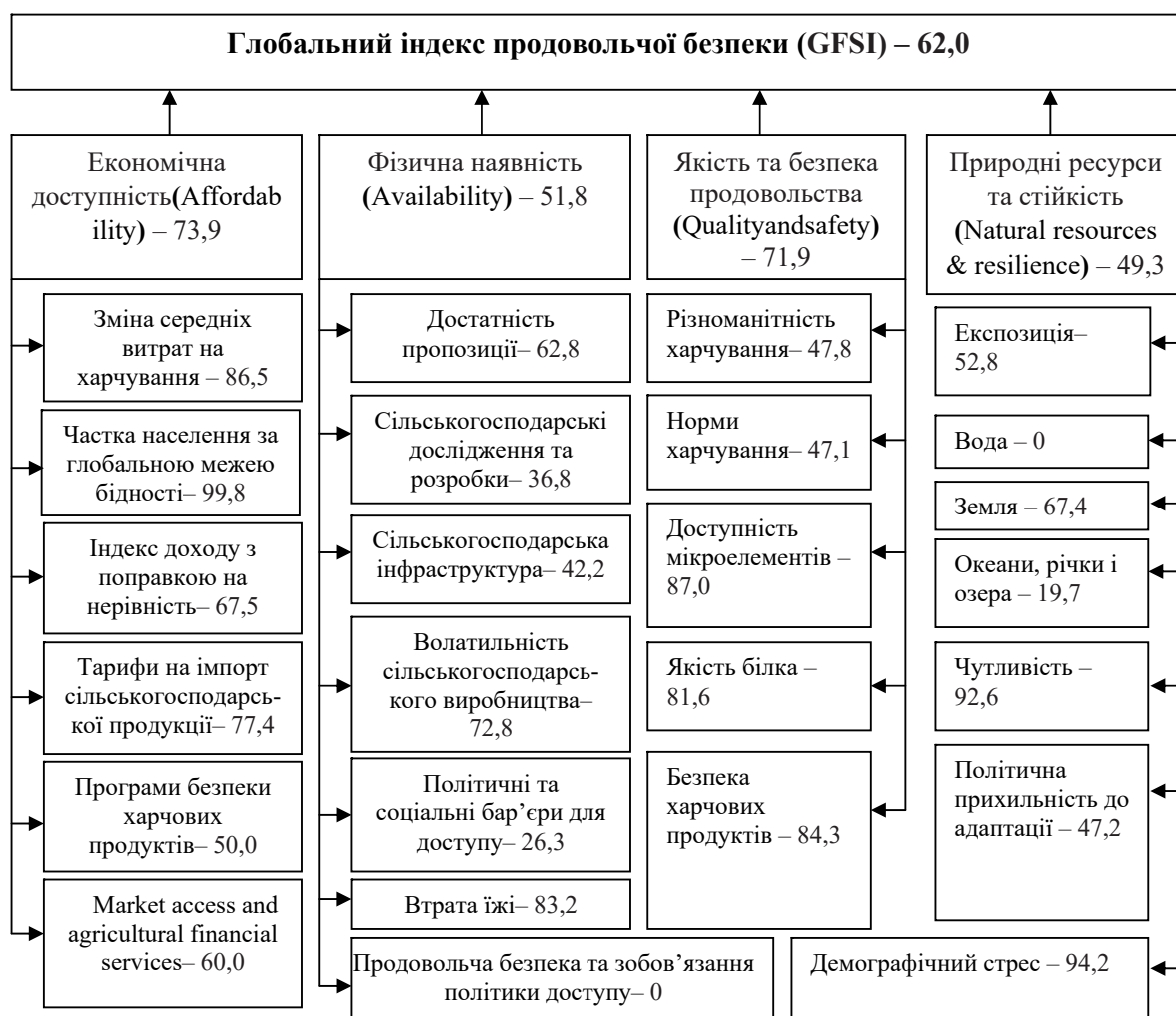


Рис. 4.14. Методика формування значення показника GFSI для України за 2021 р.

Джерело: складено автором на основі [81].

Відтак, за даними рис. 4.14 можемо констатувати, що на формування значення показника GFSI для України впливають певні індикатори, динаміка яких у 2021 р. є такою: економічної доступності – зріс на 5,7 од., фізичної наявності – зріс на 6,2 од., якості та безпеки продовольства – скоротився на 3,5 од., природних ресурсів та стійкості – зріс на 0,2 од. Загалом зростання індексу GFSI для України в 2021 р. і покращення рейтингових позицій оцінюється позитивно. Поліпшення показника значною мірою пов’язане з розвитком сільського господарства, а також зумовлено виробничою і дослідницькою активністю міжнародних агропромислових компаній.

Продовольча безпека з її індикаторами є, безумовно, пріоритетною складовою сталого розвитку аграрного сектору, що передбачає збалансоване врахування економічної, соціальної та екологічної складової та охоплює інтереси майбутніх поколінь (рис. 4.15).

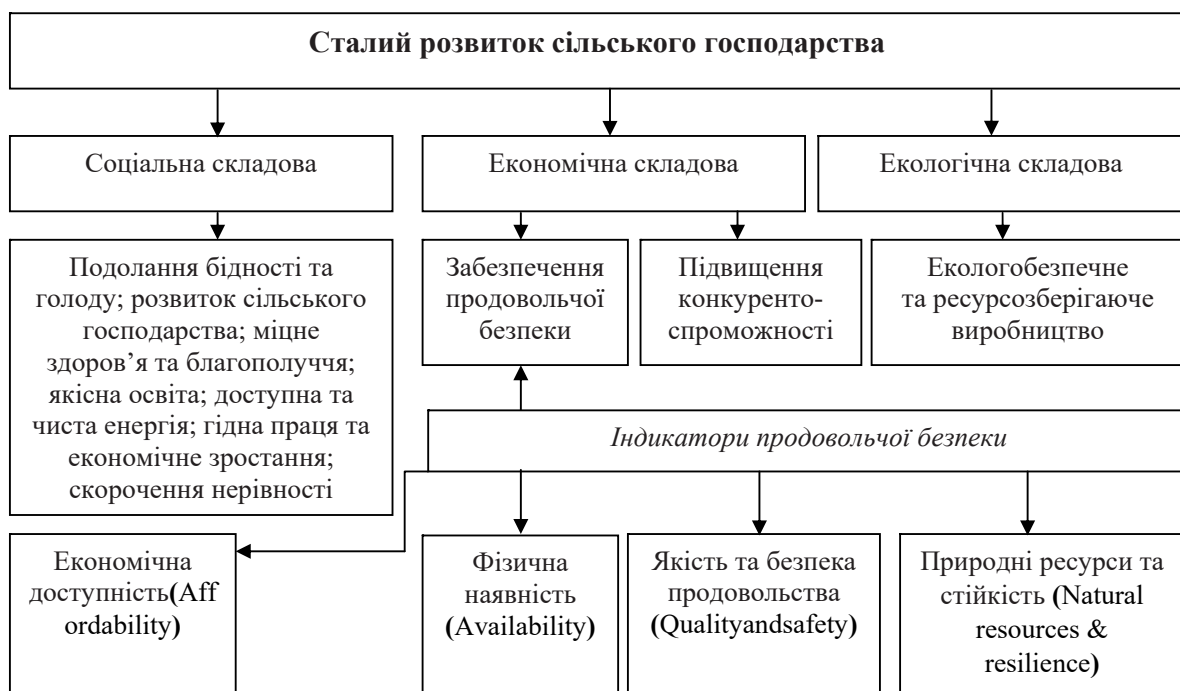


Рис. 4.15. Позичування індикаторів продовольчої безпеки, щодо складових сталого розвитку.

Джерело: розроблено автором на основі [82].

Досліджуючи дане питання, Н. Хміль [83, с. 240] індикатори продовольчої безпеки розрізняє окремо щодо людини та країни, виокремлюючи при цьому їх соціальну, економічну та екологічну складові, і пропонуючи врахування нових, зокрема таких, як: раціональність харчування, безпечність та відповідність заявленій якості продуктів харчування; якість продуктів харчування; придатність умов для вирощування безпечної продукції та ін. З нашої точки зору, немає потреби в ідентифікації нових індикаторів продовольчої безпеки, оскільки всі вони передбачені методикою формування значення показника GFSI, яка застосовується у розрахунках компанією «Corteva Agriscience» починаючи з 2012 році для 113 країн світу, і оприлюднюється для формування відповідних висновків і здійснення порівнянь.

Проблема продовольчої безпеки, як один із чинників формування передумов сталого розвитку, не повинна зводитися тільки до збільшення об'ємів виробництва продуктів харчування, адже це збільшення зазвичай відбувається за рахунок нехтування раціональними методами господарювання, що завдає шкоди як природі, так і людині і суперечить засадам сталого розвитку, який визнано міжнародною спільнотою ідеологією розвитку людства на XXI ст. Головною перешкодою на шляху переходу сільського господарства до сталого розвитку є те, що його складові у багатьох випадках конкурують між собою за дефіцитні ресурси, зокрема, на економічне зростання зазвичай виділяється переважна частка ресурсів з відповідним зменшенням їх на вирішення соціальних і екологічних питань [83, с. 239].

Застосування сучасних потужних технологій, які дозволяють контролювати аграрне виробництво і прогнозувати результати, використання нових засобів захисту, диференційованого посіву уможливають одержання сільськогосподарськими виробниками високих врожаїв і дозволяють зберігати стійкість. Незважаючи на низку дій, спрямованих на вирішення проблеми продовольчої безпеки, продовольча система в країні лишається досить вразливою економічних, кліматичних і геополітичних чинників

Вирішенню проблем досягнення стабільної продовольчої безпеки сприятиме виконання завдань, поставлених перед АПК щодо створення належних умов життя і праці для мешканців села, підвищення рівня забезпечення населення основними продуктами харчування високої якості, розширення експортної орієнтації вітчизняного сільськогосподарського виробництва, підвищення його надійності та забезпечення розвитку на рівні передових аграрних країн світу. Велику роль в реформуванні АПК має відігравати оптимальне поєднання державних і ринкових регуляторів. Для цього ефективною вбачається розробка та застосування відповідних стратегій. Підтримучи позицію В. Настич [79], зауважимо, що стратегія економічного розвитку агропромислового комплексу, передусім, повинна забезпечити планомірний відтворювальний процес, збереження і захист довкілля, ресурсного потенціалу, життєдіяльності людей.

Стратегія з позиції науковців за своєю економічною сутністю є:

– переліком (набором) правил для прийняття рішень, якими організація користується в своїй діяльності (І. Ансофф [84]);

– детальним всебічним комплексним планом, призначеним для того, щоб забезпечити здійснення місії організації, її цілей (М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хеддоурі [85]);

– розрахованою на перспективу системою заходів, яка забезпечує досягнення конкретних визначених компанією цілей (С. Довбня, А. Найдовська, М. Хитько [86]);

– організаційною концепцією, основним планом дії галузі; певним перспективним баченням, яке враховує основні тенденції в розвитку явищ і процесів, тобто загальною моделлю дій, необхідних для досягнення довгострокових цілей управління на базі обраних критеріїв і результативного використання ресурсів, що полягає у зростанні фінансово-економічної ефективності його розвитку в умовах невизначеності та ризиків зовнішнього середовища в економіці й в аграрному секторі (Я. Костецький [87, с. 268]);

– процесом формування генерального перспективного напрямку розвитку підприємства на основі визначення якісно нових цілей, узгодження внутрішніх можливостей підприємства з умовами зовнішнього середовища та розробкою комплексу заходів, які забезпечують їх досягнення (І. Белко [82, с. 32]).

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що більшість учених під стратегією розуміють комплексний план дій, який формується задля досягнення поставлених цілей. Для розробки власної стратегії кожне підприємство, в т.ч. сільськогосподарське, повинне чітко сформулювати місію, представити конкурентні переваги, усвідомити організаційно-технологічні особливості ведення господарської діяльності, окреслити ключові ринки збуту, презентувати виробничу програму. З розвитком сільськогосподарських підприємств через розроблення і впровадження відповідних стратегій пов'язана і власне стратегія розвитку аграрного сектору. Аграрний сектор, що відіграє пріоритетну роль у становленні вітчизняної економіки, при побудові стратегії власного розвитку на базі низки засад (принципів) повинен, насамперед, враховувати динаміку соціально-економічного розвитку країни як в цілому, так і окремих регіонів, які, безумовно, відрізняються особливостями функціонування.

Стратегія розвитку аграрного сектору є відповідною системою узгоджених цілей і завдань, які вирішуються в межах певних механізмів. Ці механізми мають базуватися не тільки на прийнятих стратегічних завданнях, а й слід брати до уваги пропорції, масштаби та індивідуальні особливості конкретного виду діяльності, що орієнтуються на досягнення розвитку. Об'єктом стратегії розвитку аграрного сектору є всі без винятку галузі й види діяльності, де відбуваються соціально-економічні, екологічні й інші процеси; суб'єктом – державні, галузеві, регіональні й місцеві органи управління [20, с. 270].

В основу розробки стратегії розвитку аграрного сектору України повинні бути покладені принципи (засади), які ілюструють різноманітні аспекти функціонування окремих регіонів і враховують існуючі процеси її управління.

Так, Я. Костецький наголошує на існуванні в даному аспекті таких груп принципів:

– методологічні (системного підходу, комплексності, наукової обґрунтованості, безперервності, адаптивності, варіантності, прийнятного ризику);

– принципи розвитку аграрного виробництва (багатоукладності економіки, рівного доступу до ресурсів, раціонального розміщення виробництва; територіальної організації, адекватності виробничої інфраструктури, паритетності економічних відносин, концентрації зусиль);

– принципи розвитку соціальної компоненти сільських територій (стійкості, багатофункціональності, субсидіарності, відтворення природного потенціалу, адекватності соціальної інфраструктури, соціальної відповідальності);

– принципи інтегрованого галузевого розвитку (принцип балансу інтересів, гармонізації, пропорційності, розумної диференціації, диверсифікації, раціонального розподілу ресурсів, адекватності ринкової інфраструктури) [20, с. 277-279].

Відповідно до Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року, що затверджена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р, передбачено такі групи принципів:

1) принципи розвитку аграрного сектору у сфері організації аграрного виробництва (збалансованість його розвитку за економічними, соціальними та екологічними критеріями; створення умов для формування заінтересованого в довгостроковому ефективному господарюванні відповідального користувача (власника) землі; розвиток різних форм господарювання за умови пріоритетності формування господарств, що мають велику соціально-економічну роль для сільських громад);

2) принципи розвитку аграрного сектору у сфері формування та реалізації державної аграрної політики (пріоритетність аграрного сектору у загальнодержавній економічній політиці; забезпечення продовольчої безпеки в умовах глобалізації; застосування інструментів стратегічного управління розвитком аграрного сектору та оперативного впливу на кон'юнктуру ринку; застосування диференційованих підходів до створення умов для державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників залежно від установлених законодавством критеріїв їх діяльності; орієнтація на підтримку розвитку кооперації із застосуванням кластерної моделі; розвиток саморегулювання в аграрному секторі, делегування державою галузевим, фаховим та територіальним об'єднанням частини повноважень щодо регулювання аграрного ринку, в тому числі у частині здійснення контролю за якістю та безпечністю вітчизняної сільськогосподарської продукції; формування у сільськогосподарських товаровиробників позитивних довгострокових очікувань; створення умов для запровадження найбільш продуктивних, ресурсомістких та енергоефективних засобів виробництва і технологій; стимулювання сільськогосподарських товаровиробників до раціонального аграрного природокористування; урахування регіональних умов розвитку сільського господарства) [88].

Беручи до уваги вищенаведене, вважаємо за доцільне виокремити наступні групи принципів стратегій розвитку аграрного сектору економіки, яких слід дотримуватися при побудові його стратегії (рис. 4.16).



Рис. 4.16. Принципи стратегій розвитку аграрного сектору економіки.

Джерело: розроблено автором на основі: [20, с. 277-281; 23].

З нашої точки зору, принцип безперервності слід віднести до складу організаційних, а не методологічних, як визначено у праці: [20, с. 277], адже стратегія аграрного сектору економіки може з організаційної точки зору бути безперервним процесом. Водночас розроблення стратегії і її реалізація відбуваються, виходячи з припущення, що аграрний сектор економіки продукуватиме готову продукцію і надалі, не припиняючи свою діяльність.

Пропонуємо означені групи принципів розвитку аграрного сектору економіки доповнити такими принципами:

– методологічні принципи – принципом репрезентативності, адже при розробленні стратегії розвитку аграрного сектору економіки дослідження окремих показників із вибіркової сукупності часто дає змогу відтворити ряд характеристик для усієї досліджуваної сукупності;

– правові принципи – принципом субсидіарності, оскільки аграрний сектор економіки має розгалужену структуру, відтак, на вищий рівень управління слід виносити винятково ті проблемні питання, які немає змоги бути вирішити на ієрархічно нижчому рівні;

– філософські принципи – принципом ментальності – з огляду на те, що для розробників стратегії розвитку аграрного сектору характерний власний ментальний підхід, що спричинений особистісним сприйняттям і тлумаченням світу, власним морально-психологічним станом, щозначною мірою впливає на якість стратегії;

– організаційні принципи – принципом координації – організація взаємодії на всіх рівнях забезпечення розвитку аграрного сектору, скоординованість та узгодженість дій, підпорядкованість чітко встановленим метам і підконтрольність керівникам вищих рівнів управління.

Результати досліджень власне стратегій розвитку аграрного сектору вказують на різнобічність їх бачень вітчизняними науковцями. Так, Ю. Лопатинський та І. Ушкаленко окреслюють такі стратегії розвитку аграрного сектору національної економіки [89]:

1) стратегія розвитку інституції власності в аграрному секторі: інституційного врегулювання правового режиму землекористування, купівлі-продажу прав оренди, протидії рейдерству тощо;

2) стратегія розвитку форм аграрного господарювання: створення умов забезпечення ефективності функціонування сільськогосподарських товаровиробників різних організаційно-правових форм і розмірів, стримування агрохолдингізації аграрного сектору національної економіки;

3) стратегія розвитку аграрного підприємництва: пошук і розвиток ефективних видів економічної діяльності в аграрному секторі, диверсифікація ризиків. Серед варіантів – «зелене» підприємництво, виробництво органічної продукції, активізація аграрного туризму, виробництво як нетоварних до недавнього часу (горіхи, мед тощо), так і нішових культур: ягідних (полуниця, лохина, кизил, жимолость), олійних (гірчиця, кунжут, льон олійний, сафлор, рижій), овочевих (спаржа), прямих (меліса), ефірних (м'ята, лаванда, гісоп);

4) стратегія розвитку державного регулювання й адаптивного мікроменеджменту: збалансування регулювання на різних інституційних рівнях, зокрема, посилення ефективності державного регулювання і збалансованості державної підтримки, зростання ролі самоврядування на сільській території, спрямованих на розвиток неаграрних видів економічної діяльності у сільській місцевості, у тому числі і сполучених (наприклад, переробка аграрної продукції та ін.);

5) інституціоналізація аграрного сектору: трансформація попередніх (звичок, традицій) і впровадження нових, насамперед, неформальних інституцій (правил ведення та етики бізнесу, ділових узвичаєнь тощо), об'єднань (спілок, асоціацій виробників, продавців та ін.). Формування інституцій громадського регулювання та громадянського суспільства [24, с. 24]. Що стосується подальшого розвитку аграрного сектору, то зазначеними науковцями ідентифікуються песимістичний (неприйнятний), реалістичний (прийнятний з погляду економічних, але не соціальноекологічних інтересів) та оптимістичний сценарії (бажаний як з позицій аграрного сектору, так і суспільства в цілому). Я. Костецький, натомість, пропонує стратегію розвитку рослинництва, тваринництва, технічної модернізації, екологізації аграрного виробництва [20, с. 285].

Робота над забезпеченням ефективного розвитку аграрного сектору нині є вкрай актуальною для України. Тією чи іншою мірою її здійснюють різноманітні державні інстанції, що функціонують у цій сфері, неформальні інституції, громадські організації.

Вона потребує докладання значних зусиль, але від її результатів здебільшого залежить майбутнє України. Розроблювані заходи, передусім, повинні бути дієвими та наповненими реальними ідеями, адаптивними рішеннями щодо удосконалення аграрної політики. Багатогранність аграрного сектору як об'єкта управління, варіативність рівнів інституційного середовища, насамперед, мають бути покладені в основу формування стратегій розвитку сільського господарства.

Загальна концепція стратегії розвитку сільського господарства в Україні має базуватися на тому, що наша держава – це світовий лідер із постачання продукції аграрним сектором, драйвер розвитку вітчизняної економіки, провідний центр забезпечення продовольчої безпеки, а власне аграрний сектор становить собою один із глобальних центрів еколого-економічної системи та є базисом для забезпечення соціальної стабільності.

З нашої точки зору, основними напрямками розвитку стратегій аграрного сектору є такі: економічна політика держави в аграрному секторі (хімічна промисловість, машинобудування, сільське господарство); технічна модернізація інфраструктури (транспорт, потужності для зберігання сільськогосподарської продукції тощо); система постачання; процес екологізації аграрного виробництва (тваринництво, рослинництво, аквакультура); процес переробки; збут готової сільськогосподарської продукції (рис. 4.17).

Таким чином, в Україні необхідно ухвалити стратегію розвитку аграрного сектору, напрямками якої можуть слугувати позиції, зображені на рис. 4.17. Цей документ має стати складником комплексної економічної стратегії України.

Це може бути єдина стратегія як цілісний документ або ж кілька окремих стратегій: стратегія розвитку аграрного сектору, стратегія розвитку інфраструктури, стратегія розвитку сільських територій тощо.



Рис. 4.17. Напрями побудови стратегії розвитку аграрного сектору.

Джерело: розроблено автором на основі: [2; 20, с. 285; 23].

До цього процесу слід долучити, насамперед, Міністерство аграрної політики та продовольства України, Міністерство інфраструктури України, Верховну раду України, громадські організації.

Для того, щоб аграрний сектор і бізнес, котрий працює в його межах, активно розвивалися, важливо, щоб була сформована і реалізована стратегія фінансових відносин як запорука дієвих трансформацій сукупної структури управління галузі. Основними з її завдань мають стати такі: пошук і використання адекватних механізмів щодо спрямування державних фінансових ресурсів у потрібні напрямки; моніторинг фінансового стану потенційних конкурентів; впровадження ефективних заходів для гарантування фінансової стійкості аграрного сектору економіки; оцінювання його фінансового потенціалу; розвиток інвестиційних можливостей; пошук і реалізація довгострокових фінансових цілей тощо.

У складній ситуації, в якій нині перебуває Україна, що являється, передусім, аграрною країною, головна мета сільськогосподарського виробництва – не тільки забезпечення громадян якісними і доступними продуктами харчування та гарантування продовольчої безпеки країни, а також прагнення наростити обсяги експорту задля збільшення доходів від зовнішньоекономічної діяльності. За таких умов сільське господарство потребує належної фінансової підтримки на державному та регіональному рівнях й максимального сприяння у розвитку, механізм якого слід задекларувати у відповідних стратегіях. Їх ефективна реалізація забезпечить створення належних умов для сталого розвитку аграрного сектору України.

Висновки до розділу 4

1. Виконане дослідження еволюції податкового законодавства України в частині регулювання діяльності аграрного сектору вказує на наявність таких етапів правового регулювання агропротекційних податкових відносин, як: формування, відносної перманентності, реформування, постререформацій. На етапах формування та відносної перманентності правового регулювання спостерігалось запровадження і ефективне використання податкової політики, зокрема фіксованого сільськогосподарського податку та спеціального режиму оподаткування ПДВ. Натомість, в періоди реформування та постререформацій окреслені вище агропротекційні заходи значно мінімізовано. Таким чином, спостерігається недостатня ефективність оподаткування аграрного сектору як засобу державного регулювання.

2. Розглянуто переваги та недоліки загальної і спрощеної (зі сплатою єдиного податку у третій і четвертій групах) систем оподаткування, які можуть бути обрані до використання суб'єктами аграрного сектору. Визначено, що при їх виборі слід, передусім, зважати на умови, за яких функціонує конкретне підприємство, склад його майна, наявність землі, обсяги отриманих доходів та рівень рентабельності.

3. Встановлено, що нарощуванню продуктивності в аграрному секторі й впровадженню соціальних програм за одночасного скорочення навантаження на наявні ресурси та навколишнє природне середовище сприяє цифрова трансформація. За умов належного забезпечення цифровізації діяльність суб'єктів аграрного сектору ставатиме більш прозорою та ефективною, а агробізнес буде виведено на більш якісний рівень. З позиції мікрорівня ключові рішення суб'єктами аграрного сектору приймаються на основі даних, сформованих працівниками бухгалтерських служб внаслідок ведення обліку і складання звітності.

4. Суб'єкти аграрного сектору за умови обрання прийнятної системи оподаткування та використання сучасних ІТ-рішень, розроблених на базі програми «BAS Бухгалтерія», які адаптовані під різні сегменти діяльності – рослинництво, тваринництво, переробку сільськогосподарської продукції, мають змогу ефективно господарювати, ухвалюючи рішення на основі достовірних, об'єктивних і транспарентних даних, поповнюючи державну скарбницю і сприяючи розвитку агробізнесу. Без використання digital-технологій та запровадження адекватних обсягу діяльності систем оподаткування неможливе формування стратегічних альтернатив його розвитку.

5. В аграрному секторі економіки спостерігається низка проблем, зокрема соціального та екологічного характеру, які потребують належного вирішення. Домінування винятково економічних інтересів у сільськогосподарських товаровиробників негативно впливає на довкілля, погіршує якість життя населення та рівень продовольчої безпеки, що своєю чергою пришвидшує руйнацію національної безпеки держави. Забезпечення розвитку аграрного сектору національної економіки повинне ґрунтуватися на поєднанні екологічного, економічного соціального складників, що є ключовими індикаторами концепції сталого розвитку.

6. Аналіз існуючих підходів до обґрунтування сутності продовольчої безпеки дав змогу виявити, що в них, насамперед, зацентровано увагу на забезпеченні потреб у фізичній та економічній доступності продуктів харчування, якості продовольства, природних ресурсів та стійкості, що є індикаторами Глобального індексу продовольчої безпеки (Global Food Security Index, GFSI). За результатами 2021 року Україна посіла 58 місце серед 113 країн світу за показником GFSI (62 бали зі 100), значення індексу зросло на 3,2 бали. З'ясовано, що продовольчу безпеку слід трактувати як здатність держави гарантувати задоволення потреб громадян якісними та безпечними продовольчими товарами здебільшого власного виробництва в обсягах, які відповідають раціональним нормам споживання, що уможливорює забезпечення продовольчої безпеки та сталий економічний розвиток.

7. В основу розробки стратегії розвитку аграрного сектору України повинні бути покладені засади, які ілюструють різноманітні аспекти функціонування окремих регіонів і враховують існуючі процеси її управління. Означені групи принципів розвитку аграрного сектору економіки запропоновано доповнити такими принципами: методологічні принципи – принципом репрезентативності, адже при розробленні стратегії розвитку аграрного сектору економіки дослідження окремих показників із вибіркової сукупності часто дає змогу відтворити ряд характеристик для усієї досліджуваної сукупності; правові принципи – принципом субсидіарності, оскільки аграрний сектор економіки має розгалужену структуру, відтак, на вищий рівень управління слід виносити винятково ті проблемні питання, які немає змоги бути вирішити на ієрархічно нижчому рівні; філософські принципи – принципом ментальності – з огляду на те, що для розробників стратегії розвитку аграрного сектору характерний власний ментальний підхід, що значною мірою впливає на якість стратегії; організаційні принципи – принципом координації – організація взаємодії на всіх рівнях забезпечення розвитку аграрного сектора.

8. Визначено, що основними напрямками розвитку стратегій аграрного сектору є такі: економічна політика держави в аграрному секторі (хімічна промисловість, машинобудування, сільське господарство); технічна модернізація інфраструктури (транспорт, потужності для зберігання сільськогосподарської продукції тощо); система постачання; процес екологізації аграрного виробництва (тваринництво, рослинництво, аквакультура); процес переробки; збут готової сільськогосподарської продукції. Водночас загальна концепція стратегії розвитку сільського господарства в Україні має базуватися на тому, що наша держава – це світовий лідер із постачання продукції аграрним сектором, драйвер розвитку вітчизняної економіки, провідний центр забезпечення продовольчої безпеки, а власне аграрний сектор становить собою один із глобальних центрів еколого-економічної системи та є базисом для забезпечення соціальної стабільності.

Список використаних джерел до розділу 4

1. Навальнєв О. Оподаткування агробізнесу: останні новели. *Юридична газета*. 2018. №43-44. С. 645-646.
2. Борисовський Д. В. Ефективність державної фінансової підтримки фермерських господарств. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. 2014. Вип. 149. С. 105-113.
3. Голуб Т. І. Державний протекціонізм в аграрному секторі економіки в умовах членства України в СОТ: дис. канд. екон. наук: 08.00.03. Київ, 2016. 193 с.
4. Могильний О. Регулювання аграрної сфери. Ужгород: ІВА, 2005. 400 с.
5. Мушенок В. В. Податкові ризики сільськогосподарських товаровиробників. *Сучасні тенденції та перспективи розвитку аграрного, земельного і екологічного права*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю акад. В. З. Янчука (Київ, 22-23 трав. 2015). К., 2015. С. 381-384.
6. Григор'єва Х. А. Концептуальні засади правового регулювання державної підтримки сільського господарства в Україні: дис. на здобуття наук. ступеня д.ю.н. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса. 2020. 493 с.
7. Про податок на додану вартість: Закон України від 03.04.1997року. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 21. Ст. 156 (втратив чинність).
8. Про підтримку сільськогосподарських товаровиробників: Указ Президента України від 02.12.1998 року № 1328/98. *Офіційний вісник України*. 1998. № 48. С. 1. Ст. 1749 (втратив чинність).
9. Про внесення змін до деяких законів України щодо оподаткування сільськогосподарських підприємств: Закон України від 23.12.2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 6. Ст. 137 (втратив чинність).
10. Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання діяльності в аграрному секторі економіки: Закон України від 19.06.2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 46. Ст. 365 (втратив чинність).

11. Бурковська А.В., Шкапоєд В.К. Сучасні особливості оподаткування сільськогосподарських підприємств України. *Електронне наукове фахове видання з економічних наук «ModernEconomics»*. 2017. № 6. URL: <https://modecon.mnau.edu.ua/issue/6-2017/UKR/burkovskaya.pdf> (дата звернення: 09.11.2021 р.)

12. Тулуш Л. Д. Квазіаккумуляція ПДВ як інструмент стимулювання розвитку пріоритетних видів сільгоспдіяльності. *Зб. наук. праць Уманського НУС*. Вип. № 91. Част. 2, С. 100-120.

13. Сідоренко Р. В. Оподаткування діяльності сільськогосподарських підприємств: сучасний стан та перспективи розвитку. URL: http://bses.in.ua/journals/2016/12-2_2016/34.pdf.

14. Магопєць О. А. Оптимізація податкового навантаження сільськогосподарських товаровиробників в умовах застосування спрощеної системи оподаткування. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету*. 2017. Вип. 31. С. 160-171.

15. Коваленко Т. О. Забезпечення комплексного та сталого розвитку сільських територій України: дефекти правового регулювання. *Правові проблеми розвитку сільських територій України* : матер. кругл. столу, присвяч. пам'яті акад. В. І. Семчика (Київ, 9 груд. 2015). К., 2015. С. 32-35.

16. Курман Т. В. Правові засади удосконалення механізму державної підтримки як засобу забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. *Сучасні тенденції та перспективи розвитку аграрного, земельного і екологічного права* : матер. всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю акад. В. З. Янчука (Київ, 22-23 трав. 2015). К., 2015. С. 142-144.

17. Курман Т. В. Характеристика законодавчої бази, що забезпечує функціонування сучасного сільськогосподарського виробництва. *Актуальні проблеми соціального права. Еволюція правового регулювання аграрних, земельних та екологічних відносин*: матер. Міжн. наук.-практ. конф. (Львів, 18 лист. 2016). Львів, 2016. С. 244-246.

18. Безкровний О. В., Хомкін М. С., Леончікова В. І. Історія виникнення та розвитку єдиного (фіксованого сільськогосподарського) податку. *Регіональна економіка та управління*. 2016. № 1 (08). С. 17-20.

19. Нів'євський О., Нейтер Р. Нова система підтримки аграріїв в Україні: хто насправді у вигащі? URL: <https://kse.ua/ua/community/stories/the-new-agricultural-support-system-in-ukraine-who-really-benefits/> (Дата звернення: 22.05.2012 р.).

20. Нів'євський О. Про економічну доцільність спеціального режиму ПДВ та єдиного податку в сільському господарстві. URL: <https://agroportal.ua/blogs/ob-ekonomicheskoi-tselesoobraznosti-spetsrezhima-nds-i-edinogo-naloga-v-selskom-khozyaistve> (Дата звернення: 09.10.2021 р.)

21. Податковий кодекс України від 02.12.2010 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (Дата звернення: 09.09.2021 р.)

22. Григор'єва Х. А. Характеристика законодавства щодо державної податкової підтримки сільськогосподарських товаровиробників. *Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Житомир, 18 кв. 2019 року). Житомир, 2019. С. 52-55.

23. Малініна Н. М. Концептуальні засади побудови системи прямого оподаткування сільськогосподарських товаровиробників. *Зб. наук. праць Нац. ун-ту держ. подат. служби України*. 2012. № 1. С. 242-260.

24. Тулуш Л., Малініна Н. Особливості формування системи прямого оподаткування аграрного сектору в розвинутих країнах. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2012. Вип. 1 (6). С. 124 - 134. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2012/12tldvrk.pdf>. (Дата звернення: 09.11.2021 р.)

25. Мальшакова С. Аналізуємо системи оподаткування. URL: <https://uteka.ua/ua/publication/agro-4-nalogooblozhenie-selxozpredpriyatij-12-analiziruem-sistemy-nalogooblozheniya> (Дата звернення: 05.10.2021 р.)

26. Хворостяний В. Структура сплачених податків агросектором за 2020 рік: земельний податок, ПДФО, ПДВ, податок на майно, рентна плата. URL: <https://agropolit.com/infographics/view/97> (Дата звернення: 01.12.2021 р.)
27. Малік М. Й., Федієнко П. М. Аграрна реформа і розвиток підприємництва. К. : ІАЕ УААН, 2003. 271 с.
28. Багрій Т. В. Роль інтеграції у подоланні кризової ситуації в цукробуряковому виробництві. *Економіка АПК*. 2004. № 1. С. 50-52.
29. Попова В. В. Становлення аграрного сектору економіки України в умовах міжнародної конкуренції. *Економіка АПК*. 2005. № 4. С. 131-137.
30. Бондаревська К. В. Концепція державного регулювання АПК: історичний екскурс. *БізнесІнформ*. 2015. № 8. С. 146-152.
31. Костецький Я. І. Стратегія формування і розвитку аграрного сектору України: теорія і практика: монографія. Тернопіль: ТНЕУ. 2017. 356 с.
32. Баланюк І. Ф. Аграрні відносини: соціально-економічна суть і місце в системі суспільних відносин. *Економіка АПК*. 2000. № 8. С. 68-73.
33. Ніценко В. С. Теоретичні засади функціонування вертикально-інтегрованих структур в агропромисловому комплексі. *Економіка АПК*. 2014. № 2. С. 63-69.
34. Діброва А., Діброва Л., Крилов Я., Діброва М. Стратегічні орієнтири розвитку ринку зерна та механізму його регулювання. *Економіка АПК*. 2019. № 6. С. 26-35.
35. Литвин О. Особливості аграрної політики країн ЄС та США на ринку зернових. *Економіка України*. 2013. № 12. С. 78–81.
36. Світове і регіональне виробництво аграрної продукції: моногр. / П. Т. Саблук, Г. А. Калієв, В. П. Саблук, В. В. Григорук, В. І. Власов. К.: ННЦ Інститут аграрної економіки, 2008. 210 с.
37. Несененко П., Тоня К. Аналіз єдиної аграрної політики Європейського Союзу. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. № 9-10 (286-287), 2021. С. 99-105.

38. Потаєва О. В агросфері впроваджують дворівневу цифрову трансформацію. URL: <https://agrotimes.ua/agromarket/v-agrosferi-vprovadzhuuyut-dvorivnevu-cyifrovu-transformacziyu/> (Дата звернення: 17.12.2021 р.)

39. Данкевич В. Діджиталізація у сфері земельних відносин. URL:<https://agropolit.com/blog/350-didjitalizatsiya-u-sferi-zemelnih-vidnosin> (Дата звернення: 19.12.2021 р.)

40. BAS АГРО. Бухгалтерія. URL: <https://www.softcom.ua/ua/bas/programs/bas-agro-bukhgalteriya> (Дата звернення: 09.12.2021 р.).

41. Несененко П. Фермерські проблеми на Одещині. *Техніка АПК*. 1994. № 1 3. С. 55-63.

42. Несененко П. П. Аналіз фундаментальних аспектів аграрної політики Китайської Народної Республіки. *Вісник соціально-економічних досліджень* : зб. наук. праць. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2021. № 2 (77). С. 9-23.

43. Несененко П. П., Артеменко О. А. Економічна політика: генеза, зміст та специфіка в Україні. *Національна транзитивна економічна система: розвиток ринкових відносин та економічна політика: монографія* / О. А. Артеменко, О. Г. Бакланова, М. І. Зверяков та ін.; за заг. ред. Зверякова М. І. За заг. ред. Зверякова М. І. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 90-126.

44. Застрожнікова І. В. Вплив digital-технології на формування кадрового потенціалу аграрного сектору. *Ефективна економіка*. 2021. № 2.

45. Koval V., Neboha T., Nesenenko P. Institutional provision of infocommunication sphere development in the conditions of digitalization of national economy. *Economics. Ecology. Socium*. 2021. Vol. 5, No. 2. P.18-29.

46. Fuest C., Peichl A., Sieglösch S. Do higher corporate taxes reduce wages? Micro evidence from Germany. *American Economic Review*. 2018. Т. 108. №. 2. P. 393-418.<https://doi.org/10.2139/ssrn.2739611>

47. Siegloch S. Employment effects of local business taxes, in Annual Conference 2014: Evidence-based Economic Policy, 7–10 September 2014, Hamburg, Germany.

48. Feldmann H. The unemployment puzzle of corporate taxation, *Public Finance Review* 2011. № 39 (6). P. 743–769. <https://doi.org/10.1177/1091142111423019>

49. Zirgulis A., Šarapovas T. Impact of corporate taxation on unemployment. *Journal of Business Economics and Management*, 2017. № 18 (3), P. 412-426. <https://doi.org/10.3846/16111699.2016.1278400>

50. Arena M., Roper A. The effect of taxes on multinational debt location. *Journal of Corporate Finance*. 2010. Vol. 16 (5). P. 637-654. <https://doi.org/10.1016/j.jcorpfin.2010.07.006>

51. Avarmaa M., Hazak A., Männasoo K. Capital structure formation in multinational and local companies in the Baltic States. *Baltic Journal of Economics*, 2011. Vol. 11 (1). P. 125–145. <https://doi.org/10.1080/1406099X.2011.10840494>

52. Michel A., Shaked I. Multinational corporations vs. domestic corporations: Financial performance and characteristics. *Journal of International Business Studies*, 1986. № 17 (3). P. 89-100. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jibs.8490435>

53. Singh M., Nejadmalayeri A. Internationalization, capital structure, and cost of capital: Evidence from French corporations. *Journal of Multinational Financial Management*, 2004. №14 (2). P. 153-169. <https://doi.org/10.1016/j.mulfin.2003.07.003>

54. Desai M., Foley C., Hines Jr. A multinational perspective on capital structure choice and internal capital markets. *The Journal of Finance*, 2004. №59(6). P. 2451–2487. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.2004.00706>.

55. Janský P. Effective tax rates of multinational enterprises in the EU (A report commissioned by the Greens/EFA Group in the European Parliament). 2019. URL: https://www.wts.com/wts.de/publications/wts-tax-weekly/anhang/2019/2019_3_1_studie.pdf

56. Kluzek M., Schmidt-Jessa K.. Capital structure and taxation of companies operating within national and multinational corporate groups: evidence from the Visegrad Group of countries. *Journal of Business Economics and Management*, 2022. № 23 (2). P. 451–481. URL: <https://doi.org/10.3846/jbem.2022.15634>
57. Ruiz-Real J., Uribe-Toril J., Torres J., De Pablo J. Artificial intelligence in business and economics research: Trends and future. *Journal of Business Economics and Management*, 2021. № 22 (1). P. 98-117. URL: <https://doi.org/10.3846/jbem.2020.13641>
58. Hinson R., Lensink R., Mueller A. Transforming agribusiness in developing countries: SDGs and the role of FinTech. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 2019. № 41. P. 1-9. URL: <https://doi.org/10.1016/j.cosust.2019.07.002>
59. Pavelko O., Zaluzhnyi A., Trofimcuk N., Prokopchuk V. Transformation of consumer needs in the context of personality environmental culture formation and innovative development of national economy. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 2021. № 915 (1). URL: <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/915/1/012013>
60. Nesenenko P. Taxation of the Agricultural Sector in the System of Ukraine's Economic Policy Implementation and its Digitalization Economics. *Ecology. Socium*. 2022. Vol. 6, No. 3. P. 10-21. URL: <https://ees-journal.com/index.php/journal/article/view/196>
61. Garcia-Fuentes P., Ferreira G., Kennedy P. Economic Performance of U.S. Multinational Agribusinesses: Foreign Direct Investment and Firm Strategy. *Agribusiness*. 2013. № 29 (2). P. 242-255.
62. Le Gal P., Dugué P., Faure G., Novak S. 2011 How does research address the design of innovative agricultural production systems at the farm level? *Agricultural Systems*. 2011. № 104 (9). P. 714-728. URL: <https://dx.doi.org/10.1016/j.agsy.2011.07.007>

63. Hazell P. Options for African agriculture in an era of high food and energy prices. *Agricultural Economics* (United Kingdom). 2013. № 44. P. 19-27. URL: <http://dx.doi.org/10.1111/agec.12047>
64. Baryshevska I., Poltorak A. Formation of innovative mechanisms for agricultural development. URL: https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3581/1/Coll_mon_IER_2017_print_vol_3-192-200.pdf
65. Alemayehu A., Bewket W. Determinants of smallholder farmers' choice of coping and adaptation strategies to climate change and variability in the central highlands of Ethiopia. *Environmental Development*. 2017. № 24. P. 77-85.
66. Njegovan Z., Jeločnik M. Reindustrialization of Serbian agriculture: toward a more balanced and knowledge based rural development. Proceedings of International Scientific Conference, Belgrade. 2013. http://www.iep.bg.ac.rs/images/stories/dokumenti/IAE_Thematic_Proceedings_Topola_Serbia_2013.pdf
67. Brenes E., Montoya D., Ciravegna L. Differentiation strategies in emerging markets: The case of Latin American agribusinesses. *Journal of Business Research*, 2014. № 67 (5). P. 847-855. URL: <http://dx.doi.org/10.1016/j.jbusres.2013.07.003>
68. French J. Montiel K., Palmieri V. Innovation in agriculture: a key process for sustainable development URL: <http://repositorio.iica.int/bitstream/handle/11324/26071/BVE17038694i.pdf>
69. Cherkaska V. Criteria for sustainable development of the agricultural sector. *Investments: practice and experience*. 2018. № 6. P. 44-48.
70. Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1437-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1437-2015-%D1%80?v=617d3c0773158#Text>
71. Вектори економічного розвитку 2030. URL: <https://nes2030.org.ua/#rec246061582>

72. Україна – світовий супермаркет екологічних продуктів. URL: <https://strategy.uifuture.org>

73. Україна та глобальна продовольча безпека. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ukrayina-ta-hlobalna-prodovolcha-bezpeka-v-umovakh-viyny>

74. Щекович О. С. Формування пріоритетів та розвиток аграрної політики України. Київ: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2009. 278 с.

75. Зеленська О. О. Система продовольчої безпеки: сутність та ієрархічні рівні. *Вісник ЖДТУ*. 2012. № 1 (59). С. 108-112.

76. Шибаніна О. В. Формування і ефективний розвиток продовольчого підкомплексу АПК: монографія. К.: ННЦ ІАЕ, 2007. 368с.

77. Кваша С. М. Зовнішньоекономічна діяльність АПК України: стан, стратегія і тактика розвитку. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету*. К.: ЗАТ НІЧЛАВА. 2000. 252 с.

78. Голікова К. П. Продовольча безпека держави: сутність, структура та особливості її забезпечення. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2012. Вип. 22, Ч. II. С. 408-412.

79. Настич В. Г. Продовольча безпека як складова національної безпеки України. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2013. № 3. С. 43-48.

80. Басюркіна Н. Й. Продовольча безпека як системна характеристика функціонування агропромислового сектору економіки. *Економіка харчової промисловості*. 2011. № 2. С. 5-10.

81. Global Food Security Index. URL: <https://impact.economist.com/sustainability> (датазвернення: 24.01.2022).

82. Белко І. А. Стратегічне управління розвитком сільськогосподарських підприємств. Дис. на здобуття наук. ступеня к.е.н. за спец. 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). Кам'янець-Подільський. 2018. 262 с.

83. Хміль Н. В. Продовольча безпека як складова сталого розвитку сільського господарства. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2014. №2(26). С. 236-241.
84. Ансофф І. Стратегічне управління. К.: Економіка, 1999. 519 с.
85. Мескон М., Альберт М., Хеддоури Ф. Основы менеджмента. М.: Дело, 1998. 799 с.
86. Довбня С. Б., Найдовська А. О., Хитько М. М. Стратегія підприємства. Дніпропетровськ: НМетаАУ, 2011. 71 с.
87. Костецький Я. І. Стратегія формування і розвитку аграрного сектору України: теорія і практика: монографія. Тернопіль: ТНЕУ. 2017. 356 с.
88. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80#Text> (дата звернення: 11.01.2022).
89. Лопатинський Ю. М., Ушкаленко І. М. Варіантність факторів розвитку аграрного сектору національної економіки. *Економіка, фінанси, менеджмент. Актуальні питання науки і практики*. 2019. № 3. С. 17-27.

ВИСНОВКИ

Результати висвітлення стратегічних пріоритетів розвитку аграрного сектору в контексті економічної політики держави дають підстави для таких висновків і пропозицій:

1. Аграрний сектор, під дією регулювання державної аграрної політики країни, поєднує в собі комплекс специфічних галузей аграрного господарства, які, в процесі взаємодії економічних, виробничих, технологічних, суспільних відносин, займаються виробництвом аграрної продукції та її первинною обробкою. Ефективний розвиток аграрного сектору забезпечується поєднанням його інфраструктурних складових, які знаходяться у постійному взаємозв'язку і визначають результативність функціонування один одного. Виявлено необхідність включити соціальну інфраструктуру до складу інфраструктури аграрного сектору. Таким чином, інфраструктура аграрного сектору має наступні складові: соціальну (обслуговує та задовольняє потреби сільського населення), виробничу (забезпечує виробництво продукції), інституційну (формальні та неформальні інститути, які впливають на розвиток аграрного сектору) та інформаційну (сприяє інноваційному оновленню складових аграрного сектору та їх взаємовідносин).

2. Державне регулювання аграрного сектору здійснюється з допомогою державної аграрної політики, направленої на створення та підтримку продовольчих запасів та підвищення експортного потенціалу. Державне регулювання стратегічного розвитку аграрного сектору є пріоритетним напрямом розвитку національної економіки. Систему державного регулювання економічної політики в сільськогосподарському виробництві нами пропонується інтерпретувати як сукупність економічних і правових засобів, за допомогою яких держава в особі її органів відповідної компетенції реалізує свій вплив на сферу сільськогосподарського виробництва з метою забезпечення її стабільності та ефективності.

3. У результаті здійсненого аналізу інституційного забезпечення державного регулювання аграрної сфери виокремлено систему органів державної влади, які покликані забезпечувати належні умови функціонування організаційно-економічного управління аграрним сектором національної економіки. Проаналізувавши динаміку розвитку окремих напрямів державного регулювання економічної політики в сільськогосподарському виробництві України, відзначимо, що серед інструментів державного регулювання превалюють фінансово-кредитні (розширення прямої державної підтримки, введення пільгових умов кредитування, зменшення податкового навантаження). Найбільшу ефективність продемонстрували державні заходи у сфері кредитування виробників сільськогосподарської продукції, а також системи страхування та оподаткування аграрного сектору. Запропоновано застосовувати до подальшого розвитку державного регулювання у сфері оподаткування суб'єктів господарської діяльності системний підхід, який включатиме ефективну систему публічного адміністрування податків і стимулювання сільського господарства шляхом надання державної підтримки, сприятиме прозорості процедури оподаткування, створюючи належні умови економічного розвитку сільськогосподарського виробництва..

4. Аграрний сектор як стратегічно-пріоритетний для України характеризується тим, що частка населення, залученого до аграрного сектору, порівняно з іншими країнами Європи є найбільшою (13,82 % – у 2021 р.). Однак, за період 2010-2021 рр. в Україні спостерігається тенденція до зменшення кількості суб'єктів господарювання, основним видом діяльності яких є сільське, лісове та рибне господарство. Аграрний сектор України характеризується збільшенням чистого прибутку в 2015 р., 2018-2019 рр., 2021 р. і його зменшенням в 2016-2017 рр., 2020 р. у суб'єктів господарювання, залучених до аграрного сектору економіки. В період 2016-2019 рр. було активізовано виробництво як продукції рослинництва, так і продуктів харчування, але у 2020 р. заявлені показники мали протилежну динаміку.

5. Важливу функцію у досягненні ефективності діяльності виконує фінансове забезпечення. Основним джерелом фінансування і розвитку суб'єктів аграрного ринку виступає самофінансування, що базується на використанні власних ресурсів. Результати аналізу питомої ваги капітальних інвестицій в сільське, лісове та рибне господарство України у розрізі джерел фінансування засвідчують, що більше, ніж 90 % від загального обсягу капітальних інвестицій припадає на рахунок власних коштів підприємств та організацій України. У дослідженні сформовано матрицю SWOT-аналізу інвестиційно-інноваційного забезпечення розвитку аграрного сектора в системі економічної політики держави. Встановлено, що нарощуванню продуктивності в аграрному секторі й впровадженню соціальних програм за одночасного скорочення навантаження на наявні ресурси та навколишнє природне середовище сприяє цифрова трансформація. З позиції мікрорівня ключові рішення суб'єктами аграрного сектору приймаються на основі бухгалтерських даних, сформованих внаслідок ведення обліку і складання звітності за умови обрання прийнятної системи оподаткування та використання сучасних ІТ-рішень, розроблених на базі програми «BAS Бухгалтерія», які адаптовані під різні сегменти діяльності – рослинництво, тваринництво, переробку сільськогосподарської продукції.

6. Аналіз існуючих підходів до обґрунтування сутності продовольчої безпеки дав змогу виявити, що в них, насамперед, зацентовано увагу на забезпеченні потреб у фізичній та економічній доступності продуктів харчування, якості продовольства, природних ресурсів та стійкості, що є індикаторами Глобального індексу продовольчої безпеки (Global Food Security Index, GFSI). За результатами 2021 року Україна посіла 58 місце серед 113 країн світу за показником GFSI (62 бали зі 100), значення індексу зросло на 3,2 бали. З'ясовано, що продовольчу безпеку слід трактувати як здатність держави гарантувати задоволення потреб громадян якісними та безпечними продовольчими товарами здебільшого власного виробництва в обсягах, які відповідають раціональним нормам споживання, що уможливорює забезпечення продовольчої безпеки та сталий економічний розвиток.

7. В основу розробки стратегії розвитку аграрного сектору України повинні бути покладені принципи, які запропоновано доповнити такими: методологічні принципи – принципом репрезентативності, адже при розробленні стратегії розвитку аграрного сектору економіки дослідження окремих показників із вибіркової сукупності часто дає змогу відтворити ряд характеристик для усієї досліджуваної сукупності; правові принципи – принципом субсидіарності, оскільки аграрний сектор економіки має розгалужену структуру, відтак, на вищий рівень управління слід виносити винятково ті проблемні питання, які немає змоги бути вирішити на ієрархічно нижчому рівні; філософські принципи – принципом ментальності – з огляду на те, що для розробників стратегії розвитку аграрного сектору характерний власний ментальний підхід, що значною мірою впливає на якість стратегії; організаційні принципи – принципом координації – організація взаємодії на всіх рівнях забезпечення розвитку аграрного сектора.

8. Визначено, що основними напрямками розвитку стратегій аграрного сектору є такі: економічна політика держави в аграрному секторі (хімічна промисловість, машинобудування, сільське господарство); технічна модернізація інфраструктури (транспорт, потужності для зберігання сільськогосподарської продукції тощо); система постачання; процес екологізації аграрного виробництва (тваринництво, рослинництво, аквакультура); процес переробки; збут готової сільськогосподарської продукції. Водночас загальна концепція стратегії розвитку сільського господарства в Україні має базуватися на тому, що наша держава – це світовий лідер із постачання продукції аграрним сектором, драйвер розвитку вітчизняної економіки, провідний центр забезпечення продовольчої безпеки, а власне аграрний сектор становить собою один із глобальних центрів еколого-економічної системи та є базисом для забезпечення соціальної стабільності.

ДОДАТКИ

**Кількість діючих суб'єктів господарювання в сільському, лісовому
та рибному господарстві України (код «А» за КВЕД–2010)
в розрізі регіонів у 2014-2020 рр. (од.)**

№ з/п	Регіони	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1.	Україна	75660	79284	74620	76593	76328	75450	73368
2.	Вінницька область	4521	4939	4811	4535	4432	4406	4286
3.	Волинська область	1583	1700	1508	1500	1436	1457	1359
4.	Дніпропетровська область	6400	6728	6399	6358	6217	6228	6217
5.	Донецька область	2186	2232	2173	2252	2173	2205	2074
6.	Житомирська область	2023	2146	2003	2034	2101	2180	2095
7.	Закарпатська область	1631	1682	1728	2749	3463	2429	1934
8.	Запорізька область	4677	4882	4523	4347	4165	4122	4004
9.	Івано - Франківська область	1568	1573	1388	1459	1450	1501	1424
10.	Київська область	3488	3729	3705	3706	3726	3783	3731
11.	Кіровоградська область	4567	4714	4498	4593	4508	4587	4494
12.	Луганська область	1358	1396	1471	1506	1528	1591	1610
13.	Львівська область	2331	2447	2187	2185	2167	2188	2198
14.	Миколаївська область	4977	5169	5111	5226	5181	5064	4987
15.	Одеська область	6049	6373	5836	6573	6326	5960	5638
16.	Полтавська область	3898	4076	3850	3993	4060	4118	4095
17.	Рівненська область	1387	1520	1304	1243	1259	1274	1239
18.	Сумська область	1938	2006	1847	1861	1874	1926	1915
19.	Тернопільська область	2051	2171	1863	1739	1743	1678	1699
20.	Харківська область	4328	4560	4152	4142	4011	4050	4013
21.	Херсонська область	3979	3917	3665	3774	3680	3624	3511
22.	Хмельницька область	2615	2814	2542	2585	2524	2564	2559
23.	Черкаська область	3391	3618	3543	3563	3538	3618	3557
24.	Чернівецька область	1781	1802	1668	1663	1592	1558	1416
25.	Чернігівська область	1835	1874	1679	1769	1802	1853	1833
26.	м. Київ	1098	1216	1166	1238	1372	1486	1480

**Кількість діючих фізичних осіб-підприємців в сільському, лісовому
та рибному господарстві України (код «А» за КВЕД–2010)
в розрізі регіонів у 2014-2020 рр. (од.)**

№ з/п	Регіони	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1.	Україна	29648	32540	29622	26478	25824	25211	23916
2.	Вінницька область	2047	2417	2266	1819	1621	1546	1443
3.	Волинська область	568	684	629	512	423	443	423
4.	Дніпропетровська область	2533	2785	2487	2177	2012	2019	1988
5.	Донецька область	945	940	861	834	832	858	804
6.	Житомирська область	831	922	886	767	804	841	786
7.	Закарпатська область	458	566	822	1603	2293	1435	918
8.	Запорізька область	1971	2215	1882	1468	1315	1302	1238
9.	Івано - Франківська область	685	693	618	566	529	580	570
10.	Київська область	1293	1465	1412	1222	1198	1176	1207
11.	Кіровоградська область	1478	1580	1394	1245	1129	1143	1085
12.	Луганська область	428	431	442	446	473	523	558
13.	Львівська область	1001	1115	1039	791	732	784	751
14.	Миколаївська область	1377	1473	1269	1149	1137	1151	1112
15.	Одеська область	1518	1675	1598	1457	1416	1381	1303
16.	Полтавська область	1591	1703	1499	1390	1379	1386	1358
17.	Рівненська область	646	763	635	500	507	507	481
18.	Сумська область	854	905	799	701	689	698	688
19.	Тернопільська область	870	1030	863	619	587	592	585
20.	Харківська область	2393	2531	2215	2007	1831	1831	1792
21.	Херсонська область	1470	1489	1275	1078	1035	1064	1035
22.	Хмельницька область	1127	1320	1127	928	830	843	819
23.	Черкаська область	1452	1616	1500	1371	1316	1328	1311
24.	Чернівецька область	1068	1061	963	826	766	791	678
25.	Чернігівська область	564	597	498	444	434	467	474
26.	м. Київ	480	564	643	558	536	522	509

**Рівень рентабельності виробництва продукції сільського господарства
підприємств України в 2010-2020 рр. (%)**

Роки	С/г продукція	продукція рослинництва	У тому числі											
			з неї					продукція тваринництва	з неї					
			зерно	насіння соняшнику	цукрові буряки	картопля	овочівідкритог оурнту		м'ясо великої ро гатої худоби ¹	м'ясо свиней	м'ясо овець/такі ³	м'ясо птиці /	молоко	яйця
2010	21,1	26,7	13,9	64,7	16,7	62,1	23,5	7,8	-35,9	-7,8	-29,5	-4,4	17,9	18,6
2011	27,0	32,3	26,1	57,0	36,5	17,7	9,9	13,0	-24,8	-3,7	-39,6	-16,8	18,5	38,8
2012	20,5	22,3	15,2	45,8	15,7	-21,5	-6,8	14,3	-29,5	2,0	-40,0	-7,2	2,3	52,6
2013	11,2	11,1	1,5	28,5	2,7	23,0	7,0	11,3	-43,3	0,2	-42,8	-10,0	13,6	47,6
2014	25,8	29,2	25,8	36,5	17,9	9,2	16,7	13,4	-35,9	5,6	-52,2	-15,4	11,0	58,8
2015	43,1	80,5	28,2	24,2	47,5	...	-17,9	12,7	-29,6	-6,1	12,6	60,9
2016	37,8	63,0	24,3	-3,2	19,7	...	-24,8	-4,5	-35,2	5,0	18,2	0,5
2017	25,0	41,3	12,4	10,0	15,6	...	3,4	3,5	-39,6	7,0	26,9	-9,0
2018	24,7	32,5	-11,4	6,8	16,7	...	-17,7	6,9	-16,6	5,7	16,1	5,4
2019	11,8	23,5	-15,4	15,4	7,0	...	-27,1	4,7	-39,7	-3,7	20,6	-23,5
2020	20,0	39,4	-13,5	11,0	8,3	...	-24,2	2,6	-39,4	-0,2	20,4	-19,2

**Динаміка обсягу реалізації продукції в сільському, лісовому
та рибному господарстві України (код «А» за КВЕД–2010)**

за 2010-2021 рр. (млн грн)

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
<i>1.Обсяг реалізації всього, в т.ч.</i>	103561,2	130604,5	167332,6	166277,9	2201639,3	372033,3	414800	467636,1	540509,3	572748,2	624070,1	943489,3
1.1. підприємствами	99891,4	126961,2	162611,1	161130,3	213929,8	362310,0	403645,8	454380,1	525096,9	556325,9	605483,1	918661,1
1.1.1.у % до загального обсягу реалізації	96,5	97,2	97,2	96,9	97,2	97,4	97,3	97,2	97,1	97,1	97,0	97,4
1.2.фізичними особами-підприємцями	3670,7	3643,2	4721,4	5147,5	6233,5	9723,3	11154,1	13256,0	15412,5	16422,4	18587,1	24828,2
1.2.1.у % до загального обсягу реалізації	3,5	2,8	2,8	3,1	2,8	2,6	2,7	2,8	2,9	2,9	3,0	2,6

**Вартість продукції сільського господарства, реалізованої підприємствами
України в 2021 р. у розрізі регіонів**

№ з/п	Регіони	Загальна вартість		в тому числі			
		млн. грн	у % до 2020 р.	продукції рослинництва	у % до 2020	продукції тваринництва	у % до 2020 р.
1.	Україна	552937,0	125,6	469115,5	127,6	83821,5	115,7
2.	Вінницька	39209,7	144,2	31190,9	143,2	8018,8	148,2
3.	Волинська	10986,4	129,3	8185,1	135,3	2801,3	114,6
4.	Дніпропетровська	29340,8	128,6	24826,5	126,2	4514,3	143,0
5.	Донецька	14215,7	116,5	12316,3	116,9	1899,4	113,9
6.	Житомирська	14784,3	107,0	12850,2	106,6	1934,1	110,2
7.	Закарпатська	1375,2	145,7	1239,6	144,8	135,6	153,9
8.	Запорізька	21898,0	120,8	20502,7	122,7	1395,3	99,1
9.	Івано-Франківська	6865,9	93,7	4941,6	93,7	1924,3	93,8
10.	Київська	44814,6	129,8	30910,6	133,2	13904,0	122,8
11.	Кіровоградська	27145,4	130,4	25595,2	131,1	1550,2	119,5
12.	Луганська	10212,1	105,5	9912,5	105,5	299,6	103,8
13.	Львівська	16195,8	133,6	10957,8	129,7	5238,0	142,7
14.	Миколаївська	19907,5	145,9	19235,0	148,4	672,5	98,7
15.	Одеська	22588,0	197,2	21849,4	202,0	738,6	115,4
16.	Полтавська	38365,0	117,0	31483,0	116,3	6882,0	120,5
17.	Рівненська	9986,7	151,0	7990,2	161,1	1996,5	120,7
18.	Сумська	29325,6	108,9	26946,0	108,2	2379,6	117,3
19.	Тернопільська	21838,7	133,9	18276,5	133,7	3562,2	135,0
20.	Харківська	30865,2	108,3	26549,8	107,4	4315,4	114,0
21.	Херсонська	19116,2	127,2	18352,4	128,8	763,8	97,2
22.	Хмельницька	31886,2	132,5	28283,0	133,6	3603,2	124,4
23.	Черкаська	33899,5	127,9	27394,6	133,2	6504,9	109,6
24.	Чернівецька	2977,5	86,6	2018,6	98,6	958,9	68,9
25.	Чернігівська	40556,2	123,1	37172,2	124,5	3384,0	109,4
26.	м. Київ	14580,8	105,4	10135,8	141,5	4445,0	66,6

ТОП-10 отримувачів державної підтримки в галузі АПК у 2019 р.

№ з/п	Назва суб'єкта господарювання	Сума отриманих коштів, грн
1.	ТОВ «Вінницька птахофабрика»	111944402
2.	СП ТОВ «Нива Переяславщини»	89576486,94
3.	ПРАТ «МАЛИНОВЕ»	78409777
4.	ТзОВ «П'ятидні»	50000000
5.	ПП «Аграрна компанія 2004»	47409696
6.	ДП «Перемога Нова»	46188060
7.	ТОВ «ПК Дніпровський»	45178723
8.	ФГ «Гадз»	43034763
9.	СТОВ «Дружба-Нова»	41191951
10.	СФГ «Урожай»	37540596

Таблиця Е-2

ТОП-10 отримувачів державної підтримки в галузі АПК у 2020 р.

№ з/п	Назва суб'єкта господарювання	Сума отриманих коштів, грн
1.	СП ТОВ «Нива Переяславщини»	57062580
2.	ТОВ «Вінницька птахофабрика»	52997817
3.	ТОВ «ПК Дніпровський»	52460540
4.	ТОВ «Енселко Агро»	45602600,41
5.	Агропромислове науково-виробниче підприємство «Візит»	34692847
6.	ПРАТ «Володимир-Волинська птахофабрика»	33470233,999999996
7.	ТзОВ «Бучачагрохлібпром»	30639689,89
8.	ФГ «Гадз»	27728401,1
9.	СТОВ «Перемога»	25450012,97
10.	ТОВ «Бетек»	23934400

Таблиця Е-3

ТОП-10 отримувачів державної підтримки в галузі АПК у 2021 р.

№ з/п	Назва суб'єкта господарювання	Сума отриманих коштів, грн
1.	ФГ «Гадз»	64999999,22
2.	ТОВ «Енселко Агро»	56264551
3.	ТОВ «Баришівська зернова компанія»	46862525
4.	Товариство з обмеженою відповідальністю «Пальміра грейн»	41323360
5.	ФГ «Аделаїда»	35726848,75
6.	ФГ «Еко беррі»	34536152,28
7.	СП ТОВ «Нива Переяславщини»	33079998
8.	ТзОВ «Бучачагрохлібпром»	33079998
9.	ТОВ «АКСЕРА»	33079998
10.	ТОВ «ПК «Дніпровський»	33079998

**Аналіз динаміки отримання державної підтримки в галузі АПК
у розрізі регіонів за 2019-2021 рр. (млн. грн.)**

№ з/п	Регіони	2019	2020	2021	2020/2019		2021/2020	
					+;-	Темп росту, %	+;-	Темп росту, %
1.	Вінницька область	505	308	134	-197,0	61,0	-174,0	43,5
2.	Волинська область	229	133	168	-96,0	58,1	35,0	126,3
3.	Дніпропетровська область	249	229	209	-20,0	92,0	-20,0	91,3
4.	Донецька область	109	95	117	-14,0	87,2	22,0	123,2
5.	Житомирська область	167	199	151	32,0	119,2	-48,0	75,9
6.	Закарпатська область	47	28	62	-19,0	59,6	34,0	221,4
7.	Запорізька область	108	172	174	64,0	159,3	2,0	101,2
8.	Івано - Франківська область	92	85	103	-7,0	92,4	18,0	121,2
9.	Київська область	409	294	378	-115,0	71,9	84,0	128,6
10.	Кіровоградська область	140	158	169	18,0	112,9	11,0	107,0
11.	Луганська область	84	97	83	13,0	115,5	-14,0	85,6
12.	Львівська область	143	139	215	-4,0	97,2	76,0	154,7
13.	Миколаївська область	179	168	147	-11,0	93,9	-21,0	87,5
14.	Одеська область	164	187	317	23,0	114,0	130,0	169,5
15.	Полтавська область	249	251	226	2,0	100,8	-25,0	90,0
16.	Рівненська область	83	70	77	-13,0	84,3	7,0	110,0
17.	Сумська область	180	192	198	12,0	106,7	6,0	103,1
18.	Тернопільська область	294	223	241	-71,0	75,9	18,0	108,1
19.	Харківська область	181	206	131	25,0	113,8	-75,0	63,6
20.	Херсонська область	148	144	205	-4,0	97,3	61,0	142,4
21.	Хмельницька область	260	249	295	-11,0	95,8	46,0	118,5
22.	Черкаська область	275	183	251	-92,0	66,5	68,0	137,2
23.	Чернівецька область	72	40	109	-32,0	55,6	69,0	272,5
24.	Чернігівська область	179	177	103	-2,0	98,9	-74,0	58,2

**Кількість заявок та сума виплачених Українським державним фондом
підтримки фермерських господарствкоштів у 2020 р. за програмою
«Надання кредитів фермерським господарствам»**

№ з/п	Регіони	Кількість фермерських господарств	Сума, тис. грн
1.	Вінницька область	13	5 293,0
2.	Волинська область	4	1 407,0
3.	Дніпропетровська область	12	5 427,0
4.	Донецька область	4	1 675,0
5.	Житомирська область	5	1 273,0
6.	Закарпатська область	2	268,0
7.	Запорізька область	8	3 350,0
8.	Івано - Франківська область	3	670,0
9.	Київська область	7	2 747,0
10.	Кіровоградська область	16	5 829,0
11.	Луганська область	8	2 613,0
12.	Львівська область	8	2 010,0
13.	Миколаївська область	9	3 953,0
14.	Одеська область	13	5 360,0
15.	Полтавська область	10	4 221,0
16.	Рівненська область	4	737,0
17.	Сумська область	7	2 412,0
18.	Тернопільська область	5	1 608,0
19.	Харківська область	9	3 698,2
20.	Херсонська область	9	3 618,0
21.	Хмельницька область	8	2 747,0
22.	Черкаська область	7	2 948,0
23.	Чернівецька область	2	536,0
24.	Чернігівська область	6	2 345,0
РАЗОМ:		179	66 745,2

**Кількість заявок та сума виплачених Українським державним фондом
підтримки фермерських господарствкоштів у 2020 р. за програмою
«Надання субсидій фермерським господарствам на одиницю оброблюваних
угідь (1 гектар)»**

№ з/п	Область	ФГ крім новостворених		Новостворені ФГ		Разом	
		Кількість заявок	Сума, грн	Кількість заявок	Сума, грн	Кількість заявок	Сума, грн
1.	Вінницька область	49	1464000	31	1691280	80	3155280
2.	Волинська область	31	832000	29	1467158	60	2299158
3.	Дніпропетровська область	37	1232000	23	1379838	60	2611838
4.	Донецька область	13	472000	17	843000	30	1315000
5.	Житомирська область	12	292000	24	1325100	36	1617100
6.	Закарпатська область	18	560000	7	269 248	25	829248
7.	Запорізька область	33	884000	11	660000	44	1544000
8.	Івано - Франківська область	24	708000	23	772740	47	1480740
9.	Київська область	12	412000	16	872689	28	1284689
10.	Кіровоградська область	27	720000	22	1101866	49	1821866
11.	Луганська область	1	12000	9	388176	10	400176
12.	Львівська область	41	1228000	31	1541067	72	2769067
13.	Миколаївська область	159	4972000	57	3018638	216	7990638
14.	Одеська область	79	2184000	56	3179400	135	5363400
15.	Полтавська область	55	1872000	47	2705760	102	4577760
16.	Рівненська область	31	796000	20	867933	51	1663933
17.	Сумська область	25	632000	26	1477 077	51	2109077
18.	Тернопільська область	12	440000	10	510261	22	950261
19.	Харківська область	67	2036000	23	1323000	90	3359000
20.	Херсонська область	83	2720000	35	1963403	118	4683403
21.	Хмельницька область	52	1600000	33	1616052	85	3216052
22.	Черкаська область	36	1084000	33	1846664	69	2930664
23.	Чернівецька область	3	96000	9	429590	12	525590
24.	Чернігівська область	24	696000	21	1237088	45	1933088
РАЗОМ:		924	27944000	613	32487028	1537	60431028

**Обсяг податкових надходжень до бюджету України від діяльності
агропромислового комплексу за 10 місяців 2020р.**

№ з/п	Код за КВЕД	Назва податків, тис. грн	1 квартал	2 квартал.	3 квартал	4 квартал	Всього
1.	А. Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	Акцизний податок	1382,99	1486,96	2410,85	115,11	5395,91
2.		Відшкодування ПДВ	-1497844,61	-969144,22	-705054,68	-226847,25	-3398890,75
3.		Екологічний податок	24073,14	19637,48	18593,51	6446,14	68750,27
4.		Єдиний податок	1361286,35	677127,76	1217244,98	1903850,21	5159509,3
5.		Інші податки	-65059,27	-27477,20	-1840126,77	715,95	-1931947,28
6.		ПДВ з вироблених в Україні товарів (робіт, послуг)	5902427,50	4383829,81	5366175,11	3434651,86	19087084,27
7.		ПДФО та ВЗ	3574299,62	4014781,26	7027463,59	2577201,88	17193746,35
8.		Податки на майно	1196334,66	1001760,98	1385036,17	474698,69	4057830,50
9.		Податок на прибуток	348481,01	282364,83	330651,72	17660,91	979158,47
10.		Рентна плата	469728,04	281497,90	429426,46	96266,84	1276919,24
11.		РАЗОМ:	11315109,44	9665865,55	13231820,95	8284760,33	42497556,27
12.	С. Переробна промисловість 20.20. Виробництво пестицидів та іншої агрохімічної продукції	Акцизний податок	-892,00	0,00	0,00	0,00	-892,00
13.		Відшкодування ПДВ	-411,76	-447,85	-2746,32	0,00	-3605,92
14.		Екологічний податок	18,96	9,22	6,17	3,03	37,40
15.		Єдиний податок	190,17	161,67	204,44	126,60	682,88
16.		Інші податки	0,00	-4898,31	-4055,43	0,00	-8953,73
17.		ПДВ з вироблених в Україні товарів (робіт, послуг)	5207,65	25731,45	15827,74	2872,71	49639,56
18.		ПДФО та ВЗ	7368,37	10445,89	8609,41	3463,57	29887,24
19.		Податки на майно	956,57	836,93	1029,06	494,80	3317,35
20.		Податок на прибуток	6977,67	8990,67	7110,00	1001,66	24080,00
21.		Рентна плата	4,76	2,77	4,01	0,64	12,17
22.		РАЗОМ:	19420,38	40832,46	25989,08	7963,01	94204,93
23.	Г. Оптова торгівля та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів. 46.2. Оптова торгівля сільськогосподарського сировинного та живими тваринами	Акцизний податок	-100260,78	42,30	38,96	7,16	-100172,36
24.		Відшкодування ПДВ	-10673473,04	-7188484,14	-5671815,11	-3614858,71	-27148631,01
25.		Екологічний податок	910,49	499,85	354,83	30,36	1795,52
26.		Єдиний податок	18654,34	13903,10	14522,60	6215,94	53295,97
27.		Інші податки	-343666,49	-74282,52	1368847,80	186,88	950085,67
28.		ПДВ з вироблених в Україні товарів (робіт, послуг)	252971,83	375879,65	312142,82	141942,81	1082937,12
29.		ПДФО та ВЗ	265708,65	295000,84	306905,04	108748,23	976362,76
30.		Податки на майно	34163,94	27034,52	39224,02	15128,82	115551,30
31.		Податок на прибуток	622061,98	265618,94	424529,33	10131,91	1322342,16
32.		Рентна плата	3236,67	375,91	5167,59	73,21	8853,39
33.		РАЗОМ:	-9919692,42	-6284411,57	-220182,12	-3332393,39	-22737579,50
34.	ВСЬОГО:	1414837,40	3422286,44	10056727,91	4960329,95	19854181,69	

Наукове видання

Павло Несененко

Стратегія розвитку аграрного сектору в контексті економічної
політики держави

Монографія

За ред. д. е. н., проф. В. В. Коваля

Формат 60x84/16. Наклад 300 прим.
Ум.-друк. арк. 18,7. Друк цифровий.
Папір офсетний
Підписано до друку 22.12.2022 р.
Замовлення № 39820

Надруковано з макету замовника
Друкарня ФОП Гуляєва В.М.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6205
Київська обл., м. Обухів, вул. Малишка, 5
067 178 37 97
drukaryk.com